

Darvin Lisica

SIGURNOSNI RIZICI I
TEMELJNE DRUŠTVENE VRIJEDNOSTI
U BOSNI I HERCEGOVINI

Sigurnosni rizici

Knjiga 2.

Darvin Lisica

Sigurnosni rizici i temeljne društvene vrijednosti u Bosni i Hercegovini.
Knjiga 2. Sigurnosni rizici, 2011. godina

Nakladnik
*Fakultet političkih nauka
Sarajevo*

Za nakladnika
Prof.dr.sc. Mirko Pejanović, dekan

Recenzije
*Prof.dr.sc. Izet Beridan
Prof.dr.sc. Nerzuk Ćurak*

Lektor
Mr. Marija Kovačić

NORWEGIAN EMBASSY

Objavlivanje knjige je pomoglo Veleposlanstvo Kraljevine Norveške u Bosni i Hercegovini
Publishing of the book supported by the Royal Norwegian Embassy in Bosnia and Herzegovina

Darvin Lisica

**SIGURNOSNI RIZICI I TEMELJNE DRUŠTVENE VRIJEDNOSTI U
BOSNI I HERCEGOVINI**

Knjiga 2. Sigurnosni rizici

Mojoj supruzi Gordani

SADRŽAJ

1.	Uvod	11
2.	Rizici i njihova društvena determiniranost.....	13
2.1.	Izvori rizika: opasnost, prijetnja i izazov	14
2.1.1.	<i>Opasnost</i>	<i>14</i>
2.1.2.	<i>Prijetnja</i>	<i>15</i>
2.1.3.	<i>Izazov</i>	<i>16</i>
2.1.4.	<i>Zaključna razmatranja o izvorima rizika</i>	<i>18</i>
2.2.	Karakteristike rizika: ranjivost i neizvjesnost.....	19
2.2.1.	<i>Ranjivost</i>	<i>19</i>
2.2.2.	<i>Neizvjesnost</i>	<i>19</i>
2.3.	Pojmovno određenje rizika	21
2.4.	Društvena samoproizvodnja rizika	24
2.5.	Klasifikacije rizika	25
2.6.	Teorije o riziku i istraživanje društvenih rizika	28
2.7.	Komunikacija rizika	32
2.8.	Percepcija rizika	35
2.8.1.	<i>Istraživanje kognitivno/bihevioralnog rizičnog odlučivanja.....</i>	<i>36</i>
2.8.2.	<i>Psihometrijske studije rizika.....</i>	<i>38</i>
2.9.	Analiza rizika	40
3.	Pojam i izvori sigurnosnih rizika u Bosni i Hercegovini.....	45
3.1.	Pojam sigurnosnih rizika	45
3.2.	Negativne vrijednosne orijentacije kao uzroci sigurnosnih rizika.....	48
3.3.	Klasifikacija izvora sigurnosnih rizika u Bosni i Hercegovini	50
3.4.	Mjerenje sigurnosnih rizika	51
4.	Upravljanje rizicima u suvremenim sustavima sigurnosti	57
4.1.	Sigurnost država u kontekstu globalizacije.....	57
4.2.	Pojam upravljanja rizicima	61
4.3.	Sustav sigurnosti i upravljanje rizicima	64
4.4.	Procesi upravljanja rizicima.....	66
4.4.1.	<i>Proces upravljanja rizicima prema australijsko-novozelandskim standardima.....</i>	<i>67</i>
4.4.2.	<i>Proces procjene i upravljanja okolišnim rizicima</i>	<i>70</i>
4.4.3.	<i>Upravljanje rizicima u domovinskoj sigurnosti SAD-a</i>	<i>72</i>
4.4.4.	<i>Procjena rizika i nacionalni registar rizika Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Sjeverne Irske</i>	<i>74</i>

5.	Povjerenje u institucije sigurnosnog sustava u Bosni i Hercegovini.....	75
5.1.	Analiza empirijskih rezultata o povjerenju u institucije sigurnosnog sustava	76
5.2.	Rezime empirijskog istraživanja o povjerenju u institucije sigurnosnog sustava.....	84
6.	Percepcija sigurnosnih rizika u Bosni i Hercegovini.....	87
6.1.	Odnos prema negativnim vrijednosnim orijentacijama	88
6.1.1.	<i>Netolerancija</i>	88
6.1.2.	<i>Nepovjerenje u suživot u Bosni i Hercegovini</i>	93
6.1.3.	<i>Rodna nejednakost.....</i>	95
6.1.4.	<i>Rezime empirijskog istraživanja o odnosu prema negativnim vrijednosnim orijentacijama u Bosni i Hercegovini.....</i>	97
6.2.	Percepcija vanjskih prijetnji po sigurnost Bosne i Hercegovine.....	98
6.2.1.	<i>Analiza empirijskih rezultata za percepciju vanjskih prijetnji</i>	99
6.2.2.	<i>Rezime empirijskog istraživanja o percepciji vanjskih prijetnji.....</i>	109
6.3.	Percepcija unutarnjih opasnosti po sigurnost Bosne i Hercegovine	111
6.3.1.	<i>Analiza empirijskih rezultata za percepciju unutarnjih opasnosti</i>	112
6.3.2.	<i>Rezime empirijskog istraživanja o percepciji unutarnjih opasnosti.....</i>	132
6.4.	Struktura sigurnosnih rizika u Bosni i Hercegovini.....	135
7.	Utjecaj sigurnosnih rizika na temeljne društvene vrijednosti u Bosni i Hercegovini	141
7.1.	<i>Rezultati multiple regresijske analize</i>	141
7.2.	<i>Percepcija sigurnosnih rizika i odnos prema temeljnim vrijednostima dominantnih društvenih grupa.....</i>	148
8.	Sigurnosna politika i perspektive za upravljanje rizicima u sigurnosnom sustavu Bosne i Hercegovine.....	153
8.1.	<i>Perspektive za upravljanje sigurnosnim rizicima u sustavu sigurnosti Bosne i Hercegovine.....</i>	155
8.2.	<i>Odnos između društvenih vrijednosti, sigurnosnih rizika i interesa u sigurnosnoj politici</i>	158
8.3.	<i>Definiranje zajedničkih interesa u Bosni i Hercegovini</i>	161
9.	Literatura i drugi izvori podataka	167
10.	Security risks and fundamental social values in Bosnia nad Herzegovina – Summary	179
11.	Prilog A: Pregled indikatora za ispitivanje percepcije sigurnosnih rizika	183
12.	Prilog B: Rezultati empirijskog istraživanja sigurnosnih rizika.....	185

12.1. Frekvencije odgovora ispitanika, srednje vrijednosti, varijacije i Cronbachovi alfa-koeficijenti.....	185
12.2. Korelacijske I matrice kovarijanci i perceptualni dijagrami.....	193
12.3. Regresijski modeli zavisnosti društvenih vrijednosti od sigurnosnih rizika.....	206
13. Prilog C: Popis tablica, grafikona i slika	217
14. Recenzije.....	221

1. UVOD

U dvije knjige pod zajedničkim naslovom „**Sigurnosni rizici i temeljne društvene vrijednosti u Bosni i Hercegovini**“, središnji problem teorijskog i empirijskog istraživanja je predstavljao utjecaj sigurnosnih rizika na temeljne društvene vrijednosti konstitutivnih nacija, kao dominantnih društvenih grupa u Bosni i Hercegovini. Prva knjiga sa podnaslovom „**Temeljne društvene vrijednosti**“ sadrži rezultate istraživanja o vrijednostima koje su od posebnog značaja za sigurnosni sustav Bosne i Hercegovine. Pored toga, u prilogima prve knjige je predstavljen teorijsko-metodološki dio o istraživanju društvenih vrijednosti i sigurnosnih rizika i njihovom međusobnom odnosu. Korisno ga je pročitati kako bi se lakše pratio sadržaj druge knjige.

Teorijski i empirijski rezultati o sigurnosnim rizicima u Bosni i Hercegovini su objavljeni u drugoj knjizi sa podnaslovom „**Sigurnosni rizici**“. Širina predmeta istraživanja i konceptualno različiti teorijski pristupi u analizi rizika su zahtijevali da empirijskom dijelu istraživanja prethode pojmovno određene rizika, najvažnije karakteristike i klasifikacija rizika, te sažeti prikaz suvremenih teorijskih koncepata rizika, sociologije rizika, percepcije rizika i komunikacije rizika. Teorijski dio druge knjige je razrađen u mjeri koja je bila potrebna da bi se razumjela društvena determiniranost sigurnosnih rizika i njihovo mjesto u oblikovanju sigurnosne politike. Čini ga tri poglavlja. U poglavlju „**Rizici i njihova društvena determiniranost**“ su opisani najvažniji izvori i karakteristika rizika iz kojih je izvedeno pojmovno određene rizika. U njemu je, također, analizirana društvena dimenzija rizika kroz koncept društvene samoproizvodnje rizika, najvažnije teorijske perspektive, istraživanje i analizu društvenih rizika, te kroz sadržaj komunikacije i percepcije rizika. U poglavlju „**Pojam i izvori sigurnosnih rizika u Bosni i Hercegovini**“ se daju teorijski temelji za operacionalizaciju empirijskog istraživanja sigurnosnih rizika u Bosni i Hercegovini. Na početku poglavlja „**Upravljanje rizicima u suvremenim sustavima sigurnosti**“ su, u teorijskom smislu, sumirani pogledi na sigurnost države u kontekstu globalizacije. Pored pojmovnog određivanja upravljanja rizicima, u ovom poglavlju se razmatra odnos sustava sigurnosti i upravljanja rizicima, a opisani su i različiti procesi upravljanja rizicima koji su primijenjeni u suvremenim sustavima sigurnosti.

Rezultati empirijskog istraživanja su predstavljeni u drugom dijelu knjige, u četiri poglavlja. U poglavlju „**Povjerenje u institucije sigurnosnog sustava u Bosni i**

Hercegovini“ su predstavljeni empirijski rezultati o povjerenju ispitanika u institucije na razini države, entiteta i međunarodnih tijela u Bosni i Hercegovini koje su uključene u rješavanje sigurnosnih pitanja. Poglavlje „**Percepcija sigurnosnih rizika u Bosni i Hercegovini**“ je posvećeno empirijskim rezultatima istraživanja o odnosu ispitanika prema negativnim vrijednosnim orijentacijama i njihovoj percepciji vanjskih prijetnji i unutarnjih opasnosti. Percepcija ispitanika je ukazala na postojanje sigurnosnih rizika koji su karakteristični za sadašnje društvene prilike u Bosni i Hercegovini. Oni su definirani uz pomoć multivarijatne analize. Ovi sigurnosni rizici su analizirani u odnosu na strukturu temeljnih društvenih vrijednosti u poglavlju „**Utjecaj sigurnosnih rizika na temeljne društvene vrijednosti u Bosni i Hercegovini**“. U njemu su predstavljeni rezultati multiple regresijske analize pomoću koje je ocijenjen utjecaj percepcije sigurnosnih rizika na odnos prema temeljnim društvenim vrijednostima. Poglavlje „**Sigurnosna politika i perspektive za upravljanje rizicima u sigurnosnom sustavu Bosne i Hercegovine**“ sadrži analizu odnosa između društvenih vrijednosti, sigurnosnih rizika i interesa, te mogućnosti unutar postojećeg sigurnosnog sustava u Bosni i Hercegovini za učinkovitije upravljanje sigurnosnim rizicima. Prostor za definiranje zajedničkih nacionalnih interesa u Bosni i Hercegovini je tamo gdje je uočen konsenzus o utjecaju sigurnosnih rizika na temeljne društvene vrijednosti između nacionalnih grupa ispitanika.

Na kraju druge knjige su tri grupe priloga. Prilog A „**Pregled indikatora za ispitivanje**“ nadopunjuje teorijsko-metodološki okvir koji je predstavljeno u prvoj knjizi. U prilogu B su: „**Rezultati empirijskog istraživanja sigurnosnih rizika**“, sa najznačajnijim podacima univarijatne, bivarijatne i multivarijatne statističke analize o povjerenju u sigurnosne institucije Bosne i Hercegovine, odnosu prema negativnim vrijednosnim orijentacijama, percepciji i utjecaju sigurnosnih rizika. U prilogu C je popis tablica, grafikona i slika.

Autor

2. RIZICI I NJIHOVA DRUŠTVENA DETERMINIRANOST

Kroz čitavu povijest čovječanstva neizvjesnost, opasnost i rizik su bili vezani za gotovo svaku ljudsku aktivnost. Riječ rizik dolazi od stare talijanske riječi „risicare“ što znači izazov. Kada govorimo o riziku, onda se zapravo bavimo pitanjem koliko imamo slobode u izboru – da li prihvatiti ili ne izazov za određene akcije (Bernstein, 1996: 8). Iz ovakvog temeljnog pojmovnoga određenja su proizašle različite definicije kojima se opisuje rizik i njegov sadržaj.

Istraživanje rizika je višedimenzionalni problem koji zahvaća različite društvene, prirodne, tehničke, ekološke, psihološke, sigurnosne i druge perspektive kroz koje se vrši analiza rizika. Na prvi pogled, izgleda kao da su neka pojmovna određenja rizika toliko različita da je upitno njihovo pripadanje istom teorijskom okviru. Naučni pristup u suvremenom istraživanju rizika još nije u dovoljnoj mjeri razvijen. Širina predmeta istraživanja je otvorila mogućnost za razvoj različitih konceptualnih pristupa istraživanja rizika koje se još uvijek ne bi mogle nazvati disciplinama unutar jedne „nauke o riziku“. Jedan od većih problema je jezik teorije rizika. Nedovoljna sistematiziranost jezika, pojmovna neodređenost ili nedosljednost opterećuju vezu između teorije i prakse u istraživanju rizika.

Nedostatak opće teorije rizika nije usporio istraživačke napore empirijskog karaktera. Kao da problemi „rizičnog“ društva nisu mogli čekati razvoj nauke o riziku nego su se rješenja tražila u hodu. Definicije rizika su se prilagođavale problemu istraživanja ili naručitelju istraživanja, a naučne metode su se posuđivale iz drugih nauka. Sva ta pitanja su otvarala mogućnost za manipulaciju, subjektivizam i nenaučnost, a posebno je na njih osjetljiva analiza rizika koja pretendira da bude posebna naučna metoda sa snažnim povratnim utjecajem na teoriju rizika. Stoga je neophodno dati kraći teorijski pregled koji će uključiti definiranje pojmova koji pripadaju teoriji rizika, klasifikacije rizika i suvremene teorijske koncepte rizika.

Sažeti pregled sociologije rizika i nekih posebnih područja istraživanja, kao što su percepcija rizika i komunikacija rizika, predstaviti će se u mjeri koja je neophodna da bi se razumjela društvena determiniranost rizika.

2.1. IZVORI RIZIKA: OPASNOST, PRIJETNJA I IZAZOV

2.1.1. Opasnost

Opasnost (engl. hazard)¹ je „...situacija koja se može desiti za vrijeme vijeka trajanja proizvoda, sustava ili tvornice i koja posjeduje potencijal za ljudske ozljede, štetu na imovini, štetu po okoliš ili ekonomski gubitak“.² U međunarodnim i drugim standardima za upravljanje rizicima, opasnost se obično definira kao potencijalni izvor štete. Cohnsen i Covello ističu da je opasnost izvor rizika, međutim to nužno ne znači da ona posjeduje potencijal za štetni događaj. Rizik će se proizvesti samo u situacijama kada izloženost opasnosti stvara mogućnost nepovoljnih (štetnih) posljedica.³

U novijoj literaturi nema značajnijih odstupanja u odnosu na prethodne definicije. Ovdje valja spomenuti definiciju opasnosti iz terminologije Ujedinjenih naroda za smanjenje katastrofalnih rizika. Opasnost se opisuje kao: „Potencijalno štetan materijalan događaj, fenomen ili ljudska aktivnost koja može prouzročiti gubitak života ili povredu, imovinsku štetu, društveni ili ekonomski poremećaj ili degradaciju okoliša“.⁴ U dodatnom pojašnjenju ove definicije se navodi da opasnost može uključiti razne latentne uvjete koji mogu predstavljati buduće prijetnje. Njihovo porijeklo može biti prirodno ili izazvano ljudskim djelovanjem. Prirodne opasnosti mogu biti geološkog, hidrometeorološkog ili biološkog porijekla, a opasnosti izazvane ljudskim djelovanjem su degradacija okoliša i tehnološke opasnosti. Po svojem porijeklu i efektima opasnost može biti pojedinačna, serijska ili kombinirana. Karakteristike opasnosti su njezina lokacija, intenzitet, frekvencija i vjerojatnost.

Kod Schwinga i Albersa (ur., 1980: 8) se razlikuje šest klasa opasnosti u odnosu na vrstu posljedice:

¹ U engleskoj literaturi se za opasnost koriste također pojmovi „danger“ i „peril“, kao sinonimi za „hazard“ ili kao njegovi posebni slučajevi (op.a.).

² U engleskom originalu: „... a situation that could occur during the lifetime of a product, system or plant that has the potential for human injury, damage to property, damage to environment, or economic loss.“ (The Royal Society, 1992: 4).

³ U engleskom originalu: “ A source of risk that does not necessarily imply potential for occurrence. A hazard produces risk only if an exposure pathway exists and if exposures create the possibility of adverse consequences.“ (Cohnsen. i Covello, 1989: 362).

⁴ U engleskom originalu: „Hazard. A potentially damaging physical event, phenomenon or human activity that may cause the loss of life or injury, property damage, social and economic disruption or environmental degradation.“ (Organizacija Ujedinjenih naroda, 2009a).

- 1) infekcije i degenerativna oboljenja;
- 2) prirodne katastrofe;
- 3) zastoji velikih tehnoloških sustava;
- 4) zasebne nesreće malih razmjera;
- 5) opasnosti niskog intenziteta, opasnosti zakašnjelog efekta i
- 6) društveno-politički poremećaji.

Uzroci opasnosti se nazivaju agensima rizika. To mogu biti neke kemijske tvari, biološki organizmi, radioaktivni materijali ili bilo koja druga supstanca ili aktivnost koja u određenim okolnostima može proizvesti štetu (Cohrssen. i Covello, 1989: 7). Douglasova naziva opasnosti „prepoznatim uzrocima smrti ili štete (gubitka)“, bilo da su u pitanju prirodni ili tehnološki uzroci.⁵ Opažanje je veza između opasnosti i njihovih uzroka, bilo da se radi o sistematičnom promatranju opasnosti unutar nekog istraživačkog procesa ili o svakodnevnoj laičkoj percepciji iste te opasnosti.

2.1.2. Prijetnja

Uglavnom nema jasne distinkcije između pojmova opasnost i prijetnja (eng. threat). Nije rijedak slučaj da se pojmom prijetnja objašnjava pojam opasnosti. Hohenemser i dr. definiraju opasnosti kao „prijetnje za ljudska bića i ono što oni cijene“.⁶ U izvještaju „Smanjivanje ranjivosti od katastrofa kroz nauku i +“ Nacionalnog vijeća za nauku i tehnologiju na više mjesta se spominje izraz „opasne prijetnje“ (US National Science and Technology Council, 2003). U novijim dokumentima, koja se bave američkom nacionalnom sigurnošću, prijetnja se definira na sličan način kao u doba Hladnoga rata. Ona predstavlja kombinaciju namjere i sposobnosti protivnika da poduzmu akcije koja mogu biti štetne po imovinu ili stanovništvo.⁷

Panel na visokoj razini Ujedinjenih naroda o prijetnjama, izazovima i promjenama je definirao šest grupa prijetnji po međunarodnu sigurnost (Organizacija Ujedinjenih naroda, 2004: 2). To su:

⁵ U engleskom originalu „...hazards as ‘recognized causes of death or loss,’ whwthwe technological or natural...“ (Douglas, 1986: 26).

⁶ U engleskom originalu: „threats to humans and what they value“. (prema: Handmer i Penning-Rowell, 1990: 6).

⁷ U engleskom originalu: „...Similarly, ‘threat is based on the analysis of the intention and capability of an adversary to undertake actions that would be detrimental to an asset or population’“ (Bier i Naceur ur., 2009: 4).

- 1) ekonomske i socijalne prijetnje, uključujući siromaštvo, zarazne bolesti i degradaciju okoliša;
- 2) međudržavni konflikti;
- 3) unutarnji konflikti, uključujući građanske ratove, genocid i ostala zvjerstva (trgovina ženama i djecom radi seksualnog iskorištavanja, otmice radi uzimanja dijelova tijela i dr.);
- 4) proliferacija nuklearnog, kemijskog i biološkog oružja;
- 5) terorizam i
- 6) transnacionalni organizirani kriminal.

Pojmovna određenja opasnosti i prijetnji su slična, a njihove klasifikacije se u mnogim elementima preklapaju. U stručnoj literaturi, međunarodnim dokumentima i sigurnosnim studijama ovi pojmovi se često koriste kao sinonimi ili se koristi izraz „opasnosti i izazovi“ bez preciznije pojmovne distinkcije što obuhvaćaju opasnosti, a što izazovi. Načelno, može se prihvatiti mišljenje da pojam opasnost uglavnom obuhvaća zdravstvene, okolišne, tehnološke i katastrofalne rizike, a pojam prijetnja se vezuje za sigurnosne rizike koji ugrožavaju nacionalnu ili međunarodnu sigurnost (Heng, 2006: 48). Tome se može dodati da je jeziku nacionalne sigurnosti pojam opasnosti prihvatljiviji za unutarnje rizike, a pojam prijetnje za globalizirane rizike, bilo da dolaze izvana ili su proizvedeni u zemlji. Opasnost je, također, širi pojam od prijetnje.

Za razliku od opasnosti koja se definira kao vjerojatnost bilo kakvog štetnog događaja, prijetnja se obično definira kao vjerojatnost protivnikovog napada u određenom vremenskom periodu. Prema tome, sigurnosni rizici podrazumijevaju i zahtjev da se prijetnje odrede, što je više moguće, prostorno i vremenski sa što preciznijom vjerojatnosti dešavanja. Tendencija sigurnosnog sustava jeste da precizno definira izvore ugrožavanja i mjere prema njima. Zbog toga se pojam prijetnje, kao sinonima za „opasnije“ opasnosti, upotrebljava češće nego pojam opasnosti, za izvore rizika kojima se posebno bave sigurnosni sustavi.

2.1.3. Izazov

U suvremenim strategijama sigurnosti, pored pojmova: opasnost, prijetnja i rizik, susreće se i pojam izazov. U Oksfordskom rječniku iz 2002. godine, izazov (eng. challenge) se pojmovno određuje kao novi ili teški zadatak koji testira sposobnost i vještine (Oxford University Press, 2002). Nerijetko se u literaturi - strategijama sigurnosti i dokumentima koji se bave rizicima - pojam izazova upotrebljava za

izvore globaliziranih rizika. U dokumentima se mogu naći sintagme poput: „izazov predstavlja šansu“; „izazovi sigurnosnog sustava“; „budući izazovi“; „bitni izazovi“; „izazov vrijeme/prostor“; „udruženi izazovi“; „organizacijski izazovi“; „sigurnosni izazovi“; „izazovi su najvažniji ciljevi“ i dr.

Može se reći da je izazov suočavanje s prijetnjama i opasnostima, odnosno upravljanje neizvjesnostima, a u konačnici i rizicima. U američkoj strategiji nacionalne sigurnosti iz 1998. godine pojam izazov se upotrebljava u vezi s prijetnjama s kojima se treba uhvatiti ukoštac u zaštiti i jačanju interesa, kao i vrijednosti američkog društva i države. U Nacionalnoj obrambenoj strategiji SAD-a iz 2008. godine nabrajaju se izazovi od: nasilnih transnacionalnih ekstremističkih mjera, neprijateljskih država naoružanih oružjem za masovno uništenje, rasta regionalnih sila, izlazak u svemir i kibernetičke prijetnje, te prirodne i pandemijske katastrofe i rastuće nadmetanje za resurse (US Department of Defense, 2008: 1). Također, u ovoj Strategiji se spominju rizici budućih izazova pod kojim se podrazumijevaju svi oni izazovi koji su u vezi s transformacijom sustava obrane za potrebe SAD-a u 21. stoljeću. Na sličan način se navode globalni, regionalni i unutarnji izazovi za sigurnost Bosne i Hercegovine u dokumentu „Sigurnosna politika Bosne i Hercegovine“, u poglavlju „Sigurnosni izazovi i rizici“ (Predsjedništvo Bosne i Hercegovine, 2006: 4-5).

Prethodna razmatranja navode na zaključak da se pojam izazova koristi zajedno s pojmovima prijetnja i rizik, ili samostalno kao njihov sinonim. U vezi s tim Rivera smatra da je pojam izazova širi od pojma prijetnje, odnosno da se svi sigurnosni izazovi ne mogu smatrati prijetnjama (2005: 4). Dok su opasnosti i prijetnje vezane uz jasan opis vjerojatnosti nekog događanja, izazovi su u vezi s neizvjesnostima i nemogućnošću predviđanja. U tome će se pravcu uspostaviti distinkcija između pojma izazov i prethodno već opisanih pojmova opasnosti i prijetnje. Sigurnosnim izazovima će se označavati neizvjesne sigurnosne prijetnje i opasnosti. Sigurnosni izazovi su, također, izvori sigurnosnih rizika koji se ne mogu u potpunosti procijeniti niti se mogu predvidjeti sve potrebne mjere zaštite unutar sustava sigurnosti. Ignoriranje nejasnih prijetnji može ojačati rizike. Istovremeno, nesigurnost kako postupati s njima predstavlja izazov za proces odlučivanja, kada se zbog nedostatka informacija mogu javiti greške u identifikaciji sigurnosnih rizika, procjenama rizika, odabiru prioriteta i poduzimanju mjera. Izvor rizika može biti u izazovu upravljanja, lošem predviđanju, pogrešnim odlukama, pogrešno postavljenoj organizaciji sustava sigurnosti i dr. Izazovi su izvori rizika zato što je izvjesno da posjeduju potencijal za proizvođenje štete, ali s neizvjesnom prognozom za razinu izloženosti nekoj opasnosti i vjerojatnost nastanka štete.

2.1.4. Zaključna razmatranja o izvorima rizika

Analiza glavnih pojmova, koji opisuju izvore rizika, je pokazala da ne postoji suglasnost između različitih teoretičara društvenih rizika o prirodi odnosa između pojmova opasnost, prijetnja, izazov i rizik. Dok jedni zastupaju stanovište da treba praviti razliku između ovih pojmova (Adams, 1995; Lupton, 1999; Giddens, 2007), drugi smatraju da se radi o socijalnim konstrukcijama koje nemaju praktičnog značaja (Douglas, 1985; Luhmann, 2001; Beck, 1999, 2001; Eriksson, 2001), pogotovo kada se radi o rizicima koje je proizvelo društveno i koji nemaju uzroke u prirodnim pojavama. U svakodnevnom jeziku običnih ljudi ovi pojmovi se najčešće poistovjećuju.

U suvremenoj teoriji rizika pojmovi opasnost i prijetnja označavaju izvore rizika. Ovi izrazi se ne mogu u potpunosti i jasno pojmovno odvojiti, ali se može zaključiti da se pojam opasnost češće koristi kod objašnjavanja rizika prouzročenih tehnološkim i prirodnim pojavama, a prijetnja i izazov se češće koriste u vezi s rizicima čiji su uzroci u društvenim pojavama ili procesima.

Rizik može nastati uobičajenim, nenamjernim ljudskim djelovanjem, onda kada se opasnost ili prijetnja „aktiviraju“ i kada njihov potencijal preraste u vjerojatnost da će nastati neki događaj koji može prouzročiti štetne posljedice. Međutim, rizik može nastati i uslijed organizacijskih ili drugih izazova, namjernim ljudskim djelovanjem i nedjelovanjem - kada se ne poduzimaju aktivnosti koje bi mogle ublažiti posljedice neočekivanih događaja, kao što su prirodne katastrofe ili prijetnje koje nije identificirao sustav sigurnosti.

Izvori rizika nužno ne dovode do rizika. Tek u kombinaciji s utjecajem ili potencijalnim štetnim posljedicama koje mogu proizvesti, opasnost, prijetnja ili izazov postaju temeljne komponente rizika.⁸ Onda kada se ispolje ne moraju proizvesti rizik koji ima posljedice u njihovoj magnitudi. One mogu biti ublažene do razine kada je sustav sigurnosti u stanju da svojim mjerama kontrolira preostali rizik.

⁸ Radi pojednostavljena, umjesto izraza „opasnost, prijetnja ili izazov“ kao izvora rizika, najčešće će se koristiti samo izraz „opasnost“ kao sinonim za izvore rizika. Ovim se ne dovodi u pitanje pojedinačna upotreba svih ovih izraza u tekstu (op.a.).

2.2. KARAKTERISTIKE RIZIKA: RANJIVOST I NEIZVJESNOST

2.2.1. Ranjivost

Sva društva posjeduju određenu razinu ranjivosti (eng. vulnerability) kada su u pitanju prirodne, tehničke i društvene opasnosti. Pod ranjivošću se podrazumijevaju karakteristike osoba ili grupa u vezi s njihovom sposobnošću da predviđaju, izlaze na kraj, odupiru se ili oporavljaju od rizika ili potencijalnog rizika. Ranjivost predstavlja stanje u kojemu se nalazi određena ugrožena grupa i zavisi od niza čimbenika (društvenih, ekonomskih, kulturnih, geografskih, religijskih, percepcije rizika, komunikacije i prirode rizika). Međunarodna strategija za smanjenje katastrofa definira ranjivost kao uvjete određene fizičkim, društvenim, ekonomskim i okolišnim čimbenicima ili procesima koji povećavaju osjetljivost zajednice na utjecaj opasnosti (Organizacija ujedinjenih naroda, 2009a). U terminologiji Ujedinjenih naroda za smanjenje rizika od katastrofa se daje proširena definicija ranjivosti koja obuhvaća sve karakteristike i okolnosti koje čine neku zajednicu, sustav ili imovinu osjetljivim na štetno djelovanje opasnosti. To može biti nedovoljna zaštita imovine, nedostatak javnog informiranja i svijesti o nekom problemu, nedovoljne mjere zaštite, nepriznavanje određenih rizika i dr. Ranjivost može biti povezana s interesima koji nisu povezani s izlaganjem određenoj opasnosti (Organizacija ujedinjenih naroda, 2009b: 30).

Pored ove „negativne“ dimenzije, ranjivost se može promatrati kao mjera uspješnosti u smanjenju rizika i njegovoga društveno-ekonomskog utjecaja, u slučajevima kada je moguće pratiti smanjivanje ranjivosti pomoću indikatora, u određenome vremenskom razdoblju.

2.2.2. Neizvjesnost

Neizvjesnost se razlikuje od vjerojatnosti štetnog događaja koji može proizaći iz neke opasne situacije, po tome što je teško mjerljiva u kvantitativnom smislu. Neki teoretičari rizika su pokušavali da pojam neizvjesnosti odvoje od pojma rizika. Valja spomenuti Knighta kao tipičnog predstavnika teorijskog pristupa koji se zalagao za radikalno razlikovanje pojma rizika od pojma neizvjesnosti. On je smatrao da se pojam rizik može koristiti za „mjerljivu neizvjesnost“, za razliku od

prave neizvjesnosti koja nije mjerljiva i ne može se svesti u kvantitativne kategorije (Knight, 2001: 16-17). Bitnu razliku između neizvjesnosti i rizika on je vidio u načinu prosuđivanja neke opasne pojave. Prva razlika je u vremenskoj dimenziji zato što rizik označava prošle događaje, a neizvjesnost buduće događaje. Druga razlika se sastoji u cilju prosuđivanja neke pojave zato što rizik predstavlja razmatranje o gubitku, a neizvjesnost razmatranje o dobiti (Knight, 2001: 174-175). Knight neizvjesnost često poistovjećuje sa šansom i promjenom. O vremenu u kojem je napisao ovo djelo on je rekao: „To je svijet promjena u kojemu živimo, i svijet neizvjesnosti. Živimo znajući samo nešto o budućnosti; dok problemi bivstvovanja, ili u najmanju ruku upravljanja, proizlaze iz činjenice da znamo tako malo... Suština neke situacije je djelovanje u skladu s mišljenjem, više ili manje utemeljenom ili vrednovanom, niti sa potpunim neznanjem, niti s kompletnim i savršenim informacijama, nego samo na djelomičnom znanju“.⁹ Bernstein je kritizirao Knightov pristup rizicima, posebno njegovo mišljenje da teškoće u procesu predviđanja proizlaze iz nemogućnosti da se matematičkim putem dođe do prognoziranja u budućnosti i da nije moguć oslonac na učestalost prošlih događaja. Suprotno ovome, Bernstein smatra da je upravo minula učestalost prihvatljiva metoda prosuđivanja kod ljudi zato što aktivira njihovu sposobnost da zaključuju iz iskustva (Bernstein, 1996: 220). Knightov radikalizam u istraživanju rizika i neizvjesnosti su kritizirali mnogi teoretičari. Njegov temeljni problem je bio što rizike nije vidio kao dinamičnu pojavu, predviđanje budućnosti. Ono što je on smatrao rizikom je zapravo opasnost ili, još preciznije, opasna situacija, statična i bez društvene dimenzije koja je dinamizira. Usprkos tome, mora se priznati da je njegov teorijski rad na ovom području omogućio da se neizvjesnost promatra kao dinamična kategorija u kontekstu društvenih promjena koje su zahvatile 20. stoljeće, gdje je bolje razumijevanje tih pojava bilo preduvjet za ublažavanje rizika i povećanje šansi za uspjeh

U suvremenoj teoriji rizika neizvjesnost se obično definira kao intenzitet sumnje, bilo u kvalitativnom ili kvantitativnom smislu (Chicken i Hayns, 1989: 110). Handemer i Penning-Rowsell (1990: 7-8) smatraju da je pojam neizvjesnosti širi pojam od vjerojatnosti u nekom kvantitativnom smislu kakvom se često definira. Neizvjesnost povezuju s pojmovima koji su u svakodnevnoj upotrebi u društvu, kao što su neznanje, neodređenost, dvosmislenost, a koji su nezaobilazni u istraživanju rizičnog komuniciranja. Neizvjesnost upućuje na nedovoljno poznavanje problema, nedostatak podataka o nekoj pojavi i na izazove koji se moraju poduzeti. U suvremenom poimanju rizika, neizvjesnost predstavlja jednu od njegovih karakteristika koja ima dinamičnu

⁹ U engleskom originalu: *It is a world of change in which we live, and a world of uncertainty. We live only by knowing something about the future; while the problems of life, or of conduct at least, arise from the fact that we know so little... The essence of the situation is action according to opinion, of greater or less foundation and value, neither entire ignorance nor complete and perfect information, but partial knowledge.* (Knight, 2001: 146).

i predikativnu snagu. Ocjena neizvjesnosti postaje jedan od bitnih elemenata analize rizika i određivanju granice prihvatljivosti rizika kao potprocesa unutar procesa upravljanja rizicima.

2.3. POJMOVNO ODREĐENJE RIZIKA

Rizik je višedimenzionalni problem, pa su i njegove definicije takve. Prema Handmeru i Penning-Rowsellu (1990: 6-7), sve definicije rizika metodološki se mogu podijeliti u tri temeljne grupe. Prvu grupu čine statističke definicije gdje je rizik vjerojatnost štetnog događaja. Druga grupa definira rizik kao proizvod vjerojatnosti događaja i ozbiljnosti utjecaja ili stupnja potencijalne štete. Treća grupa definicija rizika se bavi raspodjelom moći unutar društva i raspodjelom troškova i koristi, kao posljedica rizičnog događaja.

Lowrance rizik definira kao „složenu mjeru mogućnosti i intenziteta nepovoljnog ishoda“. U pojašnjenju definicije on precizira da rizik predstavlja opis vjerojatnosti i posljedica štetnog događaja.¹⁰ Studija Britanskog kraljevskog društva, iz 1983. godine, definira rizik „kao vjerojatnost da će se određeni negativan događaj desiti za vrijeme datog vremenskog razdoblja ili će proizaći iz određenog izazova. Kao vjerojatnost u smislu statističke teorije, rizik će se povinovati svim važećim zakonitostima složene vjerojatnosti“.¹¹ U svom izvještaju iz 1992. godine ovo društvo rizik definira kao kombinaciju vjerojatnosti ili učestalosti događanja definirane opasnosti i veličine posljedica toga događaja. Cohrssen i Covello (1989: 7) daju jednostavnu tehničku definiciju rizika po zdravlje i okoliš – kao mogućnost trpljenja štete zbog opasnosti.

Sa stajališta procjene opasnosti i posljedica, rizik se može definirati kao vjerojatnost da će nešto prouzročiti povredu kombinirano s potencijalnom ozbiljnošću te povrede (The Royal Society, 1992: 371). Za Robinsona i Toscana (ur., 2007: 3-4) rizik je funkcija opasnosti i izloženosti. Oni naglašavaju da je rizik jednak ničtici ukoliko bilo koja od ove dvije njegove funkcije nedostaju i da je rizik proporcionalan izloženosti. Ova definicija je problematična zbog toga što je izloženost samo jedna od karakteristika

¹⁰ U engleskom originalu: „‘Risk’ may be defined as a compound measure of the probability and magnitude of adverse effect“. Thus a statement about ‘risk’ is a description of the likelihood and consequences of harmful effect.“ (Lowrance: u Schwing i Albers ur., 1980: 5-6).

¹¹ U engleskom originalu: „as probability that a particular adverse event occurs during a stated period of time, or results from particular challenge. As probability in the sense of statistical theory, risk obeys all formal laws of combining probabilities.“ (Adams, 1995: 8).

opasnosti. Radi se o komponenti rizika koja se može nazvati „izloženost opasnosti“ što predstavlja potencijal za nastanak štetnog događaja.

U terminologiji Ujedinjenih naroda za smanjenje katastrofalnih rizika rizik se definira kao mogućnost (vjerojatnost) štetnih posljedica ili očekivanih gubitaka po zdravlje i život ljudi, vlasništvo, životne uvjete, ekonomiju ili okoliš, koje su rezultat interakcije između opasnosti prouzročenih prirodnim ili društvenim pojavama u uvjetima ranjivosti (oslabljene otpornosti) objekata ugrožavanja. Ovome treba pridodati društveni kontekst u kojemu su ugroženi, kao i njihovu percepciju rizika (Organizacija ujedinjenih naroda, 2009a).

Sve prethodne definicije određuju da je rizik vjerojatnost dešavanja nekog događaja čija je posljedica šteta. Obično se ova dimenzija rizika, koja podrazumijeva nastanak štetnog događaja, naziva čisti rizik. Međutim, pored čistog rizika postoji dinamični rizik koji predstavlja pozitivnu dimenziju rizika i interpretira ga kao šansu za dobit. Dinamični rizik je odnos između potencijalne štete i potencijalnih koristi koje mogu nastati kao produkt određene ljudske djelatnosti. „Rizik je moderni pristup predviđanja i kontrole budućih posljedica čovjekovog djelovanja, raznolikih neočekivanih posljedica radikalizirane modernizacije“, kaže Beck.¹² Dakle, dinamični rizik je rizik projektiran na budućnost. Predviđanje budućih opasnosti se procjenjuje i odvija u uvjetima:

- 1) kontinuiranih društvenih promjena i neizvjesnosti;
- 2) ubrzanog tempa industrijskog i tehnološkog napretka;
- 3) vremenskog i financijskog pritiska koji ne omogućuju adekvatnu naučnu evaluaciju rizika naspram prednostima koje donose novi pronalasci;
- 4) težnji prema sve većoj individualizaciji društva i
- 5) agresivnijeg i senzibilnijeg javnog mišljenja u vezi s prihvatljivosti rizika koje se potiču i mediji (Regester i Larkin, 2005: 17-19).

Kombinacija ovih, u mnogim elementima suprotstavljenih čimbenika, dovodi do pluralizacije rizika koja aktualizira niz pitanja od kojih se ovdje mogu navesti samo najvažnija: Što su to prihvatljivi rizici? Koji su stvarni rizici u odnosu na njihovu javnu percepciju o riziku? Koja je uloga medija u stvaranju percepcije o riziku? Jesu li dostupne sve informacije o riziku? U kojoj mjeri ljudi imaju različito mišljenje o jednom te istom riziku? Pluralizacija i sadržinska interpretacija rizika povezana je s višestrukošću vrijednosti i interesa koji djeluju u suvremenom društvu promjena (Beck, 2001: 47). Ove dileme Giddens (2007: 65) je sažeo u stav da za „razliku od rizika iz prošlosti, koji su imali utvrđene uzroke i poznate učinke, današnjim se

¹² U engleskom originalu: „risk is the modern approach to foresee and control the future consequences of human action, the various unintended consequences of radicalized modernization.“ (Beck, 1999: 3).

rizicima ne znaju podrijetlo ni posljedice“.

Rizik je društveni fenomen, po svojoj suštini kulturalna interpretacija različitih opasnosti, bilo da su one prirodnog ili ljudskog porijekla ili u međusobnoj interakciji. Beck upozorava kako „u diskusijama o rizicima postaju jasne pukotine i jazovi između naučne i društvene racionalnosti prema civilizacijskim potencijalima opasnosti“ (Beck, 2001: 46), te da postoje teškoće kada se društveni rizici pokušavaju „ugurati“ u definicije koje se bave samo uzrocima i posljedicama, nositeljima rizika i oštećenima. On smatra da naučno bavljenje rizicima suvremenog društva nije neutralno u odnosu na društvenu diskusiju o rizicima i percepciju rizika, pogotovo kada se radi o određivanju granice između prihvatljivog i neprihvatljivog izlaganja opasnostima. Uzimajući u obzir društvena očekivanja i vrijednosni sustav, Beck (2001: 44-45) smatra da nauka možda gubi jedan dio svoje objektivnosti u istraživanju „rizičnog kod rizika“, ali isto tako ni društvena rasprava o riziku ni percepcija rizika ne mogu ostati imune na naučnu argumentaciju.

Posljedica suvremenog odnosa prema rizicima je hiperprodukcija rizika. Društvene vrijednosti i interesi bitno utječu na interpretaciju rizika. Ocjena o dometu, hitnosti i postojanju rizika varira u odnosu na vrijednosti i interese (Beck, 2001: 47). Proizlazi da ova društvena uvjetovanost rizika utječe na njegovu sadržinsku interpretaciju, bilo da se radi o ocjeni rizika utemeljenoj na naučno potvrđenim metodama ili o „laičkoj“ percepciji rizika koja se poistovjećuje sa samim rizikom. Vrijednosti i interesi utječu na interpretaciju rizika, koji opet povratno djeluje na odnos prema vrijednostima, njihovo mjesto i hijerarhiju u sustavu društvenih vrijednosti.

Na sličan način Handmer i Penning-Rowse (1990: 293-294) podsjećaju na O’Riordanov stav da je rizik zapravo individualno, grupno i društveno prosuđivanje o onim čimbenicima koji su vezani za opasnost. Oni zaključuju da se rizici „odnose na pojedinačno, grupno ili društveno prosuđivanje o faktorima koji uzrokuju, upravljaju, reguliraju ili kompenziraju opasnosti, prije, u tijeku i nakon što su se dogodile... Rizik je suštinski kulturalna interpretacija opasnosti“.¹³

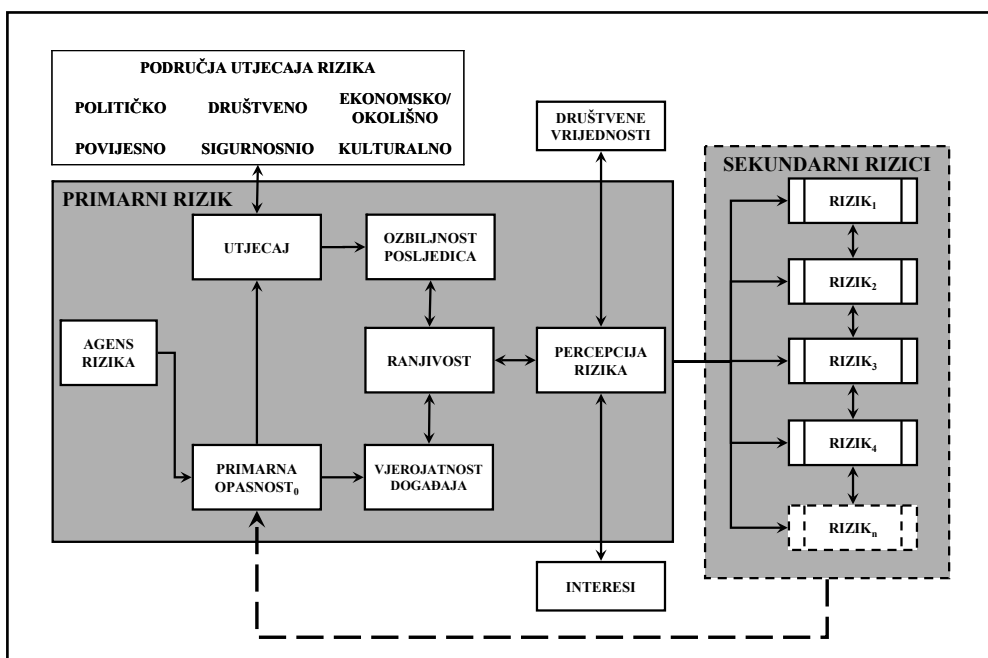
Bez obzira radi li se o prirodnim i tehnološkim opasnostima ili društvenim konfliktima, rizici imaju svoju društvenu dimenziju i determinirani su drugim činiteljima u društvu. Jedna te ista opasnost može proizvesti različite rizike pod utjecajem različitih društvenih uvjeta.

¹³ U engleskom originalu: „The term (risk) applies to the individual, group and societal judgements about the factors causing, managing, regulating and compensating for hazard before, during and after it occurs...Risk is essentially the cultural interpretation of hazardousness.“ (Handmer i Penning-Rowse, 1990: 294).

2.4. DRUŠTVENA SAMOPROIZVODNJA RIZIKA

Uz problem poistovjećivanja rizika i percepcije rizika Beck (2001: 82) je vezao pojam samoproizvodljiv rizik. Promatrano u širem društvenom kontekstu, Beckova ideja o samoproizvodljivom riziku izgleda nedovršena ili nedovoljno objašnjena. U današnjem „rizičnom društvu“ se može govoriti o fenomenu društvene samoproizvodnje rizika koja nastaje onda kada primarni društveni rizici imaju potencijal za proizvodnju sekundarnih rizika.

Uzroci primarne opasnosti leže u materijalnim ili nematerijalnim agensima rizika. Valja podsjetiti da je opasnost situacija u kojoj postoji izloženost agensima rizika i koja posjeduje potencijal za izazivanje štetnog događaja izraženog u vjerojatnosti njegovoga događaja i vjerojatnosti nastanka štete, te ozbiljnosti njihovih posljedica. Primarna opasnost se transformira u rizik onda kada posjeduje određeni društveni, ekonomski, okolišni, sigurnosni i drugi utjecaj, ili bar potencijal za ostvarenje ovoga utjecaja. Primarni utjecaj rizika izražava se kroz ozbiljnost izazvanih ili ozbiljnost mogućih posljedica jednog od rizika. U kojoj će se mjeri primarni rizik ispoljiti zavisiće od ranjivosti onoga što izloženo riziku, bilo da su u pitanju ljudi, njihovo društvo, okoliš, prirodna dobra, ljudske tvorevine i dr.

Slika 1: Opći model društvene samoproizvodnje rizika

Izvori sekundarnih opasnosti ne leže u materijalnim ili nematerijalnim agensima rizika (kao što je to slučaj kod primarnih rizika), nego su pozicionirani u različitom shvaćanju i odnosu društvenih grupa ili pojedinaca prema primarnom riziku. Oni se očituju u percepciji rizika pojedinaca ili društvenih grupa koja je u interakciji s njihovim interesima i društvenim vrijednostima, a koje je društvena elita transformirala u politička stajališta i ciljeve. Izvorima sekundarnih opasnosti tako postaju:

- (1) različiti, pa i suprotstavljeni stavovi o primarnim opasnostima;
- (2) promatranje potencijalnih rizičnih događaja i vaganje njihovih potencijalnih ishoda kroz filtere različitih vrijednosnih orijentacija i interesa pojedinaca ili grupa i
- (3) pogrešna, negativna ili čak neprijateljska percepcija o vrijednosnom sustavu drugih pojedinaca ili grupa.

Izvori sekundarnih opasnosti mogu pojačavati različitu, čak i suprotstavljenu percepciju o poziciji ili ugroženosti vlastite grupe u odnosu na druge društvene grupe. Njihovo aktiviranje i prerastanje u neki od oblika konflikata predstavlja sekundarne opasnosti koje će, zajedno sa svojim vlastitim utjecajem, generirati nove rizike.

Pored ispoljavanja područja vlastitoga utjecaja, sekundarni rizici mogu sadržavati potencijal da djeluju povratno na primarni izvor rizika, stvarajući nestabilan sustav rizika unutar kojega se umnožavaju i proizvode novi rizici.

Društvena samoproizvodnja rizika je značajno obilježje sigurnosnih rizika. Dešava se u društvenom okruženju koje karakteriziraju neprekidne, česte i neizvjesne promjene, koje je sa stanovišta sigurnosti teško kontrolirati.

2.5. KLASIFIKACIJE RIZIKA

Rizici su svakodnevna pojava, sastavni su dio svake naše aktivnosti, bilo da se radi o pripremi doručka, vožnji bicikla, vojnoj vježbi, upravljanju automobilom ili radu u poduzeću. U svakoj od ovih aktivnosti treba računati s rizicima. Oni se mogu ispoljiti i proizvesti štetu koja ne mora imati osobni ili društveni značaj, ali može biti i s posljedicama ozbiljnim po zdravlje ili život pojedinca i grupa ljudi. Brojne klasifikacije rizika polaze od njegovoga sadržaja kao kriterija za klasifikaciju. Tako se rizici mogu klasificirati u odnosu na vrste i veličinu opasnosti i u odnosu na vrste i veličinu utjecaja/posljedica koje mogu proizvesti. Primjena takvih kriterija dovodi do sličnosti, katkada i potpune podudarnosti klasifikacija rizika s klasifikacijama opasnosti, prijetnji i izazova. Ona je evidentna u naučnoistraživačkim radovima i dokumentima koji se bave rizicima. Razlozi leže u prirodi rizika. Opasnosti, prijetnje i izazovi su izvor i temeljni sadržaj rizika. Razlikovanja u odnosu na njihove karakteristike predstavljale su polazište za klasificiranje rizika.

Međutim, rizici se ne mogu svesti samo na jednu njihovu komponentu jer se tako, u najvećoj mjeri, isključuje društvena dimenzija rizika. Utjecaj koji opasnost stvara, dinamičnost rizika, svijest o riziku, šanse zbog kojih se ulazi u rizične situacije, utjecaj na prioritete u odlučivanju i postupanju - su karakteristike koje treba imati u vidu prilikom klasificiranja rizika. Odatle je proizašla široka lepeza tehnoloških, socioloških, ekoloških, ekonomskih i drugih klasifikacija koje su danas prisutne u teoriji rizika.

U najopćenitijem smislu Beck (2001: 44-46) govori o civilizacijskim rizicima i rizicima modernizacije, gdje su društveni rizici kao i društvena dobra (potrošačka dobra, zarade, obrazovne mogućnosti, vlasništvo,...) predmet raspodjele. Moderne rizike Giddens (2007: 65-68) dijeli na:

- 1) vanjske ili prirodne, koji nisu povezani s ljudskim djelovanjem (suša, potres, glad, oluja) i
- 2) proizvedene rizike, koji su povezani s ljudskim djelovanjem i produkt su utjecaja znanja i tehnologije na prirodu (ekološki, zdravstveni i dr).

U svojoj klasifikaciji rizika, Luptonova (1999: 14) se ograničila na rizike koji su predmet interesa u zapadnim društvima. Ona određuje šest glavnih kategorija rizika:

- 1) okolišni rizici su oni rizici koji su prouzročeni zagađivanjem, radijacijom, kemijskim supstancijama, poplavama, požarima, opasnim uvjetima u prometu i dr.;
- 2) rizici životnog stila koji su povezani s potrošnjom proizvoda kao što su hrana i lijekovi, sudjelovanje u seksualnim aktivnostima, navike, stres, nerad i dr.;
- 3) medicinski rizici koji su povezani s medicinskom praksom (terapije, operativni zahvati, dijagnostika, porođaj i umjetna oplodnja);
- 4) interpersonalni rizici koji su povezani s intimnim odnosima, društvenom interakcijom, ljubavlju, seksualnošću, rodnom ulogom, prijateljstvom, brakom i roditeljstvom;
- 5) ekonomski rizici koji podrazumijevaju nezaposlenost, posuđivanje novca, investiranje, bankrot, uništavanje vlasništva, neuspjeh u poslu i dr. i
- 6) rizici kriminala su oni rizici koje stvaraju sudionici u kriminalu, ili su u pitanju rizici za potencijalne žrtve ilegalnih aktivnosti.

Sa stanovišta analize rizika Adams (1995: 7-8) ukazuje na razliku između objektivnog rizika koji su procijenile stručne osoba, naučnim metodama i postupcima, i percipiranog rizika koji je stvar laičke procjene i čija interpretacija može biti bitno različita od one stručne. Znači, svaki opisani rizik sadrži obje dimenzije, ocjenu stručnjaka i percepciju rizika običnih ljudi.

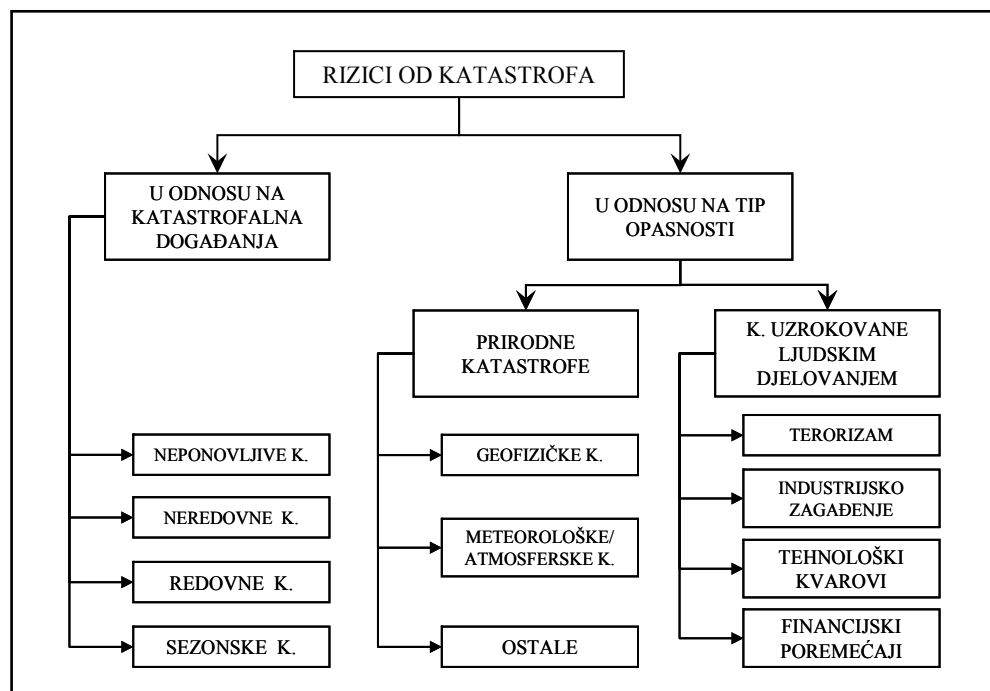
U odnosu na moguće štete i dobiti rizici se, u najopćenitijem smislu, mogu podijeliti na spekulativne ili poduzetničke rizike, te čiste ili osigurljive rizike (Borodziej, 2005: 5). Poduzetničke rizike Borge dijeli na poslovne i financijske. Poslovni rizici

su oni koji mogu ugroziti sposobnost kompanije da proizvede i proda svoj proizvod za profit, a finansijski rizici mogu ugroziti sposobnost poduzeća da investira radi ostvarivanja dobiti uz razumne troškove. Poslovni i finansijski rizici utječu jedni na druge. U njihovog kombinaciji se mogu generirati različiti rizični profili za poduzeće. Finansijski rizici se mogu podijeliti na: kreditne rizike, rizike kamatnih stopa, kursne rizike, robne rizike, rizike dioničkog kapitala, operativne finansijske rizike i rizike likvidnosti (Borge, 2001: 103-104,121-122).

Douglas i Wildavsky (prema: Barbara, Beck i Loon ur., 2000: 50) klasificiraju rizike u tri opća područja:

- 1) društveno-političke rizike,
- 2) ekonomske rizike i
- 3) prirodne rizike.

Konkretnije, društveno-politički rizici ugrožavaju društvenu strukturu, a dolaze iz unutarnjih društvenih „devijacija“ ili vanjskih vojnih prijetnji. Ekonomski rizici su vezani za ekonomske (vanjske) prijetnje i rizike od ekonomskih kriza. Prirodni rizici su vezani uglavnom za ekološke rizike koji proizlaze iz tehnološkog napretka. Sa stanovišta uzroka rizika, ova klasifikacija je prihvatljiva i za sigurnosne rizike.

Slika 2: Klasifikacija rizika od katastrofa

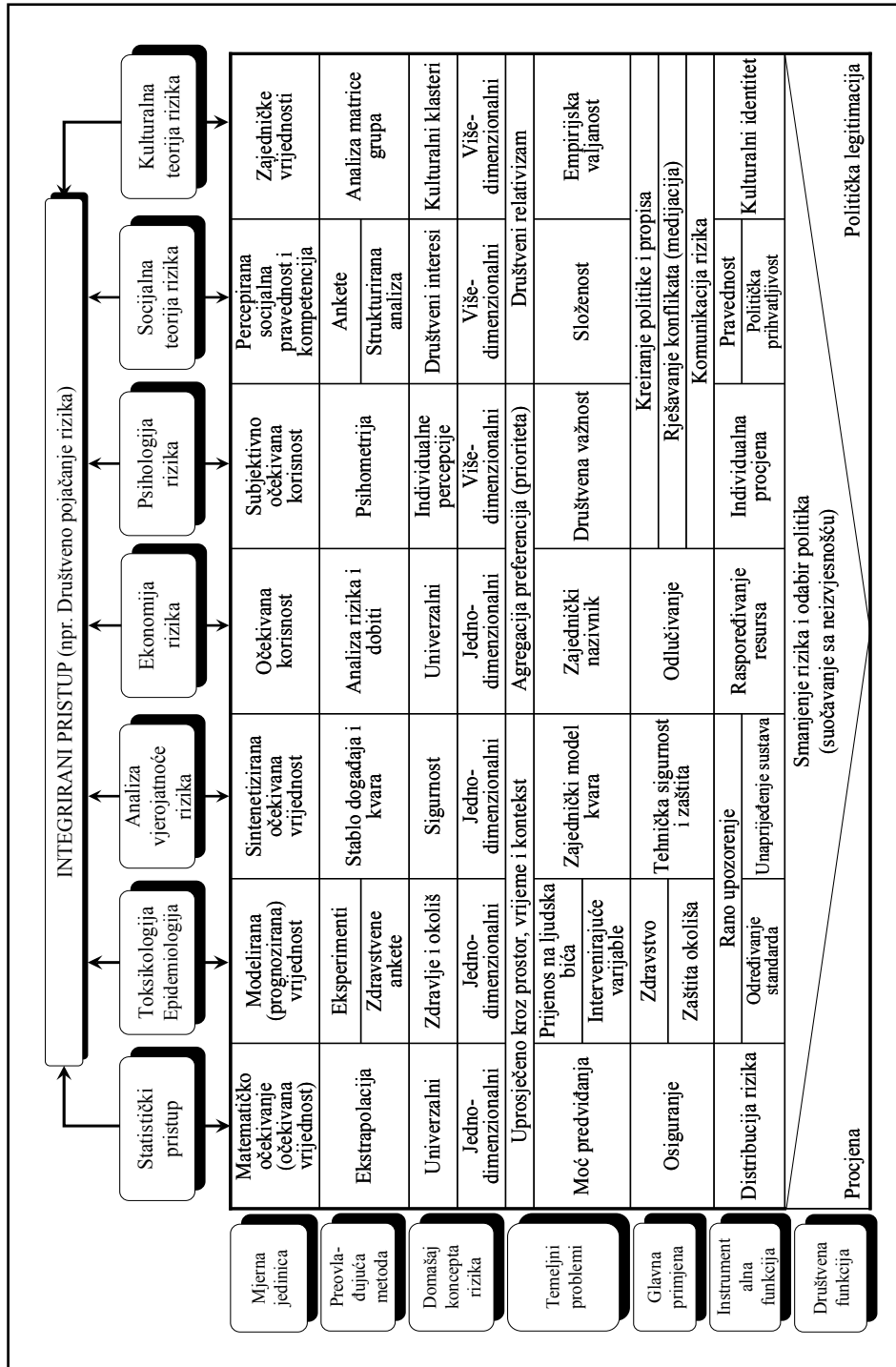
Rizici od katastrofa su poseban tip rizika. Katastrofe se obično definiraju kao prirodni događaji ili događaji prouzročeni ljudskom djelatnošću, s niskom vjerojatnosti nastanka, ali s potencijalom da stvore društvene, ekonomske i okolišne posljedice koje sa sobom nose značajne ljudske i financijske gubitke. Ova klasična definicija katastrofe kao pojedinačnog događaja velikih razmjera se nadopunjuje s katastrofama koje su rezultat postupnog djelovanja niza događaja malih razmjera koji kumulativno proizvode globalne posljedice (Banks, 2005: 5). Jedna od specifičnosti rizika od katastrofa je njihova unutarnja struktura. Za razliku od „običnih“ rizika koji predstavljaju kombinaciju opasnosti i društveno-ekonomskog utjecaja izraženog kroz ozbiljnost ispoljenih ili potencijalnih posljedica, rizici od katastrofa predstavljaju kombinaciju opasnosti, karaktera ranjivosti i nedovoljnih kapaciteta ili mjera za smanjenje negativnih posljedica takvih rizika (Organizacija ujedinjenih naroda, 2009a).

2.6. TEORIJE O RIZIKU I ISTRAŽIVANJE DRUŠTVENIH RIZIKA

Danas je proučavanje rizika interdisciplinarno i zadire u različite prirodne i društvene nauke. Ono polazi od dva temeljna koncepta rizika: rizika kao fizičkog obilježja i rizika kao društvenog konstrukta (Krimsky i Golding ur., 1992: 55). Svaki od ovih konceptata su se - posebno i u međusobnoj interakciji - razvili u više teorijskih pravaca u istraživanju rizika, koji su se koncem 20. stoljeća nazivali pogledima na rizik, zatim teorijskim konceptima o riziku, a u današnje se vrijeme govori o razvoju teorija o riziku.

Suvremeno proučavanje rizika obuhvaća različite naučne metode i postupke, počevši od onih koje se bave kvantificiranjem vjerojatnosti događaja i ozbiljnosti njihove štete, pa sve do apstrahiranih analiza različitih društvenih pojava u kojima dominiraju slojevite analize društvenih pojava u vezi s rizikom. Višedimenzionalnost rizika, a slijedom toga interdisciplinarnost istraživanja, je bila poticaj za razvoj širokog spektra istraživačkih disciplina o riziku koje se razlikuju u predmetu i temeljnim problemima istraživanja, glavnim metodama i instrumentariju istraživanja, njihovoj primjeni i društvenoj funkciji.

Ovdje ćemo dati kraći pregled različitih teorijskih pravaca u izučavanju rizika, prema jednoj klasifikaciji iz 1992. godine. Nazvana je sistematskom klasifikacijom perspektiva rizika.

Slika 3: Sistematska klasifikacija perspektiva rizika (prema: Krinsky i Golding ur., 1992:4)

U njoj je navedeno sedam pravaca razvoja (perspektiva) u istraživanju rizika. To su (Krimsky i Golding ur., 1992: 56):

- 1) statistički pristup, koji se temelji na statističkom predviđanju;
- 2) toksikološki i epidemiološki pristup, uključujući ekotoksikologiju;
- 3) tehnički pristup, koji uključuje niz različitih postupaka procjene vjerojatnosti rizika;
- 4) ekonomski pristup, uključujući komparaciju rizik-dobit;
- 5) psihološki pristup s psihometrijskom analizom rizika;
- 6) društvene teorije rizika i
- 7) kulturalna teorija koja koristi analizu matrice grupe.

Nadgradnja sistematske klasifikacije rizika su integrirani pristupi proučavanju rizika. Naime, u najvećem broju slučajeva rizik se ne može promatrati samo sa stanovišta jednog od njegovih istraživačkih pristupa, nego istovremeno uključuje različite naučne poglede na rizike. Jedan najčešće spominjanih integriranih pristupa u literaturi je **društveno pojačanje rizika**. Karakterizira ga društveno iskustvo o riziku oblikovano procesima informiranja, institucionalnim strukturama, ponašanjem društvenih grupa i pojedinaca. Društveni procesi utječu na posljedice rizika, pojačavajući ili umanjujući njihovo djelovanje. Prethodnoj klasifikaciji bi se mogla dodati **sigurnosna teorija o riziku** koja se sadržajno može smjestiti u integrirane pristupe izučavanju rizika. Ona bi se čak mogla nazvati posebnim slučajem društvenog pojačanja rizika zato što se bavi društvenom samoproizvodnjom rizika i njihovim utjecajem na stanje sigurnosnog sustava.

Beck i Giddens smatraju da je suvremeni koncept rizika promijenio odnose između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Govoriti o riziku, za Becka znači baviti se budućnošću, događajima i posljedicama koje još nisu nastale, ali ih ne možemo smatrati fikcijom. Naša zajednička ili pojedinačna svijest o riziku je utemeljena sve manje na prošlosti, a sve je više u svakodnevnom životu (Beck u: Cosgrave ur., 2006: 65). „Ideja o riziku je postala središnja u društvu koje je napustilo prošlost, tradicionalan način činjenja, i koje je otvorilo sebe za problematičnu budućnost“, kaže Giddens,¹⁴ podrazumijevajući problematičnu budućnost kao neizvjesnost, u kojoj rizik ne može biti potpuno predvidiv na temelju objektivnog zaključivanja, jer je rizik neprekidno u interakciji s društvenim procesima. Ova interakcija je za Slovicu primjer društvenog pojačanja rizika, u kojima utjecaj rizika može više zavisiti od javnog mišljenja ili stavova grupa ili pojedinaca nego od njegove realne snage da proizvede određene posljedice (Slovic i dr., 2001: 237).

¹⁴ U engleskom originalu: „The notion of risk becomes central in a society which is taking leave of the past, of traditional ways of doing things, and which is opening itself up to a problematic future.“ (Giddens u: Cosgrave, 2006: 31).

Društvena samoproizvodnja rizika i društveno pojačanje rizika su temeljne odrednice njegove društvene determiniranosti. Upravo ovim karakteristikama rizika se bave društvene nauke.

Krimsky razlikuje dvije paradigme rizika na kojima se temelje istraživanja društvene determiniranosti rizika. Prva je psihometrijska teorija rizika koja se zasniva na primatu pojedinca kao objekta istraživanja. Druga je kulturalna teorija u čijem središtu zanimanja je društvena grupa (Krimsky i Golding ur., 1992: 57). Obje paradigme rizika su bile polazište za razvoj teorijskih disciplina kao što su psihologija rizika, socijalna teorija rizika i kulturalna teorija rizika, unutar kojih postoji više pravaca istraživanja. Borodzic (2005: 13-14) ih je razložio na sljedeći način:

- 1) **Psihološki pristup**, u čijem je središtu izučavanje percepcije rizika. U izučavanju percepcije rizika dominiraju dva pravca (1) istraživanje kognitivno/bihevioralnog rizičnog odlučivanja i (2) psihometrijske studije rizika.
- 2) **Sociološka analiza rizika**. Sociološki pristup u izučavanju rizika aktualan je od sredine osamdesetih godina 20. stoljeća. U mnogo čemu, on je komplementaran s psihološkim istraživanjima rizika, ali isto tako je kritičan prema prenaplašenom korištenju kvantitativnih istraživanja percepcije rizika u psihologiji. Postoji više teorijskih pravaca izučavanja rizika unutar sociologije rizika. To su: (1) komunikacija rizika; (2) homeostatska teorija rizika (teorija o uravnoteženosti rizika); i (3) grupa društveno-tehničkih teorija o organizacijskim poremećajima kao što su: (a) sistemska teorija organizacijskih poremećaja, (b) izomorfno učenje koje buduća predviđanja temelji na prošlom iskustvu i proučavanju strukture ispoljenih rizika, (c) dijagramska analiza uzroka štetnih događaja i (d) Perowa teorija „normalnih“ nesreća.
- 3) **Kulturno orijentirani pristupi u analizi rizika**. Radi se o teorijama koje su bliske sociologiji rizika, a bave se utjecajem određene kulture na rizike. Iskristalizirala su se dva temeljna teorijska pristupa koja na različiti način vide pojam kulture. To su: (1) teorija o organizacijskoj sigurnosnoj kulturi i (2) kulturalna teorija rizika.

Psihološki pristup se može smatrati područjem istraživanja rizika u kojemu se otišlo najdalje. Psihološka istraživanja rizika su usmjerena na misaone i emocionalne procese u vezi s procjenjivanjem rizika i na načine na koje su ti procesi povezani s odlučivanjem o riziku. U središtu ovih istraživanja su percepcija rizika i rasuđivanje o riziku kod pojedinca (Jackson, Allum i Gaskell, 2006: 6, 14).

Sociološka analiza rizika i kulturno orijentirani pristupi u istraživanju rizika zajedno čine temelj za razvoj sociologije rizika koja se razvija kao jedna nova naučna disciplina. Za Becka (u Cosgrave ur., 2006: 64) je sociologija rizika nauka koja se bavi prosuđivanjem o vjerojatnosti. Sociologija promatra rizik više kao društveni

konstrukt nego kao objektivnu činjenicu (Seigneur, 2006: 1). Za razliku od psihologije rizika, sociologija rizika teži ignorirati individualno prosuđivanje o neizvjesnostima i opasnostima (Jackson, Allum i Gaskell, 2006: 14). U središtu interesa sociologije rizika su prosuđivanje i percepcija društvenih grupa o opasnostima, prijetnjama i neizvjesnostima, o različitim oblicima utjecaja koje takvi izvori rizika imaju u društvu i odlukama koje imaju utjecaja na društvene rizike.

2.7. KOMUNIKACIJA RIZIKA

Rizik je događaj koji nužno odašilje određenu informaciju. Ova informacija je u vezi s postojanjem, prirodom, vrstom, ozbiljnošću, prihvatljivošću i drugim karakteristikama rizika (ISO/IEC, 1999 b: 6). Informacija o riziku se prijenosi, razmjenjuje i mijenja među sudionicima u komunikaciji. Čaldarović naglašava: „Komunikacija rizika se u teoriji rizika shvaća kao vrlo važan dio ukupne procedure održavanja i ponovnog uspostavljanja „klime povjerenja“ koja je... osnova za uspješnu raspravu o rizicima“ (Leburić, Čaldarović i Maroević, 2006: 15). Osamdesetih godina 20. stoljeća problem komuniciranja o riziku se počinje intenzivnije istraživati. Naučnici koji su bili uključeni u rana istraživanja percepcije rizika proširuju područje svojeg interesa prema izučavanju komunikacije u uvjetima rizika. Pitanja kojima se bave istraživanja percepcije rizika i istraživanja komunikacije rizika su bliska i međusobno se prepliću (The Royal Society, 1992: 118-119).

Pojmovno i sadržajno komunikacija rizika se može promatrati na dva različita načina: kao dio društvene dimenzije rizika i kao dio organiziranog procesa upravljanja rizikom.

Prema definiciji Nacionalnog vijeća za istraživanje SAD-a, komunikacija rizika je „interaktivni proces razmjena informacija i mišljenja između pojedinaca, grupa i institucija pogođenih rizikom ili potencijalnim rizikom opasnim po ljudsko zdravlje ili okolinu“.¹⁵ Cohrssen i Covello definiraju komunikaciju rizika kao *proces* „saopćavanja ili prenošenja informacija između interesnih grupa o: (1) razini rizika po zdravlje i okoliš, (2) značenju rizika za zdravlje i okoliš i (3) odlukama,

¹⁵ U engleskom originalu: “interactive process of exchange of information and opinions among individuals, groups and institutions concerning a risk or potential risk to human health or the environment” or in other words a process by which scientific organizations both disseminate technical information and gather information about the opinions and concerns of nonscientific groups.” (prema: Lundgren, 1994: 12).

aktivnostima i politici kojima se usmjerava upravljanje i kontroliranje rizika po zdravlje i okoliš¹⁶.

Postoje različiti pristupi u određivanju gdje počinje komunikacija rizika – dali s nastankom rizika, u procjeni rizika, u analizi rizika ili određivanjem prema kojoj javnosti će biti usmjerena. Iz pozicije društvenih grupa pogođenih nekim rizikom, komunikacija počinje aktiviranjem uzroka rizika, bilo da su prirodnog ili društvenog karaktera. Društvena dimenzija komunikacije rizika se sastoji u njezinoj funkciji koja može biti s pozitivnim, ali i s negativnim predznakom. Prijenos informacija o riziku može imati utjecaja na njegove uzroke i na njegove posljedice, što može dovesti do pojačanja ili umnožavanja postojećih rizika, ali i društvene samoproizvodnje rizika. Međutim, komunikacija rizika može djelovati i u suprotnom pravcu od toga, te dovesti do smanjenja intenziteta, nositelja i broja rizika. Istraživanjem njezine društvene dimenzije se bavi analiza komunikacije rizicima kao grana analize rizika.

U dosadašnjim istraživanjima komunikacije rizika su uočene tri grupe problema (Cohrssen i Covello 1989: 99-101):

- 1) Problemi s prenošenjem informacija. Rezultate analize rizika treba pretočiti u informacije koje će biti društveno korisne. Jedan od problema u prijenosu informacija je slaba naučna podloga, odnosno nedovoljno korištenje poznatih modela i metoda za analizu rizika. Posljedice mogu biti površne i nepouzdanе ocjene rizika koje mogu, kada se upotrijebe, imati efekt suprotan od očekivanog. Također, problem je jezik visokostručnih analiza rizika koji je nerazumljiv većini običnih ljudi, pa i donositeljima odluka. Analiza rizika treba biti primjenjiva, a njezini rezultati transformirani u jezik razumljiv svima, pogotovo onima koji donose odluke.
- 2) Problemi s izvorima informacija. Manjak povjerenja u odgovorne, neslaganja među stručnjacima, nedostatak raspoloživih podataka, neuspjeh u otkrivanju ograničenja u procjeni rizika, ograničen interes ili nezainteresiranost, slabosti u određivanju prioriteta, korištenje birokratskog jezika i drugi negativni čimbenici mogu otežati prikupljanje i obradu podataka.
- 3) Problemi s komunikacijskim kanalima i s primateljima informacija. Selektivno izvještavanje medija, opterećeno predrasudama, prijevremeno objavljivanje naučnih informacija, pojednostavljenje, krivo ili netočno interpretiranje informacija o riziku će značajno otežati proces upravljanja rizicima. Ograničenja kod primatelja informacija su vezana za nepreciznu percepciju o riziku,

¹⁶ U engleskom originalu: „It can formally be defined as the process of conveying or transmitting information among interested parties about: levels of health or environmental risks; the significance of meaning of health or environmental risks and decisions, actions, or policies aimed at managing or controlling health or environmental risks.“ (Cohrssen i Covello 1989: 99).

nedostatak interesa za probleme koje stvara rizik, prekomjerno samopouzdanje, čvrsta vjerovanja i mišljenja, koja povećavaju otpor prema promjenama, prevelika očekivanja od aktivnosti usmjerene na smanjenje rizika i dr.

Komunikacija rizika je dio organiziranog procesa upravljanja rizicima u sustavu sigurnosti. Ona počinje procjenom sigurnosnih rizika, a unutar te procjene, određivanjem u kojoj mjeri sustav sigurnosti može osigurati komunikacijske sposobnosti za upravljanje rizikom i način komuniciranja s građanima, ugroženim društvenim grupama i drugim, institucionalnim i vaninstitucionalnim, subjektima u društvu. U fazi postupanja sa sigurnosnim rizicima komunikacija rizika je jedna od mjera za njihovo smanjenje. Rezultati smanjenja sigurnosnih rizika mogu zavisiti od tri komunikacijska izazova koje je definirala Lundgrenova (1994: 15) i koji su ovdje prilagođeni sigurnosnim rizicima:

- 1) Razumljivosti informacija koje odašilje sigurnosni sustav (izazov znanja). Otpornost građana, društvenih grupa, državnih, gospodarskih i drugih društvenih subjekata na potencijalne rizike zavisi od njihove sposobnosti da razumiju i koriste informacije koje okružuju procjenu rizika.
- 2) Uključenosti građana i zajednica u upravljanje rizikom (procesni izazov). Sudjelujući u procjeni rizika i procjeni vlastitih potreba i kapaciteta, građani, društvene grupe i zajednice preuzimaju dio odgovornosti za kontrolu nekih od sigurnosnih rizika.
- 3) Postojanju razvijenog i neprekidnog komuniciranja između elemenata sigurnosnog sustava i njihovog komuniciranja s drugim društvenim subjektima (izazov komunikacijske vještine). Uspješno komuniciranje omogućuje razmjenu informacija, korekciju postavljenih planova i pravovremeno određivanje prioriteta.

Komunikaciju stimuliraju tehnički napredak, zakonska regulativa i masovni mediji u mjeri u kojoj ostvaruju svoju pozitivnu društvenu ulogu.

U ostvarivanju komunikacije sigurnosnih rizika se mogu uočiti dva bitna problema interakcije između elemenata sigurnosnog sustava i građana kao njegovih najvažnijih korisnika. (1) Prvi problem je interakcija između građana i sigurnosnog sustava kada se građani ne tretiraju kao ravnopravan partner i element sustava sigurnosti, koji razumije problem i načine za njegovo rješavanje. Posljedice mogu biti nedovoljno ispoljavanje interesa pojedinaca i društvenih grupa i jednosmjerno djelovanje sustava sigurnosti koji ne profilira jasno njihove potrebe i ne harmonizira interese s općim društvenim interesima. (2) Suprotno od prethodnog problema je uvjerenje da pojedinci i društvene grupe, koje su potencijalno ili stvarno ugrožene, spontano iniciraju unutarnji dijalog i društvene promjene koje doprinose sigurnosti društva, odnosno da društvena akcija „odozdo“ i djelovanje civilnog društva razriješava najveći

broj sigurnosnih problema (Lundgren, 1994: 32). Između ovih krajnosti je stav da inicijativa za društvene promjene može doći od vanjskih ili unutarnjih stimulansa koji se obično nazivaju katalizatori (Figueroa i dr., 2002: 6). To mogu biti pripadnici neke društvene grupe koji imaju osobni autoritet i liderske osobine, nevladine organizacije ili druga udruženja građana, državne i specijalizirane institucije sustava sigurnosti. Suština je zapravo u njihovoj međusobnoj umreženosti i kooperaciji.

2.8. PERCEPCIJA RIZIKA

Suvremeno društvo je izloženo raznim rizicima, manje ili više štetnim, koji imaju svoju psihološku, sociološku i kulturalnu dimenziju. Ono što je za suvremenog analitičara rizika procjena opasnosti, to je za običnog čovjeka percepcija rizika kao svojevrsno intuitivno rasuđivanje o riziku. Lundgrenova (1994: 74) je percepciju rizika definirala kao zbroj vjerovanja (uvjerenja) koje osoba ima u vezi s rizikom, uključujući i ona o definiciji, vjerojatnosti i ishodu rizičnog događaja. Iz perspektive društvenih nauka, percepcija rizika uključuje ljudska vjerovanja, stavove, rasuđivanje i osjećaje, kao najšire društvene ili kulturne vrijednosti i pravila ponašanja koje ljudi usvajaju, u odnosu na opasnosti i potencijalnu korist do koje se može doći uslijed izlaganja riziku (The Royal Society, 1992: 89).

Razloge za proučavanje rizika Slovic pronalazi u ljudskoj prirodi: „Mogućnost da se osjete i izbjegnu štetni uvjeti u okruženju je neophodna za opstanak svih živih organizama. Sposobnost koja im omogućuje da mijenjaju svoje okruženje ili reagiraju na njega i stvara i reducira rizik“.¹⁷ Luptonova (1999: 34) smatra da razlika između stvarnog rizika i percipiranog rizika nije relevantna, zato što se rizik može predstaviti kao produkt percepcije i kulturalnog razumijevanja rizika. Stvarni rizik je onaj kojega su odredili stručnjaci, a javnost također percipira rizike. I jedna i druga dimenzija rizika pokreću na akciju koja nužno ne zavisi od pouzdanosti i točnosti procjena. Prema tome, Luptonova percepciju rizika smatra njegovom bitnom komponentom. Sličan pogled ima Slovic koji smatra da je riziku svojstvena subjektivnost, te da se radi o konceptu koji su izmislili ljudi kako bi bolje razumjeli opasnosti i neizvjesnosti i borili se protiv njih. Rizik ne postoji „nezavisno od naših umova i kultura, čekajući da bude izmjeran“ (Slovic u: Krimsky i Golding ur., 1992: 119).

¹⁷ U engleskom originalu: „The ability to sense and avoid harmful environmental conditions is necessary for the survival of all living organisms. Capacity that allows them to alter their environment as well as to respond to it both creates and reduces risk.“ (Slovic i dr., 2000: 220).

Ranije je spomenuto da je izučavanje percepcije u središtu psihološkog pristupa riziku i da dominiraju dva pravca: (1) istraživanje kognitivno/bihevioralnog rizičnog odlučivanja i (2) psihometrijske studije rizika, o kojima slijedi kraći osvrt.

2.8.1. Istraživanje kognitivno/bihevioralnog rizičnog odlučivanja

Istraživanje kognitivno/bihevioralnog rizičnog odlučivanja se bavi problemom odlučivanja u uvjetima neizvjesnosti i istraživanjima različitih vrsta psiholoških modela ljudskog ponašanja kako bi se identificirao način na koji ljudi kognitivno i bihevioralno reagiraju na rizik. U njima dominira odnos opasnosti kao nezavisne varijable i ljudski odgovor na ovu opasnost kao zavisne varijable. Mjerenje činjenica o opasnostima kao pojavama ili situacijama je posao stručnjaka, a njihovo subjektivno razumijevanje se ispituje kod običnih ljudi, onih koji „laički“ percipiraju opasnost (Lupton, 1999: 20).

Proučavajući percepciju problema odlučivanja i evaluaciju vjerojatnosti i posljedica nekog događaja, Tversky i Kahneman su došli do zaključka da način na koji je problem formuliran utječe na preferencije prilikom donošenja odluka u vezi s tim problemom. Jednostavnije rečeno, ako se jedan te isti problem opiše na različit način, mogu se očekivati različiti ishodi u odlučivanju. Tversky i Kahneman su zaključili da model očekivane korisnosti predstavlja glavni teorijski okvir za donošenje odluka u uvjetima rizika. Ukupna očekivana korisnost od neke rizične odluke je jednaka očekivanoj korisnosti njegovih mogućih ishoda koja je dobijena ponderiranjem koristi svakog pojedinačnog ishoda s njegovom vjerojatnosti. U teoriji očekivanja, ishodi se izražavaju kao mogući dobiti ili gubici koji su posljedica neke odluke (Tversky i Kahneman, 1981: 453-454). Empirijska istraživanja o odnosu rizika i koristi, koje su provodili Finucane, Alhakami, Slovic i Johnson (2000: 1-17; prema: Newell, Lagnado i Shanks, 2007: 187-188), ukazala su da se može manipulirati prosuđivanjem ispitanika o nekom konkretnom pitanju. Naime, može se promijeniti prosudba o odnosu rizika i koristi u nekom konkretnom slučaju ako se manipulira procjenom njihovih globalnih efekata. Informacija koja prezentira da nuklearna energija donosi opću korist utjecat će na percepciju rizika u pravcu zaključka da su rizici povezani s nuklearnom energijom niski. Nasuprot tome, ako informacija ističe rizičnost nuklearne energije to će imati prijelazni efekt u pravcu zaključivanja o niskoj koristi nuklearne energije.

Cohrssen i Covello (1989: 9) navode da su istraživanja percepcije rizika bila težišno usmjerena na one karakteristike rizika koje imaju utjecaja na ponašanje pojedinaca i grupa koji su izloženi riziku. Percepcija ima višestruki povratni utjecaj na rizik koji:

- 1) može biti prepreka željenim promjenama u rizičnom ponašanju;
- 2) utječe na definiranje granica prihvatljivosti rizika i
- 3) utječe na sliku koju imaju ugrožene grupe o prioritetima za postupanje s rizikom.

Od percepcije rizika zavise i sva ona ponašanja pojedinaca i grupa koja mogu biti potencijalni izvor štetnog događaja, odnosno, jedan su od pokretača društvene samoproizvodnje rizika. Ovdje se valja osvrnuti na problem patologije grupnog odlučivanja, važan za percepciju rizika kod društvenih grupa. Janis je patologiju grupnog odlučivanja nazvao „grupno mišljenje“ (eng. groupthink). Radi se odlukama koje nastaju u grupama koje su:

- 1) izrazito kohezivne,
- 2) izolirane prema drugim grupama,
- 3) usmjerava ih vodstvo,
- 4) nemaju ustaljene postupke za ispitivanje i procjenu raspoloživih informacija i
- 5) nemaju povjerenja prema rješenjima koja su drugačija od onih koje favorizira lider.

Janis navodi osam simptoma pogrešnog odlučivanja koji karakteriziraju grupno mišljenje kao obrazac za donošenje odluka. To su:

- 1) iluzija o neranjivosti koja je stvorena prekomjernim optimizmom i ohrabivanjem za preuzimanje ekstremnih rizika;
- 2) kolektivni napor da se odlučivanje uskladi sa zdravim razumom s namjerom da se ne uzmu u obzir upozorenja koja bi mogla usmjeriti članove grupe da ponovno razmatraju već usvojene stavove;
- 3) neupitno vjerovanje u moralnost grupe kao nešto što joj je po prirodi svojstveno, čime se potiču članovi grupe da ignoriraju etičke ili moralne posljedice svojih odluka;
- 4) stereotipno gledanje na stvarne ili zamišljene suparnike ili neprijatelje kojima se unaprijed odriče sposobnost da pregovaraju, pa se unaprijed smatra da su pregovaračke inicijative osuđene na neuspjeh;
- 5) pojedinac koji iznosi utemeljene argumente protiv bilo kakvog grupnog stereotipa je podvrgnut izravnom pritisku grupe i
- 6) pojava samozvanih zaštitnika grupe koji je štite od mišljenja i informacija koje bi mogle poljuljati lažnu samodopadnost grupe i sliku o djelotvornosti i moralnosti njezinih odluka (prema: Newell, Lagnado i Shanks, 2007: 201-202).

Koncept odlučivanja nazvan „grupno mišljenje“ je aktualan i primjenjiv u različitim situacijama. Kao jedan od novijih primjera takvog razmišljanja Newell i dr. navode jedan od zaključaka iz izvještaja Senata Sjedinjenih Američkih Država u kojem se kaže: „Obavještajna zajednica je patila od kolektivnog nagađanja da Irak ima aktivan i sve veći program oružja za masovno uništenje. Ovo „grupno mišljenje“ je kao pogonska

snaga vodilo sve, analitičare, kontrolore i rukovoditelje obavještajne zajednice, da tumače dvosmislene dokaze kao zbroj pokazatelja o postojanju programa za oružje za masovno uništenje, kao i da su ignorirali ili umanjivali dokaze da Irak nema aktivne i rasprostranjene programe za oružje za masovno uništenje. Ova nagađanja su bila tako snažna i formalizirana da mehanizmi Zajednice koji su bili uspostavljeni radi hvatanja ukoštac s pretpostavkama i grupnim mišljenjem nisu bili iskorišteni¹⁸.

Kao oblik odlučivanja koji u sebi nosi mnogobrojne rizike, fenomen „grupnog mišljenja“ se može iščitati u onome što danas u Bosni i Hercegovini, još uvijek sa značajnom dozom uspjeha, artikuliraju političke elite i politički lideri u ulozi predstavnika nacionalnih zajednica. Ustaljen je obrazac da se javnim djelovanjem hrani unutarnja kohezivnost i zatvorenost nacionalnih zajednica, a istovremeno otežava interakcija na razini pojedinaca, pripadnika različitih grupa.

Temeljna zamjerka teoriji kognitivno/biheviornalnog odlučivanja je da su, nasuprot empirijskim istraživanjima u kontroliranim uvjetima, zanemarena istraživanja u realnim uvjetima u kojima obični ljudi percipiraju rizik i u kojima treba primijeniti upravljanje rizikom.

2.8.2. Psihometrijske studije rizika

Psihometrijske studije rizika se bave istraživanjem društvenih trendova u percepciji rizika, uglavnom uz pomoć anketnih upitnika, u pokušaju da se mjeri percipirani rizik naspram stvarnoga rizika unutar određene populacije (Borodzicz, 2005: 15). Fischhoff, Slovic i Lichtenstein su koristili niz psihometrijskih ljestvica za kvantitativno mjerenje percipiranog rizika, percipiranih koristi i njihovih međusobnih odnosa (Slovic u: Krimsky i Golding ur., 1992: 118-120). Ispitanici prosuđuju o riziku tako

¹⁸ U engleskom originalu: „Conclusion 3: The Intelligence Community suffered from a collective presumption that Iraq had an active and growing weapons of mass destruction (WMD) program. This ‘group think’ dynamic led Intelligence Community analysts, collectors and managers to both interpret ambiguous evidence as collectively indicative of a WMD program as well as ignore or minimize evidence that Iraq did not have active and expanding weapons of mass destruction programs. This presumption was so strong and formalized that Intelligence Community mechanisms established to challenge assumptions and group think were not utilized. (Source: <http://intelligence.senate.gov/conclusions.pdf>)“ (Newell, Lagnado i Shanks, 2007: 202-20).

što rangiraju, klasificiraju ili ocjenjuju razinu opasnosti. Ljestvice za opasnosti mogu biti obrazovane u odnosu na razine opasnosti, postotke, stupanj sličnosti između rizika međusobno ili u obliku ocjenjivanja njihovih percipiranih karakteristika. Tako su se formirale intervalne i metrijske ljestvice za mjerenje percepcije rizika pomoću kojih je otvoreno široko područje statističke analize, uključujući postupke multivarijatne analize (The Royal Society, 1992: 101-102).

Za razliku od kognitivno/bihevioralnog pristupa, u psihometrijskim studijama rizika je naglasak na empirijskom istraživanju u realnim uvjetima. U prvom planu je procjena intuitivnih rizika, onako kao ih prosuđuju obični pojedinci koji su pod utjecajem širokog niza psiholoških, društvenih, institucionalnih i kulturalnih čimbenika. Slovic je ovaj teorijski okvir za izučavanje percepcije rizika nazvao psihometrijskom paradigmom, koja pretpostavlja da se mogu razviti empirijski instrumenti za istraživanje međusobnih odnosa između različitih čimbenika „u namjeri da se osvijetle reakcije pojedinaca i njihovih društava na opasnosti s kojima se suočavaju“ (Slovic u: Krinsky i Golding ur., 1992: 118-120).

Ovdje valja istaknuti neke zaključke, do kojih se došlo u psihometrijskim istraživanjima rizika, a koji mogu biti korisni za interpretaciju empirijskih rezultata o percepciji rizika:

- a) Tijekom psihometrijskih istraživanja rizika ustanovljeno je da obični ljudi (laici, oni koji nisu stručnjaci, op.a.) ocjenjuju da je vjerojatnost događanja rizika veća ukoliko su informirani o određenoj opasnosti u dovoljnoj mjeri i na jednostavan način (Lupton, 1999: 21).
- b) Obični ljudi teže procijeniti razinu rizika u mjeri u kojoj lakše mogu zamisliti sebe u određenoj opasnoj situaciji koja proizvodi rizik (Lupton, 1999: 21).
- c) Pojmovno i sadržajno, obični ljudi tumače rizik na različite načine. Njihova prosudba o riziku je višedimenzionalna i osjetljiva na različite karakteristike samoga rizika kao što su: potencijal za katastrofični događaj, mogućnost kontrole, prijetnja za buduće generacije i dr. (Slovic u: Krinsky i Golding ur., 1992: 120).
- d) Obični ljudi imaju averziju prema rizicima kada se suoče s koristima, odnosno, pribjegavaju riziku kada su suočeni s gubicima (Lupton, 1999: 21).
- e) „Upamtljiviji“ rizici, odnosno rizici koji se lako memoriraju, češće se precjenjuju bez obzira što vjerojatnost njihovog događanja može biti izrazito mala (Lupton, 1999: 21).

- f) Svakodnevni rizici, koji su poznati i prihvatljivi, percipiraju se kao manje vjerojatni nego oni koji su novi ili nametnuti (Lupton, 1999: 21).
- g) Društvene vrijednosti imaju utjecaja na vrednovanje rizika i reakciju društvenih grupa. Individualne i društvene vrijednosti određuju koji će rizici biti ocijenjeni kao važni ili nevažni i koju bi akciju trebalo poduzeti. Različito percipiranje rizika u društvenim grupama može imati povratno djelovanje na odnose među grupama. U najgorem slučaju, polarizacija u stavovima i ekstremna retorika mogu djelovati kao pojačivači međugrupnog konflikta. Rješavanje ovoga problema je od iznimnog značaja za upravljanje sigurnosnim rizicima (Slovic i dr., 2000: 243).
- h) Društvena i kulturalna pripadnost ima utjecaja na percepciju rizika. Članovi moćnijih društvenih grupa su manje zabrinute zbog rizika nego članovi društvenih grupa koji imaju manje moći. Različite ankete među populacijom Amerikanaca su pokazale da su u pogledu prijetnji za ljudsko zdravlje bijelci skeptičniji nego bjelkinje ili pripadnici drugih rasa. Ove ankete su, također, pokazale da bijelci s većim stupnjem edukacije, većim primanjima u domaćinstvu i konzervativne političke orijentacije češće daju niže ocjene za razinu rizika (Lupton, 1999: 24). To upućuje na zaključak da u istraživanjima o riziku treba uzeti u obzir sva ona pitanja koja mogu utjecati na odnos prema riziku kao što su moć, društveni status ili politička orijentacija.
- i) Green i Brown (1979) su ustanovili da postoje bitne razlike u percepciji individualnih i društvenih rizika. Za percepciju individualnih rizika su koristili ljestvicu za osobnu sigurnost, a za društvene rizike su koristili ljestvicu prijetnji za društvo. Percepcije individualnih i društvenih rizika su međusobno nezavisne (prema: The Royal Society, 1992: 102).

2.9. ANALIZA RIZIKA

Analiza rizika je relativno nova disciplina, a razvijena je u posljednjih 35 godina „u organizirano tijelo znanja i metoda“ (Cohrssen i Covello, 1989: 1). U domaćoj literaturi je relativno malo podataka o ovoj metodi, pa zato zaslužuje detaljnije razmatranje pojedinačnih metoda i postupaka koji konstituiraju analizu rizika. Analiza rizika obuhvaća niz tehnika koje mogu biti korištene u neizvjesnim situacijama, kada nisu jasne posljedice budućih događaja i njihova potencijalna šteta.

Za Cohrssena i Covella (1989: 3) se analiza prostornih i zdravstvenih rizika sastoji od četiri međusobno povezane faze, od kojih svaka ima svoje vlastite metode i tehnike. To su:

- 1) identifikacija opasnosti,
- 2) procjena rizika,
- 3) određivanje značaja rizika i
- 4) analiza komunikacije u uvjetima rizika.

Prva faza, identifikacija opasnosti po ljudsko zdravlje i okoliš, određuje može li neko rizično sredstvo (tvar ili aktivnost) pod očekivanim okolnostima proizvesti štetu. U identifikaciji opasnosti se koriste različite tehnike. Neke od njih, koje se koriste za analizu rizika po ljudsko zdravlje, su: epidemiološke studije, *in vivo* bioanaliza životinja, kratkotrajno *in vitro* testiranje stanica i tkiva, kao i analiza odnosa struktura-aktivnost (Cohrssen i Covello, 1989: 27).

Postoje različita viđenja o odnosu između analize i procjene rizika. Za mnoge autore procjena rizika je širi pojam ili sinonim za analizu rizika. Za razliku od njih Cohrssen i Covello procjenu rizika smatraju drugom fazom analize rizika. Razloge nalaze u analitičkim postupcima koji se koriste u procjeni rizika, a pogodni su za ocjenu vjerojatnosti i ozbiljnosti štete do koje dolazi izlaganjem rizičnom sredstvu. To su: (1) analitički postupak *procjena izvora/oslobađanja* rizika, koji obuhvaća ocjenu količine, frekvencije, lociranosti i oslobađanja rizičnog sredstva u određenom okruženju; (2) postupkom *procjene izloženosti* riziku, kojim se osiguravaju kvantitativni podaci o stanovništvu i ekosustavu, koji jeste ili koji može biti izložen rizičnom sredstvu, koncentraciji rizičnog sredstva, trajanju izlaganja i drugim karakteristikama; (3) *procjena doza-odgovor* je postupak koji osigurava podatke o utjecaju rizičnog sredstva na organe i tkiva pojedinaca ili grupa koji su mu izloženi. Ovim postupkom se ocjenjuje razina ugroženosti stanovništva. (4) Karakterizacija rizika je postupak koji integrira rezultate prethodnih postupaka u izvještaj o riziku. Sadržaj izvještaja zavisi od prirode rizika i svrhe analize, a obično sadrži opis rizika i brojčane vrijednosti kojima se iskazuju određene karakteristike rizika (vjerojatnost događanja, magnituda (intenzitet) rizika, životni vijek rizika, relativni rizik, standardizirani odnos smrtnosti i dr.).

Određivanje značaja rizika je treća faza u kojoj se ocjenjuje prihvatljivost rizika. Za određenu aktivnost su vezani mnogi rizici. Svi se oni ne mogu eliminirati ili smanjiti, jer to nije moguće ili nije potrebno zbog neznatne štete koju mogu proizvesti. Granica između rizika koji se podvrgavaju tretmanu i onih koji neće biti tretirani naziva se prihvatljiva razina rizika. Tijekom postupka određivanja značaja rizika definiraju se

alternativna rješenja, kao zamjena za one aktivnosti koje stvaraju rizike. Posebnom analizom se procjenjuju rizici koje nose alternativne aktivnosti i balans između očekivanih rezultata i troškova do kojih će dovesti smanjenje rizika (Cohrssen i Covello, 1989: 55).

Nešto drugačije viđenje analize rizika daju Scarff, Carty i Charette (1993: 24-28), koji definiraju analizu rizika kao proces koji prethodi upravljanju rizikom i kojim se vrši sveobuhvatna identifikacija, kvantitativno određivanje rizika i definiranje njegove prihvatljive razine. Tako viđena analiza rizika se sastoji od tri međuzavisne aktivnosti:

- 1) identifikacija rizika,
- 2) ocjena rizika i
- 3) evaluacija rizika.

Identifikacija rizika podrazumijeva opažanje i prepoznavanje novih rizika ili novih parametara i odnosa kod postojećih rizika. Sastoji se od tri koraka: (1) postavljanje pravilnog konteksta i perspektive za analizu; (2) sakupljanje informacija o riziku i (3) razvrstavanje rizika prema njihovom uzroku.

Ocjena rizika je proces kojim se određuju vjerojatnost i posljedice identificiranog rizika. Sastoji se od tri koraka: (1) određivanje vjerojatnosti, posljedica i vremenskog dešavanja identificiranog rizika; (2) preispitivanje i ocjena rizika i (3) sortiranje rizika u početni redoslijed po značaju. Dakle, kombiniranjem vrijednosti za vjerojatnost rizičnog događaja i njihove moguće posljedice određuje se vrijednost rizika, vrši njihovo grupiranje prema važnosti i određuje razina prihvatljivosti. Ovaj proces se može smatrati prvim korakom u određivanju prioriteta za postupanje s rizikom.

Evaluacija rizika je proces u kojemu se vrši međusobna usporedba rizika u odnosu na prethodno opisane kriterije, potencijalnu korist i troškove postupanja s rizikom. Sastoji se od četiri koraka: (1) određivanje indikatora rizika koji se koriste u planiranju rizičnih procesa; (2) procjenjivanje rizika korištenjem odgovarajućih tehnika i određivanje njihove razine; (3) stvaranje alternativnih puteva za postupanje s rizikom, čiji kriteriji nisu dostigli razinu prihvatljivosti, i njihova ponovna ocjena i (4) sortiranje rizika i konačni redoslijed na listi prioriteta za postupanje s rizikom.

Aven (1992: 3) kombinira analizu rizika s analizom pouzdanosti koje naziva sustavnim metodama za određivanje prioriteta, prihvatljivosti i pouzdanosti rizika, evaluaciju profitabilnosti nekog projekta, razvoj sigurnih i djelotvornih postupaka za operacije ili nadzor procesa, sustavno opisivanje neželjenih događaja i njihovih

potencijalnih posljedica, unapređenje znanja i razvoj motivacije i sposobnosti za sustavno istraživanje na sigurnosti. Ovi ciljevi se mogu objediniti u zahtjev koji se postavlja pred analizu rizika – osigurati temelj za donošenje odluka. Na sličan način kao i prethodni modeli, analiza rizika i pouzdanosti objedinjuje u sebi:

- 1) identifikaciju neželjenih događaja,
- 2) analizu uzroka i analizu posljedica.

U analizi rizika i posljedica najčešće se koriste sljedeće metode: statistika nesreća, prethodna analiza rizika, sigurnosna analiza, analiza neuspjeha i efekata (FMEA), analiza stabla grešaka, analiza uzroka i posljedica (stablo događaja), prethodna analiza rizika i proučavanje opasnosti.

Analiza rizika ima svoju društveni dimenziju. Wynne smatra (Krimsky i Golding ur., 1992: 284-287) da čak ni „teške“ naučne analize rizika, kao što je sigurnosna analiza tlaka u nuklearnom reaktoru, ne mogu izbjeći analizu rizika o kvaliteti društvenog organiziranja. Analiza rizika naglašava utjecaj društvenog čimbenika u svim procesima koji mogu dovesti do rizika. Jednostavno rečeno, rizik je događaj koji je najčešće posljedica ljudskog djelovanja, odnosno ljudske greške. O utjecaju društvene dimenzije rizika Slovic kaže: „Rizični događaji su u interakciji s psihološkim, društvenim i kulturnim procesima koji mogu povećati ili umanjiti javnu percepciju rizika i sukladno tome rizično ponašanje“ (Slovic i dr., 2000: 234).

Ne postoji jasna granica između analize rizika i drugih metoda i postupaka koji se koriste u istraživanju rizika i upravljanju rizicima. Adams (1995: 69) upozorava na teškoće u mjerenju rizika, zbog mogućih predrasuda istraživača koji prikupljaju podatke i analiziraju rizik. Ove predrasude nastaju zbog toga što se rizici promatraju, kako on navodi, kroz „kulturalne filtre“. Društvena dimenzija rizika može utjecati na točnost empirijskih podataka i objektivnost analize rizika. Znači, rizik se ne može promatrati izolirano. Analiza rizika je u vezi s vrijednostima koje mogu biti pod utjecajem rizika, bilo da se radi o opće društvenim vrijednostima ili o ostvarivanju profita. Iz prethodnoga razmatranja se može zaključiti da postoje dva osnovna pristupa analizi rizika. Ona se može koristiti kao posebna naučna metoda ili kao dio procesa upravljanja rizikom.

- a) U prvom slučaju, analiza rizika „označava metode“ kojima se koristi teorija rizika u ispitivanju prirode rizika, istraživanju opasnosti kao izvora rizika i utjecaja rizika, te proučavanje komunikacije i svijesti o riziku (Hertz i Thomas, 1984: 2-3). Analiza rizika razvija statističke tehnike za određivanje vjerojatnosti rizika i za predviđanje u nesigurnom okruženju. Po svome sadržaju, ona je složena

metoda koja uključuje niz posebnih tehnika istraživanja i koja se prilagođava prirodi analiziranoga rizika.

- b) U drugom slučaju, analizom rizika se naziva postupak koji je dio procesa upravljanja rizicima (više o tome u poglavlju o upravljanju rizicima u suvremenim sustavima sigurnosti, op.a.)

3. POJAM I IZVORI SIGURNOSNIH RIZIKA U BOSNI I HERCEGOVINI

3.1. POJAM SIGURNOSNIH RIZIKA

U današnjem svijetu, duboko zahvaćenom globalnim promjenama, uzroci sigurnosnih rizika su, prije svega, u nejednakom ekonomskom, kulturnom i komunikacijskom razvoju država, kao i u različitom stanju ljudskih prava. Pored rizika koji su proizvod "starih" prijetnji po suverenost država, naslijeđenih iz prošlosti, javile su se nove "globalne opasnosti", novi izvori rizika koje Toal grupira u:

- 1) društveno-ekološke prijetnje koje ne poznaju granice, poput AIDS-a i kravljeg ludila, kiselih kiša i toksičnih kemikalija, globalnog zagrijavanja i porasta razine mora;
- 2) političko-gospodarske prijetnje koje ne poznaju granice, poput transnacionalnog zločina i trgovine narkoticima, cyber-napada i međunarodnog terorizma i
- 3) katastrofalne prijetnje koje ne poznaju granice, poput nesreća u nuklearnim elektranama i širenja oružja za masovno uništenje.

Toal smatra da njih "ne stvaraju zaraćene države nego uobičajeno djelovanje" koje je rezultat tehnološko-znanstvenog napretka i "kreću se u rasponu od dramatičnih eksplozija u nuklearnim elektranama ili neboderima do trovanja planetarnog ekosustava industrijskim otrovima koje se zbiva kao u usporenom filmu" (Toal, 2001). Efikasnog odgovora na ove posljednje – polagane prijetnje - još uvijek nema. Odgovor na dramatične prijetnje se javio tek kao posljedica njihovog ostvarenja nakon terorističkih napada na objekte i interese Sjedinjenih Američkih Država, koji su kulminirali terorističkim napadom na New York i Washington, 11. rujna 2001. godine.

Sigurnosni rizik je pojam koji je ušao u širu upotrebu nakon završetka Hladnog rata objedinjujući pojmove kao što su „neizvjesnost“, „sigurnosni izazovi“ ili „ranjivost“ s pojmovima kojima „sigurnost stoji naspram...“ (Beridan, 2008: 25), kao što su „opasnosti“, „prijetnje“, „ugrožavanja“ ili „oblici ugrožavanja“ i dr. Masleša (2001: 665) smatra da ugrožavanje obuhvaća „...raznolike potencijalne i realne opasnosti koje su uzrokovane djelovanjem pojedinaca ili grupa, prirodnih pojava i tehničko-tehnoloških i ostalih sistema, a koji po obimu, intenzitetu, ofanzivnošću, vremenu

i načinu ispoljavanja mogu dovesti ili su doveli do društveno-štetnih posljedica, kojima se dovode u pitanje temeljne vrijednosti države i njenih građana, odnosno društva u cjelini (osnovna prava i slobode građana, imovina, zdravlje, teritorijalni integritet, cjelovitost, ustavni poredak, ostala prava građana, nacije ili grupe, itd.) ili, pak, dovode do poremećaja i nestabilnosti u funkcioniranju vitalnih institucija države...“ Javorović u opće značajke ugrožavanja ubraja „stalno pojavljivanje novih izvora i vrsta ugroženosti; povećanje moći ugrožavanja jer je od sredine 20. stoljeća čovjek u stanju uništiti svoj planet; globalizacija ugrožavanja odnosno dovođenje planete Zemlje i ljudske zajednice u stanje egzistencijalne opasnosti; rat nije više jedini izvor globalnog ugrožavanja; mijenjanje redoslijeda na ljestvici ugrožavanja“ (prema: Tatalović, 2006: 77). U Strateškom konceptu NATO-a iz 1999. godine se ocjenjuje da je opasnost od konvencionalne agresije smanjena. Međutim, postoji mnoštvo različitih vojnih i nevojnih rizika koji su višesmjerni i teško predvidljivi. Oni obuhvaćaju neizvjesnosti i nestabilnosti u okruženju euro-atlantskog prostora s težnjom da naglo narastu (NATO, 1999).

U širem značenju, svi rizici se mogu nazvati sigurnosnim ako se pod sigurnošću podrazumijeva odsustvo opasnosti (Borodzicz, 2005: 50). S obzirom na njihove uzroke, sigurnosni rizici mogu biti prirodnog porijekla ili mogu nastati ljudskim djelovanjem. Razlikuju se dvije vrste opasnosti ili prijetnji uzrokovanih ljudskim djelovanjem. One mogu biti slučajni, nenamjerno izazvani opasni događaji ili mogu biti namjerno izazvane prijetnje. Prirodne opasnosti i slučajno izazvane nesreće ili druge slučajne štetne događaje karakterizira vjerojatnost događanja i veličina posljedica. Obično se u analizi rizika promatraju statično zato što nemaju izrazit potencijal za mijenjanje i prilagođavanje. Nasuprot njima, namjerno izazvane prijetnje su nastale promišljenim djelovanjem pojedinaca ili organiziranih grupa, čiji ciljevi i namjere izravno ili neizravno ugrožavaju jedno društvo ili njegove članove. Takvi rizici se još nazivaju *zlonamjernim* i *neuhvatljivim* rizicima. Njihova dinamičnost, neizvjesnost i prilagodljivost u odnosu na promjene čine klasični način procjenjivanja rizika neadekvatnim i nedovoljnim za upravljanje sigurnosnim rizicima. Štititi od namjerno izazvanih napada je bitno drugačije nego štititi od slučajnih nesreća ili prirodnih pojava koje imaju potencijal za izazvati štetu (Bier i Naceur ur., 2009: 1-2). Postojanje namjere i izvršitelja–nositelja su prijetnja karakteristikama koje se vežu za pojam sigurnosnih rizika. Iz teorijske razrade komponenti i karakteristika rizika, te suvremenih teorijskih koncepata rizika, proizišla je sljedeća definicija sigurnosnih rizika:

Sigurnosni rizici spadaju u rizike koji su proizvod ljudskog djelovanja i kojima su izvori namjerno izazvane prijetnje, čiji nositelji posjeduju određenu sposobnost za akcije s potencijalno štetnim ishodima kojima se ugrožavaju ljudi, imovina i društvo u cjelini, u mjeri koja predstavlja sigurnosni izazov.

Heng (2006: 47) je ponudio šest kriterija koji služe za ocjenu i odabir sigurnosnih rizika:

- 1) vjerojatnost njihovog događanja nije pouzdana;
- 2) posjeduju potencijal za dramatične i katastrofalne ishode;
- 3) oni su nametnuti i neprihvatljivi za društvo, javljaju se češće kao udruženi nego kao pojedinačni rizici;
- 4) stvaraju nepovratnu štetu i njihova kontrola je otežana;
- 5) njihove posljedice nanose štetu koja je prema mišljenju donositelja odluka njihova vlastita odgovornost i
- 6) tamo gdje je teško predvidjeti buduće ishode, rizici koji su slični ili najviše rangirani mogu poslužiti za procjenu upitnih rizika – onih o čijim ishodima se ne može pouzdano zaključiti.

To su rizici koji nisu prihvatljivi za društvo i od kojih se polazi u definiranju sigurnosne politike države. Pored prijetnji od izvanjskog oružanog napada, kojima se ugrožavaju država i njezin ustavni poredak, kao i prirodnih katastrofa, Beridan u najvažnije izvore ugroženosti (prijetnje) koje mogu narušiti nacionalnu sigurnost ubraja: „(1) Politička previranja koja u krajnjem mogu proizvesti građanski rat; (2) Terorizam; (3) Organizirani kriminal koji podrazumijeva zaštitu optuženih za ratne i druge zločine, trgovinu ljudima, ljudskim organima, prostituciju, nasilje različitih oblika, ekonomsku i drugu vrstu pomoći terorističkim djelatnostima; (4) Organizirano i svako drugo narušavanje javnog reda i mira, zakona u domenu saobraćaja...; (5) Grupno i pojedinačno narušavanje integriteta vlasti države, osobito u sistemu nacionalne sigurnosti iznutra – neizvršavanjem ustavom i zakonima države propisanih dužnosti i funkcija; (6) Trgovina narkoticima i oružjem; (7) Proliferacija oružja za masovno uništenje; (8) Organizirana kolaboracionistička djelatnost; (9) I drugi izvori i oblici ugrožavanja ustavnog poretka države i nacionalne sigurnosti“ (Beridan, 2008: 92-93).

U pravilu, sigurnosnim rizicima se nazivaju poznati rizici, oni koji su identificirani, analizirani i ugrađeni u politiku sigurnosti, doktrinu i strategiju (nacionalne) sigurnosti.

Tko treba ocijeniti i rangirati sigurnosne rizike? Iz prethodnih razmatranja o riziku, njegovoj društvenoj determiniranosti, percepciji i komunikaciji može se zaključiti da ih ocjenjuju, po mogućnosti sinkronizirano, specijalizirane snage sustava sigurnosti i građani. Prvi - različitim sigurnosnim procjenama, a drugi - izravnim ispitivanjem ili posredno, kroz različite oblike svojeg društvenog organiziranja. Analiza sigurnosnih rizika, koju obavljaju specijalizirane snage sustava sigurnosti, je najvažniji dio procjene rizika, kojom se stvaraju preduvjeti za efikasno upravljanje sigurnosnim rizicima. Valja naglasiti da je percepcija građana i društvenih grupa o razini ugroženosti od potencijalnih izvora sigurnosnih rizika (prijetnji i opasnosti)

jedan od bitnijih kriterija za njihovu ocjenu i rangiranje. Percepcija o određenim izvorima ugrožavanja može imati višestruki utjecaj na društvenu zbilju, pa i na one njezine karakteristike od kojih zavisi ranjivost društva na različite prijetnje i njegova moć da se hvata ukoštac s različitim sigurnosnim izazovima.¹⁹

3.2. NEGATIVNE VRIJEDNOSNE ORIJENTACIJE KAO UZROCI SIGURNOSNIH RIZIKA

Svaka od društvenih ili individualnih vrijednosti ima svoj par-suprotnost: sloboda-neslobodu, jednakost-nejednakost, tolerancija-netoleranciju, itd. U medijima i literaturi se mogu susresti nazivi za ono što je suprotno vrijednostima, kao što su: *negativne vrijednosti*, *antivrijednosti*, *destruktivne vrijednosti* i dr. Neki od tih naziva nisu prikladni s obzirom na poimanje vrijednosti kao pozitivnih vjerovanja i usmjerenja. U tome smislu, naziv *negativne vrijednosne orijentacije* je pogodniji jer ukazuje na potencijalno negativnu ulogu takvog odnosa prema vrijednostima.

Sigurnosni sustav Bosne i Hercegovine je osjetljiv na tendencije u vrijednosnim orijentacijama koje mogu negativno utjecati na unutarnju koheziju društva. Među takve orijentacije se mogu ubrojiti politička i vjerska netolerancija, nepovjerenje u suživot i rodna nejednakost, na koje je bosanskohercegovačko društvo posebno osjetljivo. Ove orijentacije se mogu svrstati u kategoriju uzroka sigurnosnih rizika.²⁰

Netolerancija. Treba naglasiti da je u istraživanju, pored specifičnih društvenih vrijednosti za toleranciju, bila posebno operacionalizirana netolerancija kao jedna od negativnih vrijednosnih orijentacija. U fazi testiranja upitnika ustanovljeno je da je Cronbachov alfa-koeficijent unutarne pouzdanosti između čestica kojima se mjerila tolerancija i čestica kojima se mjerila netolerancija izrazito nizak ($\alpha=0,29$). Za razliku od toga, Cronbachov alfa-koeficijent između čestica koje opisuju samo vrijednost tolerancije je bio $\alpha=0,69$, a između čestica koje opisuju samo netoleranciju

¹⁹ U ovome je istraživanju pretpostavljeno da sigurnosni rizici imaju određeni utjecaj na sustav vrijednosti bosanskohercegovačkog društva, onaj element društvene zbilje koji bitno određuje karakter i funkcioniranje sustava sigurnosti. Prema tome, sigurnosni rizici, zajedno s prijetnjama i opasnostima iz kojih proizlaze, čine glavni sadržaj intervenirajućih varijabli u odnosu na generalnu hipotezu istraživanja. Međutim, ne treba zanemariti ni pretpostavku da su sigurnosni rizici i vrijednosti u međuzavisnosti (op.a.).

²⁰ One su bile dio paketa intervenirajućih varijabli istraživanja, a u empirijskom instrumentariju su se za njih koristile iste skale kao i za mjerenje odnosa prema vrijednostima. Vidi tablicu 9. Struktura varijabli za ispitivanje negativnih vrijednosnih orijentacija, str. 183.

je bio $\alpha=0,80$. Vrijednosti Cronbachovog alfa-koeficijenta od $\alpha>0,70$ ukazuju na prihvatljivu razinu unutarnje pouzdanosti, a od $\alpha>0,80$ je visok koeficijent unutarnje pouzdanosti između indikatora koji, zajedno, oblikuju jednu varijablu. Prema tome, rezultati testiranja su uputili na zaključak da toleranciju i netoleranciju treba tretirati kao posebne varijable, te ih odvojeno operacionalizirati u instrumentariju istraživanja. Ovaj zaključak je sukladan empirijskim istraživanjima drugih autora koji su ustanovili da stavovi ispitanika o toleranciji i netoleranciji nisu obrnuto proporcionalni. Mondak i Sander su ustvrdili da su tolerancija i netolerancija inherentno dihotomne i nekontinuirane (Prema: Gibson, 2004: 10). Odnos prema netoleranciji je mjeren pomoću dvije čestice u upitniku - jedna za odnos prema nacionalnoj netoleranciji, a druga za odnos prema vjerskoj netoleranciji. Obje su oblikovane po uzoru na Schwartzovo portretiranje vrijednosti.

Čestica o nacionalnoj netoleranciji je portretirana kao stav prema nacionalnom identitetu i mješovitim brakovima i glasi: *On smatra da je pripadnost naciji najvažnija za čovjeka. On ne odobrava sklapanje nacionalno mješovitih brakova.*

Čestica o vjerskoj netoleranciji je inspirirana česticama iz anketnog lista koji su koristili Krneta i Popov-Momčinović (2007: 201): *Prema pripadnicima drugih vjera treba biti oprezan čak i kad su nam prijatelji i Čovjek se može osjećati sigurno samo ako živi u sredini u kojoj većinu čine pripadnici njegove religije.* One su modificirane i spojene u jednu po uzoru na Schwartzov upitnik portretiranih vrijednosti, tako da čestica glasi: *On smatra da prema pripadnicima drugih vjera treba biti oprezan čak i kad su mu prijatelji. On se može osjećati sigurno samo ako živi u sredini u kojoj većinu čine pripadnici njegove vjere.*

Na sličan način su operacionalizirane rodna nejednakost i nepovjerenje u suživot, sa po jednom česticom, po uzoru na Schwartzovo portretiranje vrijednosti.

Rodna nejednakost. Čestica o odnosu prema rodnoj nejednakosti portretira različitu ulogu žena i muškaraca u društvu i glasi: *On vjeruje da postoji prirodna podjela na muške i ženske poslove. On smatra da muškarci trebaju imati prednost u zapošljavanju zato što je bolje za žene da brinu o obitelji i kućnim poslovima.*

Nepovjerenje u suživot. Čestica o nepovjerenju u suživot je portretirana kao skeptični stav prema suživotu i međusobnom povjerenju između naroda u Bosni i Hercegovini i glasi: *On ne vjeruje u suživot u Bosni i Hercegovini. On smatra da nije moguće vratiti povjerenje među narodima.*

3.3. KLASIFIKACIJA IZVORA SIGURNOSNIH RIZIKA U BOSNI I HERCEGOVINI

Predsjedništvo Bosne i Hercegovine je usvojilo „Sigurnosnu politiku Bosne i Hercegovine“ u 2006. godini. Jedno od poglavlja u ovom dokumentu je nazvano: „Sigurnosni izazovi i rizici“, ali u tekstu nema jasne distinkcije između rizika i izazova. U tekstu ovog poglavlja se navode samo izazovi, globalni, regionalni i unutarnji. Uočljivo je da globalni i regionalni izazovi slijede ono što je o izazovima i prijetnjama napisano u Strategiji nacionalne sigurnosti SAD-a, Europskoj strategiji sigurnosti i Strateškom konceptu NATO-a. To ne začuđuje, s obzirom na težnju Bosne i Hercegovine prema euro-atlantskim integracijama. Dio teksta o unutarnjim izazovima se strukturalno razlikuje u odnosu na globalne i regionalne izazove. Međutim, uočljive su slabosti i nedosljednosti u njihovom nabranjanju. Podjela na globalne, regionalne i unutarnje izazove nije dosljedna u odnosu na prijetnje, opasnosti ili izazove koji mogu pogoditi sigurnost Bosne i Hercegovine. Također, valjalo bi ih razložiti u odnosu na ocijenjenu ozbiljnost ugrožavanja i neke druge karakteristike rizika što je bitno za određivanje prioriteta sigurnosne politike. Bez ocjene ovih elemenata nema cjelovite slike o sigurnosnim rizicima.

Klasifikacija izvora sigurnosnih rizika, za potrebe empirijskog istraživanja izvršena je prema normativnom kriteriju, odnosno, po istom načelu kao za tipologiju temeljnih društvenih vrijednosti u sigurnosnom sustavu Bosne i Hercegovine. Obuhvaćeni su izvori rizika koji su u dokumentu „Sigurnosna politika Bosne i Hercegovine“ navedeni kao sigurnosni izazovi. Oni su klasificirani u vanjske prijetnje i unutarnje opasnosti. U odnosu na dokument „Sigurnosna politika Bosne i Hercegovine“, opis unutarnjih opasnosti i vanjskih prijetnji je nešto pojednostavljen i prilagođen različitim profilima ispitanika čija je percepcija ugroženosti ocjenjivana.²¹

Vanjske prijetnje. Klasificirane su u deset izvora ugrožavanja po sigurnost Bosne i Hercegovine, a to su:

- 1) napad druge države na Bosnu i Hercegovinu;
- 2) pojačan ilegalni ulazak u Bosnu i Hercegovinu stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja;
- 3) šverc oružja za masovno uništenje preko Bosne i Hercegovine (bojnih i bioloških otrova, nuklearnih bombi);
- 4) šverc droge preko Bosne i Hercegovine;
- 5) trgovina ljudima, posebno ženama i djecom, preko Bosne i Hercegovine;

²¹ Pregled varijabli i indikatora za ispitivanje percepcije sigurnosnih rizika je u prilogu A, te u tablici 10: Struktura varijabli za ispitivanje percepcije sigurnosnih rizika u Bosni i Hercegovini, str. 184.

- 6) teroristički napad protiv civilnog stanovništva Bosne i Hercegovine koje su izvele strane terorističke grupe;
- 7) teroristički napad protiv državnih organa ili važnih objekata u Bosni i Hercegovini koje su izvele strane terorističke grupe;
- 8) teroristički napad na međunarodne organizacije u Bosni i Hercegovini koje su izvele strane terorističke grupe;
- 9) prelazak terorističkih grupa i prijevoz njihove opreme preko Bosne i Hercegovine i
- 10) šverc streljačkog i drugog lakog oružja preko Bosne i Hercegovine.

Unutarnje opasnosti. Klasificirane su u 16 izvora ugrožavanja po sigurnost Bosne i Hercegovine, a to su:

- 1) loša državna uprava, korupcija i zloupotreba vlasti;
- 2) organizirani kriminal i nasilje kriminalnih grupa;
- 3) nazadovanje u proizvodnji i propadanje industrijskih kapaciteta u Bosni i Hercegovini;
- 4) visoka nezaposlenost i rastuće siromaštvo u Bosni i Hercegovini;
- 5) nedovoljni finansijski izvori za provedbu održivog povratka raseljenih osoba i izbjeglica;
- 6) slabo ulaganje u gospodarstvo, sporost i promašaji u privatizaciji;
- 7) propadanje poljoprivrede i napuštanje sela;
- 8) odlazak mladih ljudi iz Bosne i Hercegovine zbog siromaštva i nezaposlenosti;
- 9) porast narkomanije među mladim ljudima;
- 10) porast nasilja u Bosni i Hercegovini na nacionalnoj ili vjerskoj osnovi;
- 11) preseljavanje stanovništva unutar Bosne i Hercegovine zbog straha od širenja međunacionalnih sukoba;
- 12) nacionalistički ekstremizam i stvaranje klime nepovjerenja među narodima;
- 13) industrijsko zagađenje zemlje, vode i drugih prirodnih izvora;
- 14) stradavanje stanovništva od mina i drugih eksplozivnih naprava zaostalih iz rata;
- 15) onemogućeno kretanje stanovništva, razvoj poljoprivrede i turizma zbog postojanja minskih polja i
- 16) velika količina streljačkog i drugog lakog naoružanja koje stanovnici Bosne i Hercegovine nelegalno drže.

3.4. MJERENJE SIGURNOSNIH RIZIKA

Mjerenje rizika je sastavni dio upravljačkog procesa. Vjerojatnost nastanka nekog štetnog događaja, veličina posljedica, ranjivost ili granica prihvatljivosti rizika su samo neke od karakteristika rizika čije veličine treba odrediti pomoću odabranih

indikatora. Pokušaji da se sigurnosni rizici mjere je jedan od bitnih problema suvremenih istraživanja koje se bave sigurnosnim pitanjima, posebno problemom terorizma. One se kreću od složenih matematičkih modela analize sigurnosnih rizika pomoću teorije igara,²² pa do relativno jednostavnih modela kvalitativnog mjerenja komponenti rizika. Mjerenje sigurnosnih rizika prate određene teškoće koje su, prije svega, vezane za njihove karakteristike, a posebno za: otežano predviđanje budućih događaja, neizvjesnost događanja i međusobnu povezanost sigurnosnih rizika. U jednom od istraživanja za potrebe Europske komisije, koje je koordinirao Institut sa zaštitu, sigurnost i upravljanje krizama iz Nizozemske (COT Institute for Safety, Security and Crisis Management, 2008: 80-81), rizik od terorizma se definira kao funkcija terorističke prijetnje i posljedica:

$$\mathbf{Rizik} = \mathbf{T}_{pr} \times \mathbf{V}_{sp}$$

gdje je: T_{pr} – teroristička prijetnja; V_{sp} – procijenjena veličina štetnih posljedica terorističkog napada.

Nadalje, prijetnja od terorizma se određuje kao funkcija sposobnosti terorističke organizacije i njezine namjere da izvrši teroristički akt s određenim ciljem – posljedicama:

$$\mathbf{T}_{pr} = \mathbf{S}_{to} \times \mathbf{N}_{ta}$$

gdje je: T_{pr} – teroristička prijetnja; S_{to} – sposobnost terorističke organizacije; N_{ta} – namjera za izvršenje terorističkog akta. U prethodnu jednadžbu rizika se može uvesti i treći čimbenik - ranjivost, pa je:

$$\mathbf{Rizik} = \mathbf{T}_{pr} \times \mathbf{V}_{sp} \times \mathbf{r}$$

gdje je: T_{pr} – teroristička prijetnja; V_{sp} – procijenjena veličina štetnih posljedica terorističkog napada; r – ranjivost.

Odabir indikatora i kvantifikacija rizika je jedan od elemenata postupka za procjenjivanje rizika koje vrši RAND Centar za politiku upravljanja rizicima od terorizma i prema tome je preporučio definicije i jednadžbe za mjerenje rizika i njegovih komponenti. Prijetnja se definira kao vjerojatnost da će određeni cilj (objekt) biti napadnut na određeni način i u određenom vremenskom periodu:

²² O analizi rizika primjenom postupaka teorije igara više se može naći u: Bier i Azaiez, 2009.

$$T_{Pr} = f(P_d)$$

gdje je: T_{Pr} – teroristička prijetnja; $f(P_d)$ – funkcija vjerojatnosti nastanka štetnog događaja.

Ranjivost je vjerojatnost da je šteta nastala na određenome cilju (objektu) zbog određenoga tipa terorističkog napada u datom vremenskom periodu,

$$r = P_{sp} / P_d$$

gdje je: r – ranjivost, P_{sp} – vjerojatnost štetnih posljedica; P_d – vjerojatnost nastanka štetnog događaja.

Veličina štetnih posljedica predstavlja očekivani intenzitet štete za određeni cilj (napadnut objekt) od određenog tipa napada u datom vremenskom periodu,

$$V_{sp} = M_{sp} \times (P_{sp} / P_d)$$

gdje je: V_{sp} - veličina štetne posljedice; M_{sp} – magnituda (intenzitet) štetne posljedice; P_{sp} – vjerojatnost štetnih posljedica; P_d – vjerojatnost nastanka štetnog događaja (Willis, 2005).

Rizik se može definirati kao funkcija opasnosti i ranjivosti, što je karakteristično za katastrofalne rizike. U tom se slučaju može prikazati jednadžbom:

$$\text{Rizik} = O \times r$$

gdje je O – opasnost; r – ranjivost.

Promatrana kao kombinacija štetnog događaja i posljedica, jednadžba rizika može dobiti oblik

$$\text{Rizik} = P_d \times P_{sp} \times V_{sp}$$

gdje je: P_d – vjerojatnost nastanka događaja; P_{sp} – vjerojatnost štetnih posljedica; V_{sp} – veličina štetnih posljedica.

Sve ove jednadžbe predstavljaju načine na koje mjere objektivni rizik stručne osobe pomoću naučnih metoda i postupaka. Druga dimenzija rizika je subjektivni rizik koji procjenjuju obični ljudi i koji može biti različit od stručne procjene. Stvarni rizik bi trebao sadržavati obje dimenzije (Adams, 1995:7-8), pa se može predstaviti u obliku jednadžbe:

$$\mathbf{Rizik} = \mathbf{f}(\mathbf{Rizik}_o, \mathbf{Rizik}_s)$$

gdje je: \mathbf{Rizik}_o – objektivni rizik; \mathbf{Rizik}_s – subjektivni rizik.

Subjektivni rizik se može mjeriti kao funkcija percepcije ugroženosti od izlaganja opasnosti, ili kao kombinacija percepcije ugroženosti i percepcije potencijalnih koristi, što se može predstaviti u obliku jednadžbe:

$$\mathbf{Rizik}_s = \mathbf{f}(\mathbf{O}_p, \mathbf{K}_p)$$

za dinamični rizik (potencijalni događaj od kojeg se očekuje neka korist)

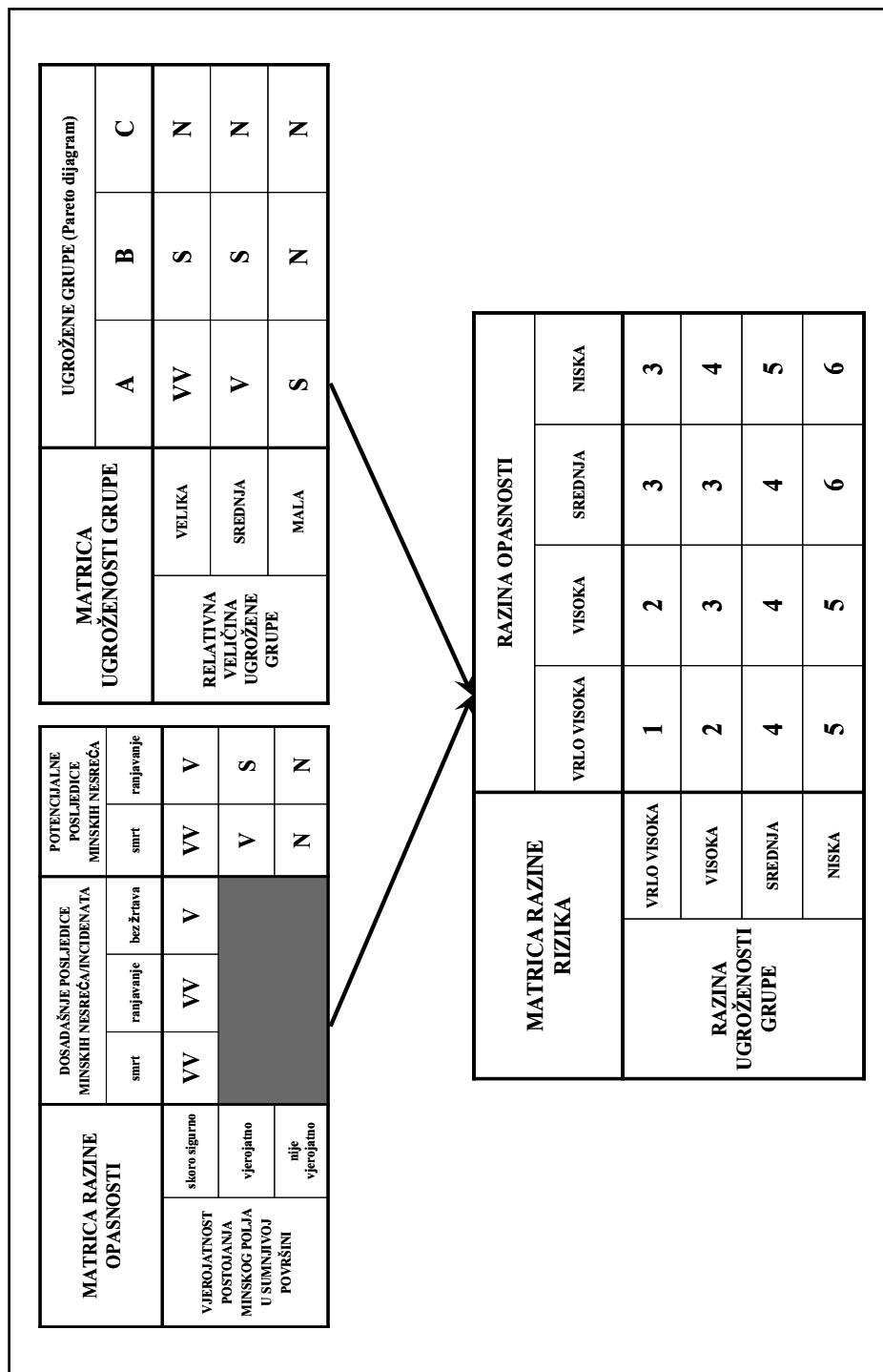
$$\mathbf{Rizik}_s = \mathbf{f}(\mathbf{O}_p) \text{ ili } \mathbf{Rizik}_s = \mathbf{f}(\mathbf{O}_{p1}, \mathbf{O}_{p2}, \mathbf{O}_{p3}, \dots, \mathbf{O}_{pn})$$

za čisti rizik (potencijalni događaj od kojeg se ne očekuje neka korist)

gdje je: \mathbf{Rizik}_s – subjektivni rizik, \mathbf{O}_p – percepcija ugroženosti od izlaganja opasnosti, \mathbf{K}_p – percepcija potencijalnih koristi od rizičnog događaja.

Klasifikacije su tipičan primjer kvalitativnog mjerenja koje se mogu primijeniti u analizi rizika pojedinačno ili kombinirane unutar matrica. Tipičan primjer kvalitativnog mjerenja su matrice za određivanje razine rizika od mina zaostalih iz rata (Lisica, 2006: 167-170). One se mogu konstruirati ukrštanjem razine opasnosti od mina i razine društvenog, ekonomskog ili okolišnog utjecaja ili kombinacijom kvalitativnih ljestvica vjerojatnosti i posljedica rizičnog događaja. Indikatori za kvalitativnu klasifikaciju se određuju sukladno prirodni rizika od zaostalih mina.²³ U ovom slučaju se radi o dva kvalitativna indikatora za mjerenje razine opasnosti (vjerojatnost postojanja minskih polja i posljedice minskih nesreća) i o dva kvalitativna indikatora za mjerenje razine ugroženosti određene grupe koja je izložena opasnosti od mina (relativna veličina ugrožene grupe i kategorija ugrožene grupe pomoću koje su grupe klasificirane u odnosu na razinu utjecaja mina u njihovoj životnoj sredini).

²³ Vidi sliku 4: Primjer matrice za mjerenje rizika u protuminskim akcijama (Lisica, 2006: 169-171), str. 55.

Slika 4: Primjer matrice za mjerenje rizika u protuminskim akcijama (prema: Lisica, 2006: 169-171)

Ljestvice za vrednovanje po svakom od indikatora su opisane posebnim kriterijima koji se ovdje neće navoditi. Pomoću ovih indikatora konstruirane su dvije matrice: matrica razine opasnosti i matrica ugroženosti grupe. One zajedno konstruiraju matricu razine rizika, koja zapravo predstavlja razine prioriteta za postupanje s rizikom. Broj razina prioriteta i njihova distribucija unutar matrice zavisi od državne politike i ciljeva protuminskih akcija koji mogu favorizirati jedan ili više indikatora.

Raznolikost indikatora i matematička nedosljednost između različitih jednadžbi za rizike i njihovih komponenti upućuje na oprez kod odabira postupka koji će se koristiti u mjerenju rizika. U slučajevima kada prevladavaju kvalitativni podaci bitan je pažljiv pristup definiranju mjernih ljestvica i odabiru kriterija za klasifikaciju podataka. Njihova transformacija u brojčane veličine i međusobno ukrštanje zahtijeva sistematičan pristup obradi podataka, njihovoj analizi i interpretaciji.

4. UPRAVLJANJE RIZICIMA U SUVREMENIM SUSTAVIMA SIGURNOSTI

Upravljanje rizicima je sastavni dio jedinstvenog upravljačkog sustava neke organizacije i obuhvaća skup onih njegovih elemenata koji se na poseban način bave rizicima. Postoje različite potrebe za upravljanjem rizicima unutar nekog sustava. Sve se one mogu svesti na potrebu da se sustav zaštiti od događaja s neprihvatljivim posljedicama uzrokovanih nesavršenošću samog sustava ili njegovih dijelova ili predstavljaju druge opasnosti koje dolaze izvana.

Koristi od upravljanja rizicima su višestruke. Sustavi u kojima su jasno prepoznati i opisani rizici bit će u stanju brže i efikasnije odgovoriti na različite opasne situacije i preduprijeti njihove posljedice. Struktura koja upravlja rizicima stiče neophodna znanja i iskustvo za predviđanje budućih rizika. Organizacije i institucije koje su u svoj sustav ugradile upravljanje rizicima djeluju s više samopouzdanja, pouzdaniji su partner i odlučnije su u primjeni novih naučnih i drugih dostignuća.

4.1. SIGURNOST DRŽAVA U KONTEKSTU GLOBALIZACIJE

Pojmovno određenje sigurnosti i globalizacije je složeno. U najširem smislu sigurnost podrazumijeva stupanj zaštićenosti „ljudi od različitih oblika ugrožavanja, zaštitu materijalnih i kulturnih dobara u ličnoj i društvenoj svojini, zaštitu društva i njegovih vrijednosti, cjelokupnu zaštitu države od svih vidova njenoga ugrožavanja na planetarnom i kosmičkom nivou života općenito i ljudskoga roda u cijelosti“ (Beridan, Tomić i Kreso, 2001: 348). Raspad sigurnosti koji se temeljio na blokovskoj strukturi međunarodnih odnosa potaknuo je mnoge zemlje da preispituju svoj sigurnosni sustav i njegovu sposobnost da čuva vrijednosti društva pred unutarnjim i vanjskim ugrožavanjima građana i države u cjelini.

Grizold, Tatalović i Cvrtila (1999: 12) smatraju da proces preobrazbe koncepta nacionalne sigurnosti još uvijek traje i da „zajednički nazivnik različitih ideja o alternativnom konceptu osiguravanja suvremene sigurnosti prijelaz je s tradicionalnoga kompetitivnog modela osiguravanja nacionalne i međunarodne sigurnosti (što se zasniva na načelima oružane nacionalne obrane, odvrćanja i grubog natjecanja među državama) na suvremeni kooperacijski model osiguravanja nacionalne i

međunarodne sigurnosti, koji će se u većoj mjeri zasnivati na suradnji i zajedničkim sigurnosnim interesima država te novom, cjelovitom shvaćanju koncepta sigurnosti, u kojem je vojna sigurnost samo jedan od elemenata uspostavljanja višedimenzionalne nacionalne i međunarodne sigurnosti²⁴. Međutim, kooperacijski model osiguravanja nacionalne i međunarodne sigurnosti nije ni blizu svojem potpunom teorijskom i praktičnom oblikovanju. Rothscildova je sublimirala različite teorijske rasprave o razvoju sigurnosti u četiri glavna pravca:

- 1) širenje sigurnosti od sigurnosti nacija-država prema sigurnosti grupa i pojedinaca;
- 2) proširena je sigurnost prema gore, od sigurnosti nacija prema sigurnosti biosfere;
- 3) horizontalno širenje sigurnosti, što podrazumijeva širenje sigurnosnih problema s vojnih prema političkim, ekonomskim, socijalnim i okolišnim pitanjima sigurnosti i
- 4) politička odgovornost nacionalne države za sigurnost se rasula u različitim pravcima, kako prema gore - prema međunarodnim institucijama, tako i prema dolje – prema regionalnim i lokalnim vlastima ili horizontalno - prema nevladinim organizacijama, javnom mišljenju, tisku, tržištu i dr. (prema: Patman, 2006: 45).

Proces uspostavljanja međunarodnih instrumenata sigurnosti je doživio svojevrsan obrat nakon terorističkog napada na Sjedinjene Američke Države. Dotadašnje poimanje globaliziranih sigurnosnih rizika koji su bili vezani za nuklearni rat, širenje oružja za masovno uništavanje, globalno zagrijavanje, globalne ekonomske probleme i etničke sukobe se širi na terorizam kao globalnu prijetnju (Heng, 2006: 18, 31-32). Terorizam je označen kao glavna prijetnja svjetskoj zajednici, u čemu se većina država slaže. Međutim, ne postoji konsenzus o tome što se sve smatra terorizmom. Jedan od bitnih problema nacionalne i međunarodne sigurnosti bit će jasno definiranje pojma terorizma i mogućih oblika njegovoga ispoljavanja. U suprotnome, mogu ojačati tendencije da se pod parolom borbe protiv terorizma primjenjuju upravo terorističke metode, što bi generiralo svojevrsnu spiralu sukoba koji bi se zatim širili na druge regije.

Clintonova strategija nacionalne sigurnosti iz 1998. godine je definirala globalizaciju kao „proces ubrzavanja ekonomskih, tehnoloških, kulturalnih i političkih integracija na način kojim smo sve više kao nacija pogođeni događajima koji su izvan naših granica“.²⁴ Nadalje, u Strategiji se nabrajaju grupe prijetnji za SAD-e koje su u vezi s globalizacijom. To su:

- 1) odmetnute države i etnički konflikti koji prijete regionalnoj stabilnosti i ekonomskom progresu u mnogim važnim područjima svijeta;
- 2) oružje za masovno uništenje, terorizam i nelegalna trgovina narkoticima su globalna sigurnosna briga;
- 3) iscrpljivanje prirodnih resursa, nagli rast populacije, ugrožavanje okoliša, nove infektivne bolesti i nekontrolirane migracije izbjeglica (US, The White House, 1998).

²⁴U engleskom originalu: „Globalization - the process of accelerating economic, technological, cultural and political integration - means that more and more we as a nation are affected by events beyond our borders.“ (US, The White House, 1998: 1).

Kirshner pod globalizacijom podrazumijeva „niz fenomena proisteklih iz neorganiziranih i bezdržavnih snaga koje izazivaju pritiske koje osjećaju države“. On također smatra da globalizacija ne predstavlja samo ekstremnu formu međuzavisnosti, niti je sinonim za nadnacionalne, transnacionalne ili regionalne oblike političkog organiziranja. Za njega je pragmatičnije snage globalizacije shvatiti „u njihovom čistom otjelovljenju kao neorganiziranih i nesvrhovitih, moćnih ali nekoordiniranih posljedica individualnog ponašanja i tehnoloških promjena.“²⁵ Radi se o krajnje realističkom pogledu na globalizaciju.

Transformacionalističko gledište o globalizaciji predstavlja središnji put između skepticizma i hiperglobalizma. To je kompromisno rješenje koje podjednak značaj pridaje suverenitetu država i globalizaciji, odnosno, globalizacija neće dovesti do iščezavanja suverene države nego do njezine promijenjene uloge u međunarodnom sustavu (Patman, 2006: 5). Iako prihvaćaju da je globalizacija dinamičan i otvoren proces koji potiče mnogobrojne promjene u modernim društvima, transformacionalisti smatraju da je to istovremeno dvosmjernan proces, složen, decentraliziran, podložan utjecaju i promjenama, bez mogućnosti da se kontrolira s jednoga mjesta (Giddens., 2007: 59-61). Među karakteristike globalizacije Patman (2006: 4) nabraja:

- 1) jačanje međusobne povezanosti između društava, kultura, institucija i pojedinaca na svjetskoj razini;
- 2) „pomak u geografiji“, čime su granice između država sve poroznije;
- 3) sabijanje vremena i prostora čime se udaljenosti dramatično smanjuju, i kao fizičke veličine i mentalno, što za posljedicu ima da se svijet doživljava kao manji prostor nego ranije, i u njemu se međusobno i mnogo dublje isprepliću problemi okoliša, ekonomije, politike i sigurnosti više nego ikada ranije.

Znači, globalizacija ima svoje pozitivne i negativne posljedice. Među negativnim posljedicama globalizacije se nalaze novi i preobličeni stari sigurnosni rizici. U najširem smislu, Gill je neželjena djelovanja globalizacije podijelio u četiri grupe:

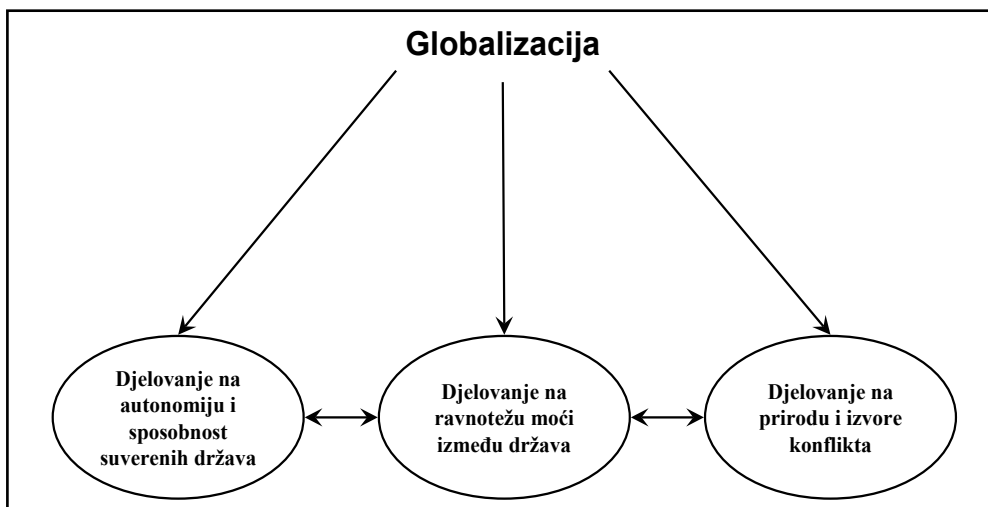
- 1) migracije i izbjeglištvo u zemljama u razvoju i zemljama bivšeg istočnoeuropskog socijalističkog bloka;
- 2) osiromašenje prouzročeno restrukturiranjem globalne proizvodnje i financija;
- 3) rastuća nejednakost u ekonomiji i okolišnim uvjetima između industrijaliziranog Zapada i ostatka svijeta i
- 4) ratovi i politički sukobi unutar zemalja i između njih.²⁶

Sa stanovišta sigurnosti utjecaj globalizacije se širi u tri međusobno povezana pravca.

²⁵ U engleskom originalu: „...an array of phenomena that derive from unorganized and stateless forces but that generate pressures that are felt by states...in their purest incarnations disorganized and purposeless, the powerful but uncoordinated consequences of individual behavior and technological change.“ (Kirshner, 2006: 1-2).

²⁶ Gill, Stephen (1993) *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*. Cambridge: University Press. (prema: Haynes, 2002: 30).

Globalizacija utječe na: (1) djelovanje i autonomiju suverenih država u odnosu na nedržavne akttere, (2) ravnotežu moći između država, te (3) prirodu i izvore konflikata (Kirshner, 2006: 323-324).²⁷

Slika 5: Djelovanje globalizacije na nacionalnu sigurnost (prema izvornoj slici u: Kirshner, 2006: 6)

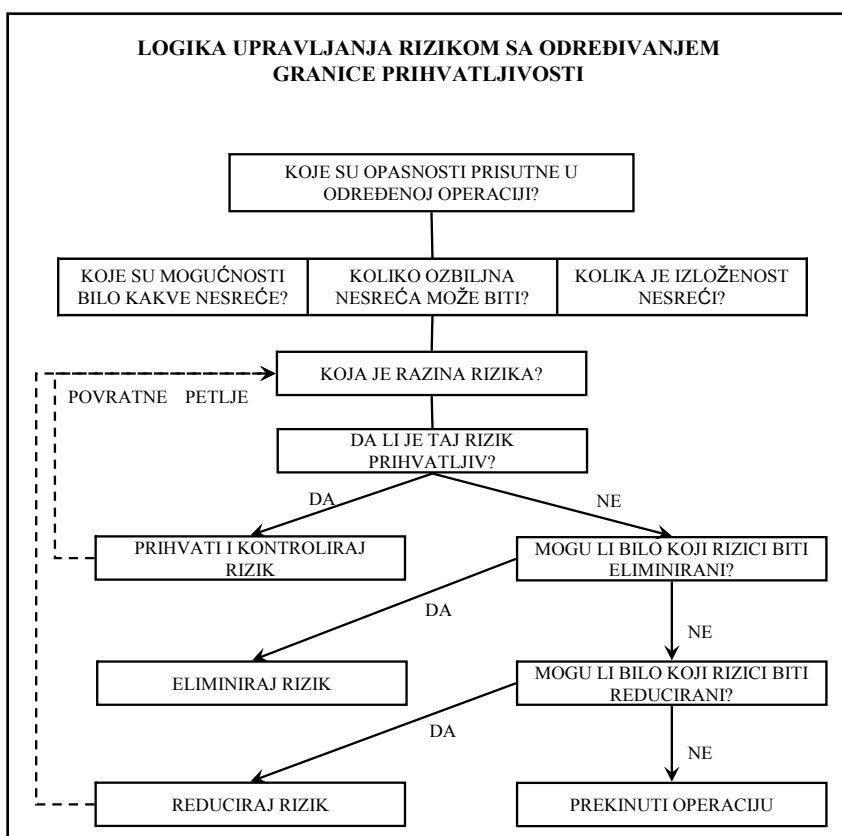
U suvremenim uvjetima globalizacije sigurnost postaje višedimenzionalna. Pored vojne komponente, sigurnost dobija ekonomsku, političku, društvenu i ekološku dimenziju. „Svi ti novi izazovi sigurnosti upereni su ne samo na tradicionalnog međunarodnog aktera – državu, već isto tako pogađaju društva i pojedince“, navodi Vukadinović (1999: 12). Upotreba vojne sile, kao oblik vanjske prijetnje nema više raniji značaj. Umjesto vanjskih izazova u prvi plan nacionalne sigurnosti sve više dolaze unutarnji izazovi. Patman (2006: 255) smatra da prioriteti nacionalne sigurnosti postaju nacionalni integritet i monopol države na oružano nasilje, te odsustvo nasilnih prijetnji za institucije društva i države i njihovo djelovanje. Javljuju se novi izazovi sigurnosti - netradicionalni rizici koji su vezani za imigracijske tokove, terorizam, trgovinu oružjem, drogu, prostituciju i mafiju, što je posebno karakteristično za jugoistočnu Europu (Vukadinović, 1999: 147), pa tako i za Bosnu i Hercegovinu.

Pored prethodno navedenih izazova koji imaju svoju regionalnu i unutardržavnu dimenziju, Bosna i Hercegovina je suočena s nekim specifičnim rizicima unutarnjeg karaktera, koji proizlaze iz stanja u kojemu se nalazi bosanskohercegovačko društvo, sustav njegovih temeljnih vrijednosti i država. Ove rizike je važno prepoznati i opisati njihov utjecaj na društvene odnose i bosanskohercegovački sustav sigurnosti.

²⁷ Vidi sliku 5: Djelovanje globalizacije na nacionalnu sigurnosti (prema izvornoj slici u: Kirshner, 2006: 6), str. 60.

4.2. POJAM UPRAVLJANJA RIZICIMA

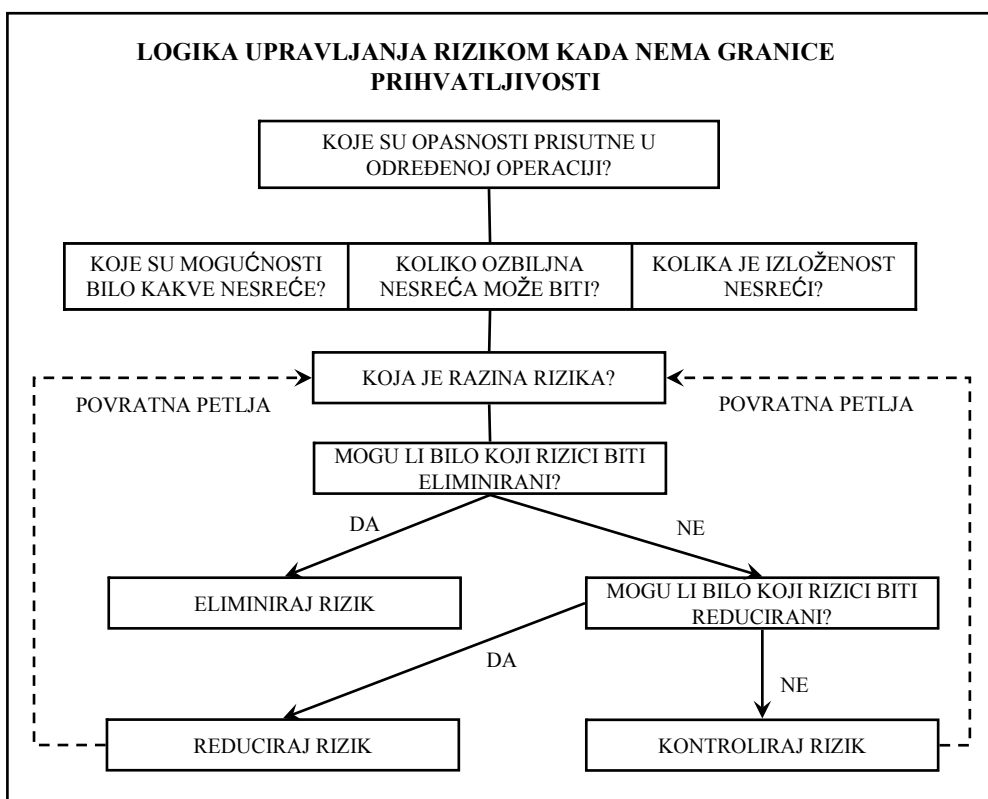
Razmatranje rizika ima smisla ako iza toga slijede intervencije, niz međusobno povezanih procesa pomoću kojih se rizik smanjuje, prenosi, distribuira, kontrolira ili se o njemu komunicira i pregovara. Upravljanje rizicima je višedimenzionalni problem, isto kao što su to rizici sami po sebi. Raznolikost definicija i karakteristika rizika je dovela do razvoja različitih teorijskih i praktičnih pristupa u upravljanju rizicima. Svi se oni mogu svesti na dva gledišta o upravljanju rizicima: prvo, koje razmatra prihvatljivost rizika kao glavni sadržaj odlučivanja i, drugo, koje se bavi rizicima bez određivanja razine prihvatljivosti. Prema prvom gledištu, upravljanje rizikom je proces koji obuhvaća: (1) odlučivanje o prihvatljivosti poznatih ili procijenjenih rizika i (2) provedbu aktivnosti za redukciju posljedica ili vjerojatnosti njihovoga događanja (The Royal Society, 1992: 5).

Slika 6: Logika upravljanja rizikom s određivanjem granica prihvatljivosti (prema: Wood, 1997: 55)

Postupanje s rizikom podrazumijeva da će jedan neprihvatljivi rizik biti izbjegnuto, eliminiran ili smanjen do razine prihvatljivosti.

Međutim, upravljanje rizicima se ne može svesti samo na odluke o prihvatljivosti rizika. Prema drugom gledištu, nekim namjerno proizvedenim rizicima se ne može odrediti granica prihvatljivosti zato što u sebi sadrže opasnost/prijetnju s namjerom da se proizvede krajnja šteta. Postojanje neprijateljske namjere je ono što karakterizira ovu vrstu rizika. Zato oni koji upravljaju rizicima nisu u prilici odrediti razinu njegove prihvatljivosti. Paralelno s aktivnostima i mjerama koje se poduzimaju radi smanjenja rizika, nositelji neprijateljskih namjera poduzimaju kontramjere radi povećanja vjerojatnosti prijetnje i pojačanja njenih posljedica. Umjesto prihvaćanja određene razine rizika naglasak je na njihovoj eliminaciji, redukciji, kontroli i prioritetima kojima se usmjerava djelovanje nekog sustava.

Slika 7: Logika upravljanja rizikom kada nema granice prihvatljivosti

Oba gledišta ističu da je upravljanje rizicima proces u kojemu treba donijeti zaključke o određenim prioritetima. Određivanje kriterija i odabir prioriteta, koji se temelji na procesu upravljanja rizikom, podrazumijeva neko vaganje. Ono može biti vaganje: (1) između opasnosti koje nosi određena aktivnost i korisnosti koje ona može donijeti i (2) između razine prijetnje po određeni sustav i njegovih sposobnosti da se suprotstavi takvoj prijetnji.

Neke definicije naglašavaju da je upravljanje rizikom proces odlučivanja kojim se postiže adekvatna kontrola nad rizicima koje organizacija proizvodi ili je njima izložena. Takav proces nije linearan nego se u njemu uravnotežuje niz međusobno isprepletenih elemenata, koji su istovremeno u interakciji jedan s drugim (The Risk Management Guide, <http://www.ruleworks.co.uk/riskguide>).

Australijsko-novozelandski standardi šire definiraju upravljanje rizicima kao „kulturu, procese i strukture usmjerene na ostvarivanje potencijalnih prilika za vrijeme upravljanja nepovoljnim efektima“.²⁸ Valja spomenuti i Bernsteinovu misao da: „Suština upravljanja rizicima leži u maksimiziranju područja gdje mi imamo neku kontrolu nad rezultatima, a minimiziranju područja gdje nemamo nikakvu kontrolu nad rezultatima, a skrivena nam je veza između posljedica i uzroka“.²⁹ Ona možda najbolje i najjednostavnije oslikava zahtjeve sigurnosnog sustava koje treba ostvariti upravljanjem rizicima.

Prethodne definicije upućuju na zaključak da je pojmovno određenje upravljanja rizicima determinirano karakteristikama rizika. Vrsta izvora rizika (opasnosti, prijetnje ili izazovi), njihova prihvatljivost, sposobnost nosilaca rizika, izloženost riziku i snage za upravljanje rizicima spadaju u one karakteristike koje imaju prevladavajući utjecaj na oblikovanje sustava za upravljanje sigurnosnim rizicima. Iz njih je proizašla definicija upravljanja rizicima:

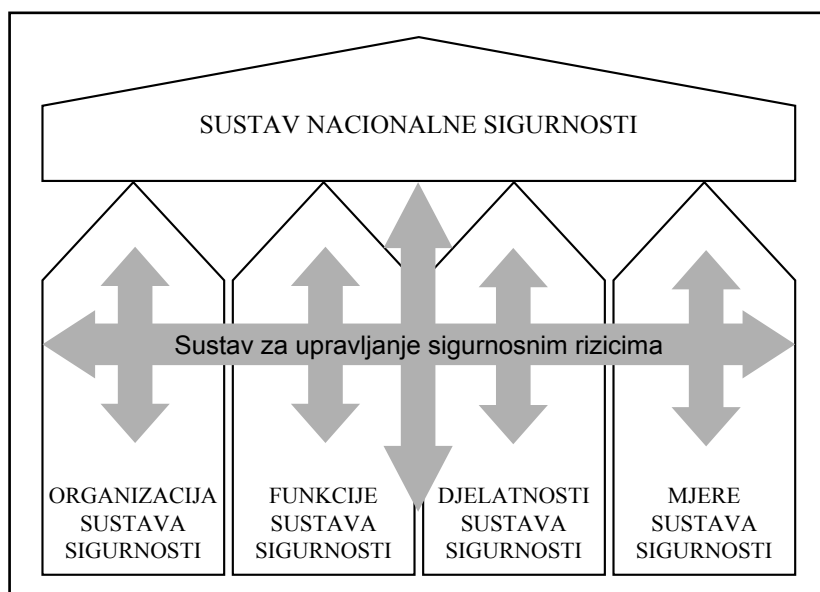
Upravljanje sigurnosnim rizicima predstavlja identifikaciju i procjenu opasnosti ili prijetnji sigurnosnog karaktera, analizu njihovih nosilaca, stupnja izloženosti ljudi, imovine i društva, uključujući sposobnost sustava sigurnosti za odlučivanje o prioritetima i načinima eliminacije, smanjenja ili kontrole sigurnosnih rizika.

²⁸ U engleskom originalu: «the culture, processes and structures that are directed towards realizing potential opportunities whilst managing adverse effects» (Standards Associations of Australia, 2004: 4).

²⁹ U engleskom originalu: „If everything is a matter of luck, risk management is a maningless exercise...The eddence of risk management lies in maximizing the areas where we have some control over the outcome while minimizing the areas where we have absolutely no control over the outcome and linkage between effect and cause is hidden from us.“ (Bernstein, 1996: 197).

4.3. SUSTAV SIGURNOSTI I UPRAVLJANJE RIZICIMA

U kakvom su odnosu sustav sigurnosti i sustav za upravljanje rizicima? Tatalović (2006: 77) naglašava da su današnji sustavi nacionalne sigurnosti sinteza svih podsustava u društvu nužnih za njegov opstanak, razvoj i otpornost na ugrožavanja. Sukladno tome, sustav za upravljanje rizicima predstavlja jedan od podsustava koji se integrira u sustav nacionalne sigurnosti. U Beridanovoj (2008: 49) definiciji sustava nacionalne sigurnosti se navodi da: „Pod nacionalnim sistemom sigurnosti podrazumijevamo organizacije, funkcije, djelatnosti i mjere koje jedna država poduzima u interesu svoje sigurnosti“.

Slika 8: Upravljanje rizicima u strukturi sustava nacionalne sigurnosti (prema: Beridan, 2008: 56-57)

U ovoj definiciji se sustav sigurnosti pojmovno određuje elementima njegove strukture koji su: (1) funkcije sustava sigurnosti, (2) snage (nositelji) sustava sigurnosti, (3) djelatnosti (aktivnosti) sustava sigurnosti i (4) mjere sustava sigurnosti (Beridan, 2008: 57). Upravljanje rizicima treba promatrati kao sustav koji se horizontalno i vertikalno prostire unutar sustava sigurnosti. Sustav upravljanja rizicima je podsustav sustava nacionalne sigurnosti, ali je istovremeno podsustav svih elemenata koji čine u strukturu nacionalne sigurnosti.

Organizacija sustava sigurnosti treba biti u stanju identificirati, procijeniti, evaluirati i kontrolirati rizike. Elementi sustava sigurnosti organiziraju komuniciranje rizika i provode mjere za smanjenje rizika.

Funkcije sustava sigurnosti determiniraju raspodjelu odgovornosti za upravljanje rizicima. Unutar posebnih elemenata sustava sigurnosti kao što su sustav obrane, sustav zaštite i spašavanja ili sustav domovinske sigurnosti u SAD-u..., postoje posebni sustavi za upravljanje rizicima s karakteristikama i procesima koji su prilagođeni zahtjevima i ciljevima hijerarhijski višeg sustava.

Upravljanje rizicima je jedna od **djelatnosti sustava sigurnosti**. Oblikovanje procesa upravljanja rizicima, načini i kriteriji za rangiranje rizika i određivanje prioriteta zavise od sigurnosne politike, strategije nacionalne sigurnosti i drugih posebnih strategija.

Mjere sustava sigurnosti utječu na odluke o prihvatljivosti i postupanju s rizicima. Prilagodljivost sustava za upravljanje rizicima, mnoštvu zahtjeva i različitim karakteristikama rizika kojima se bave pojedini dijelovi sustava nacionalne sigurnosti, je bitan preduvjet uspješnom suprotstavljanju sigurnosnim izazovima. Istovremeno, svi ti posebni sustavi trebaju biti dio integriranog, međusobno povezanog i funkcionalno jedinstvenog upravljanja sigurnosnim rizicima.

Načela upravljanja sigurnosnim rizicima. Bitne pretpostavke kojima se sustav nacionalne sigurnosti efikasno suprotstavlja sigurnosnim opasnostima i prijetnjama mogu se sažeti u šest načela sustava za upravljanje sigurnosnim rizicima:

- 1) **Zasnovanost na politici sigurnosti, strategiji nacionalne sigurnosti, drugim strategijama, doktrinarnim dokumentima, procjenama, zakonima i preuzetim međunarodnim obvezama zemlje.** Ovi dokumenti predstavljaju polazište za sagledavanje konteksta unutar kojega se vrši upravljanje rizicima, u njima se distribuira odgovornost subjekata za rizike i definiraju kriteriji za vrednovanje rizika i njihove prihvatljivosti.
- 2) **Sve snage nacionalne sigurnosti organiziraju svoje posebne podsustave za upravljanje rizicima prema istim pravilima.**
- 3) **Standardi za upravljanje rizicima, stručna terminologija i definicije trebaju biti zajednički i usklađeni s međunarodnim standardima i drugim propisima.**
- 4) **Procesi upravljanja rizicima trebaju biti kompatibilni, oblikovani prema istim pravilima i opisani istim jezikom.** U načelu, svaki proces upravljanja rizikom obuhvaća potprocese za procjenu rizika (identifikacija, analiza, evaluacija i kontrola rizika), potprocese za postupanje s rizicima (eliminiranje rizika, smanjenje rizika, distribucija rizika i dr.) i potprocese komunikacije rizika (komunikacija i konzultacija između specijaliziranih organizacija i agencija, komunikacija sa javnostima, komunikacija s izvorima prijetnji).

- 5) **Supsidijarnost u postupanju s rizicima.** Mnoštvo rizika različitog značaja podrazumijeva da treba postojati vertikalna podjela odgovornosti za postupanje s rizicima, po načelu da se sigurnosnim rizicima koji imaju manji potencijal ugrožavanja bave niže razine sustava sigurnosti, bliže građanima koji osjećaju takve rizike. Rizicima koji se ocjene kao prijetnja po društvo i zemlju u cjelini se bave više razine u organizaciji sustava sigurnosti.
- 6) **Centralizacija u evidentiranju rizika.** Informacijski sustav za evidentiranje rizika treba omogućiti vođenje nacionalnog (državnog) registra rizika o kojemu se brinu najviše razine sustava nacionalne sigurnosti. Pored nacionalnog registra rizika, svakoj organizaciji odgovornoj za upravljanje rizicima treba omogućiti vođenje vlastitog registra rizika prema zajedničkim standardima i uz obvezu dostavljanja podataka višoj razini.
- 7) **Edukacija subjekata upravljanja rizicima.** Upravljanje rizicima je dio redovitih aktivnosti upravljačkog sustava snaga sigurnosti, a ne neka specijalizirana aktivnost sa posebnim snagama. U onoj mjeri u kojoj snage sigurnosti razumiju sve aspekte upravljanja rizicima, sustav sigurnosti će biti efikasniji u suprotstavljanju opasnostima i prijetnjama s kojima se suočava.

4.4. PROCESI UPRAVLJANJA RIZICIMA

U naučnoj i stručnoj literaturi postoji mnoštvo modela na kojima se zasnivaju procesi upravljanja rizicima. U sustavima nacionalne sigurnosti su svoju primjenu našli različiti procesi upravljanja rizicima. Uglavnom se razlikuju u odnosu na vrstu rizika kojim se bave i u odnosu na karakteristike upravljačkog sustava u koji su integrirani.

U Vodiču za upravljanje rizicima su pod tim nazivom obuhvaćeni svi posebni procesi identifikacije, procjene i prosuđivanja rizika, određivanja nadležnosti, djelovanja radi smanjenja ili predviđanja rizika i nadzora i preispitivanja ostvarenih rezultata (The Risk Management Guide, <http://www.ruleworks.co.uk/riskguide>). Upravljanje rizicima u domovinskoj sigurnosti SAD-a se definira kao sistematični i analitički proces unutar kojega se razmatra vjerojatnost da će prijetnja ugroziti neku strukturu, funkciju, objekat, pojedinca i dr., uključujući djelovanje usmjereno na smanjenje rizika i ublažavanje posljedica napada (US General Accounting Office, 2001: 3). Nezavisna Grupa za analizu prijetnji (Threat Analysis Group) je upravljanje rizicima definirala kao proces kojim se nastoji upravljati prijetnjama, ranjivošću i rizicima unutar organizacije što uključuje procjenu rizika, vrednovanje i odabir sigurnosnih mjera za smanjenje identificiranih rizika, provedbu i nadzor odabranih mjera kako bi se osiguralo efikasno

smanjenje rizika na jednu prihvatljivu razinu (Vellani, 2007: 14). Ujedinjeni narodi su odredili da je upravljanje katastrofalnim rizicima sistematski proces korištenja administrativnih odluka, organizacije, operativnih vještina i kapaciteta za provedbu politika strategija i za umnožavanje kapaciteta društva i zajednica kojima se smanjuje utjecaj prirodnih opasnosti i s njima povezanih okolišnih i tehnoloških katastrofa (Organizacija ujedinjenih naroda, 2009b: 3).

4.4.1. Proces upravljanja rizicima prema australijsko-novozelandskim standardima

Proces upravljanja rizicima prema australijsko-novozelandskim standardima obuhvaća niz međusobno povezanih potprocesa, i to: (1) ustanovljavanje konteksta rizika, (2) identifikaciju rizika, (3) analizu rizika, (4) evaluaciju rizika, (5) postupanje s rizikom, (6) nadzor i preispitivanje i (7) komunikaciju i konzultaciju. Postoji opća suglasnost da australijsko-novozelandski standardi za upravljanje rizicima spadaju među najbolje na svijetu. Njihov proces upravljanja rizicima je u cijelosti preuzet u međunarodnim standardima za upravljanje rizicima ISO 31000:2009, te će zato detaljnije biti objašnjen njihov proces za upravljanje rizicima (prema: Standards Associations of Australia, 1999, 2004).³⁰

Ustanovljavanje konteksta rizika je potproces kojim se određuju temeljni parametri unutar kojih se upravlja rizikom. Obuhvaća ustanovljavanje unutarnjeg i vanjskog okruženja organizacije i svrhu upravljanja rizicima. Detaljniji opis ovog potprocesa je bio u verziji standarda iz 1999. godine i široko je primjenjivan kao polazište za upravljanje rizicima u nizu sigurnosnih sustava. Ovaj potproces obuhvaća ustanovljavanje: (1) strateškog konteksta, (2) organizacijskog konteksta i (3) konteksta upravljanja rizicima, te (4) razvoj kriterija za vrednovanje rizika i (5) definiranje strukture. Strateškim i organizacijskim kontekstom se definiraju odnosi između organizacije i okruženja, identificiraju se organizacijske prednosti, slabosti, mogućnosti i opasnosti, uključujući: financijske, operativne, političke, socijalne, zakonske i druge aspekte u kojima funkcionira jedna organizacija. Određivanje strateškog konteksta obuhvaća, također, identificiranje unutarnjih i vanjskih interesnih grupa. Preduvjet za definiranje strateškog i organizacijskog konteksta je strategija s jasno postavljenom misijom, strateškim i operativnim ciljevima, operacijskim planom i dimenzioniranom strukturom. U suštini, strateški kontekst predstavlja promatranje poznatih rizika kroz postojeću strategiju, a

³⁰ Vidi sliku 9: *Proces i potprocesi upravljanja rizicima prema AS/NZS 4360, str.69.*

organizacijski kontekst predstavlja promatranje poznatih rizika kroz strukturu organizacije, njezinu politiku i mogućnosti. Razvoj kriterija za vrednovanje rizika podrazumijeva donošenje odluka o prihvatljivosti rizika i načinu postupanja s rizikom, koji su zasnovani na operativnim, tehničkim, zakonskim, socijalnim, humanitarnim i drugim kriterijima.

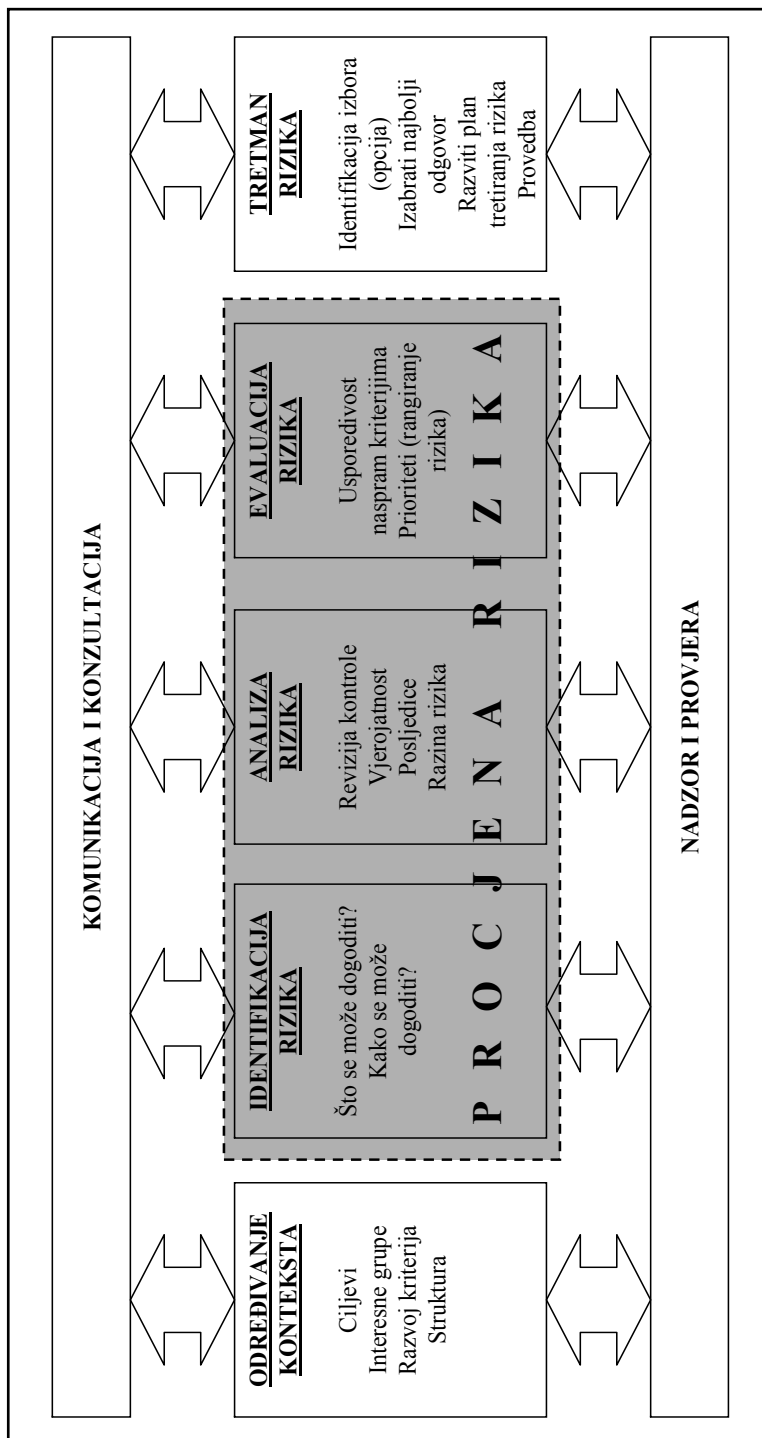
Identifikacija rizika predstavlja kritični dio u procesu upravljanja rizika. Ukoliko se potencijalni rizik ne identificira, neće biti predmetom budućih analiza. Pod identifikacijom rizika se podrazumijeva sastavljanje liste događaja čiji mogući efekti mogu dovesti do neželjenih posljedica. Također, identifikacijom rizika se razmatraju mogući uzroci i scenariji po kojima bi moglo doći do rizičnog događaja. Iskustvo i znanje mogu biti dobri saveznici u procesu identifikacije rizika.

Analiza rizika obuhvaća razmatranje izvora rizika, njihovih posljedica i najveće vjerojatnosti. Cilj analize rizika je odvojiti najmanji prihvatljivi rizik od najvećih rizika i osigurati podatke koji će pomoći u procjeni i postupanju s rizikom. Kombinacijom posljedica i vjerojatnosti dobija se razina rizika koja je ujedno podloga za određivanje kasnijih prioriteta u postupanju s rizikom.

Rezultat identifikacije i analize rizika je registar rizika koji sadrži podatke o izvoru rizika, njegovoj prirodi, postojećoj kontroli, posljedicama i vjerojatnosti događanja, rang-listu rizika i ranjivost izloženih u odnosu na vanjske i unutarnje čimbenike.

Evaluacija rizika obuhvaća usporedbu razine rizika dobijene analizom rizika s kriterijima rizika koji su određeni u okviru prvog potprocesa – ustanovljavanja konteksta za upravljanje rizikom. U evaluaciji rizika se uzimaju u obzir postavljeni ciljevi i razina očekivanih rizika.

Prihvatljivost rizika se mjeri u odnosu na korist koju može proizvesti neki rizični događaj. Ako je rezultat mjerenja niska razina rizika, on se može prihvatiti uz minimalno postupanje s rizikom (tretman rizika) ili samo uz mjere njegove kontrole. U protivnom, ako se radi o riziku koji je visoko rangiran u odnosu na granicu prihvatljivosti ili u odnosu na druge rizike, on se podvrgava tretmanu i smanjuje na prihvatljivu razinu. Postoje različite kvantitativne metode za mjerenje rizika. Međutim, one nisu dovoljne za zaključivanje o riziku zbog postojanja nemjerljivih ili sakrivenih čimbenika. Iskustvo i znanje mogu biti presudni u određivanju koji će se indikatori evaluacije rizika koristiti. Evaluacijom se dobija prioriteta lista rizika, prema njihovoj važnosti, u odnosu na aktivnosti koje određena organizacija poduzima ili planira poduzeti.

Slika 9: Proces i potprocesi upravljanja rizicima prema AS/NZS 4360

Postupanje s rizicima (tretman rizika) je potproces koji obuhvaća: određivanje mogućih aktivnosti i mjera kojima se djeluje na rizike, ocjenu odabranih mogućnosti, pripremu planova za postupanje s rizicima i njihovu provedbu. Rizik se može tretirati aktivnostima i mjerama izbjegavanja rizika, smanjenja ili kontrole vjerojatnosti događaja, smanjenja ili kontrole posljedica, raspršivanja rizika, prijenosa i zadržavanja rizika. Mogućnosti za postupanje s rizikom se ocjenjuju međusobnim usklađivanjem njegova tri elementa: stupnjem smanjenja rizika, troškova izvodljivosti i buduće korisnosti. Istovremeno su to elementi za izračunavanje cijene upravljanja rizicima u određenom poslu. Plan postupanja s rizikom obuhvaća određivanje odgovornosti, rasporeda aktivnosti, očekivane rezultate, financiranje, mjerenje rezultata i provjeravanje procesa. Očekivani cilj provedbe plana upravljanja rizikom je da preostali rizik bude sveden na željenu (prihvatljivu) razinu ili da se donese odluka o ponavljanju procesa ako preostali rizik nije u željenim granicama.

Nadzor i preispitivanje je potproces paralelan drugim procesima zato što se kontrola potprocesa, procesnih koraka i njihovih rezultata vrši u svakoj od faza procesa upravljanja rizikom.

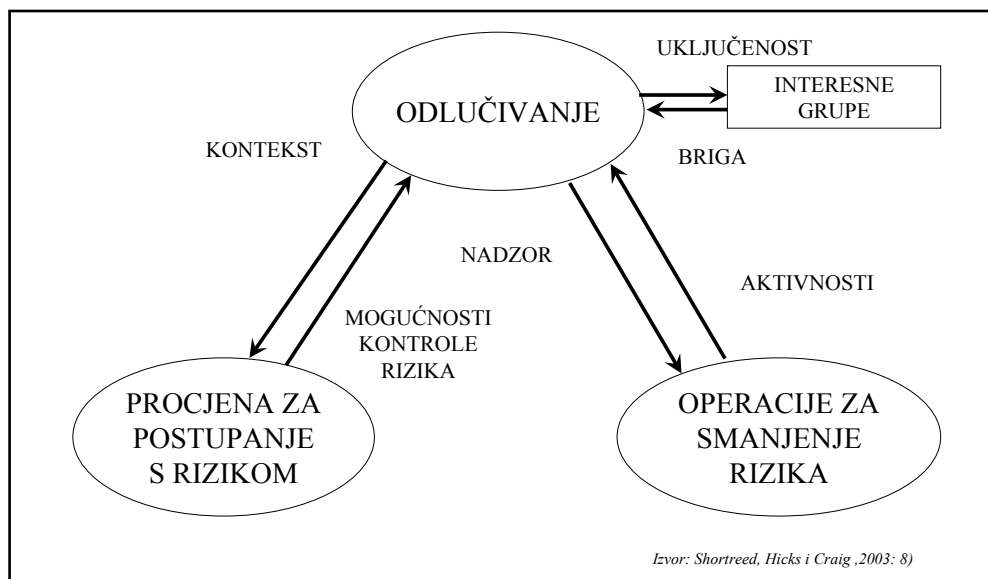
Komunikacija i konzultacija su povezane sa svakim od prethodnih potprocesa. Plan komuniciranja treba pripremiti u ranoj fazi procesa upravljanja sigurnosnim rizicima, uz uspostavu dvosmjernog protoka informacija između donositelja odluka i ostalih interesnih grupa.

4.4.2. Proces procjene i upravljanja okolišnim rizicima

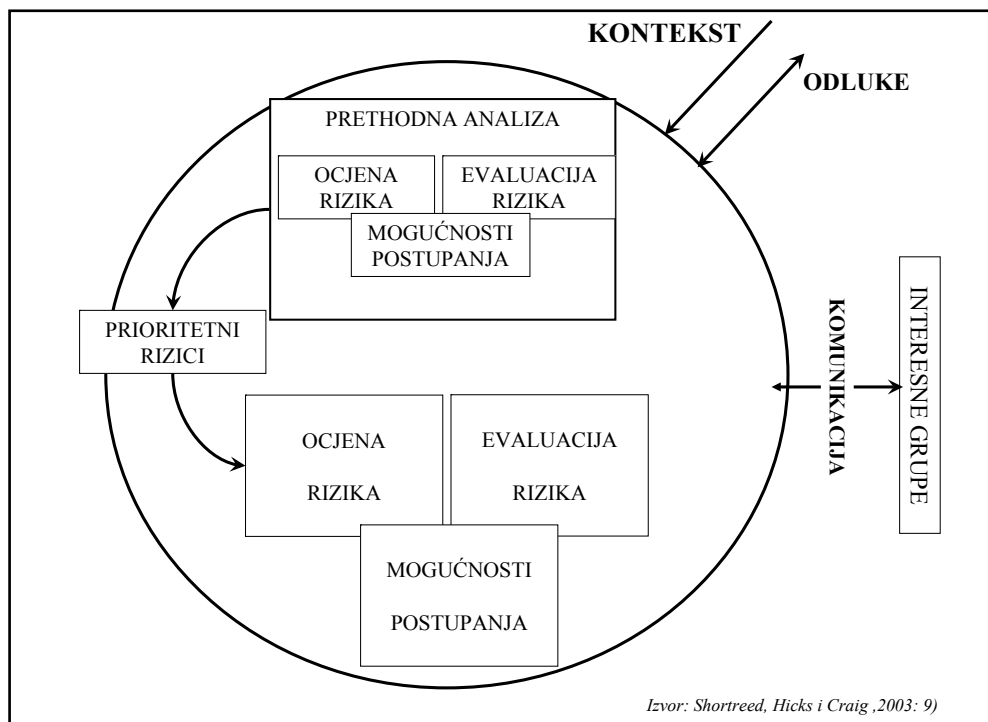
Proces upravljanja rizicima koji je razvila Mreža za procjenu i upravljanje okolišnim rizicima sadrži tri glavna elementa: (1) procjenu za postupanje s rizikom, (2) odlučivanje o riziku i (3) operacije za smanjenje rizika (prema: Shortreed, Hicks i Craig, 2003).³¹

Procjena za postupanje s rizikom se može promatrati kroz tri međusobno povezana potprocesa: (1) ocjenu rizika, kojom se određuje veličina rizika (vjerojatnost i posljedice); (2) proces evaluacije kojim se prethodno ocijenjeni rizik uspoređuje s kriterijima (cijena, korisnost i dr.) i (3) mogućnosti za postupanje s rizikom radi njegovoga svođenja na prihvatljivu razinu.

³¹ Vidi sliku 10: NERAM proces upravljanja okolišnim rizicima i sliku 11: NERAM proces upravljanja okolišnim rizicima proširen prethodnom analizom, str. 71.

Slika 10: NERAM proces upravljanja okolišnim rizicima

Slika 11: NERAM proces upravljanja okolišnim rizicima proširen prethodnom analizom

Odlučivanje o riziku podrazumijeva donošenje dugoročnih - strateških odluka i definiranje odgovornosti za procjenu i postupanje s rizikom. Ovaj element može obuhvatiti i konzultacije s interesnim grupama, nadzor nad operacijama i određivanje prioriteta između različitih problema vezanih za rizik.

Operacije za smanjenje rizika obuhvaćaju sve one mjere i aktivnosti koje poduzima određena organizacija radi smanjenja rizika na prihvatljivu i isplativu razinu. Pored toga, operacije obuhvaćaju donošenje standarda, reviziju, obuku i druge aktivnosti.

Jedna od prednosti procesa procjene i upravljanja okolišnim rizicima je uvođenje prethodne analize rizika. Ona obuhvaća identifikaciju rizika i prethodnu procjenu rizika, u odnosu na postojeći kontekst, definirane odluke i komuniciranje u uvjetima rizika. Prethodna analiza rizika omogućuje određivanje prioriteta s ciljem boljeg iskorištenja raspoloživih resursa uz pojeftinjenje cjelokupnog procesa procjene i upravljanja rizicima.

4.4.3. Upravljanje rizicima u domovinskoj sigurnosti SAD-a

Nacionalna strategija domovinske sigurnosti SAD-a, iz 2007. godine, definirala je domovinsku sigurnost kao usklađenu nacionalnu djelatnost radi sprečavanja terorističkih napada unutar SAD-a, smanjenja američke ranjivosti na terorizam i minimiziranja štete, te radi oporavka od napada koji su se dogodili.³² Pod procesom upravljanja rizicima u sustavu domovinske sigurnosti se podrazumijeva sistematski proces analize prijetnji, ranjivosti i važnosti nekog objekta ili imovine kako bi se donijele odluke bitne za sigurnost zemlje koje počivaju na čvrstoj vezi između raspoloživih resursa i prioritetnih mjera kojima se žele postići određeni rezultati.³³

Strategija domovinske sigurnosti sadrži smjernice kojima se određuju područja rizika koji su predmet interesa domovinske sigurnosti i okvir unutar kojega se organizira proces upravljanja rizicima. Bitne karakteristike procesa upravljanja rizicima za domovinsku sigurnost SAD-a su: brojnost rizika i njihov katastrofični potencijal; neizvjesnost budućih napada nameće potrebu da se zadana razina

³² U engleskom originalu: „Homeland Security is a concerted national effort to prevent terrorist attacks within the United States, reduce America’s vulnerability to terrorism, and minimize the damage and recover from attacks that do occur“ (US, The White House, 2007: 3).

³³ U engleskom originalu: „Risk management is a systematic process to analyze threats, vulnerabilities, and the criticality (or relative importance) of assets to better support key decisions linking resources with prioritized efforts for results.“ (US General Accounting Office, 2001: 1).

rizika prihvati kao trajno stanje i zadrži visok stupanj pripravnosti; disciplina u upravljanju resursima za potrebe domovinske sigurnosti i podjela odgovornosti između svih snaga domovinske sigurnosti i primjena sustava orijentiranog na rizike u svim aktivnostima domovinske sigurnosti kojima se osigurava njihov dugoročni uspjeh (US, The White House, 2007: 25). Strategijom je definirano da rizici za domovinsku sigurnost predstavljaju funkciju prijetnje, ranjivosti i posljedica. Na temelju ovih karakteristika rizika određuje se relativna prihvatljivost rizika i prioriteta u njihovom eliminiranju, kontroli ili ublažavanju njihovih posljedica. Razvijen sustav za upravljanje rizikom u domovinskoj sigurnosti se temelji na usvojenim zajedničkim standardima, pojmovima i načelima za analizu rizika (US, The White House, 2007: 41).

Orijentacija na upravljanje rizikom je shvaćena kao bitno načelo kojim se usmjeravaju pripreme i jača spremnost domovinske sigurnosti za borbu protiv identificiranih prijetnji. Težišna komponenta upravljanja rizicima je procjena rizika koju čine tri međusobno povezana procesa: procjena prijetnji, procjena ranjivosti i procjena važnosti objekata. Procjenom prijetnji se identificiraju i evaluiraju prijetnje, uključujući sposobnosti, namjere i potencijalni utjecaj koji mogu imati. Procjena ranjivosti je proces identifikacije i analize slabosti koje mogu iskoristiti nositelji prijetnji. Ovom se procjenom dolazi do zaključaka o mjerama koje treba poduzeti radi smanjenja uočenih slabosti kako bi se povećala otpornost na sigurnosne prijetnje usmjerene protiv SAD-a. Procjena važnosti objekata je proces kojim se identificiraju i evaluiraju svi čimbenici bitni za planiranje i poduzimanje mjera zaštite objekata. Posebno se cijeni važnost misije, funkcija i strukture sustava koji može biti predmet ugrožavanja, uključujući procjenu rizika za neposredno ugroženo stanovništvo (US General Accounting Office, 2001: 3).

Razvoj i integracija procesa za upravljanje rizicima u domovinsku sigurnost SAD-a je trend koji je intenziviran 2002. godine usvajanjem prve strategije domovinske sigurnosti. Pored svih mjera i aktivnosti koji se provode na razini SAD-a, u međuvremenu su svoje posebne državne strategije domovinske sigurnosti usvojile savezne države. Naučnoistraživačka djelatnost je intenzivirana osnivanjem Instituta domovinske sigurnosti 2004. godine. Od 2009. godine ova se institucija transformira u Institut za domovinske sigurnosne studije i analizu, koji pruža podršku državnim organima SAD-a i saveznih država, kao i drugim naučno-istraživačkim ustanovama koje se bave pitanjima domovinske sigurnosti.³⁴

³⁴ Više o tome na internet stranici: *The Homeland Security Studies and Analysis Institute*, <http://www.homelandsecurity.org>.

4.4.4. Procjena rizika i nacionalni registar rizika Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Sjeverne Irske

Registri rizika u Ujedinjenom Kraljevstvu su uspostavljeni na temelju Zakona o nepredviđenim civilnim situacijama iz 2004. godine. Zakonom su definirane obveze državnih i lokalnih organa u procjenjivanju rizika, pripremi i objavljivanju nacionalnih registara rizika, pripremi planova u slučaju izvanrednih događaja, način informiranja javnosti i dr. (Cabinet Office, 2008a: 41-43). Način procjene rizika je propisan u Nacionalnoj procjeni rizika, povjerljivom dokumentu britanske vlade, kojim se pobliže uređuju proces i odgovornosti za procjenjivanje opasnosti i prijetnji na lokalnoj i državnoj razini (Cabinet Office, 2008b: 4).

Britanski proces procjene rizika ima tri faze: identifikacija rizika, procjena rizika i usporedba rizika. Identifikacija rizika se vrši konzultacijama sa stručnim tijelima, državnim organizacijama i institucijama kako bi se osiguralo jedno sveobuhvatno viđenje o potencijalnim nesrećama, prirodnim opasnostima i namjernim sigurnosnim prijetnjama koje mogu prouzročiti ozbiljnu štetu i poremećaje za Ujedinjeno Kraljevstvo. Procjena rizika se vrši procjenom vjerojatnosti nastanka rizika i njihovog mogućeg utjecaja. Vjerojatnost nastanka rizika se procjenjuje na temelju raspoloživih historijskih i statističkih podataka i obično se razmatra mogućnost nastanka rizika u vremenskom periodu od pet godina. U procjeni utjecaja rizika posebno se razmatra smrtnost, bolesti ili povređivanje ljudi, društveni poremećaji i ekonomska šteta. Usporedba rizika je proces kojim se rizici dovode u međusobne veze, određuju prioritete i planovi za tretiranje rizika (Cabinet Office, 2008b: 43-45). Ovaj način procjenjivanja rizika se primjenjuje od 2005. godine, a od 2008. godine se javno objavljuje Nacionalni registar rizika koji treba pomoći državnim i lokalnim organima vlasti, društvenim zajednicama, gospodarstvu i drugim korisnicima u pripremama za izvanredne situacije.

Pored Nacionalnog registra rizika, pripremaju se i posebni registri rizika na razini lokalnih zajednica za područja Engleske i Velsa. Oni se temelje na načelu supsidijarnosti i predstavljaju način na koji se jača svijest i uključuje šira društvena zajednica u problem bavljenja rizicima. Njihovo objavljivanje je pod nadzorom posebnih tijela na lokalnoj razini koja su utemeljena Zakonom o nepredviđenim civilnim situacijama.

5. POVJERENJE U INSTITUCIJE SIGURNOSNOG SUSTAVA U BOSNI I HERCEGOVINI

Povjerenje građana Bosne i Hercegovine u institucije sigurnosnog sustava predstavlja značajan pokazatelj odnosa građana prema sigurnosnom sustavu i realizaciji postavljene sigurnosne politike. S druge strane, rezultati ovakvih istraživanja bi trebali potaknuti snage sigurnosnog sustava na efikasnije komuniciranje s građanima Bosne i Hercegovine, a posebno s onim društvenim grupama čije je povjerenje u institucije sigurnosnog sustava manje nego kod ostalih grupa.

Empirijsko istraživanje je obuhvatilo povjerenje ispitanika u 15 odabranih institucija koje imaju značajnu ulogu u sigurnosnom sustavu Bosne i Hercegovine. Njihovi nazivi su u manjoj mjeri prilagođeni kako bi ih ispitanici međusobno bolje razlikovali. To su: (1) Predsjedništvo Bosne i Hercegovine, (2) Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, (3) Vlada Federacije Bosne i Hercegovine, (4) Vlada Republike Srpske, (5) Policija Republike Srpske, (6) Policija Federacije Bosne i Hercegovine, (7) Granična policija Bosne i Hercegovine, (8) Obavještajno-sigurnosna agencija Bosne i Hercegovine, (9) Oružane snage Bosne i Hercegovine – vojska, (10) Centar za uklanjanje mina Bosne i Hercegovine, (11) Civilna zaštita, (12) Međunarodna policija u Bosni i Hercegovini, (13) Državna agencija za istrage i zaštitu – SIPA, (14) Međunarodne vojne snage u Bosni i Hercegovini – EUFOR i NATO i (15) Visoki predstavnik u Bosni i Hercegovini.

Pitanje u anketnom upitniku je glasilo: „Kakvo je, po Vašem mišljenju, povjerenje u organe i institucije u Bosni i Hercegovini čiji je zadatak sigurnost ljudi, imovine i zemlje?“ Povjerenje je prosuđivano na ljestvici od šest stupnjeva: (1) imam vrlo veliko povjerenje; (2) imam veliko povjerenje; (3) donekle imam povjerenje; (4) moje je povjerenje malo; (5) moje je povjerenje jako malo i (6) nikakvo, nemam povjerenja.

Rezultati istraživanja o povjerenju u institucije sigurnosnog sustava su objašnjeni za čitav uzorak i za posebne grupe ispitanika u odnosu na njihovu nacionalnu pripadnost, dob, spol, obrazovanje i socijalni status. Primijenjeni su statistički postupci deskriptivne analize (apsolutne i relativne frekvencije odgovora, srednje vrijednosti i varijacije).³⁵

³⁵ *Tabelarni prikaz empirijskih rezultata istraživanja se nalaze u prilogu B, poglavlje 12.1. Frekvencije odgovora ispitanika, srednje vrijednosti, varijacije i Cronbachovi-alfa koeficijenti:*

1) *Tablica 17: Povjerenje u institucije sigurnosnog sustava Bosne i Hercegovine – srednje vrijednosti i varijacije za sve ispitanike, str. 191.*

2) *Tablica 18: Povjerenje u institucije sigurnosnog sustava – frekvencije odgovora za sve ispitanike, str. 192. U grafikonu 1: Povjerenje ispitanika u institucije sigurnosnog sustava Bosne i Hercegovine, str. 78, uspoređene su aritmetičke sredine odgovora po nacionalnim grupama ispitanika*

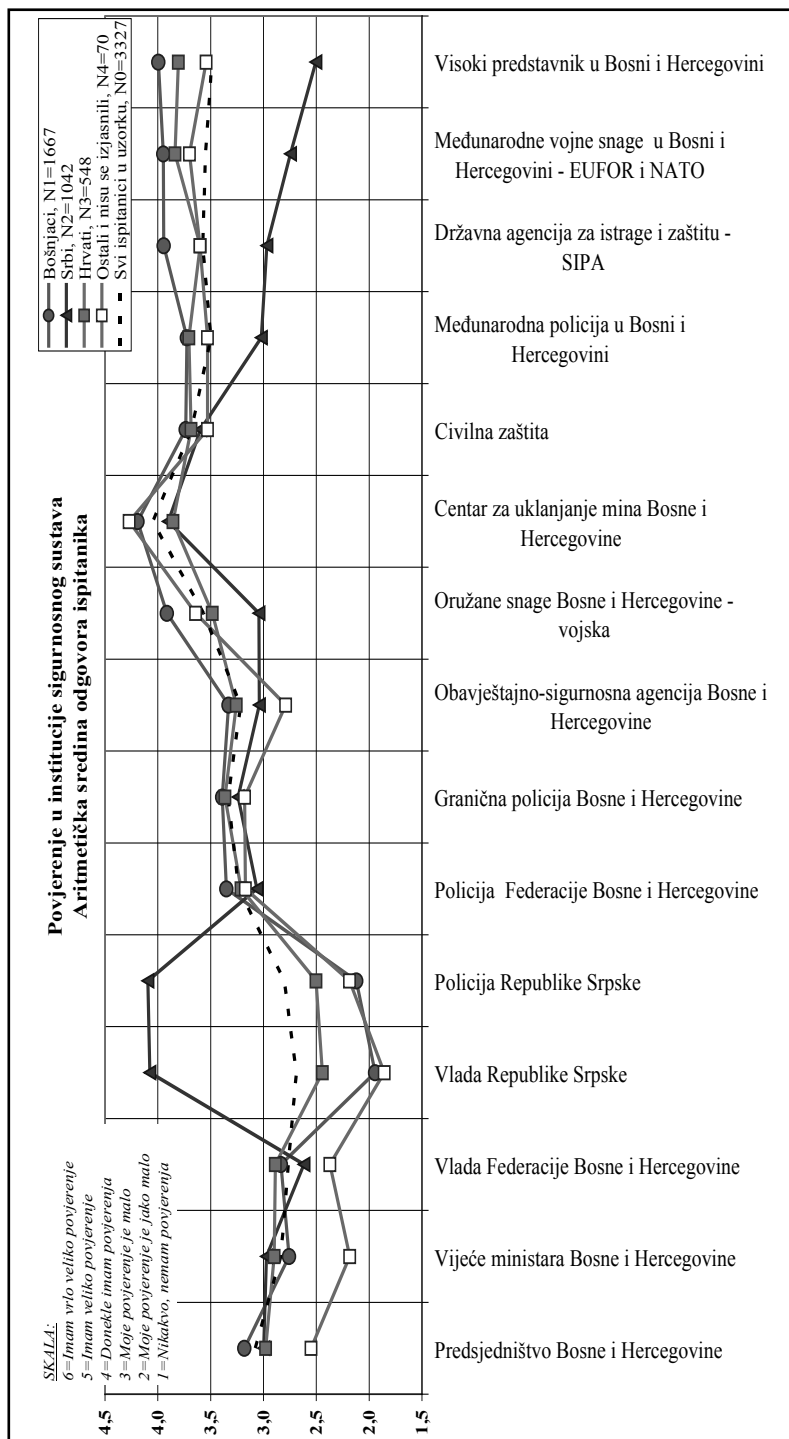
5.1. ANALIZA EMPIRIJSKIH REZULTATA O POVJERENJU U INSTITUCIJE SIGURNOSNOG SUSTAVA

Predsjedništvo Bosne i Hercegovine. Aritmetička sredina rezultata o povjerenju u ovu instituciju iznosi 3,08 na ljestvici povjerenja od 1 do 6, što je manje od prosjeka svih aritmetičkih sredina rezultata za povjerenje u institucije sigurnosnog sustava ($M=3,29$). Manje od ovog je povjerenje u: Vijeće ministara Bosne i Hercegovine ($M=2,84$), Vladu Federacije Bosne i Hercegovine ($M=2,77$), Vladu Republike Srpske ($M=2,69$, osim kod ispitanika Srba), Policiju Republike Srpske ($M=2,80$, osim kod ispitanika Srba). Ispitanici Srbi imaju manje povjerenje u Međunarodne vojne snage u Bosni i Hercegovini i Visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini nego u Predsjedništvo. Ispitanici su u samo 7,4% slučajeva odgovorili „Imam vrlo veliko povjerenje“. Najveću frekvenciju od 27,2% ima odgovor „Donekle imam povjerenja“, a frekvenciju od 23,0% ima odgovor „Nikakvo, nemam povjerenja“. Kada se zbroje postoci za odgovore „Imam vrlo veliko povjerenje“, „Imam veliko povjerenje“ i „Donekle imam povjerenja“ dobije se relativna frekvencija za područje povjerenja u institucije sigurnosnog sustava. Po grupama ispitanika to izgleda ovako: u odnosu na nacionalnu pripadnost ispitanika je 45,7% kod Bošnjaka, 43,6% kod Hrvata, 41,7% kod Srba i 32,9% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili; više je kod žena nego kod muškaraca; opada s većom starosnom dobi, osim za dob preko 65 godina; niže je kod ispitanika sa srednjom školom; nešto je više kod ispitanika s primanjima po članu domaćinstva koja su ispod prosjeka.

Vijeće ministara Bosne i Hercegovine. Aritmetička sredina rezultata o povjerenju u ovu instituciju iznosi 2,84 na ljestvici povjerenja od 1 do 6, što je manje od prosjeka svih aritmetičkih sredina rezultata za povjerenje u institucije sigurnosnog sustava ($M=3,29$). Manje od ovog je povjerenje u: Vladu Federacije Bosne i Hercegovine ($M=2,77$), Vladu Republike Srpske ($M=2,69$, osim kod ispitanika Srba), Policiju Republike Srpske ($M=2,80$, osim kod ispitanika Srba). Ispitanici Srbi imaju manje povjerenje u Međunarodne vojne snage u Bosni i Hercegovini i Visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini nego u Vijeće ministara. Ispitanici su u samo 4,0% slučajeva odgovorili „Imam vrlo veliko povjerenje“. Najveću frekvenciju od 26,0% ima odgovor „Nikakvo, nemam povjerenja“, a frekvenciju od 24,7% ima odgovor „Donekle imam povjerenja“. Relativne frekvencije područja povjerenja u institucije sigurnosnog sustava po grupama ispitanika su: u odnosu na nacionalnu pripadnost ispitanika je 41,8% kod Srba, 39,4% kod Hrvata, 33,7% kod Bošnjaka, i 15,7% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili; više je kod žena nego kod muškaraca; opada do 55 godine života, a zatim raste; više je kod ispitanika s nedovršenom osnovnom školom nego kod ostalih stupnjeva obrazovanja i opada s većim primanjima ispitanika po članu domaćinstva.

Vlada Federacije Bosne i Hercegovine. Aritmetička sredina rezultata o povjerenju u ovu instituciju iznosi 2,77 na ljestvici povjerenja od 1 do 6, što je manje od prosjeka svih aritmetičkih sredina rezultata za povjerenje u institucije sigurnosnog sustava ($M=3,29$). Manje od ovoga je povjerenje u: Vladu Republike Srpske ($M=2,69$, osim kod ispitanika Srba), Policiju Republike Srpske ($M=2,80$, osim kod ispitanika Srba). Ispitanici Srbi imaju manje povjerenja u Međunarodne vojne snage u Bosni i Hercegovini i Visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini nego u Vijeće ministara. Ispitanici su u samo 4,7% slučajeva ili: „Imam vrlo veliko povjerenje“. Najveću frekvenciju od 28,8% ima odgovor „Nikakvo, nemam povjerenja“, a frekvenciju od 22,6% ima odgovor „Donekle imam povjerenja“. Relativne frekvencije područja povjerenja u institucije sigurnosnog sustava po grupama ispitanika su: u odnosu na nacionalnu pripadnost ispitanika je 37,8% kod Hrvata, 36,1% kod Bošnjaka, 31,4% kod Srba, i 22,9% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili; više je kod muškaraca nego kod žena; opada do 55 godine života, a zatim raste; više je kod ispitanika sa nedovršenom osnovnom školom nego kod ostalih stupnjeva obrazovanja i opada sa većim primanjima ispitanika po članu domaćinstva.

Vlada Republike Srpske. Aritmetička sredina rezultata o povjerenju u ovu instituciju iznosi 2,69 na ljestvici povjerenja od 1 do 6, što je najmanje od svih aritmetičkih sredina rezultata za povjerenje u institucije sigurnosnog sustava, osim kod ispitanika Srba kod kojih je povjerenje u Vladu ($M=4,08$) i Policiju ($M=4,09$) Republike Srpske veće nego u bilo koju drugu instituciju sigurnosnog sustava u Bosni i Hercegovini. Ispitanici su u samo 7,7% slučajeva odgovorili „Imam vrlo veliko povjerenje“. Najveću frekvenciju od 36,5% ima odgovor „Nikakvo, nemam povjerenja“, a frekvenciju od 16,1% ima odgovor „Moje povjerenje je malo“ i 16,0% odgovor „Donekle imam povjerenja“. Relativne frekvencije područja povjerenja u institucije sigurnosnog sustava po grupama ispitanika su: u odnosu na nacionalnu pripadnost ispitanika je 69,3% kod Srba, 25,2% kod Hrvata, 12,8% kod Bošnjaka, i 11,4% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili; nema značajnijih razlika između žena i muškaraca; opada do 55. godine života, a zatim ponovno raste; više je kod ispitanika s nedovršenom osnovnom školom i višom školom nego kod ostalih stupnjeva obrazovanja; najviše je povjerenje kod ispitanika s prosječnim primanjima po članu domaćinstva i postupno se smanjuje prema najvišim i najnižim primanjima.

Grafikon 1: Povjerenje ispitanika u institucije sigurnosnog sustava Bosne i Hercegovine

Policija Republike Srpske. Aritmetička sredina rezultata o povjerenju u ovu instituciju iznosi 2,80 na ljestvici povjerenja od 1 do 6, što je ispod prosjeka svih aritmetičkih sredina rezultata za povjerenje u institucije sigurnosnog sustava ($M=3,29$). Manje je povjerenja u Vladu Federacije Bosne i Hercegovine ($M=2,77$) i u Vladu Republike Srpske ($M=2,69$). Kod ispitanika Srba je povjerenje u Policiju Republike Srpske ($M=4,09$) veće nego u bilo koju drugu instituciju sigurnosnog sustava u Bosni i Hercegovini. Ispitanici su u samo 7,3% slučajeva odgovorili „Imam vrlo veliko povjerenje“. Najveću frekvenciju od 32,1% ima odgovor „Nikakvo, nemam povjerenja“, a frekvenciju od 17,8% ima odgovor „Moje povjerenje je malo i 17,7% odgovor „Donekle imam povjerenja“. Relativne frekvencije područja povjerenja u institucije sigurnosnog sustava po grupama ispitanika su: u odnosu na nacionalnu pripadnost ispitanika je 69,6% kod Srba, 26,8% kod Hrvata, 20,3% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili i 16,6% kod Bošnjaka; više je kod muškaraca nego kod žena; više je kod ispitanika starosti od 55. do 64. godine nego kod ostalih starosnih grupa; više je kod ispitanika s nedovršenom osnovnom školom i višom školom nego kod ostalih stupnjeva obrazovanja; najviše je povjerenje kod ispitanika s prosječnim primanjima po članu domaćinstva i postupno se smanjuje prema najvišim i najnižim primanjima.

Policija Federacije Bosne i Hercegovine. Aritmetička sredina rezultata o povjerenju u ovu instituciju iznosi 3,23 na ljestvici povjerenja od 1 do 6, što je ispod prosjeka svih aritmetičkih sredina rezultata za povjerenje u institucije sigurnosnog sustava ($M=3,29$). Manje je povjerenja u Obavještajno-sigurnosnu agenciju Bosne i Hercegovine ($M=3,22$), Predsjedništvo Bosne i Hercegovine ($M=3,08$), Vijeće ministara Bosne i Hercegovine ($M=2,84$), Policiju Republike Srpske ($M=2,80$), Vladu Federacije Bosne i Hercegovine ($M=2,77$) i u Vladu Republike Srpske ($M=2,69$). Ispitanici su u samo 6,3% slučajeva odgovorili „Imam vrlo veliko povjerenje“. Najveću frekvenciju od 30,8% ima odgovor „Donekle imam povjerenja“, a frekvenciju od 20,9% ima odgovor „Moje povjerenje je malo“. Relativne frekvencije područja povjerenja u institucije sigurnosnog sustava po grupama ispitanika su: u odnosu na nacionalnu pripadnost ispitanika je 52,7% kod Bošnjaka, 50,0% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 43,8% kod Hrvata i 42,6% kod Srba; bez značajnijih razlika je između žena i muškaraca; povjerenje raste s većom starosnom dobi; najniže je kod ispitanika sa srednjom školom zanatskih usmjerenja i postupno se povećava prema nižim i višim stupnjevima obrazovanja od ovoga; najniže je povjerenje kod ispitanika s prosječnim primanjima po članu domaćinstva i postupno se povećava prema najvišim i najnižim primanjima.

Granična policija Bosne i Hercegovine. Aritmetička sredina rezultata o povjerenju u ovu instituciju iznosi 3,33 na ljestvici povjerenja od 1 do 6, što je najbliže prosjeku svih aritmetičkih sredina rezultata za povjerenje u institucije sigurnosnog sustava ($M=3,29$). Po rangu povjerenja ova institucija se nalazi točno u sredini. Ispitanici su u samo 7,2% slučajeva odgovorili „Imam vrlo veliko povjerenje“. Najveću frekvenciju od 31,1% ima odgovor „Donekle imam povjerenja“, a frekvenciju od 22,3% ima odgovor „Moje povjerenje je malo“. Relativne frekvencije područja povjerenja u institucije sigurnosnog sustava po grupama ispitanika su: u odnosu na nacionalnu pripadnost ispitanika je 50,7% kod Hrvata, 50,6% kod Bošnjaka, 50,0% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, i 47,3% kod Srba; više je kod muškaraca nego kod žena; povjerenje blago raste s većom starosnom dobi; niže je kod ispitanika sa srednjom školom zanatskih usmjerenja nego kod ostalih stupnjeva obrazovanja; najniže je povjerenje kod ispitanika s prosječnim primanjima po članu domaćinstva i postupno se povećava prema najvišim i najnižim primanjima.

Obavještajno-sigurnosna agencija Bosne i Hercegovine. Aritmetička sredina rezultata o povjerenju u ovu instituciju iznosi 3,22 na ljestvici povjerenja od 1 do 6, što je ispod prosjeka svih aritmetičkih sredina rezultata za povjerenje u institucije sigurnosnog sustava ($M=3,29$). Manje je povjerenja u Predsjedništvo Bosne i Hercegovine ($M=3,08$), Vijeće ministara Bosne i Hercegovine ($M=2,84$), Policiju Republike Srpske ($M=2,80$), Vladu Federacije Bosne i Hercegovine ($M=2,77$) i u Vladu Republike Srpske ($M=2,69$). Ispitanici su u samo 6,8% slučajeva odgovorili „Imam vrlo veliko povjerenje“. Najveću frekvenciju od 27,8% ima odgovor „Donekle imam povjerenja“, a frekvenciju od 23,8% ima odgovor „Moje povjerenje je malo“. Relativne frekvencije područja povjerenja u institucije sigurnosnog sustava po grupama ispitanika su: u odnosu na nacionalnu pripadnost ispitanika je 67,6% kod Bošnjaka, 61,4% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 53,8% kod Hrvata i 42,5% kod Srba; nešto je više kod žena nego kod muškaraca; opada s većom starosnom dobi, s većom stručnom spremom i s većim primanjima po članu domaćinstva.

Oružane snage Bosne i Hercegovine. Aritmetička sredina rezultata o povjerenju u ovu instituciju iznosi 3,57 na ljestvici povjerenja od 1 do 6, što je iznad prosjeka svih aritmetičkih sredina rezultata za povjerenje u institucije sigurnosnog sustava ($M=3,29$). Isto je povjerenje u Državnu agenciju za istrage i zaštitu ($M=3,57$), a veće je povjerenje u Centar za uklanjanje mina u Bosni i Hercegovini ($M=4,05$) i Civilnu zaštitu ($M=3,68$). Ispitanici su u 9,4% slučajeva odgovorili „Imam vrlo veliko povjerenje“. Najveću frekvenciju od 30,1% ima odgovor „Donekle imam povjerenja“, a frekvenciju od 17,9% ima odgovor „Imam veliko povjerenje“. Relativne frekvencije

područja povjerenja u institucije sigurnosnog sustava po grupama ispitanika su: u odnosu na nacionalnu pripadnost ispitanika je 48,0% kod Bošnjaka, 44,7% kod Hrvata, 39,8% kod Srba i 35,7% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili; bez značajnijih razlika između žena i muškaraca; opada s većom starosnom dobi; najniže je kod ispitanika sa srednjom školom zanatskih usmjerenja i postupno se povećava prema nižim i višim stupnjevima obrazovanja od ovoga; najniže je povjerenje kod ispitanika s prosječnim primanjima po članu domaćinstva i postupno se povećava prema najvišim i najnižim primanjima.

Centar za uklanjanje mina Bosne i Hercegovine. Aritmetička sredina rezultata o povjerenju u ovu instituciju iznosi 4,05 na ljestvici povjerenja od 1 do 6, što je najveće povjerenje u institucije sigurnosnog sustava. Pošto su najveći broj anketnih timova činili pripadnici ovog Centra valjalo je ispitati u kojoj mjeri je ova okolnost utjecala na stupanj iskazanog povjerenja. Aritmetička sredina rezultata za ispitanike koje nisu anketirali pripadnici ovog Centra (N=1330) iznosi 4,02, što je također veći rezultat nego za bilo koju drugu instituciju, a aritmetička sredina rezultata za ispitanike koje su anketirali pripadnici Centra (N=1997) iznosi 4,06. Može se zaključiti da anketari nisu imali značajan utjecaj na ocjenu povjerenja u Centar za uklanjanje mina u Bosni i Hercegovini. Ispitanici su u 14,9% slučajeva odgovorili „Imam vrlo veliko povjerenje“. Najveću frekvenciju od 30,7% ima odgovor „Donekle imam povjerenja“, a frekvenciju od 26,0% ima odgovor „Imam veliko povjerenje“. Relativne frekvencije područja povjerenja u institucije sigurnosnog sustava po grupama ispitanika su: u odnosu na nacionalnu pripadnost ispitanika je 80,0% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 75,2% kod Bošnjaka, 67,6% kod Srba i 66,8% kod Hrvata; više je kod žena nego kod muškaraca; bez značajnijih je razlika u odnosu na starosnu dob; najniže je kod ispitanika sa srednjom školom zanatskih usmjerenja i postupno se povećava prema nižim i višim stupnjevima obrazovanja od ovoga; najmanje je povjerenje kod ispitanika s prosječnim primanjima po članu domaćinstva i postupno se povećava prema najvišim i najnižim primanjima.

Civilna zaštita. Aritmetička sredina rezultata o povjerenju u ovu instituciju iznosi 3,68 na ljestvici povjerenja od 1 do 6, što je iznad prosjeka svih aritmetičkih sredina rezultata za povjerenje u institucije sigurnosnog sustava (M=3,29). Veće je povjerenje samo u Centar za uklanjanje mina u Bosni i Hercegovini (M=4,05). Ispitanici su u 10,0% slučajeva odgovorili „Imam vrlo veliko povjerenje“. Najveću frekvenciju od 31,2% ima odgovor „Donekle imam povjerenja“, a frekvenciju od 19,5% ima odgovor „Imam veliko povjerenje“. Relativne frekvencije područja povjerenja u institucije sigurnosnog sustava po grupama ispitanika su: u odnosu na nacionalnu pripadnost ispitanika je 62,1% kod Bošnjaka, 60,4% kod Hrvata, 58,7% kod Srba i 58,6% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili; više je kod

žena nego kod muškaraca; postupno se smanjuje s većom starosnom dobi, osim za ispitanike preko 65 godina; najniže je kod ispitanika sa srednjom školom zanatskih usmjerenja i postupno se povećava prema nižim i višim stupnjevima obrazovanja od ovoga; najmanje je povjerenje kod ispitanika s prosječnim primanjima po članu domaćinstva i postupno se povećava prema najvišim i najnižim primanjima.

Međunarodna policija u Bosni i Hercegovini. Aritmetička sredina rezultata o povjerenju u ovu instituciju iznosi 3,50 na ljestvici povjerenja od 1 do 6, što je iznad prosjeka svih aritmetičkih sredina rezultata za povjerenje u institucije sigurnosnog sustava ($M=3,29$). Veće je povjerenje u Centar za uklanjanje mina u Bosni i Hercegovini ($M=4,05$), Civilnu zaštitu ($M=3,68$), Oružane snage Bosne i Hercegovine ($M=3,57$), Državnu agenciju za istrage i zaštitu ($M=3,57$) i Međunarodne vojne snage u Bosni i Hercegovini – EUFOR I NATO ($M=3,55$). Ispitanici su u 11,2% slučajeva odgovorili „Imam vrlo veliko povjerenje“. Najveću frekvenciju od 27,3% ima odgovor „Donekle imam povjerenja“, a frekvenciju od 18,3% ima odgovor „Moje povjerenje je malo“. Relativne frekvencije područja povjerenja u institucije sigurnosnog sustava po grupama ispitanika su: u odnosu na nacionalnu pripadnost ispitanika je 61,9% kod Hrvata, 60,0% kod Bošnjaka, 60,0% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili i 39,9% kod Srba; više je kod žena nego kod muškaraca; više je kod mlađih od 25 godina i starijih preko 65 godina nego za ostale starosne grupe; najniže je kod ispitanika sa srednjom školom zanatskih usmjerenja i postupno se povećava prema nižim i višim stupnjevima obrazovanja od ovoga; najmanje je povjerenje kod ispitanika s prosječnim primanjima po članu domaćinstva i postupno se povećava prema najvišim i najnižim primanjima.

Državna agencija za istrage i zaštitu - SIPA. Aritmetička sredina rezultata o povjerenju u ovu instituciju iznosi 3,57 na ljestvici povjerenja od 1 do 6, što je iznad prosjeka svih aritmetičkih sredina rezultata za povjerenje u institucije sigurnosnog sustava ($M=3,29$). Veće je povjerenje u Centar za uklanjanje mina u Bosni i Hercegovini ($M=4,05$), Civilnu zaštitu ($M=3,68$) i isto je u Oružane snage Bosne i Hercegovine ($M=3,57$). Ispitanici su u 12,3% slučajeva odgovorili „Imam vrlo veliko povjerenje“. Najveću frekvenciju od 27,7% ima odgovor „Donekle imam povjerenja“, a frekvenciju od 18,5% ima odgovor „Moje povjerenje je malo“. Relativne frekvencije područja povjerenja u institucije sigurnosnog sustava po grupama ispitanika su: u odnosu na nacionalnu pripadnost ispitanika je 66,6% kod Bošnjaka, 60,0% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 56,6% kod Hrvata, i 38,3% kod Srba; nešto više je kod žena nego kod muškaraca; više je kod mlađih od 25 godina i starijih preko 65 godina nego za ostale starosne grupe; najniže je kod ispitanika sa srednjom školom i postupno se povećava prema nižim i višim stupnjevima obrazovanja od ovoga; najmanje je

povjerenje kod ispitanika s prosječnim primanjima po članu domaćinstva i postupno se povećava prema najvišim i najnižim primanjima.

Međunarodne vojne snage u Bosni i Hercegovini – EUFOR i NATO. Aritmetička sredina rezultata o povjerenju u ovu instituciju iznosi 3,55 na ljestvici povjerenja od 1 do 6, što je iznad prosjeka svih aritmetičkih sredina rezultata za povjerenje u institucije sigurnosnog sustava (M=3,29). Veće je povjerenje u Centar za uklanjanje mina u Bosni i Hercegovini (M=4,05), Civilnu zaštitu (M=3,68), Državnu agenciju za istrage i zaštitu (M=3,57) i Oružane snage Bosne i Hercegovine (M=3,57). Ispitanici su u 14,3% slučajeva odgovorili „Imam vrlo veliko povjerenje“. Najveću frekvenciju od 24,6% ima odgovor „Donekle imam povjerenja“, a frekvenciju od 16,9% ima odgovor „Nikakvo, nemam povjerenja“. Relativne frekvencije područja povjerenja u institucije sigurnosnog sustava po grupama ispitanika su: u odnosu na nacionalnu pripadnost ispitanika je 66,0% kod Bošnjaka, 64,3% kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 63,3% kod Hrvata, i 33,8% kod Srba; isto je kod žena i muškaraca; više je kod starijih preko 65 godina nego za ostale starosne grupe; najniže je kod ispitanika sa srednjom školom i postupno se povećava prema nižim i višim stupnjevima obrazovanja od ovoga; postupno se povećava prema najvišim primanjima po članu domaćinstva.

Visoki predstavnik u Bosni i Hercegovini. Aritmetička sredina rezultata o povjerenju u ovu instituciju iznosi 3,49 na ljestvici povjerenja od 1 do 6, što je iznad prosjeka svih aritmetičkih sredina rezultata za povjerenje u institucije sigurnosnog sustava (M=3,29). Veće je povjerenje u Centar za uklanjanje mina u Bosni i Hercegovini (M=4,05), Civilnu zaštitu (M=3,68), Državnu agenciju za istrage i zaštitu (M=3,57), Oružane snage Bosne i Hercegovine (M=3,57), Međunarodne vojne snage u Bosni i Hercegovini – EUFOR I NATO, i Međunarodnu policiju u Bosni i Hercegovini (M=3,50). Ispitanici su u 15,4% slučajeva odgovorili „Imam vrlo veliko povjerenje“. Najveću frekvenciju od 23,1% ima odgovor „Donekle imam povjerenja“, a frekvenciju od 20,4% ima odgovor „Nikakvo, nemam povjerenja“. Relativne frekvencije područja povjerenja u institucije sigurnosnog sustava po grupama ispitanika su: u odnosu na nacionalnu pripadnost ispitanika je 67,1% kod Bošnjaka, 60,8% kod Hrvata, 60,0% kod ispitanika koji su se izjasnili kao ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, i 29,0% kod Srba; slično je kod žena i muškaraca; više je kod starijih preko 65 godina nego za ostale starosne grupe; najniže je kod ispitanika sa srednjom školom zanatskih zanimanja i postupno se povećava prema nižim i višim stupnjevima obrazovanja od ovoga; i postupno se povećava prema najvišim primanjima po članu domaćinstva.

5.2. REZIME EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA O POVJERENJU U INSTITUCIJE SIGURNOSNOG SUSTAVA

Analizom empirijskih rezultata se može zaključiti da je, na razini čitavog uzorka, najviše povjerenje ispitanika u Centar za uklanjanje mina u Bosni i Hercegovini (M=4,05), Civilnu zaštitu (M=3,68), Oružane snage Bosne i Hercegovine (M=3,57) i Državnu agenciju za istrage i zaštitu (M=3,57). Najniže povjerenje je u Vladu Federacije Bosne i Hercegovine (M=2,77) i Vladu Republike Srpske (M=2,69).

Rezultati po nacionalnim grupama ispitanika se razlikuju od čitavog uzorka. Kod ispitanika Bošnjaka je najviše povjerenje u Centar za uklanjanje mina u Bosni i Hercegovini, Visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini, Međunarodne vojne snage – EUFOR i NATO i Državnu agenciju za istrage i zaštitu, a najniže je povjerenje u Vladu Republike Srpske i Policiju Republike Srpske. Kod ispitanika Srba je najviše povjerenje u Policiju Republike Srpske, Vladu Republike Srpske, Centar za uklanjanje mina u Bosni i Hercegovini i Civilnu zaštitu, a najniže je povjerenje u Visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini i Vladu Federacije Bosne i Hercegovine. Kod ispitanika Hrvata najviše je povjerenje u Centar za uklanjanje mina u Bosni i Hercegovini, Međunarodne vojne snage – EUFOR i NATO, Visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini i Međunarodnu policiju u Bosni i Hercegovini, a najniže je povjerenje u Vladu Republike Srpske i Policiju Republike Srpske. Kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili je najviše povjerenje u Centar za uklanjanje mina u Bosni i Hercegovini, Međunarodne vojne snage – EUFOR I NATO, Oružane snage Bosne i Hercegovine i Državnu agenciju za istrage i zaštitu, a najmanje je povjerenje u Vladu Republike Srpske i Policiju republike Srpske.

Na temelju prosjeka svih aritmetičkih sredina rezultata može se zaključiti da najveće povjerenje u institucije sigurnosnog sustava imaju ispitanici Bošnjaci (M=3,36), zatim ispitanici Hrvati (M=3,30), ispitanici Srbi (M=3,19) i najmanje ispitanici koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili (M=3,07).

U većini slučajeva žene su ispoljile veće povjerenje u institucije sigurnosnog sustava nego muškarci. Nema značajnijih pravilnosti u odnosu na starosnu dob, osim što je kod entitetskih vlada i policija uočljiv pad povjerenja koje je najniže za ispitanike u srednjoj životnoj dobi, a zatim ponovno povjerenje raste od srednjih godina prema starijim dobnim grupama. Najmanje povjerenje u većinu institucija sigurnosnog sustava je kod ispitanika sa srednjom školom i prosječnim godišnjim primanjima od 3.200 do 4.000 KM po članu domaćinstva.

Intenzitet povjerenja u institucije sigurnosnog sustava u Bosni i Hercegovini	1	2	3	4						
	Rang prema nacionalnoj pripadnosti (B=Bošnjaci, S=Srbi, H=Hrvati, O=Ostali i nisu se izjasnili)									
	Spol koji ima veću percepciju ugroženosti (Ž=žene, M=muškarci, Ž/M=podjednaka)									
	Rast ili opadanje percepcije ugroženosti u odnosu na VEĆU STAROSNU DOB									
	Rast ili opadanje percepcije ugroženosti u odnosu na VIŠE OBRAZOVANJE									
Rast ili opadanje percepcije ugroženosti u odnosu na VEĆA PRIMANJA PO ČLANU DOMAĆINSTVA										
Legenda: ↑=raste, ↓=opada, ↔=niti raste, niti opada, ↓↑= opada do sredine, pa zatim raste, ↓↔=u početku opada, onda niti raste niti opada										
Visoki predstavnik u BiH	B	H, O	S		Ž/M	↔	↔	↔	↑	
Međ. vojne snage u BiH - EUFOR i NATO	B	O	H	S	Ž/M	↔	↔	↔	↑	
Državna agencija za istrage i zaštitu - SIPA	B	O	H	S	Ž	↔	↔	↔	↑	
Međunarodna policija u BiH	H	B	O	S	Ž	↔	↔	↔	↑	
Civilna zaštita	B	H	S	O	Ž	↓	↓	↓	↑	
Centar za uklanjanje mina BiH	O	B	S	H	Ž	↔	↔	↔	↑	
Oružane snage BiH	B	H	S	O	Ž/M	↓	↓	↓	↑	
Obavještajno-sigurnosna agencija BiH	B	O	H	S	Ž	↓	↓	↓	↑	
Granična policija BiH	H	B	O	S	M	↑	↓	↓	↑	
Policija FBiH	B	O	H	S	Ž/M	↑	↓	↓	↑	
Policija RS	S	H	B	O	M	↔	↔	↔	↑	
Vlada RS	S	H	B	O	Ž/M	↓	↔	↔	↑	
Vlada FBiH	H	B	S	O	M	↓	↔	↓	↑	
Vijeće ministara BiH	S	H	B	O	Ž	↓	↔	↓	↑	
Predsjedništvo BiH	B	H	S	O	Ž	↓	↔	↓	↑	

Tablica 1: Intenzitet povjerenja u institucije sigurnosnog sustava

Može se zaključiti da su rezultati empirijskog istraživanja u Bosni i Hercegovini pokazali da nacionalne grupe ispitanika na sličan način rangiraju povjerenje u većinu domaćih institucija sigurnosnog sustava. Njihovo povjerenje se značajnije razlikuje za Vladu i Policiju Republike Srpske gdje su ispitanici Srbi pokazali najviše povjerenje (Vlada Republike Srpske, $M_2=4,08$; Policija Republike Srpske, $M_2=4,09$), zatim, znatno niže ispitanici Hrvati (Vlada Republike Srpske, $M_2=2,44$; Policija Republike Srpske, $M_2=2,50$), a ispitanici Bošnjaci su pokazali najmanje povjerenje u ove entitetske institucije (Vlada Republike Srpske, $M_1=1,94$; Policija Republike Srpske, $M_1=21,13$). Na razini institucija Bosne i Hercegovine, veće su razlike u povjerenju u Oružane snage Bosne i Hercegovine (Bošnjaci, $M_1=3,91$; Hrvati, $M_3=3,48$ i Srbi, $M_2=3,04$) i Državnu agenciju za istrage i zaštitu (Bošnjaci, $M_1=3,94$; Hrvati, $M_3=3,60$ i Srbi, $M_2=2,97$). Ove razlike su manje izražene i u obrnutim su redoslijedom nego u prethodnom slučaju. Također, ispitanici Srbi su iskazali znatno niže povjerenje u međunarodne organizacije koje participiraju u sigurnosnoj strukturi Bosne i Hercegovine od ostalih nacionalnih grupa ispitanika.

6. PERCEPCIJA SIGURNOSNIH RIZIKA U BOSNI I HERCEGOVINI

Empirijsko istraživanje percepcije sigurnosnih rizika je obuhvatilo ispitivanje percepcije ugroženosti za 26 vanjskih prijetnji i unutarnjih opasnosti. Polazište za njihovu klasifikaciju je bio dokument „Sigurnosna politika Bosne i Hercegovine“, koji je usvojilo Predsjedništvo Bosne i Hercegovine 2006. godine.³⁶ Rezultati istraživanja o percepciji sigurnosnih rizika su objašnjeni za čitav uzorak i za grupe ispitanika u odnosu na njihovu: nacionalnu pripadnost, dob, spol, obrazovanje i socijalni status. Primijenjeni su statistički postupci deskriptivne analize (apsolutne i relativne frekvencije odgovora, srednje vrijednosti i varijacije).

Međuzavisnost i odnosi između vanjskih prijetnji i unutarnjih opasnosti su ocijenjeni pomoću korelacijske analize (korelacijske matrice s Pearsonovim koeficijentima korelacije i matrice kovarijanci), analize unutarnje konzistentnosti varijabli (Cronbach alfa-koeficijent) i multidimenzionalnog skaliranja Guttman-Lingoesovom analizom najmanjih udaljenosti. Multidimenzionalnim skaliranjem su dobijeni perceptualni dijagrami pomoću kojih je određen manji broj latentnih varijabli kojima su predstavljeni izvori sigurnosnih rizika. Svi perceptualni dijagrami su u području umjereno jakog monotoniciteta, što znači da su greške između koeficijenta korelacije varijabli i njihovih predstava na perceptualnom dijagramu unutar granica prihvatljivosti.³⁷

³⁶ Ispitanici su prosuđivali vanjske prijetnje i unutarnje opasnosti opredjeljivanjem za određenu razinu ugroženosti na ljestvici od šest stupnjeva: (1) vrlo visoka ugroženost, (2) visoka ugroženost, (3) srednja ugroženost, (4) niska ugroženost, (5) vrlo niska ugroženost i (6) nema ugrožavanja.

³⁷ Guttman-Lingoesovi koeficijenti alijenacije perceptualnih dijagrama za percepciju rizika su od 0,11824 do 0,18238, a Kruskalov stress koeficijent je od 0,10674 do 0,16558. Oba koeficijenta su manja od 0,20, što ukazuje na prihvatljivu razinu podudarnosti između međusobnih korelacija s njihovom predstavom na perceptualnom dijagramu. Statistička značajnost korelacijskih matrica je data uz svaku tablicu posebno. Ovi koeficijenti su dati na perceptualnim dijagramima, kako za čitav uzorak, tako i po nacionalnim grupama ispitanika, u prilogu B, poglavlje 12.2. Korelacijske i matrice kovarijanci i perceptualni dijagrami, str. 193-205.

6.1. ODNOS PREMA NEGATIVNIM VRIJEDNOSNIM ORIJENTACIJAMA

Pored širokog spektra društvenih vrijednosti i sigurnosnih rizika koji su obuhvaćeni u empirijskom dijelu istraživanja, bilo je neophodno ispitati manji broj vrijednosnih orijentacija ispitanika koje imaju potencijal za uzrokovanje društvenih konflikata u Bosni i Hercegovini, slabljenje unutarnje kohezije društva i negativan utjecaj na temelje sigurnosnog sustava. Istraživanjem su obuhvaćene negativne vrijednosne orijentacije: (1) nacionalna netolerancija; (2) vjerska netolerancija; (3) nepovjerenje u suživot i (4) rodna nejednakost. Nacionalna i vjerska netolerancija su oblikovale posebnu varijablu za netoleranciju. Odnos prema negativnim vrijednosnim orijentacijama je ispitan istom vrstom instrumenta kojima se mjerio odnos prema društvenim vrijednostima.³⁸

6.1.1. Netolerancija

Netolerancija je objašnjena pomoću dvije negativne vrijednosne orijentacije: *nacionalna i vjerska netolerancija*.³⁹ Nešto je veće poistovjećivanje ispitanika s *vjerskom netolerancijom* nego s *nacionalnom netolerancijom*.

³⁸ Na zadati opis svake od negativnih vrijednosnih orijentacija ispitanici su mogli odabrati odgovor na ljestvici od 6 stupnjeva: (1) vrlo slična meni, (2) slična meni, (3) donekle kao ja, (4) malo mi slični, (5) ne slični mi i (6) uopće mi ne slični.

Rezultati empirijskog istraživanja su prilogu B, poglavlje 12.1. Frekvencije odgovora ispitanika, srednje vrijednosti, varijacije i Cronbachovi alfa-koeficijenti:

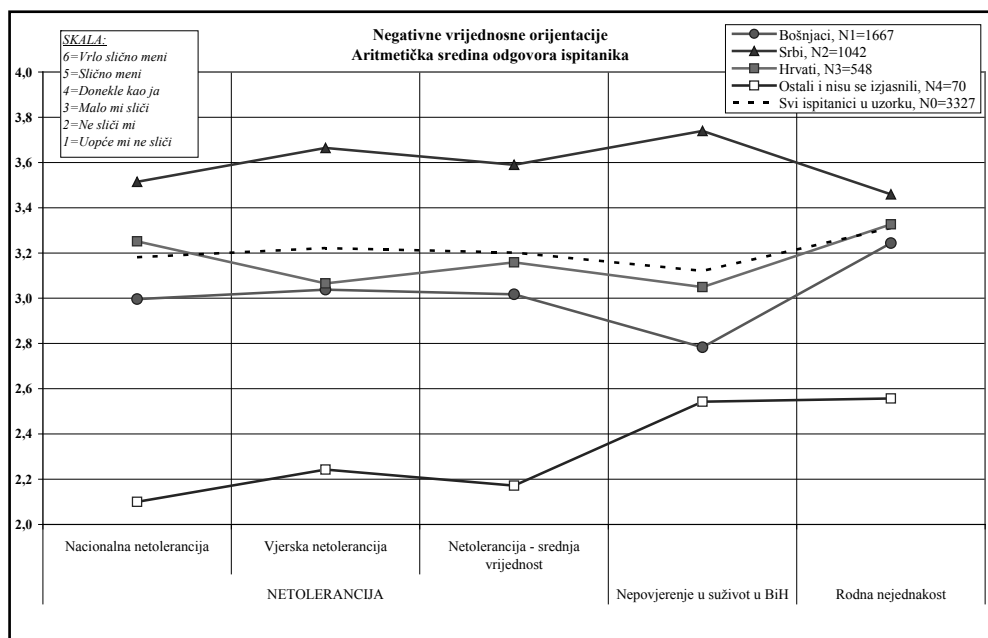
1) Tablica 11: Negativne vrijednosne orijentacije – srednje vrijednosti, varijacije i Cronbachovi alfa-koeficijenti za sve ispitanike, str. 185.

2) Tablica 12: Negativne vrijednosne orijentacije – frekvencije odgovora za sve ispitanike, str. 186.

U grafikonu 2: Negativne vrijednosne orijentacije – aritmetička sredina odgovora prema nacionalnoj pripadnosti, str. 93, uspoređene su aritmetičke sredine odgovora po nacionalnim grupama ispitanika, str. 89.

U analizi empirijskih rezultata posebna pažnja je posvećena međusobnoj povezanosti negativnih vrijednosnih orijentacija i društvenih vrijednosti. Njihove korelacijske matrice i matrice kovarijanci su u prilogu B, poglavlje 12.2. Korelacijske i matrice kovarijanci i perceptualni dijagrami, u tablicama 21.-26, na str. 196-201.

³⁹ Vrijednost Cronbachovog alfa-koeficijenta ($\alpha=0,76$) pokazuje da je unutarnja konzistentnost indikatora za nacionalnu i vjersku netoleranciju prihvatljiva jer je $\alpha>0,70$ što znači da se radilo o pouzdanom instrumentu i da indikatori dobro reprezentiraju varijablu tolerancija.

Grafikon 2: Negativne vrijednosne orijentacije – aritmetička sredina odgovora prema nacionalnoj pripadnosti

Nacionalna netolerancija. Aritmetička sredina rezultata (M) je 3,18 za vrijednosti na ljestvici od 1 do 6, što je niže od prosjeka svih aritmetičkih sredina za negativne vrijednosne orijentacije ($M=3,20$). Standardna devijacija od 1,85 pokazuje da je variranje stavova ispitanika nešto veće nego kod drugih varijabli, izuzev rodne nejednakosti. Ispitanici su u 17,8% slučajeva na portret nacionalno netolerantne osobe odgovorili s „Vrlo slična meni“ što predstavlja najviši stupanj poistovjećivanja na ljestvici od 6 stupnjeva. Viša je relativna frekvencija za odgovore „Ne sličí mi“ (18,2%) i „Uopće mi ne sličí“ (26,5%).

Relativne frekvencije pokazuju da je stupanj poistovjećivanja s *nacionalnom netolerancijom*: u odnosu na nacionalnu pripadnost, najviši kod ispitanika Srba, a najmanji kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili; bez značajnijih razlika između muškaraca i žena; raste sa višom starosnom dobi ispitanika; opada s većim stupnjem obrazovanja ispitanika i većim prosječnim primanjima po članu njegovoga domaćinstva.

Kada se zbroje prva tri odgovora na ljestvici („Vrlo slična meni“, „Slična meni“ i „Donekle kao ja“) dobije se relativna frekvencija za potpuno ili djelomično

poistovjećivanje ispitanika s profilom *nacionalne netolerancije* u anketnom upitniku. Ovi rezultati pokazuju da 48,7% ispitanika Srba, 42,9% ispitanika Hrvata, 38,8% ispitanika Bošnjaka i 18,6% ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili prihvaća tvrdnju da je pripadnost naciji najvažnija za čovjeka i ne odobravaju sklapanje nacionalno mješovitih brakova.

Nacionalna netolerancija		Nacionalna pripadnost ispitanika			
		Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Ostali i nisu se izjasnili
Sklaa odgovora	Vrlo slična meni	16,3%	20,5%	18,1%	10,0%
	Slična meni	9,7%	13,7%	14,6%	7,1%
	Donekle kao ja	12,8%	14,4%	10,2%	1,4%
	Malo mi slični	11,6%	16,7%	11,3%	2,9%
	Ne slični mi	17,5%	16,3%	23,2%	21,4%
	Uopće mi ne slični	31,9%	17,9%	22,6%	57,1%
	Bez odgovora	0,2%	0,4%	0,0%	0,0%
		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tablica 2: Relativne frekvencije odgovora ispitanika za nacionalu netoleranciju

Korelacijska analiza za sve ispitanike pokazuje da je *nacionalna netolerancija* srednje povezana ($r=0,30$) i izraženije kovarira ($C=0,82$) samo sa specifičnom individualnom ljudskom vrijednosti *pobožan*. Postoji korelacijska povezanost s drugim negativnim vrijednosnim orijentacijama: visoka je povezanost s *vjerskom netolerancijom* ($r=0,61$; $C=1,91$) i *nepovjerenjem u suživot u Bosni i Hercegovini* ($r=0,55$; $C=1,70$) i srednja je povezanost s *rodnom nejednakosti* ($r=0,45$; $C=1,56$). Srednje negativno kovariranje je s vrijednostima: *nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini* ($C=-0,31$), *pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini* ($C=-0,53$), *odgovornost prema zemlji Bosni i Hercegovini* ($C=-0,43$) i *teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine* ($C=-0,62$). Razlike u matricama korelacija i kovarijanci između uzorka i nacionalnih grupa ispitanika se mogu svesti na zaključak da je jakost korelacijskih veza kod ispitanika Bošnjaka slabija nego u uzorku, a kod ispitanika Hrvata i Srba jača nego u uzorku.

Vjerska netolerancija. Aritmetička sredina rezultata (M) je 3,22 za vrijednosti na ljestvici od 1 do 6, što je veće od prosjeka aritmetičkih sredina za negativne vrijednosne orijentacije ($M=3,20$). Standardna devijacija od 1,69 pokazuje da je variranje stavova ispitanika značajno, iako niže nego kod drugih varijabli za negativne vrijednosne orijentacije. Ispitanici su u 12,7% slučajeva na portret vjerski netolerantne osobe

odgovorili sa „Vrlo slična meni“ što predstavlja najviši stupanj poistovjećivanja na ljestvici od 6 stupnjeva. Viša je relativna frekvencija za odgovore „Donekle kao ja“ (17,4%), „Ne slični mi“ (19,8%) i „Uopće mi ne slični“ (20,9%). Relativne frekvencije pokazuju da je stupanj poistovjećivanja s *vjerskom netolerancijom*: u odnosu na nacionalnu pripadnost najviši kod ispitanika Srba, a najniži kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili; niži je kod žena nego kod muškaraca; opada do dobi od 55 godina, a zatim ponovno raste; opada s većim stupnjem obrazovanja ispitanika i većim prosječnim primanjima po članu njegovoga domaćinstva.

Vjerska netolerancija		Nacionalna pripadnost ispitanika			
		Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Ostali i nisu se izjasnili
Skala odgovora	Vrlo slična meni	9,7%	17,7%	14,1%	8,6%
	Slična meni	11,4%	19,9%	11,1%	4,3%
	Donekle kao ja	18,6%	18,2%	13,9%	5,7%
	Malo mi slični	17,2%	13,6%	10,9%	10,0%
	Ne slični mi	19,3%	15,7%	28,3%	27,1%
	Uopće mi ne slični	23,6%	14,5%	21,7%	44,3%
	Bez odgovora	0,2%	0,4%	0,0%	0,0%
		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tablica 3: Relativne frekvencije odgovora ispitanika za vjersku netoleranciju

Kada se zbroje prva tri odgovora u tablici relativnih frekvencija („Vrlo slična meni“, „Slična meni“ i „Donekle kao ja“) dobije se frekvencija koja označava potpuno ili djelomično poistovjećivanje ispitanika s profilom *vjerske netolerancije* u anketnom upitniku. Iz ovih rezultata proizlazi da 55,8% ispitanika Srba, 39,7% ispitanika Bošnjaka, 39,1% ispitanika Hrvata i 18,6% ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili prihvaća tvrdnju da prema pripadnicima drugih vjera treba biti oprezan čak i kada su prijatelji i da se sigurno osjećaju samo ako žive u sredini u kojoj većinu čine pripadnici njihove vjere.

Korelacijska analiza za sve ispitanike pokazuje da *vjerska netolerancija* nije značajnije povezana niti sa jednom društvenom vrijednosti, a srednje kovarira s vrijednosti *pobožan* ($C=0,57$). Postoji korelacijska povezanost s drugim negativnim vrijednosnim orijentacijama: visoka je povezanost s: *nacionalnom netolerancijom*

($r=0,61$; $C=1,91$), *nepovjerenjem u suživot u Bosni i Hercegovini* ($r=0,69$; $C=1,98$) i s *rodnom nejednakosti* ($r=0,52$; $C=1,66$). Negativno kovariranje je s vrijednostima: *nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini* ($C=-0,37$), *vjerska tolerancija* ($C=-0,36$), *pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini* ($C=-0,61$), *odgovornost prema zemlji Bosni i Hercegovini* ($C=-0,39$), *teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine* ($C=-0,67$), *politička nezavisnost Bosne i Hercegovine* ($C=-0,30$) i *zajedničko tržište u Bosni i Hercegovini* ($C=-0,35$). Slična uzorku je i povezanost po grupama ispitanika u odnosu na nacionalnu pripadnost. Razlike u matricama korelacija i kovarijanci između uzorka i ispitanika Bošnjaka nisu značajne. U korelacijskim matricama za ispitanike Srbe uočljiva je negativna srednja povezanost s vrijednostima: *pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini* ($r=-0,34$) i *teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine* ($r=-0,30$). U korelacijskim matricama za ispitanike Hrvate uočljiva je pozitivna srednja povezanost s vrijednosti *pobožan* ($r=0,34$) i negativna povezanost sa vrijednosti *pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini* ($r=-0,32$).

Najviša aritmetička sredina, na ljestvici od 1 do 6, za *netoleranciju* je bila kod ispitanika Srba ($M=3,59$), što upućuje na postojanje višeg stupnja *vjerske* i *nacionalne netolerancije* nego kod drugih ispitanika. Zatim slijede ispitanici Hrvati ($M=3,16$) i ispitanici Bošnjaci ($M=3,03$), te ispitanici koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili ($M=2,54$), a kod kojih je stupanj *netolerancije* najmanji.

Relativne frekvencije odgovora pokazuju da se oko 50% ispitanika u svim nacionalnim grupama nisu poistovjetili s *nacionalnom* i *vjerskom tolerancijom*. Međutim, relativno je visok postotak među svim nacionalnim grupama ispitanika koji se djelomično do potpuno identificiraju sa zadatim profilima *netolerancije*. Njihova frekvencija odgovora za *nacionalnu netoleranciju* je: Srbi - 48,7%, Hrvati - 42,9% i Bošnjaci - 38,8%; a za *vjersku netoleranciju* je: Srbi - 55,8%, Bošnjaci - 39,7% i Hrvati - 39,1%.

Korelacijska analiza je ukazala na neke veze koje su zajedničke i za uzorak i za nacionalne grupe ispitanika:

- 1) *Nacionalna i vjerska netolerancija* su u pozitivnoj korelaciji s vrijednosti *pobožan*, koja je klasificirana u individualne ljudske vrijednosti tradicije. Kod ispitanika Bošnjaka i Hrvata se radi o srednjoj povezanosti i izraženijem kovariranju, a kod ispitanika Srba o slaboj povezanosti i srednjem kovariranju, na razini većoj od statističke signifikantnosti od 1%. **Na temelju ovih korelacijskih rezultata se može zaključiti da ispitanici koji više cijene pobožnost kao ljudsku vrijednost ispoljavaju višu vjersku i nacionalnu netoleranciju i obrnuto.**
- 2) *Netolerancija*, kao negativna vrijednosna orijentacija, je u negativnoj povezanosti s ustavnim vrijednostima: *suverenitet*, *teritorijalni integritet* i *politička nezavisnost Bosne i Hercegovine* ($r=-0,22$; $C=-0,45$) i *bosansko-hercegovački*

patriotizam ($r=-0,23$; $C=-0,49$). Radi se o korelacijama koje su nešto iznad donje granice za srednje jaku povezanost (granica je $r=-0,30$), ali znatno ispod $r=-0,0592$, što je granični koeficijent za razinu statističke značajnosti od 1% za čitav uzorak. U korelacijskim matricama ispitanika Bošnjaka ove povezanosti nema. U korelacijskim matricama ispitanika Srba povezanost *netolerancije* s ovim vrijednostima je nešto jače nego u uzorku (za vrijednost *suverenitet*, *teritorijalni integritet* i *politička nezavisnost Bosne i Hercegovine*: $r=-0,33$ i $C=-0,69$, a za vrijednost *bosanskohercegovački patriotizam*: $r=-0,29$ i $C=-0,59$). Slična povezanost je u korelacijskim matricama ispitanika Hrvata (za vrijednost *suverenitet*, *teritorijalni integritet* i *politička nezavisnost Bosne i Hercegovine*: $r=-0,34$ i $C=-0,41$, a za vrijednost *bosanskohercegovački patriotizam*: $r=-0,25$ i $C=-0,50$). **Na temelju ovih rezultata proizlazi da kod ispitanika Srba i ispitanika Hrvata postoji slaba do srednja negativna povezanost između odnosa prema netoleranciji i odnosa prema vrijednostima: suverenitet, teritorijalni integritet i politička nezavisnost Bosne i Hercegovine i bosanskohercegovački patriotizam.**

6.1.2. Nepovjerenje u suživot u Bosni i Hercegovini

Aritmetička sredina rezultata (M) za *nepovjerenje u suživot u Bosni i Hercegovini* je 3,12 na ljestvici od 1 do 6, što je najmanja vrijednost od svih aritmetičkih sredina za negativne vrijednosne orijentacije ($M=3,20$). Standardna devijacija od 1,69 pokazuje da je variranje stavova ispitanika značajno, ali niže nego kod drugih varijabli za negativne vrijednosne orijentacije. Ispitanici su za dati portret *nepovjerenja u suživot u Bosni i Hercegovini* u 12,1% slučajeva odgovorili s „Vrlo slična meni“, što predstavlja najviši stupanj poistovjećivanja na ljestvici od 6 stupnjeva. Viša je relativna frekvencija za sve ostale odgovore na ljestvici, a preko 20% je za odgovore „Ne slični mi“ (22,1%) i „Uopće mi ne slični“ (21,8%). Relativne frekvencije pokazuju da je stupanj poistovjećivanja s *nepovjerenjem u suživot u Bosni i Hercegovini*: u odnosu na nacionalnu pripadnost najviši kod ispitanika Srba (57,3%), a najmanji kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili (25,7%); nešto je viši kod žena nego kod muškaraca; opada do dobi od 55 godina, a zatim ponovno raste; opada s većim stupnjem obrazovanja ispitanika i većim prosječnim primanjima po članu domaćinstva.

Korelacijska analiza za sve ispitanike pokazuje da je *nepovjerenje u suživot u Bosni i Hercegovini* u negativnoj i srednje jakoj povezanosti s vrijednostima: *pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini* ($r=-0,31$; $C=-0,71$) i *teritorijalni integritet*

Bosne i Hercegovine ($r=-0,30$; $C=-0,83$). Negativno kovariranje je s vrijednostima: *nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini* ($C=-0,45$), *vjerska tolerancija* ($C=-0,35$), *odgovornost prema zemlji Bosni i Hercegovini* ($C=-0,61$), *politička nezavisnost Bosne i Hercegovine* ($C=-0,40$), *zajedničko tržište u Bosni i Hercegovini* ($C=-0,35$) i *mezzo solidarnost s izbjeglim i raseljenim stanovnicima Bosne i Hercegovine* ($C=-0,35$). Pozitivno kovariranje postoji s vrijednosti *pobožan* ($C=0,33$). Visoka korelacijska povezanost postoji s drugim negativnim vrijednosnim orijentacijama, i to s: *nacionalnom netolerancijom* ($r=0,55$; $C=1,70$), *vjerskom netolerancijom* ($r=0,69$; $C=1,98$) i *rodnom nejednakosti* ($r=0,41$; $C=1,29$). Slična je povezanost i na razini grupa ispitanika u odnosu na nacionalnu pripadnost. U matricama korelacija i kovarijanci za ispitanike Bošnjake ove veze su na razini slabe povezanosti, ali iznad razine statističke značajnosti od 1%. Jedino je izraženije negativno kovariranje s vrijednosti *vjerska tolerancija* ($C=-0,31$) i pozitivno kovariranje s *pobožnošću* ($C=0,32$) – koja je klasificirana u individualne ljudske vrijednosti tradicijskog tipa. U korelacijskim matricama za ispitanike Srbe i Hrvate nema značajnijih razlika u odnosu na uzorak.

Vrijednosti aritmetičkih sredina i frekvencije odgovora ispitanika pokazuju da je poistovjećivanje s *nepovjerenjem u suživot* manje nego s ostalim negativnim vrijednosnim orijentacijama obuhvaćenih istraživanjem. Znatno je veća aritmetička sredina rezultata kod ispitanika Srba ($M=3,74$) nego kod ostalih grupa ispitanika, što upućuje na njihovo manje povjerenje u suživot u Bosni i Hercegovini. Zatim slijede, po rezultatima, počevši od veće prema manjoj aritmetičkoj sredini za *nepovjerenje u suživot*, sljedeće grupe ispitanika: Hrvati ($M=3,05$), Bošnjaci ($M=2,78$) i ispitanici koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili ($M=2,54$). Analiza relativnih frekvencija odgovora pokazuje nešto manji stupanj *nepovjerenja u suživot*, nego što je to slučaj s *vjerskom i nacionalnom netolerancijom* ispitanika u uzorku. Međutim, relativne frekvencije po nacionalnim grupama ispitanika pokazuju da je razina *nepovjerenja u suživot* u odnosu na razinu za *netoleranciju*: manja od *netolerancije*, kod ispitanika Bošnjaka (31,2%); veća od *netolerancije*, kod ispitanika Srba (57,2%) i ista kao za *netoleranciju* kod ispitanika Hrvata (39,1%).

Prema tome, učešće onih koji u potpunosti ili djelomično ne vjeruju u suživot u Bosni i Hercegovini je preko 30% unutar svih nacionalnih grupa ispitanika posebno, odnosno 40,05% na razini uzorka. To jeste manji dio ispitanika, ali značajna manjina, naročito ako se promatra u kontekstu nepovoljne političke situacije u zemlji i slabe volje za pregovaranjem i kompromisom između nacionalnih političkih elita u Bosni i Hercegovini. Za preko 50% ispitanika Srba je prisutno poistovjećivanje s *vjerskom netolerancijom* i *nepovjerenjem u suživot*, a kod ispitanika Bošnjaka i Hrvata je ono niže od 40%.

6.1.3. Rodna nejednakost

Aritmetička sredina rezultata (M) za *rodnu nejednakost* je 3,31 na ljestvici od 1 do 6, što je najviša vrijednost od svih aritmetičkih sredina za negativne vrijednosne orijentacije (M=3,20). Standardna devijacija od 1,87 pokazuje da je variranje stavova ispitanika značajno i više nego kod drugih varijabli za negativne vrijednosne orijentacije. Ispitanici su u 19,6% slučajeva odgovorili s „Vrlo slična meni“ za dati portret *rodne nejednakosti*, što predstavlja najviši stupanj poistovjećivanja na ljestvici od 6 stupnjeva. Viša je relativna frekvencija odgovora za odgovor „Uopće mi ne sličić“ (25,2%). Relativne frekvencije pokazuju da je stupanj poistovjećivanja s *rodnom nejednakosti*: u odnosu na nacionalnu pripadnost, najviši kod ispitanika Srba (48,8%), a najmanji kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili (31,4%); veći kod muškaraca nego kod žena; opada do dobi od 45 godina, a zatim ponovno raste; opada s većim stupnjem obrazovanja ispitanika i većim prosječnim primanjima po članu domaćinstva.

Korelacijska analiza za sve ispitanike pokazuje da *rodna nejednakost* nije u značajnijoj korelaciji niti s jednom drugom društvenom vrijednosti ili s izvorima rizika, a koeficijenti kovarijance (natprosječna uzajamna varijabilnost) su izraženiji nego kod drugih negativnih vrijednosnih orijentacija obuhvaćenih istraživanjem. Negativno kovariranje je s vrijednostima: *nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini* (C=-0,33), *vjerska tolerancija* (C=-0,36), *pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini* (C=-0,31) i *teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine* (C=-0,31). Pozitivno kovariranje je s vrijednosti *pobožan* (C=0,49), *društvena moć* (C=0,38), *bogatstvo* (C=0,51) i *zadovoljstvo demokracijom u Bosni i Hercegovini* (C=-0,37). Korelacijska povezanost s drugim negativnim vrijednosnim orijentacijama je sljedeća: visoka je povezanost s *vjerskom netolerancijom* ($r=0,52$; C=1,65), srednja je povezanost s *nacionalnom netolerancijom* ($r=0,45$; C=1,56), kao i s *nepovjerenjem u suživot u Bosni i Hercegovini* ($r=0,41$; C=1,29). U matricama korelacija i kovarijanci za ispitanike Bošnjake nema značajnije povezanosti s drugim vrijednostima, a negativno kovariranje s vrijednostima: *pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini* i *teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine* je neznatno ili malo. Pored kovariranja kao u uzorku, postoji još srednje negativno kovariranje s grupom individualnih ljudskih vrijednosti: *tolerantan*, *mezzo solidarnost s izbjeglim i raseljenim stanovnicima Bosne i Hercegovine*, *priznanje dostojanstva*, *samostalan*, *sklonost uživanju* i *nacionalna sigurnost*, te s vrijednosti *podrška demokratskom sustavu*. Ni u korelacijskoj matrici za ispitanike Srbe nema značajnije povezanosti rodne nejednakosti s drugim vrijednostima. Pored sličnih kovariranja kao u uzorku, prisutno je i srednje negativno kovariranje s *očuvanjem okoliša* i *zajedničkim tržištem u Bosni i Hercegovini*, te pozitivno kovariranje s *vladavinom prava u Bosni i Hercegovini*. U matricama korelacija za ispitanike Hrvate

također nema značajnije povezanosti *rodne nejednakosti* s drugim vrijednostima. U matrici kovarijance za ispitanike Hrvate je uzajamna varijabilnost *rodne nejednakosti* i specifičnih društvenih vrijednosti slična kao u uzorku, a pored toga je prisutno srednje pozitivno kovariranje s vrijednostima: *uspješan, društvena moć, samodisciplina, poštivanje roditelja i starijih, milostiv i vladavina zakona u Bosni i Hercegovini*.

Vrijednosti aritmetičkih sredina i frekvencije odgovora ispitanika pokazuju da je poistovjećivanje s *rodnom nejednakosti* više nego s ostalim negativnim vrijednosnim orijentacijama obuhvaćenim istraživanjem. Razlike između aritmetičkih sredina rezultata nacionalnih grupa ispitanika su manje nego kod ostalih negativnih vrijednosnih orijentacija (Srbi - $M=3,46$; Hrvati - $M=3,33$; Bošnjaci - $M=3,24$; i ostale nacionalnosti i oni koji se nisu nacionalno izjasnili - $M=2,56$). Analiza relativnih frekvencija potvrđuje da su variranja između nacionalnih grupa ispitanika manja nego kod drugih negativnih vrijednosnih orijentacija. Učešće ispitanika koji u potpunosti ili djelomično vjeruju da postoji prirodna podjela na muške i ženske poslove i da muškarci trebaju imati prednost u zapošljavanju zato što je bolje za žene da se brinu o obitelji i kućnim poslovima je: Srbi 48,8%; Hrvati 47,6%; Bošnjaci 46,0%; ostale nacionalnosti i oni koji se nisu nacionalno izjasnili 31,4%. Razlike u frekvencijama odgovora žena i muškaraca su veće nego kod ostalih negativnih vrijednosnih orijentacija. Većina od 51,5% ispitanika muškaraca u potpunosti ili djelomično vjeruje u *rodnu nejednakost*. Interesantno je da slične stavove s muškarcima dijeli 42,0% ispitanika žena.

Korelacijske veze *rodne nejednakosti* su na razini srednje do visoke povezanosti samo s ostalim negativnim vrijednosnim orijentacijama. Kovarijantne veze pokazuju da postoji iznadprosječna varijabilnost rezultata između odnosa prema *rodnoj nejednakosti* i odnosa prema dijelu društvenih vrijednosti koje su obuhvaćene istraživanjem. Pozitivna uzajamna varijabilnost postoji između *rodne nejednakosti* i društvenih vrijednosti: *društvena moć, bogatstvo i pobožan*, za čitav uzorak i za svaku nacionalnu grupu ispitanika posebno. Vrijednosti njihovih kovarijanci su veće kod žena nego kod muškaraca. Znači, više ocjene za vrijednosti *moći i tradicije* prati viša orijentacija prema *rodnoj nejednakosti* i obrnuto. Ovo variranje u uzorku ispitanika je izraženije kod žena nego kod muškaraca. Negativna uzajamna varijabilnost između *rodne nejednakosti* i dijela *egzistencijalnih vrijednosti Bosne i Hercegovine (nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini, teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine i pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini)* je značajnija kod ispitanika Srba i Hrvata, nego kod ispitanika Bošnjaka ili ostalih nacionalnosti i onih koji se nisu nacionalno izjasnili. Također je značajnija kod muškaraca nego kod žena. S njihovom višom orijentacijom prema *rodnoj nejednakosti* opada prihvaćanje navedenih *egzistencijalnih vrijednosti Bosne i Hercegovine* i obrnuto.

6.1.4. Rezime empirijskog istraživanja o odnosu prema negativnim vrijednosnim orijentacijama u Bosni i Hercegovini

Kod svih nacionalnih grupa ispitanika postoji pozitivna međusobna povezanost vrijednosti *pobožan* i negativnih vrijednosnih orijentacija. U odgovorima ispitanika najizraženija korelacijska povezanost vrijednosti *pobožan* je s *nacionalnom netolerancijom*, a na razini je srednje jake povezanosti i izraženijeg kovariranja (Bošnjaci, $r=0,32$, $C=0,84$; Srbi, $r=0,21$, $C=0,70$ i Hrvati, $r=0,42$, $C=1,06$). Srednja je korelacijska povezanost vrijednosti između *pobožan* i *vjerske netolerancije* kod ispitanika Hrvata, $r=0,34$, $C=0,81$. Na razini statističke značajnosti od 1%, postoji, također, pozitivna slaba povezanost vrijednosti *pobožan* s *vjerskom netolerancijom*, *nepovjerenjem u suživot u Bosni i Hercegovini* i *rodnom nejednakosti* kod svih nacionalnih grupa ispitanika. Ovi rezultati upućuju na zaključak da kod dijela *pobožnijih* postoji *netolerancija* i *nepovjerenje u suživot*, ili obratno, tamo gdje se manje cijeni *pobožnost* niže je poistovjećivanje s *netolerancijom* i *nepovjerenjem u suživot u Bosni i Hercegovini*.

Odgovori ispitanika po nacionalnim grupama pokazuju da iznadprosječno poistovjećivanje s *egzistencijalnim vrijednostima Bosne i Hercegovine* prati njihova ispodprosječna orijentacija prema negativnim vrijednosnim orijentacijama. Matrica koeficijenta kovarijanci (C) pokazuje da postoji slabo do srednje izražena negativna varijabilnost između negativnih vrijednosnih orijentacija i dijela egzistencijalnih vrijednosti Bosne i Hercegovine: *nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini*, *teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine*, *odgovornost prema zemlji Bosni i Hercegovini* i *pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini*, te s *vjerskom tolerancijom*. Ona je najizraženija kod ispitanika Srba, zatim kod ispitanika Hrvata, a najmanje izražena kod ispitanika Bošnjaka.

Većina ispitanika nije sklona negativnim vrijednosnim orijentacijama. Kod svih nacionalnih grupa ispitanika postoji snažna orijentacija ka prevazilaženju podjela i harmonizaciji pojedinačnih i kolektivnih interesa. Međutim, značajna je i manjina koja se opredijelila za negativne vrijednosne orijentacije i koja nije manja od 30% niti kod jedne nacionalne grupe ispitanika. Opredjeljivanje za nacionalnu i vjersku odijeljenost, kod dijela ispitanika, upućuje na postojanje unutarnjih podjela u društvu i nezainteresiranost dijela kolektiviteta za ostvarivanje njihovih pojedinačnih i zajedničkih interesa, posebno onih koji se realiziraju kao interesi građana unutar bosanskohercegovačkog društva. Negativne vrijednosne orijentacije promoviraju politiku odijeljenosti dominantnih društvenih grupa koja onemogućuje harmonizaciju interesa kolektiviteta i zapostavljanje interesa pojedinaca-građana, koji se ostvaruju na razini čitavog društva.

Odsustvo negativnih vrijednosnih orijentacija jeste zajednički interes svih konstitutivnih naroda u Bosni i Hercegovini. Ostvarenje ovog i drugih zajedničkih interesa zavisi od društvene, a osobito od političke elite koja ima zadaću da zajedničke

interese transformira u političke, sigurnosne, kulturne i druge ciljeve. Nesumnjiva je odgovornost nacionalnih elita u Bosni i Hercegovini za definiranje i provedbu ovih ciljeva. Rezultati empirijskog dijela istraživanja o odnosu prema negativnim vrijednosnim orijentacijama, njihovim međusobnim vezama i vezama s drugim vrijednostima ne djeluju optimistično. Njihova analiza upućuje na zaključak da je politička elita zapostavila ostvarenje zajedničkih interesa, a s njima i prevazilaženje podjela i borbu protiv negativnih vrijednosnih orijentacija, na račun partikularnih interesa nacionalnih politika i na njima utemeljenih ciljeva.⁴⁰

6.2. PERCEPCIJA VANJSKIH PRIJETNJI PO SIGURNOST BOSNE I HERCEGOVINE

Percepcija vanjskih prijetnji je ispitana pomoću deset izvora ugrožavanja po sigurnost Bosne i Hercegovine, a to su: (1) *napad druge države na Bosnu i Hercegovinu*; (2) *pojačan ilegalni ulazak u Bosnu i Hercegovinu stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja*; (3) *šverc oružja za masovno uništenje preko Bosne i Hercegovine (bojnih i bioloških otrova, nuklearnih bombi)*; (4) *šverc droge preko Bosne i Hercegovine*; (5) *trgovina ljudima, posebno ženama i djecom, preko Bosne i Hercegovine*; (6) *teroristički napad protiv civilnog stanovništva Bosne i Hercegovine koje su izvele strane terorističke grupe*; (7) *teroristički napad protiv državnih organa ili važnih objekata u Bosni i Hercegovini koje su izvele strane terorističke grupe*; (8) *teroristički napad na međunarodne organizacije u Bosni i Hercegovini koje su izvele strane terorističke grupe*; (9) *prelazak terorističkih grupa i prijevoz njihove opreme preko Bosne i Hercegovine* i (10) *šverc streljačkog i drugog lakog oružja preko Bosne i Hercegovine*.⁴¹

⁴⁰ U tome smislu rezultati istraživanja potvrđuju treću kolateralnu hipotezu koja je glasila: „Dominacija nacionalnih politika unutar Bosne i Hercegovine dovodi do zapostavljanja interesa građanina - pojedinca naspram interesa kolektiviteta, bez obzira na njegovu nacionalnu pripadnost.“

⁴¹ Vanjske prijetnje pripadaju grupi intervenirajućih varijabli, za koje su ispitanici ocijenili razinu ugroženosti na ljestvici od šest stupnjeva: (1) vrlo visoka ugroženost, (2) visoka ugroženost, (3) srednja ugroženost, (4) niska ugroženost, (5) vrlo niska ugroženost i (6) nema ugrožavanja. Rezultati empirijskog istraživanja su prilogu B, poglavlje 12.1. Frekvencije odgovora ispitanika, srednje vrijednosti, varijacije i Cronbachovi alfa-koeficijenti:

1) Tablica 13: Percepcija ugroženosti od vanjskih prijetnji – srednje vrijednosti, varijacije i Cronbachovi alfa-koeficijenti za sve ispitanike, str. 187.

2) Tablica 14: Percepcija ugroženosti od vanjskih prijetnji – frekvencije odgovora za sve ispitanike, str. 188.

U grafikonu 3: Percepcija ugroženosti od vanjskih prijetnji – Aritmetička sredina odgovora ispitanika u odnosu na nacionalnu pripadnost, uspoređene su srednje vrijednosti odgovora po nacionalnim grupama ispitanika, str. 101.

Rezultati istraživanja o međusobnoj povezanosti rizika se nalaze u prilogu B, poglavlje 11.2. Korelacijske i matrice kovarijanci i perceptualni dijagrami, str. 194-195.

6.2.1. Analiza empirijskih rezultata za percepciju vanjskih prijetnji

Napad druge države na Bosnu i Hercegovinu. Aritmetička sredina rezultata (M) o percepciji ugroženosti od *napada druge države na Bosnu i Hercegovinu* iznosi 3,83 za vrijednosti na ljestvici ugroženosti od 1 do 6, što je najniža razina ugroženosti između svih vanjskih prijetnji (prosjek svih aritmetičkih sredina rezultata za vanjske prijetnje je $M=4,26$). Standardna devijacija od 1,82 pokazuje da je variranje stavova ispitanika veće nego kod drugih vanjskih prijetnji. Ispitanici su u 27,4% slučajeva smatrali da je u pitanju vrlo visoka ugroženost od *napada druge države na Bosnu i Hercegovinu*. Relativne frekvencije o percepciji ugroženosti, prema grupama ispitanika, su: u odnosu na nacionalnu pripadnost najviša je kod ispitanika Bošnjaka, a najniža kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili. Viša je kod žena nego kod muškaraca; opada do dobi od 55 godina, a zatim raste iznad ove dobi; opada s većim stupnjem obrazovanja i većim prosječnim primanja po članu domaćinstva.

Perceptualni dijagrami pokazuju da ispitanici ne dovode u blisku vezu ugroženost od *napada druge države na Bosnu i Hercegovinu* s nekim drugim opasnostima. Najbliže ovoj prijetnji se nalazi grupa terorističkih prijetnji. Sličan raspored je na perceptualnim dijagramima po nacionalnim grupama ispitanika.

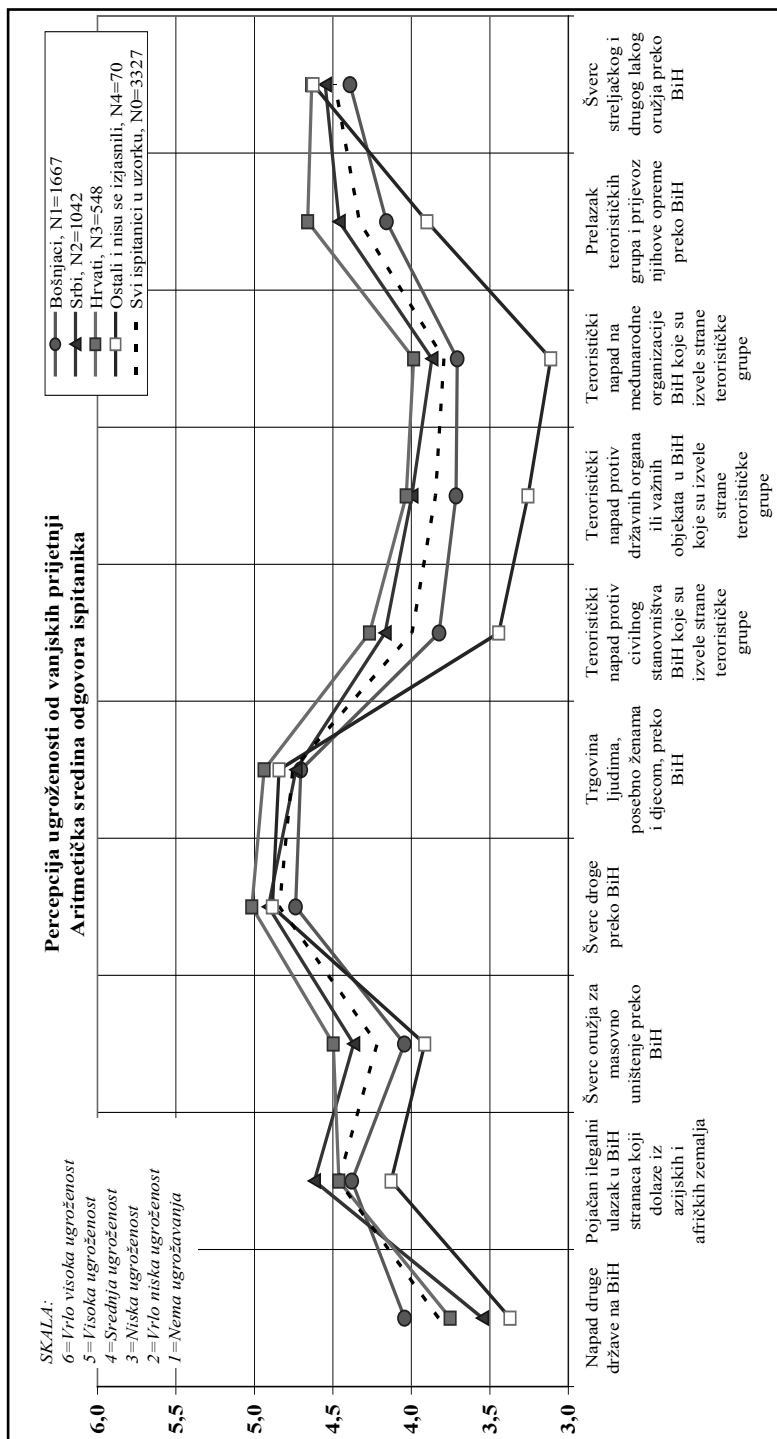
Korelacijska analiza pokazuje da je percepcija ove prijetnje u visokoj povezanosti i izrazito kovarira s percepcijom prijetnji: *teroristički napad protiv civilnog stanovništva Bosne i Hercegovine koje su izvele strane terorističke grupe* ($r=0,57$; $C=1,67$), *teroristički napad protiv državnih organa ili važnih objekata u Bosni i Hercegovini koje su izvele strane terorističke grupe* ($r=0,57$; $C=1,68$) i *teroristički napad na međunarodne organizacije u Bosni i Hercegovini koje su izvele strane terorističke grupe* ($r=0,54$; $C=1,59$). Srednja je korelacijska povezanost i izraženije kovariranje s vanjskim prijetnjama: *prelazak terorističkih grupa i prijevoz njihove opreme preko Bosne i Hercegovine* ($r=0,34$; $C=0,91$), *šverc oružja za masovno uništenje preko Bosne i Hercegovine* ($r=0,43$; $C=1,19$) i *pojačan ilegalni ulazak u Bosnu i Hercegovinu stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja* ($r=0,35$; $C=0,89$), kao i povezanost s unutarnjim opasnostima: *porast nasilja u Bosni i Hercegovini na nacionalnoj ili vjerskoj osnovi* ($r=0,36$; $C=0,88$) i *preseljavanje stanovništva unutar Bosne i Hercegovine zbog straha od širenja međunacionalnih sukoba* ($r=0,38$; $C=0,97$). Povezanost ovih prijetnji kod ispitanika Bošnjaka je slična uzorku, s time što je visoka povezanost i izraženije kovariranje i s percepcijom ugroženosti od *šverca oružja za masovno uništenje* ($r=0,50$; $C=1,37$). U korelacijskoj matrici za ispitanike Srbe jakost veza je slabija nego u uzorku. Postoji visoka povezanost između percepcije ugroženosti od *napada druge države na Bosnu i Hercegovinu*

samo s terorističkim napadom protiv državnih organa ili važnih objekata u Bosni i Hercegovini koje su izvele strane terorističke grupe. Kod ispitanika Hrvata nema značajnijih razlika u odnosu na korelacijske veze u čitavom uzorku. Percepcija ugroženosti od *napada druge države na Bosnu i Hercegovinu* nije korelacijski značajno povezana niti s jednom društvenom vrijednosti. To vrijedi za čitav uzorak i za svaku nacionalnu grupu ispitanika posebno.

Kada se zbroje prva tri odgovora u tablici relativnih frekvencija („Vrlo visoka ugroženost“, „Visoka ugroženost“ i „Srednja ugroženost“) dobije se frekvencija koja upućuje na postojanje percepcije ugroženosti. Naspram njoj je frekvencija za posljednja tri odgovora u tablici („Niska ugroženost“, „Vrlo niska ugroženost“ i „Nema ugrožavanja“) koja upućuje na slabu ili nikakvu percepciju ugroženosti od određenog izvora ugrožavanja. Proizlazi da je: 62,9% Bošnjaka, 57,3% Hrvata, 52,0% Srba i 47,1% ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili smatralo da postoji ugroženost od *napada druge države na Bosnu i Hercegovinu*.

Pojačan ilegalni ulazak u Bosnu i Hercegovinu stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja. Aritmetička sredina (M) percepcije ispitanika o *pojačanom ilegalnom ulasku u Bosnu i Hercegovinu stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja* iznosi 4,46 na ljestvici od 1 do 6, što je iznad prosjeka aritmetičkih sredina rezultata za ugroženost od vanjskih prijetnji (M=4,26). Veća je percepcija ugroženosti za *šverc droge preko Bosne i Hercegovine* (M=4,84), *trgovinu ljudima, posebno ženama i djecom, preko Bosne i Hercegovine* (M=4,76) i *šverc streljačkog i drugog lakog oružja preko Bosne i Hercegovine* (M=4,49). Standardna devijacija od 1,39 pokazuje da je variranje stavova ispitanika manje nego kod većine percepcije ugroženosti od drugih vanjskih prijetnji. Ispitanici su u 28,9% slučajeva smatrali da je u pitanju vrlo visoka ugroženost. Relativne frekvencije o percepciji ugroženosti, po grupama ispitanika, su: u odnosu na nacionalnu pripadnost najviša je kod ispitanika Srba, a najniža kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili; bez značajnijih razlika kod muškaraca i žena i u odnosu na starosnu dob; opada s većim stupnjevima obrazovanja i većim prosječnim primanjima po članu domaćinstva.

Perceptualni dijagrami pokazuju da ispitanici ne dovode u blisku vezu ugroženost od *pojačanog ilegalnog ulaska u Bosnu i Hercegovinu stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja* s drugim opasnostima. Sličan raspored je na perceptualnim dijagramima za ispitanike Bošnjake i Srbe, dok je na dijagramu za ispitanike Hrvate ova prijetnja bliže povezana s prijetnjama *terorizma*.

Grafikon 3: Percepcija ugroženosti od vanjskih prijetnji – aritmetička sredina odgovora ispitanika u odnosu na nacionalnu pripadnost

Korelacijska analiza pokazuje da je percepcija ove prijetnje u srednjoj povezanosti (u rasponu od $r=0,30-0,47$) i da je izraženije do izrazito kovariranje (u rasponu od $C=0,54-1,19$) sa svim drugim vanjskim prijetnjama. Srednja povezanost je s unutarnjim opasnostima: *organizirani kriminal i nasilje kriminalnih grupa, preseljavanje stanovništva unutar BiH zbog straha od širenja međunacionalnih sukoba i onemogućeno kretanje stanovništva, razvoj poljoprivrede i turizma zbog postojanja minskih polja*. Slična uzorku je povezanost ovih prijetnji kod ispitanika Bošnjaka. Jakost navedenih veza je kod ispitanika Srba slabija. Kod ispitanika Hrvata jakost ovih veza je izraženija nego u uzorku, posebno s grupom prijetnji od *terorizma*. Percepcija ugroženosti od *pojačanog ilegalnog ulaska u Bosnu i Hercegovinu stranaca koji dolaze iz afričkih i azijskih zemalja* nije korelacijski značajno povezana niti s jednom društvenom vrijednosti. To vrijedi za čitav uzorak i za svaku nacionalnu grupu ispitanika posebno.

Percepcija o postojanju srednje do vrlo visoke ugroženosti od ove prijetnje je prisutna kod: 81,5% Srba, 80,5% Hrvata, 76,3% Bošnjaka i 71,4% ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili.

Šverc oružja za masovno uništenje preko Bosne i Hercegovine. Aritmetička sredina rezultata (M) o percepciji ugroženosti od *šverca oružja za masovno uništenje preko Bosne i Hercegovine (bojnih i bioloških otrova, nuklearnih bombi)* iznosi 4,22 na ljestvici od 1 do 6, što je ispod prosjeka aritmetičkih sredina rezultata za ugroženost od vanjskih prijetnji ($M=4,26$). Manja je percepcija ugroženosti za *napad druge države na Bosnu i Hercegovinu* i za *napade koje su izvele strane terorističke grupe u Bosni i Hercegovini*. Standardna devijacija od 1,53 je srednje veličine u odnosu na variranja stavova o percepciji ugroženosti kod ostalih vanjskih prijetnji. Ispitanici su u 27,2% slučajeva smatrali da je u pitanju vrlo visoka ugroženost. Relativne frekvencije o percepciji ugroženosti po grupama ispitanika: u odnosu na nacionalnu pripadnost najviša je kod ispitanika Hrvata, a najniža kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili; nešto je viša kod žena nego kod muškaraca; viša je za starosnu dob od 35 do 45 godina i preko 65 godina nego za ostale starosne dobi ispitanika; opada s većim stupnjem obrazovanja i većim prosječnim primanjima po članu domaćinstva.

Perceptualni dijagrami pokazuju da je ugroženost od *šverca oružja za masovno uništenje preko Bosne i Hercegovine* bliže povezana s *prelaskom terorističkih grupa i prijevozom njihove opreme preko Bosne i Hercegovine* i grupom *terorističkih prijetnji*. Sličan raspored je na perceptualnim dijagramima za ispitanike Bošnjake i Srbe, dok je na dijagramu za ispitanike Hrvate ova prijetnja bliže povezana s *pojačanim ilegalnim ulaskom u Bosnu i Hercegovinu stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja*.

Korelacijska analiza potvrđuje visoku povezanost i izrazito kovariranje s prijetnjama kao u perceptualnom dijagramu. Percepcija *šverca oružja za masovno uništenje preko Bosne i Hercegovine* je visoko povezana i izrazito kovarira s percepcijom prijetnji: *teroristički napad protiv civilnog stanovništva Bosne i Hercegovine koje su izvele strane terorističke grupe* ($r=0,58$; $C=1,42$), *teroristički napad protiv državnih organa ili važnih objekata u Bosni i Hercegovini koje su izvele strane terorističke grupe* ($r=0,58$; $C=1,44$), *teroristički napad na međunarodne organizacije u Bosni i Hercegovini koje su izvele strane terorističke grupe* ($r=0,54$; $C=1,33$) i *prelazak terorističkih grupa i prijevoz njihove opreme preko Bosne i Hercegovine* ($r=0,53$; $C=1,21$). Izraženije je kovariranje s ostalim vanjskim prijetnjama i s unutarnjim opasnostima: *porast nasilja u Bosni i Hercegovini na nacionalnoj ili vjerskoj osnovi*; *preseljavanje stanovništva unutar Bosne i Hercegovine zbog straha od širenja međunacionalnih sukoba*; *onemogućeno kretanje stanovništva, razvoj poljoprivrede i turizma zbog postojanja minskih polja*; *velika količina streljačkog i drugog lakog naoružanja koje stanovnici Bosne i Hercegovine nelegalno drže*. Slična uzorku je povezanost ovih prijetnji kod ispitanika Bošnjaka. U korelacijskoj matrici za ispitanike Srbe jakost veza je slabija nego u uzorku. Postoji visoka povezanost između *percepcije ugroženosti od šverca oružja za masovno uništenje preko Bosne i Hercegovine* samo s unutarnjom opasnosti - *porast nasilja u Bosni i Hercegovini na vjerskoj i nacionalnoj osnovi*. Kod ispitanika Hrvata nema značajnijih razlika u odnosu na korelacijske veze u čitavom uzorku.

Percepcija ugroženosti od šverca oružja za masovno uništenje preko Bosne i Hercegovine nije korelacijski značajno povezana niti s jednom društvenom vrijednosti. To vrijedi za čitav uzorak i za svaku nacionalnu grupu ispitanika posebno. Percepcija o postojanju srednje do vrlo visoke ugroženosti od ove prijetnje je prisutna kod: 78,6% Hrvata, 72,6% Srba, 62,5% Bošnjaka i 60,0% ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili.

Šverc droge preko Bosne i Hercegovine. Aritmetička sredina rezultata (M) o percepciji ugroženosti od šverca droge preko Bosne i Hercegovine iznosi 4,84 na ljestvici od 1 do 6, što je najviša od svih aritmetičkih sredina rezultata za ugroženost od vanjskih prijetnji (prosjeak svih aritmetičkih sredina rezultata za vanjske prijetnje je $M=4,26$). Standardna devijacija od 1,18 je najmanja u odnosu na variranja stavova o percepciji ugroženosti kod ostalih vanjskih prijetnji. Ispitanici su u 37,2% slučajeva smatrali da je u pitanju vrlo visoka ugroženost. Relativne frekvencije o percepciji ugroženosti po grupama ispitanika su: u odnosu na nacionalnu pripadnost, najviša je kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, a najniža kod ispitanika Bošnjaka; bez značajnijih je razlika kod žena i muškaraca i u odnosu na starosnu dob, opada s većim stupnjem obrazovanja i većim prosječnim primanjima po članu domaćinstva.

Perceptualni dijagrami pokazuju da je ugroženost od *šverca droge preko Bosne i Hercegovine* bliže povezana s *trgovinom ljudima, posebno ženama i djecom*. Sličan raspored je na perceptualnim dijagramima po nacionalnim podgrupama ispitanika. Korelacijska analiza ukazuje na visoku povezanost i izraženije kovariranje s vanjskom opasnosti - *trgovina ljudima, posebno ženama i djecom, preko Bosne i Hercegovine* ($r=0,53$; $C=0,76$), te s unutarnjom opasnosti *industrijsko zagađenje zemlje, vode i drugih prirodnih izvora* ($r=0,52$; $C=0,77$). Izraženije je kovariranje i s unutarnjim opasnostima: *porast nasilja u Bosni i Hercegovini na nacionalnoj ili vjerskoj osnovi i preseljavanje stanovništva unutar Bosne i Hercegovine zbog straha od širenja međunacionalnih sukoba*, kao i s vanjskim prijetnjama: *šverc oružja za masovno uništenje preko Bosne i Hercegovine, prelazak terorističkih grupa i prijevoz njihove opreme preko Bosne i Hercegovine i šverc streljačkog i drugog lakog oružja preko Bosne i Hercegovine*. Slične uzorku su korelacijske povezanosti percepcije ugroženosti od *šverca droge preko Bosne i Hercegovine* s drugim opasnostima/prijetnjama kod svih nacionalnih grupa ispitanika.

Percepcija ugroženosti od *šverca droge preko Bosne i Hercegovine* nije korelacijski značajno povezana niti s jednom društvenom vrijednosti. To vrijedi za čitav uzorak i za svaku nacionalnu grupu ispitanika posebno. Percepcija o postojanju srednje do vrlo visoke ugroženosti od ove prijetnje je prisutna kod: 91,4% ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 90,1% Hrvata, 89,4% Srba i 83,1% Bošnjaka.

Trgovina ljudima, posebno ženama i djecom, preko Bosne i Hercegovine. Aritmetička sredina rezultata (M) o percepciji ugroženosti od *trgovine ljudima, posebno ženama i djecom, preko Bosne i Hercegovine* iznosi 4,76 na ljestvici od 1 do 6, što je iznad prosjeka aritmetičkih sredina rezultata za ugroženost od vanjskih prijetnji (M=4,26). Viša je samo percepcija ugroženosti od *šverca drogom preko Bosne i Hercegovine*. Standardna devijacija od 1,21 spada među najmanje varijacije u stavovima ispitanika o percepciji ugroženosti od vanjskih prijetnji. Ispitanici su u 33,1% slučajeva smatrali da je u pitanju vrlo visoka ugroženost. Relativne frekvencije o percepciji ugroženosti po grupama ispitanika su: u odnosu na nacionalnu pripadnost najviša je kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, a najmanja kod ispitanika Srba; bez značajnijih je razlika između žena i muškaraca; nema trenda rasta ili opadanja u odnosu na starosnu dob, školsku spremu i prosječna primanja po članu domaćinstva.

Perceptualni dijagrami pokazuju da je *trgovina ljudima, posebno ženama i djecom, preko Bosne i Hercegovine* bliže povezana sa *švercom droge preko Bosne i Hercegovine* i s *onemogućenim kretanjem stanovništva, razvojem poljoprivrede i turizma zbog postojanja minskih polja*. Sličan raspored ove prijetnje je na dijagramu

za ispitanike Bošnjake. Na dijagramu za ispitanike Srbe bliže je povezana i sa *stradavanjem stanovništva od mina i drugih eksplozivnih sredstava zaostalih iz rata i industrijskim zagađenjem zemlje, vode i drugih prirodnih resursa*. Na dijagramu za ispitanike Hrvate, ona je u središtu rasporeda prijetnji koje su vezane za *prekograničnu nelegalnu trgovinu*. Korelacijska analiza potvrđuje visoku povezanost i izraženije kovariranje s opasnostima/prijetnjama kao na perceptualnom dijagramu. Visoka povezanost i izraženije kovariranje je s vanjskom prijetnjom *šverc droge preko Bosne i Hercegovine* ($r=0,53$; $C=0,76$) i s unutarnjim opasnostima: *odlazak mladih ljudi iz Bosne i Hercegovine zbog siromaštva i nezaposlenosti* ($r=0,51$; $C=0,69$), *industrijsko zagađenje zemlje, vode i drugih prirodnih izvora* ($r=0,53$; $C=0,80$), *stradavanje stanovništva od mina i drugih eksplozivnih naprava zaostalih iz rata* ($r=0,58$; $C=0,84$), *onemogućeno kretanje stanovništva, razvoja poljoprivrede i turizma zbog postojanja minskih polja* ($r=0,56$; $C=0,83$) i *velika količina streljačkog i drugog lakog naoružanja koje stanovnici Bosne i Hercegovine nelegalno drže* ($r=0,54$; $C=0,89$). Izraženije kovariranje još postoji sa: *prelaskom terorističkih grupa i prijevozom njihove opreme preko Bosne i Hercegovine, švercom streljačkog i drugog lakog naoružanja preko Bosne i Hercegovine, preseljavanjem stanovništva unutar Bosne i Hercegovine zbog straha od širenja međunacionalnih sukoba i nacionalističkim ekstremizmom i stvaranjem klime nepovjerenja među narodima*. Slične uzorku su korelacijske povezanosti *trgovine ljudima, posebno ženama i djecom, preko Bosne i Hercegovine* s drugim opasnostima/prijetnjama kod svih nacionalnih grupa ispitanika. *Percepcija ugroženosti od trgovine ljudima, posebno ženama i djecom, preko Bosne i Hercegovine* nije korelacijski značajno povezana niti s jednom društvenom vrijednosti. To vrijedi za čitav uzorak i za svaku nacionalnu grupu ispitanika posebno.

Percepcija o postojanju srednje do vrlo visoke ugroženosti od ove prijetnje je prisutna kod: 92,9% ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 91,1% Hrvata, 85,4% Bošnjaka i 83,8% Srba.

Napadi stranih terorističkih grupa. Percepcija ugroženosti od napada stranih terorističkih grupa je ispitana pomoću tri prijetnje: (1) *teroristički napad protiv civilnog stanovništva Bosne i Hercegovine*, kod koje je percepcija ugroženosti najviša; (2) *teroristički napad protiv državnih organa i važnih objekata u Bosni i Hercegovini*; i (3) *teroristički napad na međunarodne organizacije u Bosni i Hercegovini*, kod koje je percepcija ugroženosti najmanja.

Aritmetička sredina rezultata (M) za percepciju ugroženosti od *terorističkog napada protiv civilnog stanovništva Bosne i Hercegovine koje su izvele strane terorističke grupe* iznosi 4,00 na ljestvici od 1 do 6, što je ispod prosjeka aritmetičkih sredina rezultata za ugroženost od vanjskih prijetnji ($M=4,26$). Standardna devijacija od 1,60 spada u iznadprosječne varijacije za vanjske prijetnje, ali je manja od ostale dvije

prijetnje od terorističkih napada. Ispitanici su u 24,3% slučajeva smatrali da je u pitanju vrlo visoka ugroženost. Relativne frekvencije o percepciji ugroženosti, po grupama ispitanika, su: u odnosu na nacionalnu pripadnost, najviša je kod ispitanika Hrvata, a najniža je kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili; nešto viša je kod žena nego kod muškaraca; viša je kod ispitanika ispod 45 godina života i iznad 65 godina života nego kod preostalih starosnih grupa; opada s većim stupnjem obrazovanja i većim prosječnim primanjima po članu domaćinstva.

Aritmetička sredina rezultata (M) za percepciju ugroženosti od *terorističkog napada protiv državnih organa ili važnih objekata u Bosni i Hercegovini koje su izvele strane terorističke grupe* iznosi 3,85 na ljestvici od 1 do 6, što je ispod prosjeka aritmetičkih sredina rezultata za ugroženost od vanjskih prijetnji (M=4,26). Standardna devijacija od 1,62 spada u iznadprosječne varijacije odgovora ispitanika za vanjske prijetnje. Ispitanici su u 20,8% slučajeva smatrali da je u pitanju vrlo visoka ugroženost. Relativne frekvencije o percepciji ugroženosti po grupama ispitanika su: u odnosu na nacionalnu pripadnost najviša je kod ispitanika Hrvata, a najniža je kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili; viša je kod žena nego kod muškaraca; raste do starosne dobi ispitanika od 45 godina, a zatim opada; opada s većim stupnjem obrazovanja i većim prosječnim primanjima po članu domaćinstva.

Aritmetička sredina rezultata (M) za percepciju ugroženosti od *terorističkog napada na međunarodne organizacije u Bosni i Hercegovini koje su izvele strane terorističke grupe* iznosi 3,79 na ljestvici od 1 do 6, što je ispod prosjeka aritmetičkih sredina rezultata za ugroženost od vanjskih prijetnji (M=4,26). Standardna devijacija od 1,62 spada u iznadprosječne varijacije odgovora ispitanika za vanjske prijetnje. Ispitanici su u 19,4% slučajeva smatrali da je u pitanju vrlo visoka ugroženost. Relativne frekvencije o percepciji ugroženosti, po grupama ispitanika, su: u odnosu na nacionalnu pripadnost najviša je kod ispitanika Hrvata, a najniža je kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili; viša je kod žena nego kod muškaraca; opada do 55. godine života ispitanika, a zatim ponovno raste; opada s većim stupnjem obrazovanja i većim primanjima po članu domaćinstva.

Perceptualni dijagrami pokazuju da su bliže međusobno povezane sve tri prijetnje od *napada stranih terorističkih grupa*. Zajedno sa *švercom oružja za masovno uništenje preko Bosne i Hercegovine*, predstavljaju grupu prijetnji u vezi s *terorizmom*. Sličan raspored ove prijetnje je na dijagramima nacionalnih grupa ispitanika. Korelacijska analiza potvrđuje njihovu vrlo visoku međusobnu povezanost ($r=0,80-0,85$) i izrazito međusobno kovariranje ($C=2,07-2,19$). Visoka je povezanost i izrazito kovariranje još s *napadom druge države na Bosnu i Hercegovinu* ($r=0,54-0,57$; $C=1,58-1,68$), *švercom oružja za masovno uništenje preko Bosne i Hercegovine* ($r=0,53-0,58$; $C=1,33-1,44$) i *prelaskom terorističkih grupa i prijevozom njihove opreme preko Bosne i Hercegovine* ($r=0,55-0,56$; $C=1,30-1,32$).

Tablica 30: „Relativne frekvencije odgovora za percepciju ugroženosti od napada terorističkih grupa“ pokazuje da ispitanici Hrvati ispoljavaju najveću percepciju ugroženosti za sve tri terorističke prijetnje. Iza njih su redom ispitanici Srbi i Bošnjaci, a najmanju percepciju ugroženosti imaju ispitanici koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili.

Relativne frekvencije odgovora za percepciju ugroženosti od napada terorističkih grupa	na civilno stanovništvo BiH		na državne organe i važne objekte u BiH		na međunarodne organizacije u BiH	
	srednja do visoka ugroženost	nikakva do niska ugroženost	srednja do visoka ugroženost	nikakva do niska ugroženost	srednja do visoka ugroženost	nikakva do niska ugroženost
Bošnjaci	58,8%	41,0%	56,45%	43,31%	55,97%	43,79%
Srbi	68,4%	31,2%	65,07%	34,64%	61,80%	38,00%
Hrvati	73,0%	27,0%	66,42%	33,58%	63,69%	36,31%
Ostali i nisu se izjasnili	51,4%	48,6%	44,29%	55,71%	44,29%	54,29%

Tablica 4: Relativne frekvencije odgovora za percepciju ugroženosti od napada terorističkih grupa

Prelazak stranih terorističkih grupa i prijevoz njihove opreme preko Bosne i Hercegovine. Aritmetička sredina rezultata (M) o percepciji ugroženosti od *prelaska stranih terorističkih grupa i prijevoza njihove opreme preko Bosne i Hercegovine* iznosi 4,33 na ljestvici od 1 do 6, što je iznad prosjeka aritmetičkih sredina rezultata za ugroženost od vanjskih prijetnji (M=4,26). Viša od ove je percepcija ugroženosti od vanjskih opasnosti: *pojačan ilegalni ulazak u Bosnu i Hercegovinu stranaca koji dolaze iz afričkih i azijskih zemalja, trgovina ljudima, posebno ženama i djecom, preko Bosne i Hercegovine; šverc droge preko Bosne i Hercegovine i šverc streljačkog i drugog lakog oružja preko Bosne i Hercegovine*. Standardna devijacija od 1,48 spada u varijacije srednjeg reda o stavovima ispitanika o percepciji ugroženosti od vanjskih prijetnji. Ispitanici su u 28,7% slučajeva smatrali da je u pitanju vrlo visoka ugroženost. Relativne frekvencije o percepciji ugroženosti po grupama ispitanika su: u odnosu na nacionalnu pripadnost najviša je kod ispitanika Hrvata, a najniža kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili; viša je kod žena nego kod muškaraca; u odnosu na starosne dobne grupe, relativna frekvencija varira od jedne do druge grupe ali bez trenda rasta ili opadanja; opada s većim stupnjem obrazovanja i većim prosječnim primanjima po članu domaćinstva.

Perceptualni dijagrami pokazuju da je *prelazak terorističkih grupa i prijevoz njihove opreme preko Bosne i Hercegovine* bliže povezan s prijetnjama: *šverc streljačkog i drugog lakog oružja preko Bosne i Hercegovine i šverc oružja za masovno uništenje preko Bosne i Hercegovine*. Sličan raspored je na perceptualnim dijagramima za

nacionalne grupe ispitanika. Značajnija odstupanja su u dijagramu za ispitanike Srbe, gdje je ova prijetnja pozicionirana bliže grupi prijetnji povezanih s *nacionalizmom* nego s *terorizmom*.

Korelacijska analiza upućuje na slične odnose kao na perceptualnom dijagramu. Visoka povezanost i izrazito kovariranje je s prijetnjama: *šverc oružja za masovno uništenje preko Bosne i Hercegovine* ($r=0,53$; $C=1,21$), *napad stranih terorističkih grupa protiv civilnog stanovništva* ($r=0,56$; $C=1,32$), *državnih organa i važnih objekata* ($r=0,55$; $C=1,30$) i *međunarodnih organizacija u Bosni i Hercegovini* ($r=0,55$; $C=1,32$), te *šverc streljačkog i drugog lakog oružja preko Bosne i Hercegovine* ($r=0,61$; $C=1,22$). Slične uzorku su korelacijske veze kod ispitanika Bošnjaka, uz postojanje visoke povezanosti još i s prijetnjama: *onemogućeno kretanje stanovništva, razvoj poljoprivrede i turizma zbog postojanja minskih polja* ($r=0,51$; $C=0,95$), *velika količina streljačkog i drugog lakog naoružanja koje stanovnici Bosne i Hercegovine nelegalno drže* ($r=0,51$; $C=1,06$) i *šverc droge preko Bosne i Hercegovine* ($r=0,51$; $C=0,96$). U korelacijskoj matrici za ispitanike Srbe i Hrvate postoji visoka povezanost ove prijetnje samo sa *švercom streljačkog i drugog lakog oružja preko Bosne i Hercegovine*.

Percepcija o postojanju srednje do vrlo visoke ugroženosti od ove prijetnje je prisutna kod: 82,5% Hrvata, 77,5% Srba, 68,9% Bošnjaka i 62,9% ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili.

Šverc streljačkog i drugog lakog oružja preko Bosne i Hercegovine. Aritmetička sredina rezultata (M) o percepciji ugroženosti od *šverca streljačkog i drugog lakog oružja preko Bosne i Hercegovine* iznosi 4,49 na ljestvici od 1 do 6, što je iznad prosjeka aritmetičkih sredina rezultata za ugroženost od vanjskih prijetnji ($M=4,26$). Viša od ove je percepcija ugroženosti od *trgovine ljudima, posebno ženama i djecom, preko Bosne i Hercegovine* i od *šverca droge preko Bosne i Hercegovine*. Standardna devijacija od 1,33 spada među najmanje varijacije u stavovima ispitanika o percepciji ugroženosti od vanjskih prijetnji. Ispitanici su u 28,0% slučajeva smatrali da je u pitanju vrlo visoka ugroženost. Relativne frekvencije o percepciji ugroženosti po grupama ispitanika su: u odnosu na nacionalnu pripadnost je najviša kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, a najniža je kod ispitanika Bošnjaka; viša je kod žena nego kod muškaraca; viša je za dob ispod 25 i preko 65 godina nego za ostale starosne grupe ispitanika; opada s većim stupnjem obrazovanja i većim prosječnim primanjima po članu domaćinstva.

Perceptualni dijagrami pokazuju da je prijetnja *šverc streljačkog i drugog lakog oružja preko Bosne i Hercegovine* bliže povezana s drugim prijetnjama koje su u vezi s *nelegalnom prekograničnom trgovinom: švercom droge preko Bosne i Hercegovine, trgovinom ljudima, posebno ženama i djecom, preko Bosne i Hercegovine*, te *prelaskom*

terorističkih grupa i prijevozom njihove opreme preko Bosne i Hercegovine. Sličan raspored je na perceptualnim dijagramima za nacionalne grupe ispitanika.

Korelacijska analiza upućuje na slične odnose kao na perceptualnom dijagramu. Visoka povezanost i izrazito kovariranje postoji s *prelaskom terorističkih grupa i prijevozom njihove opreme preko Bosne i Hercegovine* ($r=0,61$; $C=1,22$). Srednja je povezanost i izraženije kovariranje s unutarnjim opasnostima: *preseljavanje stanovništva unutar Bosne i Hercegovine zbog straha od širenja međunarodnih sukoba* ($r=0,39$; $C=0,73$); *velika količina streljačkog i drugog lakog naoružanja koje stanovnici Bosne i Hercegovine nelegalno drže* ($r=0,46$; $C=0,82$), kao i vanjskim prijetnjama koje su u vezi s nelegalnom prekograničnom trgovinom i terorizmom: *pojačani ilegalni ulazak u Bosnu i Hercegovinu stranaca koji dolaze iz afričkih i azijskih zemalja* ($r=0,31$; $C=0,51$); *šverc oružja za masovno uništenje preko Bosne i Hercegovine* ($r=0,44$; $C=0,90$); *šverc droge preko Bosne i Hercegovine* ($r=0,45$; $C=0,71$); *trgovina ljudima, posebno ženama i djecom, preko Bosne i Hercegovine* ($r=0,46$; $C=0,72$), te s grupom prijetnji od *napada stranih terorističkih grupa* ($r=0,45-0,47$; $C=0,97-1,01$). Slične uzorku su korelacijske povezanosti *šverca streljačkog i drugog lakog oružja preko Bosne i Hercegovine* s drugim opasnostima/prijetnjama kod svih nacionalnih grupa ispitanika. Percepcija ugroženosti od *šverca streljačkog i drugog lakog oružja preko Bosne i Hercegovine* nije korelacijski značajno povezana niti s jednom društvenom vrijednosti. To vrijedi za čitav uzorak i za svaku nacionalnu grupu ispitanika posebno.

Percepcija o postojanju srednje do vrlo visoke ugroženosti od ove prijetnje je prisutna kod: 84,3% ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 83,2% Hrvata, 80,3% Srba i 75,8% Bošnjaka.

6.2.2. Rezime empirijskog istraživanja o percepciji vanjskih prijetnji

Rezultati istraživanja pokazuju da je najviša percepcija ugroženosti ispitanika za vanjske prijetnje: *šverc droge preko Bosne i Hercegovine* ($M=4,84$) i *trgovina ljudima, posebno ženama i djecom, preko Bosne i Hercegovine* ($M=4,76$), a najniža je za: *napad stranih terorističkih grupa na međunarodne organizacije* ($M=3,79$), *napad druge države na Bosnu i Hercegovinu* ($M=3,83$) i *napad stranih terorističkih grupa na državne organe i važne objekte u Bosni i Hercegovini* ($M=3,85$).

Kod svih grupa ispitanika, u odnosu na nacionalnu pripadnost, uočljiva je viša percepcija ugroženosti od *nelegalne trgovine ljudima, drogom ili oružjem preko Bosne i Hercegovine*, nego od prijetnji koje predstavljaju izravan napad na njezin

suverenitet, stanovništvo ili vitalne objekte. Aritmetičke sredine rezultata za percepciju ugroženosti od vanjskih prijetnji po nacionalnim grupama ispitanika ne odstupaju značajnije od aritmetičke sredine za sve ispitanike u uzorku. Prema tome, sve nacionalne grupe ispitanika na sličan način percipiraju pojedine vanjske prijetnje. Veće su razlike u aritmetičkim sredinama rezultata za ispitanike koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, ali se to može pripisati njihovom značajno manjem broju ispitanika nego kod nacionalnih grupa ispitanika.

Grupe opasnosti/prijetnji		Napad druge države na BiH	Terorizam						Prekogranična nelegalna trgovina ljudima, oružjem i drogom		
			Pojačan ilegalni ulazak u BiH stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja	Švere oružja za masovno uništenje preko BiH	Teroristički napad protiv civilnog stanovništva BiH koje su izvele strane ter. grupe	teroristički napad protiv važnih objekata u BiH koje su izvele strane ter. grupe	Teroristički napad na međunarodne organizacije u BiH koje su izvele strane ter. grupe	Prelazak terorističkih grupa i prijava njihove opreme preko BiH	Švere streljačkog i drugog lakog oružja preko BiH	Švere droge preko BiH	Trgovina ljudima, posebno ženama i djecom, preko BiH
Intenzitet percepcije ugroženosti od vanjskih prijetnji	1	B	S	H	H	H	H	H	O	O	O
	2	H	H	S	S	S	S	S	H	H	H
	3	S	B	B	B	B	B	B	S	S	B
	4	O	O	O	O	O	O	O	B	B	S
Spol koji ima veću percepciju ugroženosti	Ž	Ž/M	Ž	Ž	Ž	Ž	Ž	Ž	Ž	Ž/M	Ž/M
Rast ili opadanje percepcije ugroženosti u odnosu na VEĆU STAROSNU DOB	↔	↔	↑	↔	↔	↔	↔	↔	↔	↔	↔
Rast ili opadanje percepcije ugroženosti u odnosu na VEĆI STUPANJ OBRAZOVANJA	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↔
Rast ili opadanje percepcije ugroženosti u odnosu na VEĆA PRIMANJA PO ČLANU DOMAĆINSTVA	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↔
Legenda: Ž=žene, M=muškarci, Ž/M=podjednaka, ↑=raste, ↓=opada, ↔=niti raste, niti opada											

Tablica 5: Intenzitet percepcije ugroženosti od vanjskih prijetnji

Tablica 5: „Intenzitet percepcije ugroženosti od vanjskih prijetnji“ upućuje na određene pravilnosti u percepciji vanjskih prijetnji. Tako je, u odnosu na nacionalnu pripadnost, percepcija najvećeg broja vanjskih prijetnji najviša kod ispitanika Hrvata, zatim redom, kod ispitanika Srba i najmanja kod ispitanika Bošnjaka i najmanja je kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili. Za

većinu vanjskih prijetnji, intenzitet percepcije ugroženosti je viši kod žena nego kod muškaraca. U odnosu na starosnu dob nema značajnijih pravilnosti u variranju stavova ispitanika. Gotovo kod svih vanjskih prijetnji intenzitet percepcije ispitanika opada s većim stupnjem obrazovanja i većim primanjima po članu domaćinstva.

Perceptualni dijagrami sigurnosnih rizika, koji su dobijeni multidimenzionalnim skaliranjem, pokazuju da su se vanjske prijetnje koncentrirale u dvije grupe, kako za čitav uzorak, tako i po njegovim nacionalnim grupama. Ove grupe vanjskih prijetnji treba zvati po njihovim prevladavajućim zajedničkim osobinama. To su:

1. **Grupa prijetnji Terorizam** koju čine: (1) šverc oružja za masovno uništenje preko Bosne i Hercegovine, (2) teroristički napad protiv civilnog stanovništva Bosne i Hercegovine koje su izvele strane terorističke grupe, (3) teroristički napad protiv državnih organa ili važnih objekata u Bosni i Hercegovini koje su izvele strane terorističke grupe i (4) teroristički napad na međunarodne organizacije u Bosni i Hercegovini koje su izvele strane terorističke grupe.
2. **Grupa prijetnji Prekogranična nelegalna trgovina ljudima, oružjem i drogom** koju čine: (1) šverc droge preko Bosne i Hercegovine, (2) trgovina ljudima, posebno ženama i djecom, preko Bosne i Hercegovine, (3) prelazak terorističkih grupa i prijevoz njihove opreme preko Bosne i Hercegovine i (4) šverc streljačkog i drugog lakog oružja preko Bosne i Hercegovine.

Vanjske prijetnje: *napad druge države na Bosnu i Hercegovinu i pojačani ilegalni ulazak u Bosnu i Hercegovinu stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja* ne gravitiraju niti jednoj od grupa posebno.

6.3. PERCEPCIJA UNUTRANJIH OPASNOSTI PO SIGURNOST BOSNE I HERCEGOVINE

Percepcija unutarnjih opasnosti je ispitana pomoću 16 izvora ugrožavanja po sigurnost Bosne i Hercegovine, a to su: (1) *loša državna uprava, korupcija i zloupotreba vlasti*; (2) *organizirani kriminal i nasilje kriminalnih grupa*; (3) *nazadovanje u proizvodnji i propadanje industrijskih kapaciteta u Bosni i Hercegovini*; (4) *visoka nezaposlenost i rastuće siromaštvo u Bosni i Hercegovini*; (5) *nedovoljni financijski izvori za provedbu održivog povratka raseljenih osoba i izbjeglica*; (6) *slabo ulaganje u gospodarstvo, sporost i promašaji u privatizaciji*; (7) *propadanje poljoprivrede i napuštanje sela*; (8) *odlazak mladih ljudi iz Bosne i Hercegovine zbog siromaštva i nezaposlenosti*; (9) *porast narkomanije među mladim ljudima*; (10) *porast*

nasilja u Bosni i Hercegovini na nacionalnoj ili vjerskoj osnovi; (11) preseljavanje stanovništva unutar Bosne i Hercegovine zbog straha od širenja međunacionalnih sukoba; (12) nacionalistički ekstremizam i stvaranje klime nepovjerenja među narodima; (13) industrijsko zagađenje zemlje, vode i drugih prirodnih izvora; (14) stradavanje stanovništva od mina i drugih eksplozivnih naprava zaostalih iz rata; (15) onemogućeno kretanje stanovništva, razvoj poljoprivrede i turizma zbog postojanja minskih polja i (16) velika količina streljačkog i drugog lakog naoružanja koje stanovnici Bosne i Hercegovine nelegalno drže.⁴²

6.3.1. Analiza empirijskih rezultata za percepciju unutarnjih opasnosti

Loša državna uprava, korupcija i zloupotreba vlasti. Aritmetička sredina rezultata (M) o percepciju ugroženosti od *loše državne uprave, korupcije i zloupotrebe vlasti* iznosi 5,32 za vrijednosti na ljestvici ugroženosti od 1 do 6, što je iznad prosjeka aritmetičkih sredina rezultata za ugroženost od unutarnjih opasnosti (M=4,96). Veća je percepcija ugroženosti samo za *visoku nezaposlenost i rastuće siromaštvo u Bosni i Hercegovini* (M=5,34). Standardna devijacija od 0,99 predstavlja najmanje variranje u stavovima ispitanika od svih unutarnjih opasnosti. Ispitanici su u 56,9% slučajeva smatrali da je u pitanju vrlo visoka ugroženost. Relativne frekvencije o percepciji ugroženosti po grupama ispitanika su: u odnosu na nacionalnu pripadnost je najviša kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nacionalno nisu izjasnili, a najniža je kod ispitanika Srba; bez značajnijih razlika između žena i muškaraca; nešto je viša za starosnu dob preko 45 godina; raste s većim obrazovanjem i s većim prosječnim primanjima po članu domaćinstva.

⁴² *Unutarnje opasnosti pripadaju grupi intervenirajućih varijabli za koju su ispitanici ocijenili razinu ugroženosti na ljestvici od 6 stupnjeva: (1) vrlo visoka ugroženost, (2) visoka ugroženost, (3) srednja ugroženost, (4) niska ugroženost, (5) vrlo niska ugroženost i (6) nema ugrožavanja. Rezultati empirijskog istraživanja su prilogu B, poglavlje 12.1. Frekvencije odgovora ispitanika, srednje vrijednosti, varijacije i Cronbachovi alfa-koeficijenti:*

1) *Tablica 15: Percepcija ugroženosti od unutarnjih opasnosti – srednje vrijednosti, varijacije i Cronbachovi alfa-koeficijenti za sve ispitanike, str. 189.*

2) *Tablica 16: Percepcija ugroženosti od unutarnjih opasnosti – frekvencije odgovora za sve ispitanike, str. 190.*

U grafikonu 4: Percepcija ugroženosti od unutarnjih opasnosti – Aritmetička sredina odgovora ispitanika u odnosu na nacionalnu pripadnost, uspoređene su srednje vrijednosti odgovora po nacionalnim grupama ispitanika, str. 115.

Rezultati istraživanja o međusobnoj povezanosti rizika se nalaze u prilogu B, poglavlje 12.2. Korelacijske i matrice kovarijanci i perceptualni dijagrami, str. 194-195.

Perceptualni dijagrami pokazuju da je *loša državna uprava, korupcija i zloupotreba vlasti* bliže povezana s unutarnjim opasnostima: *porast narkomanije među mladim ljudima, nedovoljni financijski izvori za provedbu održivog povratka raseljenih osoba i izbjeglica, visoka nezaposlenost i rastuće siromaštvo u Bosni i Hercegovini i nazadovanje u proizvodnji*, kao i *propadanje industrijskih kapaciteta u Bosni i Hercegovini*. Slična je povezanost ovih opasnosti na perceptualnim dijagramima za nacionalne grupe ispitanika.

Korelacijska analiza rezultata za sve ispitanike upućuje na visoku povezanost s *porastom narkomanije među mladim ljudima* ($r=0,53$). Nema izraženijeg kovariranja s drugim opasnostima. Slične korelacijske veze su kod ispitanika Bošnjaka i ispitanika Srba. Pored navedene opasnosti, korelacijska matrica za ispitanike Hrvate upućuje na visoku povezanost s opasnostima: *nazadovanje u proizvodnji i propadanje industrijskih kapaciteta u Bosni i Hercegovini* ($r=0,59$), *visoka nezaposlenost i rastuće siromaštvo u Bosni i Hercegovini* ($r=0,60$) i *slabo ulaganje u gospodarstvo, sporost i promašaji u privatizaciji* ($r=0,51$). Percepcija ugroženosti od *loše državne uprave, korupcije i zloupotrebe vlasti* je u srednjoj povezanosti s negativnom slobodom ($r=0,31$) u korelacijskoj matrici za sve ispitanike. Kod ispitanika Bošnjaka su ove veze izraženije, a u srednjoj povezanosti s ovom opasnosti još i vrijednosti: *priznanje dostojanstva* ($r=0,36$), *društvena pravda* ($r=0,31$), *poštivanje ljudskih prava* ($r=0,33$), *društveni poredak* ($r=0,31$), *nacionalna sigurnost* ($r=0,34$), *mir u svijetu* ($r=0,35$) i *pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini* ($r=0,32$). U korelacijskim matricama za ispitanike Srbe i Hrvate nema značajnijih veza ove opasnosti s društvenim vrijednostima.

Percepcija o postojanju srednje do vrlo visoke ugroženosti od ove opasnosti je prisutna kod: 98,6% ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 96,9% Hrvata, 95,0% Bošnjaka i 92,1% Srba.

Organizirani kriminal i nasilje kriminalnih grupa. Aritmetička sredina rezultata (M) o percepciju ugroženosti od *organiziranog kriminala i nasilja kriminalnih grupa* iznosi 5,20 za vrijednosti na ljestvici ugroženosti od 1 do 6, što je iznad prosjeka aritmetičkih sredina rezultata za ugroženost od unutarnjih opasnosti (M=4,96). Ispitanici imaju veću percepciju ugroženosti za opasnosti: *loša državna uprava, korupcija i zloupotreba vlasti* (M=5,32), *visoka nezaposlenost i rastuće siromaštvo u Bosni i Hercegovini* (M=5,34), *slabo ulaganje u gospodarstvo, sporost i promašaji u privatizaciji* (M=5,25) i *propadanje poljoprivredne i napuštanje sela* (M=5,27). Standardna devijacija od 1,04 pokazuje da je variranje stavova ispitanika manje nego kod većine ostalih unutarnjih opasnosti. Ispitanici su u 50,3% slučajeva smatrali da je u pitanju vrlo visoka ugroženost. Relativne frekvencije o percepciji ugroženosti po grupama

ispitanika su: u odnosu na nacionalnu pripadnost je najviša kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nacionalno nisu izjasnili, a najniža je kod ispitanika Bošnjaka (aritmetička sredina rezultata je najmanja kod ispitanika Srba); bez značajnijih razlika između žena i muškaraca; oscilacije u odnosu na starosnu dob, obrazovanost i primanja ispitanika nemaju trend rasta ili opadanja.

Perceptualni dijagram za sve ispitanike pokazuje da je *organizirani kriminal i nasilje kriminalnih grupa* bliže povezan s unutarnjim opasnostima: *nedovoljni financijski izvori za provedbu održivog povratka raseljenih osoba i izbjeglica, visoka nezaposlenost i rastuće siromaštvo u Bosni i odlazak mladih ljudi iz Bosne i Hercegovine zbog siromaštva i nezaposlenosti*. Povezanost ove opasnosti na perceptualnim dijagramima po nacionalnim podgrupama se donekle razlikuje od čitavog uzorka.

Dijagram za ispitanike Bošnjake pokazuje postojanje bliže povezanosti još s opasnostima: *slabo ulaganje u gospodarstvo, sporost i promašaji u privatizaciji i propadanje poljoprivrede i napuštanje sela*. Na dijagramu za ispitanike Srbe i ispitanike Hrvate je bliža povezanost s opasnostima: *šverc droge preko Bosne i Hercegovine i porast narkomanije među mladim ljudima*.

Korelacijska analiza rezultata za sve ispitanike upućuje na visoku povezanost s opasnostima: *slabo ulaganje u gospodarstvo, sporost i promašaji u privatizaciji* ($r=0,61$) i *propadanje poljoprivrede i napuštanje sela* ($r=0,51$). Nema izraženijeg kovariranja s drugim opasnostima. U korelacijskim matricama za ispitanike Bošnjake i Srbe je slična povezanost kao u uzorku, uz izraženije kovariranje s opasnosti – *slabo ulaganje u gospodarstvo, sporost i promašaji u privatizaciji*. U korelacijskim matricama za ispitanike Hrvate postoji visoka povezanost s opasnostima: *slabo ulaganje u gospodarstvo, sporost i promašaji u privatizaciji i trgovina ljudima, posebno ženama i djecom, preko Bosne i Hercegovine*. Percepcija ugroženosti od organiziranog kriminala i nasilja kriminalnih grupa nije u značajnijoj povezanosti niti s jednom specifičnom društvenom vrijednosti na razini čitavog uzorka. U korelacijskoj matrici za ispitanike Bošnjake postoji srednja povezanost ove opasnosti s vrijednostima: *priznanje dostojanstva* ($r=0,31$) i *nacionalna sigurnost* ($r=0,34$). U korelacijskim matricama za ispitanike Srbe i Hrvate nema značajnijih veza ove opasnosti s društvenim vrijednostima.

Percepcija o postojanju srednje do vrlo visoke ugroženosti od ove opasnosti je prisutna kod: 98,6% ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 96,0% Hrvata, 93,5% Srba i 92,0% Bošnjaka.

Nazadovanje u proizvodnji i propadanje industrijskih kapaciteta u Bosni i Hercegovini. Aritmetička sredina rezultata (M) o percepciji *ugroženosti od nazadovanja u proizvodnji i propadanja industrijskih kapaciteta u Bosni i Hercegovini* iznosi 5,18 za vrijednosti na ljestvici ugroženosti od 1 do 6, što je iznad prosjeka aritmetičkih sredina rezultata za ugroženost od unutarnjih opasnosti (M=4,96). Ispitanici imaju veću percepciju ugroženosti za unutarnje opasnosti: *loša državna uprava, korupcija i zloupotreba vlasti* (M=5,32), *organizirani kriminal i nasilje kriminalnih grupa* (M=5,20), *visoka nezaposlenost i rastuće siromaštvo u Bosni i Hercegovini* (M=5,34), *slabo ulaganje u gospodarstvo, sporost i promašaji u privatizaciji* (M=5,25), *propadanje poljoprivredne i napuštanje sela* (M=5,27) i *porast narkomanije među mladim ljudima* (M=5,19). Standardna devijacija od 1,12 pokazuje da je variranje stavova ispitanika manje nego kod većine ostalih unutarnjih opasnosti. Ispitanici su u 52,9% slučajeva smatrali da je u pitanju vrlo visoka ugroženost. Relativne frekvencije o percepciji ugroženosti po grupama ispitanika su: u odnosu na nacionalnu pripadnost je najviša kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nacionalno nisu izjasnili, a najniža je kod ispitanika Srba; bez značajnijih razlika između muškaraca i žena; raste s većom starosnom dobi; niža je za srednju stručnu spremu nego kod ostalih stupnjeva obrazovanja; niža je za prosječna primanja ispitanika u uzorku nego za one s najnižim ili najvišim primanjima.

Perceptualni dijagram za sve ispitanike pokazuje da je *nazadovanje u proizvodnji i propadanje industrijskih kapaciteta u Bosni i Hercegovini* bliže povezano sa unutarnjim opasnostima: *visoka nezaposlenost i rastuće siromaštvo u Bosni i Hercegovini* i *slabo ulaganje u gospodarstvo, sporost i promašaji u privatizaciji*. Povezanost ove opasnosti na perceptualnim dijagramima po nacionalnim podgrupama se donekle razlikuje od čitavog uzorka. Dijagram za ispitanike Bošnjake i ispitanike Srbe pokazuje još i bližu povezanost s *propadanjem poljoprivrede i napuštanjem sela*. Na dijagramu za ispitanike Hrvate je bliža povezanost i s *lošom državnom upravom, korupcijom i zloupotrebom vlasti*.

Korelacijska analiza rezultata za sve ispitanike upućuje na veliku povezanost i izraženije kovariranje s *visokom nezaposlenosti i rastućem siromaštvu u Bosni i Hercegovini* ($r=0,64$; $C=0,74$). Pored toga, korelacijska matrica za ispitanike Bošnjake upućuje na visoku povezanost s opasnostima: *nedovoljni financijski izvori za provedbu održivog povratka raseljenih osoba i izbjeglica* ($r=0,53$), *slabo ulaganje u gospodarstvo, sporost i promašaji u privatizaciji* ($r=0,51$) i *propadanje poljoprivrede i napuštanje sela* ($r=0,51$). Korelacijska matrica za ispitanike Srbe pokazuje sličnu povezanost kao u uzorku. Visoka je povezanost sa *slabim ulaganjem u gospodarstvo, sporostima i promašajima u privatizaciji* u korelacijskoj matrici za ispitanike Hrvate ($r=0,50$). Percepcija ugroženosti od *nazadovanja u proizvodnji i propadanja industrijskih kapaciteta* je u srednjoj povezanosti sa specifičnim

društvenim vrijednostima: *priznanje dostojanstva* ($r=0,33$), *društvena pravda* ($r=0,31$) i *mir u svijetu* ($r=0,32$). U korelacijskoj matrici za ispitanike Bošnjake ove veze su još izraženije, a u srednjoj povezanosti s ovom opasnosti su još i specifične vrijednosti: *negativna sloboda* ($r=0,33$), *očuvanje okoliša* ($r=0,31$), *jedinstvo s prirodom* ($r=0,33$), *odgovoran* ($r=0,30$), *priznanje dostojanstva* ($r=0,39$), *društvena pravda* ($r=0,33$), *poštivanje ljudskih prava* ($r=0,31$), *društveni poredak* ($r=0,33$), *obiteljska sigurnost* ($r=0,31$), *nacionalna sigurnost* ($r=0,35$), *poštivanje roditelja i starijih* ($r=0,31$), *mir u svijetu* ($r=0,35$) i *pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini* ($r=0,33$). U korelacijskoj matrici za ispitanike Srbe postoji srednja povezanost percepcije ugroženosti od nazadovanja u proizvodnji i propadanja industrijskih kapaciteta sa specifičnim društvenim vrijednostima: *priznanje dostojanstva* ($r=0,31$), *društvena pravda* ($r=0,32$) i *mir u svijetu* ($r=0,31$). U korelacijskoj matrici za ispitanike Hrvate nema značajnijih veza ove opasnosti sa specifičnim društvenim vrijednostima.

Percepcija o postojanju srednje do vrlo visoke ugroženosti od ove opasnosti je prisutna kod: 98,6% ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 91,2% Hrvata, 91,0% Bošnjaka i 90,4% Srba.

Visoka nezaposlenost i rastuće siromaštvo u Bosni i Hercegovini. Aritmetička sredina rezultata (M) o percepciji ugroženosti od *visoke nezaposlenosti i rastućeg siromaštva u Bosni i Hercegovini* iznosi 5,34 za vrijednosti na ljestvici ugroženosti od 1 do 6, što je najviša od svih aritmetičkih sredina rezultata za ugroženost od unutarnjih opasnosti (prosječna vrijednost aritmetičke sredine za unutarnje opasnosti je $M=4,96$). Standardna devijacija od 1,04 pokazuje da je variranje stavova ispitanika manje nego kod većine ostalih unutarnjih opasnosti. Ispitanici su u 60,4% slučajeva smatrali da je u pitanju vrlo visoka ugroženost. Relativne frekvencije o percepciji ugroženosti po grupama ispitanika su: u odnosu na nacionalnu pripadnost je najviša kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nacionalno nisu izjasnili, a najniža je kod ispitanika Srba; nešto je viša kod muškaraca nego kod žena; raste sa povećanjem starosne dobi ispitanika i s većim obrazovnim stupnjem ispitanika; opada od najnižih primanja do srednjih primanja, a zatim ponovno raste do najviših primanja po članu domaćinstva.

Perceptualni dijagram za sve ispitanike pokazuje da su *visoka nezaposlenost i rastuće siromaštvo u Bosni i Hercegovini* bliže povezani s *nazadovanjem u proizvodnji i propadanjem industrijskih kapaciteta u Bosni i Hercegovini*. Povezanost ove opasnosti na perceptualnim dijagramima za ispitanike Bošnjake i ispitanike Srbe je slična kao za sve ispitanike. Na dijagramu za ispitanike Hrvate, ova opasnost je bliže povezana još s *lošom državnom upravom, korupcijom i zloupotrebom vlasti*.

Korelacijska analiza rezultata za sve ispitanike upućuje na visoku povezanost i izraženije do srednje kovariranje s opasnostima: *nazadovanje u proizvodnji*

i propadanje industrijskih kapaciteta u Bosni i Hercegovini ($r=0,64$, $C=0,74$), nedovoljni financijski izvori za provedbu održivog povratka raseljenih osoba i izbjeglica ($r=0,57$; $C=0,70$), slabo ulaganje u gospodarstvo, sporost i promašaji u privatizaciji i propadanje poljoprivrede i napuštanje sela ($r=0,52$; $C=0,57$), propadanje poljoprivrede i napuštanje sela ($r=0,51$; $C=0,57$) i porast narkomanije među mladim ljudima ($r=0,50$; $C=0,53$). Percepcija ugroženosti od visoke nezaposlenosti i rastućeg siromaštva u Bosni i Hercegovini je u srednjoj povezanosti sa specifičnim društvenim vrijednostima: *negativna sloboda* ($r=0,33$), *odgovoran* ($r=0,31$); *priznanje dostojanstva* ($r=0,36$), *društvena pravda* ($r=0,34$) i *mir u svijetu* ($r=0,32$). Pored slične povezanosti kao u uzorku, u korelacijskim matricama za ispitanike Bošnjake postoji srednja povezanost i sa specifičnim vrijednostima: *jedinstvo s prirodom* ($r=0,32$), *društveni poredak* ($r=0,31$), *nacionalna sigurnost* ($r=0,37$), *poštovanje roditelja i starijih* ($r=0,33$) i *pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini* ($r=0,33$). U korelacijskoj matrici za ispitanike Srbe su te veze slične kao u uzorku osim što je vrijednost *bogatstvo* dostigla srednju negativnu povezanost s ovom opasnosti ($r=-0,31$). U korelacijskoj vezi za ispitanike Hrvate postoji srednja povezanost samo s *priznanjem dostojanstva* ($r=0,31$), a za ostale specifične vrijednosti povezanost s ovom opasnosti je slabija nego u uzorku.

Percepcija o postojanju srednje do vrlo visoke ugroženosti od ove opasnosti je prisutna kod: 98,6% ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 94,5% Hrvata, 92,8% Bošnjaka i 92,0% Srba.

Nedovoljni financijski izvori za provedbu održivog povratka raseljenih osoba i izbjeglica. Aritmetička sredina rezultata (M) o percepciji ugroženosti od *nedovoljnih financijskih izvora za provedbu održivog povratka raseljenih osoba i izbjeglica* iznosi 4,91 za vrijednosti na ljestvici ugroženosti od 1 do 6, što je nešto ispod prosjeka aritmetičkih sredina rezultata za ugroženost od unutarnjih opasnosti ($M=4,96$). Ova opasnost, zajedno s *odlaskom mladih ljudi iz Bosne i Hercegovine zbog nezaposlenosti* ($M=5,11$), zauzima središnje mjesto u percepciji ugroženosti među unutarnjim opasnostima. Standardna devijacija od 1,19 upućuje da je variranje stavova ispitanika srednjeg reda u odnosu na ostale unutarnje opasnosti. Ispitanici su u 39,4% slučajeva smatrali da je u pitanju vrlo visoka ugroženost. Relativne frekvencije o percepciji ugroženosti po grupama ispitanika su: u odnosu na nacionalnu pripadnost je najviša kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nacionalno nisu izjasnili, a najniža je kod ispitanika Srba; bez značajnijih razlika u odnosu na spol: raste s većom starosnom dobi ispitanika; opada s većim obrazovnim stupnjem ispitanika i većim primanjima po članu domaćinstva.

Perceptualni dijagram za sve ispitanike pokazuje da su nedovoljni financijski izvori za provedbu održivog povratka raseljenih osoba i izbjeglica bliže povezani s

porastom narkomanije među mladim ljudima i lošom državnom upravom, korupcijom i zloupotrebom vlasti. Pored navedenih opasnosti, na dijagramima za ispitanike Bošnjake i Hrvate je bliža veza s *visokom nezaposlenosti i rastućim siromaštvom u Bosni i Hercegovini*, a kod ispitanika Hrvata i s *propadanjem poljoprivrede i napuštanjem sela.*

Korelacijska analiza rezultata za sve ispitanike upućuje na veliku povezanost i izraženije kovariranje s *visokom nezaposlenosti i rastućim siromaštvom u Bosni i Hercegovini* ($r=0,57$; $C=0,70$). Nema većih razlika između korelacijske matrice za uzorak i korelacijskih matricama po nacionalnoj pripadnosti ispitanika. Jedino je u korelacijskoj matrici za ispitanike Bošnjake još prisutna visoka povezanost ove opasnosti s *porastom narkomanije među mladim ljudima* ($r=0,52$). Percepcija ugroženosti od nedovoljnih financijskih izvora za provedbu održivog povratka raseljenih osoba i izbjeglica je u srednjoj povezanosti samo sa specifičnom društvenom vrijednosti – *mezzo solidarnost s raseljenim i izbjeglim stanovnicima Bosne i Hercegovine* ($r=0,32$). U korelacijskoj matrici za ispitanike Hrvate srednja povezanost je kao u uzorku. U korelacijskoj matrici za ispitanike Bošnjake postoji srednja povezanost s *priznanjem dostojanstva* ($r=0,30$). U korelacijskoj matrici za ispitanike Bošnjake nema značajnije povezanosti sa specifičnim društvenim vrijednostima.

Percepcija o postojanju srednje do vrlo visoke ugroženosti od ove opasnosti koja je vezana za održivost povratka izbjeglih i raseljenih u Bosnu i Hercegovinu je prisutna kod: 97,1% ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 91,2% Hrvata, 90,2% Bošnjaka i 82,7% Srba.

Slabo ulaganje u gospodarstvo, sporost i promašaji u privatizaciji. Aritmetička sredina rezultata (M) o percepciji ugroženosti za slabo ulaganje u gospodarstvo, sporost i promašaje u privatizaciji iznosi 5,25 za vrijednosti na ljestvici ugroženosti od 1 do 6, što je iznad prosjeka aritmetičkih sredina rezultata za ugroženost od unutarnjih opasnosti ($M=4,96$). Ispitanici imaju veću percepciju ugroženosti za opasnosti: *loša državna uprava, korupcija i zloupotreba vlasti* ($M=5,32$), *visoka nezaposlenost i rastuće siromaštvo u Bosni i Hercegovini* ($M=5,34$) i *propadanje poljoprivredne i napuštanje sela* ($M=5,27$). Standardna devijacija od 1,04 pokazuje da je variranje stavova ispitanika manje nego kod većine ostalih unutarnjih opasnosti. Ispitanici su u 54,0% slučajeva smatrali da je u pitanju vrlo visoka ugroženost. Relativne frekvencije o percepciji ugroženosti po grupama ispitanika su: u odnosu na nacionalnu pripadnost je najviša kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nacionalno nisu izjasnili, a najniža je kod ispitanika Srba; viša je kod muškaraca nego kod žena; blago raste s povećanjem starosne dobi ispitanika, većim obrazovnim stupnjem ispitanika i većim primanjima po članu domaćinstva.

Perceptualni dijagram za sve ispitanike pokazuje da je *slabo ulaganje u privredu, sporost i promašaji u privatizaciji* bliže povezano s opasnostima: *propadanje poljoprivrede i napuštanje sela; visoka nezaposlenost i rastuće siromaštvo u Bosni i Hercegovini; i nazadovanje u proizvodnji i propadanje industrijskih kapaciteta u Bosni i Hercegovini*. Sličan raspored opasnosti je na perceptualnim dijagramima po nacionalnim grupama ispitanika.

Korelacijska analiza rezultata za sve ispitanike upućuje na visoku povezanost i srednje kovariranje s opasnostima: *organizirani kriminal i nasilje kriminalnih grupa* ($r=0,61$; $C=0,66$), *visoka nezaposlenost i rastuće siromaštvo u Bosni i Hercegovini* ($r=0,52$; $C=0,67$), *propadanje poljoprivrede i napuštanje sela* ($r=0,61$; $C=0,69$) i *odlazak mladih ljudi iz Bosne i Hercegovine zbog siromaštva i nezaposlenosti* ($r=0,50$; $C=0,53$). Izraženije je kovariranje s *prelaskom terorističkih grupa i prijevoz njihove opreme preko Bosne i Hercegovine* ($r=0,40$; $C=0,70$). Pored visoke povezanosti s opasnostima kao u uzorku, u korelacijskoj matrici za ispitanike Bošnjake postoji visoka povezanost s *nazadovanjem u proizvodnji i propadanjem industrijskih kapaciteta u Bosni i Hercegovini* ($r=0,51$; $C=0,61$). U korelacijskoj matrici za ispitanike Srbe povezanost između opasnosti je slična kao u uzorku. U korelacijskoj matrici za ispitanike Hrvate, pored veza kao u uzorku, postoji visoka povezanost s opasnostima: *loša državna uprava, korupcija i zloupotreba vlasti* ($r=0,51$; $C=0,38$) i *nazadovanje u proizvodnji i propadanje industrijskih kapaciteta u Bosni i Hercegovini* ($r=0,50$; $C=0,47$). Korelacijska analiza je pokazala da su razlike među istim koeficijentima korelacije kod nacionalnih grupa ispitanika na razini standardne greške uzorka. Može se zaključiti da je povezanost između slabog *ulaganja u gospodarstvo, sporosti i promašaja u privatizaciji* i drugih opasnosti slična kod svih nacionalnih grupa ispitanika. Percepcija ugroženosti za *slabo ulaganje u gospodarstvo, sporost i promašaje u privatizaciji* je u srednjoj povezanosti sa specifičnim društvenim vrijednostima: *negativna sloboda* ($r=0,31$), *priznanje dostojanstva* ($r=0,33$), *društvena pravda* ($r=0,32$) i *obiteljska sigurnost* ($r=0,31$). U korelacijskoj matrici za ispitanike Bošnjake ove veze su još izraženije, a u srednjoj povezanosti s ovom opasnosti su još i specifične vrijednosti: *očuvanje okoliša* ($r=0,32$), *jedinstvo s prirodom* ($r=0,34$), *odgovoran* ($r=0,32$), *nacionalna sigurnost* ($r=0,35$), *poštivanje roditelja i starijih* ($r=0,30$), *mir u svijetu* ($r=0,31$) i *pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini* ($r=0,33$). U korelacijskoj matrici za ispitanike Srbe ove veze su slabije, a srednja povezanost je samo s *priznanjem dostojanstva i društvenom pravdom*.

U korelacijskoj matrici za ispitanike Hrvate nema značajnijih veza ove opasnosti sa specifičnim društvenim vrijednostima. Percepcija o postojanju srednje do vrlo visoke ugroženosti od ove opasnosti je prisutna kod: 98,6% ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 95,6% Hrvata, 92,6% Bošnjaka i 91,9% Srba.

Propadanje poljoprivrede i napuštanje sela. Aritmetička sredina rezultata (M) o percepciji ugroženosti za *propadanje poljoprivrede i napuštanje sela* iznosi 5,27 za vrijednosti na ljestvici ugroženosti od 1 do 6, što je iznad prosjeka aritmetičkih sredina rezultata za ugroženost od unutarnjih opasnosti (M=4,96). Ispitanici imaju veću percepciju ugroženosti za opasnosti: *loša državna uprava, korupcija i zloupotreba vlasti* (M=5,32) i *visoka nezaposlenost i rastuće siromaštvo u Bosni i Hercegovini* (M=5,34). Standardna devijacija od 1,08 pokazuje da je variranje stavova ispitanika manje nego kod većine ostalih unutarnjih opasnosti. Ispitanici su u 57,3% slučajeva smatrali da je u pitanju vrlo visoka ugroženost. Relativne frekvencije po grupama ispitanika o percepciji ugroženosti su: u odnosu na nacionalnu pripadnost je najviša kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nacionalno nisu izjasnili, a najniža je kod ispitanika Bošnjaka (najmanja aritmetička sredina rezultata je kod ispitanika Srba); viša je kod muškaraca nego kod žena; blago raste s povećanjem starosne dobi ispitanika; blago opada s većim obrazovnim stupnjem ispitanika; blago raste s većim primanjima po članu domaćinstva.

Perceptualni dijagram za sve ispitanike pokazuje da je *propadanje poljoprivrede i napuštanje sela* bliže povezano sa *slabim ulaganjem u gospodarstvo, sporostima i promašajima u privatizaciji*. U širem prstenu su opasnosti: *visoka nezaposlenost i rastuće siromaštvo u Bosni i Hercegovini, nazadovanje u proizvodnji i propadanje industrijskih kapaciteta u Bosni i Hercegovini i organizirani kriminal i nasilje kriminalnih grupa*. Sličan raspored opasnosti je na perceptualnim dijagramima po nacionalnim podgrupama ispitanika, izuzev što dijagram za ispitanike Hrvate pokazuje bližu povezanost i sa *nedovoljnim financijskim izvorima za provedbu održivog povratka raseljenih osoba i izbjeglica*.

Korelacijska analiza rezultata za sve ispitanike upućuje na visoku povezanost i srednje kovariranje s opasnostima: *organizirani kriminal i nasilje kriminalnih grupa* ($r=0,51$; $C=0,57$), *visoka nezaposlenost i rastuće siromaštvo u Bosni i Hercegovini* ($r=0,51$; $C=0,56$), *slabo ulaganje u gospodarstvo, sporost i promašaji u privatizaciji* ($r=0,61$; $C=0,69$), *odlazak mladih ljudi iz Bosne i Hercegovine zbog siromaštva i nezaposlenosti* ($r=0,51$; $C=0,61$). Pored visoke povezanosti s opasnostima kao u uzorku, u korelacijskoj matrici za ispitanike Bošnjake postoji visoka povezanost s *nazadovanjem u proizvodnji i propadanjem industrijskih kapaciteta u Bosni i Hercegovini* ($r=0,51$; $C=0,63$). U korelacijskim matricama za ispitanike Srbe i Hrvate povezanost između opasnosti je slična kao u uzorku. Korelacijska analiza je pokazala da su razlike među istim koeficijentima korelacije kod nacionalnih grupa ispitanika na razini standardne greške uzorka. Može se zaključiti da je povezanost između *propadanja poljoprivrede i napuštanja sela* i drugih opasnosti slična kod svih nacionalnih grupa ispitanika. Percepcija ugroženosti za *propadanje poljoprivrede i napuštanje sela* je u srednjoj povezanosti sa specifičnim društvenim vrijednostima:

negativna sloboda ($r=0,33$), *priznanje dostojanstva* ($r=0,35$), *društvena pravda* ($r=0,32$), *nacionalna sigurnost* ($r=0,30$) i *mir u svijetu* ($r=0,32$). U korelacijskoj matrici za ispitanike Bošnjake ove veze su još izraženije, a u srednjoj povezanosti s ovom opasnosti su još i specifične vrijednosti: *očuvanje okoliša* ($r=0,32$), *jedinstvo s prirodom* ($r=0,34$), *odgovoran* ($r=0,32$), *nediskriminacija* ($r=0,32$), *poštivanje ljudskih prava* ($r=0,34$), *obiteljska sigurnost* ($r=0,31$), *poštivanje roditelja i starijih* ($r=0,35$), i *pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini* ($r=0,32$). U korelacijskoj matrici za ispitanike Srbe ove veze su slabije, a srednja povezanost je samo s priznanjem dostojanstva. U korelacijskoj matrici za ispitanike Hrvate nema značajnijih veza ove opasnosti sa specifičnim društvenim vrijednostima.

Percepcija o postojanju srednje do vrlo visoke ugroženosti od ove opasnosti je prisutna kod: 100,0% ispitanika koji su se izjasnili kao ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 94,2% Hrvata, 92,9% Srba i 91,6% Bošnjaka.

Odlazak mladih ljudi iz Bosne i Hercegovine zbog siromaštva i nezaposlenosti.

Aritmetička sredina rezultata (M) o percepciji ugroženosti za *odlazak mladih ljudi iz Bosne i Hercegovine zbog siromaštva i nezaposlenosti* iznosi 5,11 za vrijednosti na ljestvici ugroženosti od 1 do 6, što je iznad prosjeka aritmetičkih sredina rezultata za ugroženost od unutarnjih opasnosti (M=4,96). Ova opasnost, zajedno s *nedovoljnim financijskim izvorima za provedbu održivog povratka raseljenih osoba i izbjeglica* (M=4,91), zauzima središnje mjesto u percepciji ugroženosti među unutarnjim opasnostima. Standardna devijacija od 1,12 pokazuje da je variranje stavova ispitanika manje nego kod većine ostalih unutarnjih opasnosti. Ispitanici su u 47,2% slučajeva smatrali da je u pitanju vrlo visoka ugroženost. Relativne frekvencije o percepciji ugroženosti po grupama ispitanika su: u odnosu na nacionalnu pripadnost je najviša kod ispitanika Hrvata, a najniža kod ispitanika Srba; viša je kod muškaraca nego kod žena; blago raste s povećanjem starosne dobi ispitanika: opada s većim obrazovnim stupnjem ispitanika i s većim primanjima po članu domaćinstva.

Perceptualni dijagram za sve ispitanike pokazuje da je *odlazak mladih ljudi iz Bosne i Hercegovine zbog siromaštva i nezaposlenosti* bliže povezan s *propadanjem poljoprivrede i napuštanjem sela i organiziranim kriminalom i nasiljem kriminalnih grupa*. Sličan raspored opasnosti je na perceptualnim dijagramima po nacionalnim grupama ispitanika, izuzev što dijagram za ispitanike Hrvate pokazuje bližu povezanost i s *nedovoljnim financijskim izvorima za provedbu održivog povratka raseljenih osoba i izbjeglica*.

Korelacijska analiza rezultata za sve ispitanike upućuje na visoku povezanost i srednje kovariranje rezultata s opasnostima: *slabo ulaganje u gospodarstvo, sporost i promašaji u privatizaciji* ($r=0,50$; $C=0,59$), *propadanje poljoprivrede i napuštanje sela* ($r=0,51$; $C=0,61$), *stradavanje stanovništva od mina i drugih*

eksplozivnih sredstava zaostalih iz rata ($r=0,52$; $C=0,69$), *onemogućeno kretanje stanovništva, razvoj poljoprivrede i turizma zbog postojanja minskih polja* ($r=0,51$; $C=0,70$) i *trgovina ljudima, posebno ženama i djecom, preko Bosne i Hercegovine* ($r=0,51$; $C=0,69$). Pored sličnih veza kao u uzorku, u korelacijskim matricama za ispitanike Bošnjake postoji visoka povezanost sa *švercom droge preko Bosne i Hercegovine* ($r=0,52$; $C=0,71$) i izraženije kovariranje s *opasnostima vezanim za problem mina u Bosni i Hercegovini*. U korelacijskim matricama za ispitanike Srbe ove veze su slabije, a kovarijantne veze su jače nego u uzorku. Visoka povezanost kao u uzorku je samo za opasnosti: *propadanje poljoprivrede i napuštanje sela i trgovina ljudima, posebno ženama i djecom preko Bosne i Hercegovine*. Percepcija ugroženosti za *odlazak mladih ljudi iz Bosne i Hercegovine zbog siromaštva i nezaposlenosti* je u srednjoj povezanosti samo sa specifičnom društvenom vrijednosti *priznanje dostojanstva* ($r=0,30$) u korelacijskoj matrici za sve ispitanike. Isto je u korelacijskoj matrici za ispitanike. U korelacijskoj matrici za ispitanike Srbe, pored srednje povezanosti s *priznanjem dostojanstva* ($r=0,34$), prisutna je povezanost sa *negativnom slobodom* ($r=0,31$) i *društvenom pravdom* ($r=0,31$). U korelacijskoj matrici za ispitanike Hrvate nema značajnijih veza ove opasnosti sa specifičnim društvenim vrijednostima.

Percepcija o postojanju srednje do vrlo visoke ugroženosti od ove opasnosti je prisutna kod: 96,0% Hrvata, 91,4% ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 90,7% Bošnjaka i 90,0% Srba.

Porast narkomanije među mladim ljudima. Aritmetička sredina rezultata (M) o percepciji ugroženosti za *porast narkomanije među mladim ljudima* iznosi 5,19 za vrijednosti na ljestvici ugroženosti od 1 do 6, što je iznad prosjeka aritmetičkih sredina rezultata za ugroženost od unutarnjih opasnosti ($M=4,96$). Ispitanici imaju veću percepciju ugroženosti za opasnosti: *loša državna uprava, korupcija i zloupotreba vlasti* ($M=5,32$), *organizirani kriminal i nasilje kriminalnih grupa* ($M=5,20$), *visoka nezaposlenost i rastuće siromaštvo u Bosni i Hercegovini* ($M=5,34$), *slabo ulaganje u gospodarstvo, sporost i promašaji u privatizaciji i propadanje poljoprivrede i napuštanje sela*. Standardna devijacija je 1,02, što pokazuje da je variranje stavova ispitanika manje nego kod većine ostalih unutarnjih opasnosti. Ispitanici su u 49,7% slučajeva smatrali da je u pitanju vrlo visoka ugroženost. Relativne frekvencije o percepciji ugroženosti po grupama ispitanika su: u odnosu na nacionalnu pripadnost je najviša kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nacionalno nisu izjasnili, a najniža je kod ispitanika Srba i Bošnjaka (najmanja aritmetička sredina rezultata je kod ispitanika Srba); bez značajnijih razlika između žena i muškaraca; opada s povećanjem starosne dobi ispitanika: niža je za ispitanike bez škole ili s osnovnom školom nego za ostale obrazovne podgrupe ispitanika; nema značajnijih oscilacija u odnosu na primanja po članu domaćinstva.

Perceptualni dijagram za sve ispitanike pokazuje da je *porast narkomanije među mladim ljudima* bliže povezan s *nedovoljnim financijskim izvorima za provedbu održivog povratka raseljenih osoba i izbjeglica i lošom državnom upravom, korupcijom i zloupotrebom vlasti*. Sličan raspored opasnosti je na perceptualnim dijagramima po nacionalnim grupama ispitanika, izuzev što: dijagram za ispitanike Bošnjake pokazuje bližu povezanost i s *visokom nezaposlenosti i rastućim siromaštvom u Bosni i Hercegovini*; dijagram za ispitanike Srbe pokazuje bližu povezanost i s *nedovoljnim financijskim izvorima za provedbu održivog povratka raseljenih osoba i izbjeglica*; i dijagram za ispitanike Hrvate pokazuje bližu povezanost i s *organiziranim kriminalom i nasiljem kriminalnih grupa*.

Korelacijska analiza rezultata za sve ispitanike upućuje na visoku povezanost i srednje kovariranje s opasnostima slično kao na perceptualnim dijagramima: *loša državna uprava, korupcija i zloupotreba vlasti* ($r=0,52$; $C=0,52$), *visoka nezaposlenost i rastuće siromaštvo u Bosni i Hercegovini* ($r=0,50$; $C=0,53$). Slične uzorku su veze između opasnosti u korelacijskoj matrici za ispitanike Bošnjake, s tim što postoji visoka povezanost s *nedovoljnim financijskim izvorima za provedbu održivog povratka raseljenih osoba i izbjeglica*. U korelacijskoj matrici za ispitanike Srbe povezanost opasnosti je slična kao u uzorku, a kod ispitanika Hrvata visoka povezanost je samo s *lošom državnom upravom, korupcijom i zloupotrebom vlasti*. Percepcija ugroženosti za *porast narkomanije među mladim ljudima* nije u značajnijoj povezanosti niti s jednom specifičnom društvenom vrijednosti u korelacijskim matricama za čitav uzorak i po nacionalnim grupama ispitanika.

Percepcija o postojanju srednje do vrlo visoke ugroženosti od ove opasnosti je prisutna kod: 98,6% ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 95,3% Hrvata, 92,7% Srba i 92,7% Bošnjaka.

Porast nasilja u Bosni i Hercegovini na nacionalnoj ili vjerskoj osnovi. Aritmetička sredina rezultata (M) o percepciji ugroženosti od *porasta nasilja u Bosni i Hercegovini na nacionalnoj ili vjerskoj osnovi* iznosi 4,65 za vrijednosti na ljestvici ugroženosti od 1 do 6, što je ispod prosjeka aritmetičkih sredina rezultata za ugroženost od unutarnjih opasnosti (M=4,96). Ispitanici imaju manju percepciju ugroženosti za opasnosti: *preseljavanje stanovništva unutar Bosne i Hercegovine zbog straha od širenja međunacionalnih sukoba* (M=4,40) i *visoka količina streljačkog i drugog lakog naoružanja koje stanovnici Bosne i Hercegovine nelegalno drže* (M=4,57). Standardna devijacija je 1,34, što pokazuje da je variranje stavova ispitanika znatno veće nego za većinu ostalih unutarnjih opasnosti. Ispitanici su u 34,6% slučajeva smatrali da je u pitanju vrlo visoka ugroženost. Relativne frekvencije o percepciji ugroženosti po grupama ispitanika su: u odnosu na nacionalnu pripadnost je najviša

kod ispitanika Hrvata, a najniža je kod ispitanika Srba; viša je kod žena nego kod muškaraca; blago raste s višom starosnom dobi; opada s većim obrazovanjem i većim primanjima po članu domaćinstva.

Perceptualni dijagram za sve ispitanike pokazuje da je *porast nasilja u Bosni i Hercegovini na nacionalnoj ili vjerskoj osnovi* bliže povezan s *preseljavanjem stanovništva unutar Bosne i Hercegovine zbog straha od širenja međunacionalnih sukoba i s nacionalističkim ekstremizmom i stvaranjem klime nepovjerenja među narodima*. Sličan raspored je zadržan na perceptualnim dijagramima nacionalnih grupa ispitanika.

Korelacijska analiza rezultata za sve ispitanike upućuje na visoku povezanost s drugim opasnostima slično kao na perceptualnom dijagramu. Vrlo visoka je povezanost i izrazito kovariranje s *preseljavanjem stanovništva unutar Bosne i Hercegovine zbog straha od širenja međunacionalnih sukoba* ($r=0,72$; $C=1,36$), a visoka povezanost i izraženije kovariranje s *nacionalističkim ekstremizmom i stvaranjem klime nepovjerenja među narodima* ($r=0,61$; $C=1,10$). Izraženije je kovariranje s većinom vanjskih prijetnji. Slične uzorku su korelacijske povezanosti između opasnosti kod ispitanika Bošnjaka i Hrvata. U korelacijskoj matrici za ispitanike Srbe postoji još visoka povezanost sa *švercom oružja za masovno uništenje preko Bosne i Hercegovine* ($r=0,54$, $C=1,14$). *Percepcija ugroženosti za porast nasilja u Bosni i Hercegovini na nacionalnoj i vjerskoj osnovi* nije u značajnijoj povezanosti niti s jednom specifičnom društvenom vrijednosti u korelacijskim matricama za čitav uzorak i po nacionalnim grupama ispitanika.

Percepcija o postojanju srednje do vrlo visoke ugroženosti od ove opasnosti je prisutna kod: 95,9% Hrvata, 84,3% ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 83,4% Bošnjaka i 77,4% Srba.

Preseljavanje stanovništva unutar Bosne i Hercegovine zbog straha od širenja međunacionalnih sukoba. Aritmetička sredina rezultata (M) o percepciji ugroženosti od *preseljavanja stanovništva unutar Bosne i Hercegovine zbog straha od širenja međunacionalnih sukoba* iznosi 4,40 za vrijednosti na ljestvici ugroženosti od 1 do 6, što je najmanja od svih aritmetičkih sredina rezultata za ugroženost od unutarnjih opasnosti. Standardna devijacija od 1,40 pokazuje da je variranje stavova ispitanika veće nego za većinu ostalih unutarnjih opasnosti. Ispitanici su u 27,3% slučajeva smatrali da je u pitanju vrlo visoka ugroženost. Relativne frekvencije o percepciji ugroženosti po grupama ispitanika su: u odnosu na nacionalnu pripadnost je najviša kod ispitanika Bošnjaka, a najniža je kod ispitanika Srba; viša je kod žena nego kod muškaraca; raste se većom starosnom dobi; opada sa većim obrazovanjem; viša je za ispitanike s primanjima po članu domaćinstva koja su ispod prosjeka.

Perceptualni dijagram za sve ispitanike pokazuje da je *preseljavanje stanovništva unutar Bosne i Hercegovine zbog straha od širenja međunacionalnih sukoba* bliže povezano s *porastom nasilja u Bosni i Hercegovini na nacionalnoj ili vjerskoj osnovi* i *nacionalističkim ekstremizmom i stvaranjem klime nepovjerenja među narodima*. Sličan raspored je zadržan na perceptualnim dijagramima nacionalnih grupa ispitanika.

Korelacijska analiza rezultata za sve ispitanike upućuje na visoku povezanost sa drugim opasnostima slično kao na perceptualnom dijagramu. Vrlo visoka je povezanost i izrazito kovariranje s *porastom nasilja u Bosni i Hercegovini na nacionalnoj ili vjerskoj osnovi* ($r=0,72$; $C=1,36$), a visoka povezanost i izraženije kovariranje s *nacionalističkim ekstremizmom i stvaranjem klime nepovjerenja među narodima* ($r=0,59$; $C=1,08$). Također je izraženije kovariranje s većinom vanjskih prijetnji i s *opasnostima vezanim za postojanje minskih polja u Bosni i Hercegovini*. Slične uzorku su korelacijske povezanosti između opasnosti kod svih nacionalnih grupa ispitanika. *Percepcija ugroženosti za porast nasilja u Bosni i Hercegovini na nacionalnoj i vjerskoj osnovi* nije u značajnijoj povezanosti niti s jednom specifičnom društvenom vrijednosti u korelacijskim matricama za čitav uzorak i po nacionalnim grupama ispitanika.

Percepcija o postojanju srednje do vrlo visoke ugroženosti od ove opasnosti je prisutna kod: 79,0% Bošnjaka, 78,8% Hrvata, 72,9% ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili i 69,6% Srba.

Nacionalistički ekstremizam i stvaranje klime nepovjerenja među narodima. Aritmetička sredina rezultata (M) o percepciji ugroženosti od *nacionalističkog ekstremizma i stvaranja klime nepovjerenja među narodima* iznosi 4,76 za vrijednosti na ljestvici ugroženosti od 1 do 6, što je ispod prosjeka aritmetičkih sredina rezultata za ugroženost od unutarnjih opasnosti ($M=4,96$). Ispitanici imaju manju percepciju ugroženosti za opasnosti: *porast nasilja u Bosni i Hercegovini na vjerskoj i nacionalnoj osnovi* ($M=4,65$), *preseljavanje stanovništva unutar Bosne i Hercegovine zbog straha od širenja međunacionalnih sukoba* ($M=4,40$), *industrijsko zagađenje zemlje, vode i drugih prirodnih izvora* ($M=7,74$), *onemogućeno kretanje stanovništva, razvoj poljoprivrede i turizma zbog postojanja minskih polja* ($M=4,70$) i *visoka količina streljačkog i drugog lakog naoružanja koje stanovnici Bosne i Hercegovine nelegalno drže* ($M=4,57$). Standardna devijacija je 1,31, što pokazuje da je variranje stavova ispitanika veće nego za većinu ostalih unutarnjih opasnosti. Ispitanici su u 35.6% slučajeva smatrali da je u pitanju vrlo visoka ugroženost. Relativne frekvencije o percepciji ugroženosti po grupama ispitanika su: u odnosu na nacionalnu pripadnost je najviša kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, a najniža je kod ispitanika Srba; veća je kod žena nego kod muškaraca; blago raste, s većom starosnom dobi, obrazovanjem i većim primanjima po članu domaćinstva.

Perceptualni dijagram za sve ispitanike pokazuje da je *nacionalistički ekstremizam i stvaranje klime nepovjerenja među narodima* bliže povezan s *preseljavanjem stanovništva unutar Bosne i Hercegovine zbog straha od širenja međunacionalnih sukoba* i s *porastom nasilja u Bosni i Hercegovini na nacionalnoj ili vjerskoj osnovi*. Sličan raspored je zadržan na perceptualnim dijagramima nacionalnih grupa ispitanika.

Korelacijska analiza rezultata za sve ispitanike upućuje na visoku povezanost s drugim opasnostima, slično kao na perceptualnom dijagramu. Visoka povezanost i izraženije kovariranje je s opasnosti *preseljavanja stanovništva unutar Bosne i Hercegovine zbog straha od širenja međunacionalnih sukoba* ($r=0,59$; $C=1,08$) i s *porastom nasilja u Bosni i Hercegovini na nacionalnoj ili vjerskoj osnovi* ($r=0,63$; $C=1,10$). Slične uzorku su korelacijske povezanosti između opasnosti kod svih nacionalnih grupa ispitanika. Percepcija ugroženosti za *nacionalistički ekstremizam i stvaranje klime nepovjerenja među narodima* nije u značajnijoj povezanosti niti sa jednom specifičnom društvenom vrijednosti u korelacijskim matricama za čitav uzorak i po nacionalnim grupama ispitanika.

Percepcija o postojanju srednje do vrlo visoke ugroženosti od ove opasnosti je prisutna kod: 94,3% ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 87,0% Bošnjaka, 85,9% Hrvata i 79,8% Srba.

Industrijsko zagađenje zemlje, vode i drugih prirodnih izvora. Aritmetička sredina rezultata (M) o percepciji ugroženosti od *industrijskog zagađenja zemlje, vode i drugih prirodnih izvora* iznosi 4,74 za vrijednosti na ljestvici ugroženosti od 1 do 6, što je ispod prosjeka aritmetičkih sredina rezultata za ugroženost od unutarnjih opasnosti ($M=4,96$). Ispitanici imaju manju percepciju ugroženosti za opasnosti: *porast nasilja u Bosni i Hercegovini na vjerskoj i nacionalnoj osnovi* ($M=4,65$), *preseljavanje stanovništva unutar Bosne i Hercegovine zbog straha od širenja međunacionalnih sukoba* ($M=4,40$), *onemogućeno kretanje stanovništva, razvoj poljoprivrede i turizma zbog postojanja minskih polja* ($M=4,70$) i *visoka količina streljačkog i drugog lakog naoružanja koje stanovnici Bosne i Hercegovine nelegalno drže* ($M=4,57$). Standardna devijacija od 1,25 pokazuje da je variranje stavova ispitanika veće nego za većinu ostalih unutarnjih opasnosti. Ispitanici su u 34,6% slučajeva smatrali da je u pitanju vrlo visoka ugroženost. Relativne frekvencije po grupama ispitanika o percepciji ugroženosti su: u odnosu na nacionalnu pripadnost je najviša kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili (aritmetička sredina rezultata je najviša kod ispitanika Hrvata), a najniža je kod ispitanika Bošnjaka; nema značajnijih razlika u odnosu na spol ispitanika; raste s većom starosnom dobi; opada s većim stupnjem obrazovanja i većim primanjima po članu domaćinstva.

Perceptualni dijagram za sve ispitanike pokazuje da je *industrijsko zagađenje zemlje, vode i drugih prirodnih izvora* bliže povezano s opasnostima: *velika količina streljačkog i drugog lakog naoružanja koje stanovnici Bosne i Hercegovine nelegalno drže, onemogućeno kretanje stanovništva, razvoj poljoprivrede i turizma zbog postojanja minskih polja i stradavanje stanovništva od mina i drugih eksplozivnih naprava zaostalih iz rata*. Sličan raspored ovih opasnosti je na perceptualnim dijagramima nacionalnih grupa ispitanika.

Korelacijska analiza rezultata za sve ispitanike upućuje da s prethodno navedenim opasnostima postoji srednja povezanost i izraženije kovariranje. Visoka povezanost i izraženije kovariranje je s vanjskim prijetnjama vezanim za *prekograničnu nelegalnu trgovinu ljudima, oružjem i drogom: šverc droge preko Bosne i Hercegovine* ($r=0,52$; $c=0,77$) i *trgovina ljudima, posebno ženama i djecom, preko Bosne i Hercegovine* ($r=0,53$; $C=0,80$). Izraženije je kovariranje s *prelaskom terorističkih grupa i prijevozom njihove opreme preko Bosne i Hercegovine*. Povezanost opasnosti je izraženija u korelacijskim matricama za ispitanike Bošnjake, nego u uzorku, a postoji visoka povezanost i izraženije kovariranje s opasnostima: *stradavanje stanovništva od mina i drugih eksplozivnih sredstava zaostalih iz rata* ($r=0,50$; $c=0,76$), *onemogućeno kretanje stanovništva, razvoj poljoprivrede i turizma zbog postojanja minskih polja* ($r=0,53$; $C=0,82$) i *velika količina streljačkog i drugog lakog naoružanja koje stanovnici Bosne i Hercegovine nelegalno drže* ($r=0,55$; $C=0,95$). U korelacijskim matricama za ispitanike Srbe i Hrvate je povezanost između opasnosti slična kao u uzorku. Percepcija ugroženosti za industrijsko zagađenje zemlje, vode i drugih prirodnih izvora nije u značajnijoj povezanosti niti s jednom specifičnom društvenom vrijednosti u korelacijskim matricama za čitav uzorak i po nacionalnim grupama ispitanika.

Percepcija o postojanju srednje do vrlo visoke ugroženosti od ove opasnosti je prisutna kod: 94,3% ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 91,8% Hrvata, 84,4% Srba i 81,8% Bošnjaka.

Stradavanje stanovništva od mina i drugih eksplozivnih naprava zaostalih iz rata. Aritmetička sredina rezultata (M) o percepciji ugroženosti od *stradavanja stanovništva od mina i drugih eksplozivnih naprava zaostalih iz rata* iznosi 4,82 za vrijednosti na ljestvici ugroženosti od 1 do 6, što je ispod prosjeka aritmetičkih sredina rezultata za ugroženost od unutarnjih opasnosti (M=4,96). Ispitanici imaju manju percepciju ugroženosti za opasnosti: *porast nasilja u Bosni i Hercegovini na vjerskoj i nacionalnoj osnovi* (M=4,65), *preseljavanje stanovništva unutar Bosne i Hercegovine zbog straha od širenja međunacionalnih sukoba* (M=4,40), *nacionalistički ekstremizam i stvaranje klime nepovjerenja među narodima* (M=4,76), *industrijsko zagađenje zemlje, vode i drugih prirodnih resursa* (M=4,74),

onemogućeno kretanje stanovništva, razvoj poljoprivrede i turizma zbog postojanja minskih polja ($M=4,70$) i *velika količina streljačkog i drugog lakog naoružanja koje stanovnici Bosne i Hercegovine nelegalno drže* ($M=4,57$). Standardna devijacija od 1,19 pokazuje da je variranje stavova ispitanika srednjeg reda u odnosu na ostale unutarnje opasnosti. Ispitanici su u 35,6% slučajeva smatrali da je u pitanju vrlo visoka ugroženost. Relativne frekvencije o percepciji ugroženosti po grupama ispitanika su: u odnosu na nacionalnu pripadnost je najviša kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili (aritmetička sredina je najveća kod ispitanika Hrvata), a najniža je kod ispitanika Srba; nema značajnijih razlika u odnosu na spol ispitanika; raste s većom starosnom dobi; opada s većim stupnjem obrazovanja i većim primanjima po članu domaćinstva.

Perceptualni dijagram za sve ispitanike pokazuje da je *stradavanje stanovništva od mina i drugih eksplozivnih naprava zaostalih iz rata* bliže povezano s opasnostima: *velika količina streljačkog i drugog lakog naoružanja koje stanovnici Bosne i Hercegovine nelegalno drže, onemogućeno kretanje stanovništva, razvoj poljoprivrede i turizma zbog postojanja minskih polja i industrijsko zagađenje zemlje, vode i drugih prirodnih izvora*. Sličan raspored je zadržan na perceptualnim dijagramima nacionalnih grupa ispitanika.

Korelacijska analiza rezultata za sve ispitanike upućuje na vrlo visoku povezanost i izraženije kovariranje s opasnosti *onemogućenog kretanja stanovništva, razvoj poljoprivrede i turizma zbog postojanja minskih polja* ($r=0,78$; $C=1,14$). Visoka je povezanost i izraženije kovariranje s opasnostima: *velika količina streljačkog i drugog lakog naoružanja koje stanovnici Bosne i Hercegovine nelegalno drže* ($r=0,61$; $C=0,99$) i *odlazak mladih ljudi iz Bosne i Hercegovine zbog siromaštva i nezaposlenosti* ($r=0,52$; $C=0,69$). Slične uzorku je povezanost u korelacijskim matricama za sve nacionalne grupe ispitanika. U korelacijskoj matrici za ispitanike Bošnjake postoji još visoka povezanost s *industrijskim zagađenjem zemlje, vode i drugih prirodnih izvora* ($r=0,50$; $C=0,76$). Percepcija ugroženosti za stradavanje stanovništva od mina i drugih eksplozivnih naprava zaostalih iz rata nije u značajnijoj povezanosti niti s jednom specifičnom društvenom vrijednosti u korelacijskim matricama za čitav uzorak i po nacionalnim grupama ispitanika.

Percepcija o postojanju srednje do vrlo visoke ugroženosti od ove opasnosti je prisutna kod: 97,3% ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 93,8% Hrvata, 88,1% Bošnjaka i 83,4% Srba.

Onemogućeno kretanje stanovništva, razvoj poljoprivrede i turizma zbog postojanja minskih polja. Aritmetička sredina rezultata (M) o percepciji ugroženosti za onemogućeno kretanje stanovništva, razvoj poljoprivrede i turizma zbog postojanja minskih polja iznosi 4,70 za vrijednosti na ljestvici ugroženosti od 1 do 6, što je ispod prosjeka aritmetičkih sredina rezultata za ugroženost od unutarnjih opasnosti

($M=4,96$). Ispitanici imaju manju percepciju ugroženosti za opasnosti: *porast nasilja u Bosni i Hercegovini na vjerskoj i nacionalnoj osnovi* ($M=4,65$), *preseljavanje stanovništva unutar Bosne i Hercegovine zbog straha od širenja međunacionalnih sukoba* ($M=4,40$) i *velika količina streljačkog i drugog lakog naoružanja koje stanovnici Bosne i Hercegovine nelegalno drže* ($M=4,57$). Standardna devijacija od 1,23 pokazuje da je variranje stavova ispitanika srednjeg reda u odnosu na ostale unutarnje opasnosti. Ispitanici su u 32,5% slučajeva smatrali da je u pitanju vrlo visoka ugroženost. Relativne frekvencije o percepciji ugroženosti po grupama ispitanika su: u odnosu na nacionalnu pripadnost je najviša kod ispitanika koji su se izjasnili kao ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, a najniža je kod ispitanika Srba; nema značajnijih razlika u odnosu na spol ispitanika; raste s većom starosnom dobi; opada s većim stupnjem obrazovanja i većim primanjima po članu domaćinstva.

Perceptualni dijagram za sve ispitanike pokazuje da je *onemogućeno kretanje stanovništva, razvoj poljoprivrede i turizma zbog postojanja minskih polja* bliže povezano s opasnostima: *velika količina streljačkog i drugog lakog naoružanja koje stanovnici Bosne i Hercegovine nelegalno drže, stradavanje stanovništva od mina i drugih eksplozivnih naprava zaostalih iz rata i industrijsko zagađenje zemlje, vode i drugih prirodnih izvora*. Sličan raspored je zadržan na perceptualnim dijagramima nacionalnih grupa ispitanika.

Korelacijska analiza rezultata za sve ispitanike upućuje na vrlo visoku povezanost i izraženije kovariranje sa *stradavanjem stanovništva od mina i drugih eksplozivnih naprava zaostalih iz rata* ($r=0,78$; $C=1,14$). Visoka povezanost i srednje do izraženije kovariranje je s opasnostima: *velika količina streljačkog i drugog lakog naoružanja koje stanovnici Bosne i Hercegovine nelegalno drže* ($r=0,65$; $C=1,08$), *odlazak mladih ljudi iz Bosne i Hercegovine zbog siromaštva i nezaposlenosti* ($r=0,51$; $C=0,70$) i *trgovina ljudima, posebno ženama i djecom, preko Bosne i Hercegovine* ($r=0,56$; $C=0,83$). U korelacijskoj matrici za ispitanike Bošnjake su veze između percepcije o *onemogućenom kretanju stanovništva, razvoju poljoprivrede i turizma zbog postojanja minskih polja* jače nego u uzorku. Postoji visoka povezanost još s opasnostima: *šverc droge preko Bosne i Hercegovine* ($r=0,53$; $C=0,78$) i *prelazak terorističkih grupa i prijevoz njihove opreme preko Bosne i Hercegovine* ($r=0,51$; $C=0,77$). U korelacijskoj matrici za ispitanike Srbe i Hrvate nema visoke povezanosti sa *odlaskom mladih ljudi iz Bosne i Hercegovine zbog siromaštva i nezaposlenosti* kao što je to u uzorku. Percepcija ugroženosti za *onemogućeno kretanje stanovništva, razvoj poljoprivrede i turizma zbog postojanja minskih polja* nije u značajnijoj povezanosti niti s jednom specifičnom društvenom vrijednosti u korelacijskim matricama za čitav uzorak i po nacionalnim grupama ispitanika.

Percepcija o postojanju srednje do vrlo visoke ugroženosti od ove opasnosti je prisutna kod: 97,1% ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 93,8% Hrvata, 88,1% Bošnjaka i 83,4% Srba.

Velika količina streljačkog i drugog lakog naoružanja koje stanovnici Bosne i Hercegovine nelegalno drže. Aritmetička sredina rezultata (M) o percepciji ugroženosti od *velike količine streljačkog i drugog lakog naoružanja koje stanovnici Bosne i Hercegovine nelegalno drže* iznosi 4,57 na ljestvici ugroženosti od 1 do 6, što je ispod prosjeka aritmetičkih sredina rezultata za ugroženost od unutarnjih opasnosti (M=4,96). Ispitanici imaju manju percepciju ugroženosti samo za opasnost *preseljavanje stanovništva unutar Bosne i Hercegovine zbog straha od širenja međunacionalnih sukoba* (M=4,40). Standardna devijacija od 1,35 pokazuje da je variranje stavova ispitanika više nego kod većine ostalih unutarnjih opasnosti. Ispitanici su u 31,7% slučajeva smatrali da je u pitanju vrlo visoka ugroženost. Relativne frekvencije o percepciji ugroženosti po grupama ispitanika su: u odnosu na nacionalnu pripadnost je najviša kod ispitanika Hrvata, a najmanja kod ispitanika Srba; bez značajnijih razlika između muškaraca i žena; raste s većom starosnom dobi; opada s većim stupnjem obrazovanja i većim primanjima po članu domaćinstva.

Perceptualni dijagram za sve ispitanike pokazuje da je *velika količina streljačkog i drugog lakog naoružanja koje stanovnici Bosne i Hercegovine nelegalno drže* bliže povezana s opasnostima: *onemogućeno kretanje stanovništva, razvoj poljoprivrede i turizma zbog postojanja minskih polja, stradavanje stanovništva od mina i drugih eksplozivnih naprava zaostalih iz rata i industrijsko zagađenje zemlje, vode i drugih prirodnih izvora*. Sličan raspored je zadržan na perceptualnim dijagramima nacionalnih grupa ispitanika.

Korelacijska analiza rezultata za sve ispitanike ukazuje na visoku povezanost i izraženije kovariranje s opasnostima: *stradavanje stanovništva od mina i drugih eksplozivnih naprava zaostalih iz rata* ($r=0,61$; $C=0,99$), *onemogućeno kretanje stanovništva, razvoj poljoprivrede i turizma zbog postojanja minskih polja* ($r=0,65$; $C=1,08$) i *trgovina ljudima, posebno ženama i djecom, preko Bosne i Hercegovine* ($r=0,54$; $C=0,89$). Pored visoke povezanosti kao u uzorku, u korelacijskoj matrici za ispitanike Bošnjake postoji visoka povezanost s opasnostima: *industrijsko zagađenje zemlje, vode i drugih prirodnih izvora* ($r=0,55$; $C=0,95$), *prelazak terorističkih grupa i prijevoz njihove opreme preko Bosne i Hercegovine* ($r=0,51$; $C=1,06$) i *šverc streljačkog i drugog lakog oružja preko Bosne i Hercegovine* ($r=0,50$; $C=0,92$). U korelacijskoj matrici za ispitanike Srbe i Hrvate povezanost opasnosti je slična kao u uzorku. Percepcija ugroženosti za *veliku količinu streljačkog i drugog lakog naoružanja koje stanovnici Bosne i Hercegovine nelegalno drže* nije u značajnijoj povezanosti niti s jednom specifičnom društvenom vrijednosti u korelacijskim matricama za čitav uzorak i po nacionalnim grupama ispitanika.

Percepcija o postojanju srednje do vrlo visoke ugroženosti od ove opasnosti je prisutna kod: 90,9% Hrvata, 87,1% ispitanika koji su se izjasnili kao ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, 79,3% Bošnjaka i 77,9% Srba.

6.3.2. Rezime empirijskog istraživanja o percepciji unutarnjih opasnosti

Rezultati istraživanja percepcije unutarnjih opasnosti pokazuju da je percepcija ugroženosti najviša za *visoku nezaposlenost i rastuće siromaštvo u Bosni i Hercegovini* ($M=5,34$) i *lošu državnu upravu, korupciju i zloupotrebu vlasti* ($M=5,32$). Najniža percepcija ugroženosti je za *preseljavanje stanovništva unutar Bosne i Hercegovine zbog straha od širenja međunarodnih sukoba* ($M=4,40$) i *veliku količinu streljačkog i drugog lakog oružja koje stanovnici Bosne i Hercegovine nelegalno drže* ($M=4,57$).

Aritmetičke sredine rezultata po pojedinim opasnostima variraju na sličan način u čitavom uzorku i po nacionalnim grupama ispitanika. To je vidljivo na grafikonu aritmetičkih sredina rezultata.⁴³ Crte koje povezuju vrijednosti aritmetičkih sredina su pozicionirane tako da su: crta za ispitanike Hrvate je uglavnom iznad prosjeka uzorka; crta za ispitanike Bošnjake je uglavnom u sredini i preklapa se s prosjekom uzorka; crta za ispitanike Srbe je uglavnom ispod crte za prosjek uzorka. Sve ove crte prosjeka rezultata nacionalnih grupa ispitanika mijenjaju smjer od jedne do druge opasnosti na sličan način i djelomično su paralelne. Raspon i rangiranje između najviše i najniže aritmetičke sredine sličan kod svih nacionalnih grupa ispitanika.

Prosječni kvadrati razlika aritmetičkih sredina odgovora ispitanika su: između Bošnjaka i Srba je $\Sigma(M_1-M_2)^2/2 = 0,0399$; između Bošnjaka i Hrvata je $\Sigma(M_1-M_3)^2/2 = 0,0363$ između Srba i Hrvata je $\Sigma(M_1-M_3)^2/2 = 0,0933$. Općenito uzevši, radi se o najmanjim varijacijama u odgovorima između nacionalnih grupa ispitanika, a unutarnje opasnosti imaju jedan od najnižih koeficijenta varijacije na razini čitavog uzorka ispitanika koji iznosi $k_v = 23,80\%$ (manji koeficijent varijacije imaju samo europske vrijednosti, $k_v = 22,86\%$).

Postoji pravilnost u percipiranju ugroženosti od unutarnjih opasnosti. Ogleda se u tome što su ispitanici slično cijenili značaj svake pojedine opasnosti u odnosu na njezino mjesto u hijerarhiji svih ostalih opasnosti i prijetnji bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost. Od ove pravilnosti odstupaju aritmetičke sredine rezultata za ispitanike koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili zato što su promjene izraženije nego kod nacionalnih grupa ispitanika. To se može pripisati relativno malom broju ispitanika u ovom poduzorku ($N=70$).

Tablica 6: „Intenzitet percepcije ugroženosti od unutarnjih opasnosti“ upućuje na slične pravilnosti u percepciji ugroženosti kao i za vanjske prijetnje. U odnosu na nacionalnu pripadnost percepcija ugroženosti je za većinu opasnosti: najviša kod ispitanika koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili, a zatim redom kod ispitanika Hrvata, ispitanika Bošnjaka i najmanja kod ispitanika Srba. Odstupanje od ove

⁴³ Vidi grafikon 4: *Percepcija ugroženosti od unutarnjih opasnosti – Aritmetička sredina odgovora ispitanika u odnosu na nacionalnu pripadnost, str. 115.*

pravilnosti je prisutno kod grupe opasnosti *Nacionalizam* gdje su Bošnjaci i Hrvati pokazali veću osjetljivost na ovaj tip ugrožavanja nego kod ostalih grupa opasnosti.

Žene imaju višu percepciju ugroženosti od grupe opasnosti *Nacionalizam*, a muškarci od grupe opasnosti *Siromaštvo* što se može dovesti u kontekst njihovih društvenih uloga. Percepcija ugroženosti za većinu unutarnjih opasnosti raste s većom starosnom dobi ispitanika, osim kod porasta narkomanije među mladim ljudima gdje mlađe starosne grupe imaju višu percepciju ugroženosti od starijih. Kod većine ovih opasnosti percepcija ugroženosti opada s većom stručnom spremom ispitanika i s većim primanjima po članu domaćinstva, što je u skladu s nekim ranijim istraživanjima koja su utvrdila da obrazovaniji i oni s većim primanjima daju niže ocjene za razinu rizika.

Rang relativnih frekvencija i aritmetičke sredine odgovora (M) o percepciji ugroženosti od unutarnjih opasnosti, po nacionalnim grupama ispitanika, pokazuju da su ispitanici Hrvati ($M_3=5,12$) ispoljili najveću percepciju ugroženosti od unutarnjih opasnosti. Iza njih slijede ispitanici Bošnjaci ($M_1=4,98$), a najmanja je kod ispitanika Srba ($M_2=4,83$). Manja odstupanja od ovog redoslijeda se mogu dovesti u vezu s opasnostima prema kojima se neka od nacionalnih grupa ispitanika osjeća posebno ranjivom. Na temelju ovih rezultata ankete se može napraviti paralela s nekim ranijim istraživanjima kojima je utvrđeno da društvena i kulturalna pripadnost ispitanika ima utjecaja na percepciju rizika i da se intenzitet percepcije ugroženosti može dovesti u vezu sa stavovima ispitanika o političkoj moći i položaju njihove grupe (Lupton, 1999: 24). Ovi rezultati sugeriraju da je osjećaj pripadnosti moćnijoj grupi obrnuto proporcionalan intenzitetu percepcije rizika. Članovi moćnijih društvenih grupa teže manjoj zabrinutosti nego članovi društvenih grupa s manje društvene moći.

Rezultati multidimenzionalnog skaliranja tehnikom Guttman-Lingoesove analize najmanjih udaljenosti za percepciju rizika⁴⁴, dali su perceptualne dijagrame za čitav uzorak i po nacionalnim grupama ispitanika koji su ukazali na grupiranje unutarnjih opasnosti u četiri zasebne grupe sigurnosnih rizika:

1. **Grupa opasnosti Neuspjesi države** koju čine: (1) loša državna uprava, korupcija i zloupotreba vlasti, (2) porast narkomanije među mladim ljudima, (3) nedovoljni financijski izvori za provedbu održivog povratka raseljenih osoba i izbjeglica i (4) organizirani kriminal i nasilje kriminalnih grupa.
2. **Grupa opasnosti Siromaštvo** koju čine: (1) visoka nezaposlenost i rastuće siromaštvo u Bosni i Hercegovini, (2) nazadovanje u proizvodnji i propadanje industrijskih kapaciteta u Bosni i Hercegovini, (3) slabo ulaganje u gospodarstvo, sporost i promašaji u privatizaciji, (4) propadanje poljoprivrede i napuštanje sela i (5) odlazak mladih ljudi iz Bosne i Hercegovine zbog siromaštva i nezaposlenosti.

⁴⁴ Vidi perceptualne dijagrame sigurnosnih rizika za sve ispitanike i za svaku nacionalnu grupu ispitanika posebno u prilogu B, poglavlje 11.2. Korelacijske i matrice kovarijanci i perceptualni dijagrami, slika 16.-19, str. 212-215.

3. **Grupa opasnosti Nacionalizam** koju čine: (1) preseljavanje stanovništva unutar Bosne i Hercegovine zbog straha od širenja međunacionalnih sukoba, (2) porast nasilja u Bosni i Hercegovini na nacionalnoj i vjerskoj osnovi i (3) nacionalistički ekstremizam i stvaranje klime nepovjerenja među narodima.
4. **Grupa opasnosti Pogoršanje životnih uvjeta** koju čine: (1) stradavanje stanovništva od mina i drugih eksplozivnih sredstava zaostalih iz rata, (2) onemogućeno kretanje stanovništva, razvoj poljoprivrede i turizma zbog postojanja minskih polja, (3) velika količina streljačkog i drugog lakog naoružanja koje stanovnici Bosne i Hercegovine nelegalno drže i (4) industrijsko zagađenje zemlje, vode i drugih prirodnih izvora.

Korelacijske i kovarijantne veze potvrđuju međusobnu visoku povezanost unutar grupiranih opasnosti.

6.4. STRUKTURA SIGURNOSNIH RIZIKA U BOSNI I HERCEGOVINI

Valja podsjetiti da je u teorijskom dijelu naznačeno kako su Fischhoff, Slovic i Lichtenstein (Slovic u: Krimsky i Golding ur., 1992: 118-120) utvrdili da korištenje upitnika u kojima se ispitanici izravno opredjeljuju za određenu razinu ugroženosti daje bolje rezultate nego neizravno ispitivanje percepcije ugroženosti. Oslanjajući se na njihovu praksu, ispitivanje percepcije rizika je izvršeno putem izravnog opredjeljivanja ispitanika za određenu razinu ugroženosti za 26 vanjskih prijetnji i unutarnjih opasnosti.

Prethodne analize empirijskih rezultata, posebno za vanjske prijetnje, a posebno za unutarnje opasnosti, su pokazale da postoji pravilnost u percipiranju ugroženosti. Sastoji se u tome što su ispitanici slično cijenili značaj svake pojedine opasnosti i prijetnje u odnosu na njihovo mjesto u hijerarhiji svih ostalih opasnosti i prijetnji bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost. U odnosu na aritmetičke sredine odgovora ispitanika, nacionalne grupe su rangirale sigurnosne rizike na sljedeći način:

A) Bošnjaci:

1. *siromaštvo*, $M_1=5,23$;
2. *neuspjesi države*, $M_1=5,20$;
3. *nacionalizam*, $M_1=4,69$;
4. *pogoršanje životnih uvjeta*, $M_1=4,68$;
5. *prekogranična nelegalna trgovina ljudima, oružjem i drogom*, $M_1=4,50$ i
6. *terorizam*, $M_1=3,82$.

B) Srbi:

1. *siromaštvo*, $M_2=5,15$;
2. *neuspjesi države*, $M_2=4,99$;
3. *prekogranična nelegalna trgovina ljudima, oružjem i drogom*, $M_2=4,66$;
4. *pogoršanje životnih uvjeta*, $M_2=4,60$;
5. *nacionalizam*, $M_2=4,39$ i
6. *terorizam*, $M_2=4,10$.

C) Hrvati:

1. *siromaštvo*, $M_3=5,34$;
2. *neuspjesi države*, $M_3=5,29$
3. *pogoršanje životnih uvjeta*, $M_3=4,98$;
4. *prekogranična nelegalna trgovina ljudima, oružjem i drogom*, $M_3=4,56$;
5. *nacionalizam*, $M_3=4,70$ i
6. *terorizam*, $M_3=3,43$.

Aritmetičke sredine odgovora ispitanika pokazuju da su, bez obzira na razlike u intenzitetu percepcije rizika, sve nacionalne grupe ispitanika slično rangirale značaj pojedinih rizika u hijerarhiji svih sigurnosnih rizika obuhvaćenih ispitivanjem. *Rizike od siromaštva i neuspjeha države* su sve nacionalne grupe rangirale na prvo i drugo mjesto, a *terorizam* na posljednje mjesto. Veći značaj među preostalim rizicima su dali ispitanici: Bošnjaci - *nacionalizmu*, Srbi - *prekograničnoj nelegalnoj trgovini ljudima, oružjem i drogom*, a Hrvati - *pogoršanju životnih uvjeta*. Analiza frekvencija odgovora i aritmetičkih sredina rezultata je pokazala da postoje razlike u percipiranju ugroženosti između vanjskih prijetnji i unutarnjih opasnosti.

Aritmetičke sredine rezultata za percepciju ugroženosti od vanjskih prijetnji su u rasponu od 3,79 do 4,84 i standardne devijacije u rasponu od 1,18 do 1,82 na ljestvici odgovora za razinu ugroženosti od 1 do 6. Njihova zajednička aritmetička sredina je 4,26. Aritmetičke sredine rezultata za percepciju ugroženosti od unutarnjih opasnosti su u rasponu od 4,40 do 5,34 i standardne devijacije u rasponu od 0,99 do 1,40. Njihova zajednička aritmetička sredina je 4,96. Polovina unutarnjih opasnosti ima relativnu frekvenciju veću od 50% za ocjenu „Vrlo visoka ugroženost“, a niti jedna vanjska prijetnja. Rezultati istraživanja su pokazali da je intenzitet percepcije ugroženosti od unutarnjih opasnosti viši (prosječni aritmetičkih sredina odgovora svih ispitanika, za sve unutarnje opasnosti, je $M=4,96$) i s manje izraženim varijacijama u stavovima ispitanika (prosječni koeficijent varijacije je $k_v=23,80\%$), nego intenzitet percepcije ugroženosti od vanjskih prijetnji (prosječni aritmetičkih sredina odgovora svih ispitanika, za sve vanjske prijetnje, je $M=4,26$; prosječni koeficijent varijacije je $k_v=35,33\%$).

Dobijene razlike između percepcije unutarnjih opasnosti i vanjskih prijetnji se odnose na čitav uzorak i sve nacionalne grupe ispitanika. Može se zaključiti da je intenzitet percepcije ugroženosti od unutarnjih opasnosti viši i s manje izraženim varijacijama u stavovima ispitanika nego intenzitet percepcije ugroženosti od vanjskih prijetnji. Rezultati o percepciji ugroženosti po grupama ispitanika u uzorku ne odstupaju od ovog zaključka.⁴⁵

Multidimenzionalno skaliranje Guttman-Lingoesovom analizom najmanjih udaljenosti je pokazalo da je došlo do grupiranja prijetnji/opasnosti u šest posebnih grupa – latentnih dimenzija koje bolje odražavaju međusobnu unutarnju povezanost intervenirajućih varijabli. Vanjske prijetnje su strukturirane u dvije međusobno odvojene grupe prijetnji koje su nazvane: *Terorizam* i *Prekogranična nelegalna trgovina ljudima, oružjem i drogom*. Unutarnje opasnosti su strukturirane u četiri grupe opasnosti koje su nazvane: *Neuspjesi države*, *Siromaštvo*, *Pogoršanje životnih uvjeta* i *Nacionalizam*.⁴⁶

Slika 12: „Grupiranje vanjskih prijetnji i unutarnjih opasnosti na perceptualnom dijagramu u latentne varijable, za sve ispitanike“ pokazuje da su vanjske prijetnje i unutarnje opasnosti međusobno odvojene.⁴⁷ Uglavnom su se vanjske prijetnje grupirale na desnoj strani dijagrama, a unutarnje opasnosti na lijevoj strani dijagrama. Između grupa opasnosti *Neuspjesi države* i *Siromaštvo* dolazi do preklapanja na perceptualnom dijagramu za ispitanike Hrvate dok kod ostalih to nije slučaj.

Tablica 7: „Vrijednosti Cronbachovog alfa-koeficijenta i aritmetičkih sredina za vanjske prijetnje i unutarnje opasnosti grupirane u sigurnosne rizike u Bosni i Hercegovini“, potvrđuje ovakvo grupiranje u latentne varijable. Vrijednosti Cronbachovih alfa-koeficijenta su $\alpha > 0,70$ - osim za grupu opasnosti *Neuspjesi države* za ispitanike koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili. Visoke vrijednosti Cronbachovog alfa-koeficijenta pokazuju da je unutarnja konzistentnost latentnih dimenzija visoka ($\alpha > 0,70$) do vrlo visoka ($\alpha > 0,85$) za sve nacionalne grupe ispitanika. Aritmetičke sredine pokazuju da je intenzitet percepcije najviše latentne dimenzije *Neuspjesi države* i *Siromaštvo*, a najniži za *Terorizam* kod svih grupa ispitanika u odnosu na nacionalnu pripadnost. Aritmetičke sredine ovih i ostalih grupa vrijednosti su u skladu s prethodnom potvrdom druge kolateralne hipoteze.

⁴⁵ Ovim zaključcima je potvrđena druga kolateralna hipoteza istraživanja koja je glasila: „U percepciji društvenih grupa vanjske prijetnje imaju manji značaj nego unutarnje opasnosti kojima se ugrožava sigurnosni sustav Bosne i Hercegovine“ (op.a.).

⁴⁶ Unutarnja struktura grupa opasnosti/prijetnji je detaljnije objašnjena u rezimeima na kraju prethodnih poglavlja o percepciji vanjskih prijetnji i unutarnjih opasnosti (op.a).

⁴⁷ Vidi sliku 12. na str. 137. Detaljnije perceptualne dijagrame sigurnosnih rizika za sve ispitanike i za svaku nacionalnu grupu ispitanika posebno vidi u prilogu B, poglavlje 12.2. Korelacijske i matrice kovarijanci i perceptualni dijagrami, slika 16.-19, str. 202-205.

Grupa sigurnosnih rizika	Broj opasnosti/prijetnji u grupi	Cronbachov alfa-koeficijent (α)					Aritmetička sredina (M)				
		U (α_0)	B (α_1)	S (α_2)	H (α_3)	O (α)	U (M_0)	B (M_1)	S (M_2)	H (M_3)	O (M_4)
Neuspjesi države	4	0,76	0,79	0,73	0,72	0,43	5,15	5,20	4,99	5,29	5,55
Siromaštvo	5	0,84	0,85	0,83	0,83	0,75	5,23	5,23	5,15	5,34	5,57
Nacionalizam	3	0,84	0,84	0,85	0,86	0,70	4,60	4,69	4,39	4,70	4,70
Pogoršanje životnih uvjeta	4	0,85	0,86	0,84	0,81	0,76	4,71	4,68	4,60	4,98	4,89
Terorizam	4	0,90	0,92	0,86	0,90	0,94	3,96	3,82	4,10	4,20	3,43
Prekogranična nelegalna trgovina ljudima, oružjem i	4	0,80	0,80	0,78	0,79	0,72	4,60	4,50	4,66	4,81	4,56

Legenda: U-svi ispitanici u uzorku; B-ispitanici Bošnjaci; S-ispitanici Srbi; H-ispitanici Hrvati; O-ispitanici koji su se izjasnili kao Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili

Tablica 7: Vrijednosti Cronbachovog alfa-koeficijenta i aritmetičkih sredina za vanjske prijetnje i unutarnje opasnosti grupirane u sigurnosne rizike u Bosni i Hercegovini

Empirijski rezultati daju zaključiti da je došlo do grupiranja vanjskih prijetnji i unutarnjih opasnosti u šest grupa sigurnosnih rizika. Ono je rezultat percepcije ispitanika o njihovoj ugroženosti od vanjskih prijetnji i unutarnjih opasnosti. Ove prijetnje/opasnosti su identificirane u sigurnosnom sustavu Bosne i Hercegovine kao izvori sigurnosnih rizika. Njihova percepcija je ispitana na reprezentativnom uzorku odraslih stanovnika Bosne i Hercegovine. Način grupiranja vanjskih prijetnji i unutarnjih opasnosti je karakterističan za čitav uzorak i sve poduzorke nacionalnih grupa ispitanika.

Vanjske prijetnje su grupirane u dvije međusobno odvojene grupe sigurnosnih rizika koje su nazvane:

- 1) **Grupa prijetnji Terorizam** koju čine: (1) šverc oružja za masovno uništenje preko Bosne i Hercegovine, (2) teroristički napad protiv civilnog stanovništva Bosne i Hercegovine koje su izvele strane terorističke grupe, (3) teroristički napad protiv državnih organa ili važnih objekata u Bosni i Hercegovini koje su izvele strane terorističke grupe i (4) teroristički napad na međunarodne organizacije u Bosni i Hercegovini koje su izvele strane terorističke grupe.
- 2) **Grupa prijetnji Prekogranična nelegalna trgovina ljudima, oružjem i drogom** koju čine: (1) šverc droge preko Bosne i Hercegovine, (2) trgovina ljudima, posebno ženama i djecom, preko Bosne i Hercegovine, (3) prelazak

terorističkih grupa i prijevoz njihove opreme preko Bosne i Hercegovine i (4) šverc streljačkog i drugog lakog oružja preko Bosne i Hercegovine.

Unutarnje opasnosti su grupirane u četiri zasebne grupe sigurnosnih rizika koje su nazvane:

- 3) **Grupa opasnosti Neuspjesi države** koju čine: (1) loša državna uprava, korupcija i zloupotreba vlasti, (2) porast narkomanije među mladim ljudima, (3) nedovoljni finansijski izvori za provedbu održivog povratka raseljenih osoba i izbjeglica i (4) organizirani kriminal i nasilje kriminalnih grupa.
- 4) **Grupa opasnosti Siromaštvo** koju čine: (1) visoka nezaposlenost i rastuće siromaštvo u Bosni i Hercegovini, (2) nazadovanje u proizvodnji i propadanje industrijskih kapaciteta u Bosni i Hercegovini, (3) slabo ulaganje u gospodarstvo, sporost i promašaji u privatizaciji, (4) propadanje poljoprivrede i napuštanje sela i (5) odlazak mladih ljudi iz Bosne i Hercegovine zbog siromaštva i nezaposlenosti.
- 5) **Grupa opasnosti Nacionalizam** koju čine: (1) preseljavanje stanovništva unutar Bosne i Hercegovine zbog straha od širenja međunacionalnih sukoba, (2) porast nasilja u Bosni i Hercegovini na nacionalnoj i vjerskoj osnovi i (3) nacionalistički ekstremizam i stvaranje klime nepovjerenja među narodima.
- 6) **Grupa opasnosti Pogoršanje životnih uvjeta** koju čine: (1) stradavanje stanovništva od mina i drugih eksplozivnih sredstava zaostalih iz rata, (2) onemogućeno kretanje stanovništva, razvoj poljoprivrede i turizma zbog postojanja minskih polja, (3) velika količina streljačkog i drugog lakog naoružanja koje stanovnici Bosne i Hercegovine nelegalno drže i (4) industrijsko zagađenje zemlje, vode i drugih prirodnih izvora.

Vanjske prijetnje: *napad druge države na Bosnu i Hercegovinu i pojačani ilegalni ulazak u Bosnu i Hercegovinu stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja* ne gravitiraju niti jednoj od grupa posebno.

Na ovaj su način grupirane vanjske prijetnje i unutarnje opasnosti transformirane u proizvedene sigurnosne rizike višeg reda. Svaki od njih ima najznačajnija obilježja sigurnosnih rizika: multidimenzionalnost, proizvod su ljudskog djelovanja i imaju potencijal za izazivanje štednih događaja kojima se ugrožavaju ljudi, imovina i društvo u mjeri koja predstavlja sigurnosni izazov.

Sigurnosni rizici su oblikovani onako kako su pojedinci-ispitanici i njihove nacionalne grupe percipirali unutarnje opasnosti i vanjske prijetnje, a koje su obuhvaćene dokumentom „Sigurnosna politika Bosne i Hercegovine“.

7. UTJECAJ SIGURNOSNIH RIZIKA NA TEMELJNE DRUŠTVENE VRIJEDNOSTI U BOSNI I HERCEGOVINI

Zavisnost odnosa prema temeljnim društvenim vrijednostima od percepcije sigurnosnih rizika za sve nacionalne grupe ispitanika u uzorku je ispitan putem multiple regresijske analize.

Struktura temeljnih vrijednosti je predstavljena sa sedam grupa vrijednosti:⁴⁸ (1) *egzistencijalne vrijednosti Bosne i Hercegovine*, (2) *vrijednosti suživota*, (3) *društveno-političke vrijednosti*, (4) *vrijednosti sporazumijevanja*, (5) *vrijednosti samousmjeravanja*, (6) *vrijednosti dostignuća* i (7) *vrijednosti moći*. Njima su pridodate 2 temeljne društvene vrijednosti koje nisu gravitirale niti jednoj grupi vrijednosti: (8) *razvoj demokracije u Bosni i Hercegovini* i (9) *solidarnost*.

Struktura sigurnosnih rizika je predstavljena sa šest grupa vanjskih prijetnji i unutarnjih opasnosti:⁴⁹ (1) *terorizam*, (2) *prekogranična nelegalna trgovina ljudima, oružjem i drogom*, (3) *neuspjesi države*, (4) *siromaštvo*, (5) *nacionalizam* i (6) *pogoršanje životnih uvjeta*. Njima su pridodate vanjske prijetnje koje nisu gravitirale niti jednoj grupi sigurnosnih rizika: (7) *napad druge države na Bosnu i Hercegovinu* i (8) *pojačani ilegalni ulazak u Bosnu i Hercegovinu stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja*.

7.1. REZULTATI MULTIPLE REGRESIJSKE ANALIZE

Postupak analize utjecaja sigurnosnih rizika na temeljne društvene vrijednosti u Bosni i Hercegovini je obuhvatio seriju od devet modela multiple regresije. Svaka zavisna varijabla - odnos prema temeljnim društvenim vrijednostima - je bila podvrgnuta regresijskoj analizi percepcije sigurnosnih rizika za čitav uzorak ($n_0=3327$) i poduzorke za nacionalne

⁴⁸ Radi se o grupama vrijednosti koje su dobijene multidimenzionim skaliranjem Guttman-Lingoesovom analizom najmanjih udaljenosti i koje predstavljaju strukturu temeljnih društvenih vrijednosti u sigurnosnom sustavu Bosne i Hercegovine, što je detaljno objašnjeno u knjizi 1: *Temeljne društvene vrijednosti. Odnos prema ovim grupama vrijednosti je predstavljao zavisnu latentnu varijablu u modelima multiple regresijske analize (op.a.)*.

⁴⁹ Percepcija sigurnosnih rizika je predstavljala intervenirajuću latentnu varijablu u modelima multiple regresijske analize (op.a.).

grupe ispitanika Bošnjake ($n_1=1667$), Srbe ($n_2=1042$) i Hrvate ($n_3=548$). Statistička značajnost svih regresijskih modela je s razinom rizika od 1% (sig $F<0,01$), što znači da je barem jedna od varijabli za percepciju sigurnosnih rizika statistički značajno utjecala na vrijednost zavisne varijable. Kao statistički značajni, prihvaćeni su samo oni regresijski koeficijenti **b** čija je vrijednost $p<0,05$, odnosno, na razini statističke značajnosti od 5%. Pozitivan koeficijent regresije **+b** znači da s rastom percepcije ugroženosti raste pozitivan odnos ispitanika prema konkretnoj društvenoj vrijednosti. Negativni koeficijent regresije **-b** znači da s rastom percepcije ugroženosti opada pozitivan odnos ispitanika prema konkretnoj društvenoj vrijednosti. U analizi pojedinačnih modela multiple regresije su navedena najviše dva pozitivna i dva negativna koeficijenta regresije koja najviše doprinose promjenama na zavisnoj varijabli. Vrijednosti preostalih statistički značajnih koeficijenta se nalaze u priloženim tablicama.⁵⁰

Zavisna varijabla: Odnos prema egzistencijalnim vrijednostima Bosne i Hercegovine (grupa vrijednosti: *teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine, odgovornost prema zemlji Bosni i Hercegovini, pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini, politička nezavisnost Bosne i Hercegovine, zaštita privatnog vlasništva, zajedničko tržište Bosne i Hercegovine i nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini*).⁵¹ Rezultati multiple regresije su:

1. **Uzorak.** Koeficijent multiple korelacije je $r=0,40$. Najveći su pozitivni koeficijenti regresije percepcije rizika za: *neuspjehe države* ($b=+0,61$) i *napad druge države na Bosnu i Hercegovinu* ($b=+0,49$), a negativni koeficijenti za: *pojačan ilegalni ulazak u Bosnu i Hercegovinu stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja* ($b=-0,72$) i *prekograničnu nelegalnu trgovinu ljudima, oružjem i drogom* ($b=-0,30$).
2. **Bošnjaci.** Koeficijent multiple korelacije je $r=0,49$. Najveći su pozitivni koeficijenti regresije percepcije rizika za: *siromaštvo* ($b=+0,48$) i *neuspjehe države* ($b=+0,36$), a negativni koeficijenti za: *pojačan ilegalni ulazak u Bosnu i Hercegovinu stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja* ($b=-0,63$) i *prekograničnu nelegalnu trgovinu ljudima, oružjem i drogom* ($b=-0,15$).
3. **Srbi.** Koeficijent multiple korelacije je $r=0,21$. Najveći je pozitivni koeficijent regresije percepcije rizika za: *neuspjehe države* ($b=+0,36$), a negativni koeficijenti za: *napad druge države na Bosnu i Hercegovinu* ($b=+0,38$) i *nacionalizam* ($b=-0,29$).
4. **Hrvati.** Koeficijent multiple korelacije je $r=0,32$. Najveći je pozitivni koeficijent regresije kod percepcije rizika za: *siromaštvo* ($b=0,48$), a negativni koeficijent za: *pojačan ilegalni ulazak u Bosnu i Hercegovinu stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja* ($b=-0,63$).

⁵⁰ Rezultati multiple regresijske analize su dati u tablicama 29. do 37, str. 208-216, u prilogu B, poglavlje 12.3. Regresijski modeli zavisnosti društvenih vrijednosti od sigurnosnih rizika, str. 206-146.

⁵¹ Vidi tablicu 29: Regresijski model za egzistencijalne vrijednosti Bosne i Hercegovine, str. 208.

Zavisna varijabla: Odnos prema vrijednostima suživota (grupa vrijednosti: *zajednička odgovornost naroda preko Ujedinjenih naroda, poštivanje ljudskih prava, vjerska tolerancija, nediskriminacija, negativna sloboda i priznanje dostojanstva*).⁵²

Rezultati multiple regresije su:

1. **Uzorak.** Koeficijent multiple korelacije je $r = 0,50$. Najveći su pozitivni koeficijenti regresije percepcije rizika za: *neuspjehe države* ($b = +0,40$) i *siromaštvo* ($b = +0,36$), a negativni koeficijenti za: *pojačan ilegalni ulazak u Bosnu i Hercegovinu stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja* ($b = -0,45$) i *napad druge države na Bosnu i Hercegovinu* ($b = -0,30$).
2. **Bošnjaci.** Koeficijent multiple korelacije je $r = 0,55$. Najveći su pozitivni koeficijenti regresije percepcije rizika za: *siromaštvo* ($b = +0,42$) i *neuspjehe države* ($b = +0,41$), a negativni koeficijenti za: *pojačan ilegalni ulazak u Bosnu i Hercegovinu stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja* ($b = -0,65$) i *napad druge države na Bosnu i Hercegovinu* ($b = -0,65$).
3. **Srbi.** Koeficijent multiple korelacije je $r = 0,52$. Najveći su pozitivni koeficijenti regresije percepcije rizika za: *neuspjehe države* ($b = +0,42$) i *siromaštvo* ($b = +0,33$), a negativni koeficijenti za: *napad druge države na Bosnu i Hercegovinu* ($b = -0,42$) i *nacionalizam* ($b = -0,19$).
4. **Hrvati.** Koeficijent multiple korelacije je $r = 0,39$. Najveći je pozitivni koeficijent regresije percepcije rizika za: *siromaštvo* ($b = +0,31$), a negativni koeficijent za: *napad druge države na Bosnu i Hercegovinu* ($b = -0,28$).

Zavisna varijabla: Odnos prema društveno-političkim vrijednostima (grupa vrijednosti: *mir u svijetu, jedinstvo s prirodom, očuvanje okoliša, društvena pravda, jednakost pojedinaca, obiteljska sigurnost, nacionalna sigurnost, društveni poredak, odgovoran i poštivanje roditelja i starijih*).⁵³ Rezultati multiple regresije su:

1. **Uzorak.** Koeficijent multiple korelacije je $r = 0,54$. Najveći su pozitivni koeficijenti regresije percepcije rizika za: *siromaštvo* ($b = +0,65$) i *neuspjehe države* ($b = +0,60$), a negativni koeficijenti za: *pojačan ilegalni ulazak u Bosnu i Hercegovinu stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja* ($b = -0,74$) i *napad druge države na Bosnu i Hercegovinu* ($b = -0,59$).
2. **Bošnjaci.** Koeficijent multiple korelacije je $r = 0,59$. Najveći su pozitivni koeficijenti regresije percepcije rizika za: *siromaštvo* ($b = +0,81$) i *neuspjehe države* ($b = +0,63$), a negativni koeficijenti za: *pojačan ilegalni ulazak u Bosnu i Hercegovinu stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja* ($b = -0,91$) i *napad druge države na Bosnu i Hercegovinu* ($b = -0,35$).

⁵² Vidi tablicu 30: Regresijski model za vrijednosti suživota, str. 209.

⁵³ Vidi tablicu 31: Regresijski model za društveno-političke vrijednosti, str. 210.

3. Srbi. Koeficijent multiple korelacije je $r = 0,53$. Najveći su pozitivni koeficijenti regresije percepcije rizika za: *neuspjeh države* ($b = +0,58$), *siromaštvo* ($b = +0,55$), a negativni koeficijenti za: *napad druge države na Bosnu i Hercegovinu* ($b = -0,70$) i *nacionalizam* ($b = -0,31$).
4. Hrvati. Koeficijent multiple korelacije je $r = 0,42$. Najveći su pozitivni koeficijenti regresije percepcije rizika za: *siromaštvo* ($b = +0,50$) i *prekograničnu nelegalnu trgovinu ljudima, oružjem i drogom* ($b = +0,27$), a negativni koeficijent za: *napad druge države na Bosnu i Hercegovinu* ($b = -0,71$).

Zavisna varijabla: Odnos prema vrijednostima sporazumijevanja (grupa vrijednosti: *umjeren, samodisciplina, tolerantan i milostiv*).⁵⁴ Rezultati multiple regresije su:

1. Uzorak. Koeficijent multiple korelacije je $r = 0,33$. Najveći su pozitivni koeficijenti regresije percepcije rizika za: *pogoršanje životnih uvjeta* ($b = +0,19$) i *neuspjeh države* ($b = +0,13$), a negativni koeficijenti za: *napad druge države na Bosnu i Hercegovinu* ($b = -0,59$) i *nacionalizam* ($b = -0,10$).
2. Bošnjaci. Koeficijent multiple korelacije je $r = 0,39$. Najveći su pozitivni koeficijenti regresije percepcije rizika za: *siromaštvo* ($b = +0,17$) i *pogoršanje životnih uvjeta* ($b = +0,12$), a negativni koeficijenti za: *napad druge države na Bosnu i Hercegovinu* ($b = -0,33$) i *nacionalizam* ($b = -0,09$).
3. Srbi. Koeficijent multiple korelacije je $r = 0,30$. Najveći je pozitivni koeficijent regresije percepcije rizika za: *pogoršanje životnih uvjeta* ($b = +0,58$), a negativni koeficijenti za: *napad druge države na Bosnu i Hercegovinu* ($b = -0,29$) i *nacionalizam* ($b = -0,16$).
4. Hrvati. Koeficijent multiple korelacije je $r = 0,26$. Najveći je pozitivni koeficijent regresije percepcije rizika za: *pogoršanje životnih uvjeta* ($b = +0,26$), a negativni koeficijent za: *napad druge države na Bosnu i Hercegovinu* ($b = -0,22$).

Zavisna varijabla: Odnos prema vrijednostima samousmjeravanja (grupa vrijednosti: *samostalan, pozitivna sloboda i sklonost uživanju*).⁵⁵ Rezultati multiple regresije su:

1. Uzorak. Koeficijent multiple korelacije je $r = 0,37$. Najveći su pozitivni koeficijenti regresije percepcije rizika za: *neuspjeh države* ($b = +0,13$) i *pogoršanje životnih uvjeta* ($b = 0,+10$), a negativni koeficijenti za: *napad druge države na Bosnu i Hercegovinu* ($b = -0,27$) i *pojačani ilegalni ulazak u Bosnu i Hercegovinu stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja* ($b = -0,19$).

⁵⁴ Vidi tablicu 32: Regresijski model za vrijednosti sporazumijevanja, str. 211.

⁵⁵ Vidi tablicu 33: Regresijski model za vrijednosti samousmjeravanja, str. 212.

2. Bošnjaci. Koeficijent multiple korelacije je $r = 0,42$. Najveći su pozitivni koeficijenti regresije percepcije rizika za: *neuspjehe države* ($b = +0,14$), *pogoršanje životnih uvjeta* ($b = +0,12$), a negativni koeficijenti za: *pojačani ilegalni ulazak u Bosnu i Hercegovinu stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja* ($b = -0,28$) i *napad druge države na Bosnu i Hercegovinu* ($b = -0,26$).
3. Srbi. Koeficijent multiple korelacije je $r = 0,29$. Najveći su pozitivni koeficijenti regresije percepcije rizika za: *neuspjehe države* ($b = +0,11$) i *pogoršanje životnih uvjeta* ($b = +0,08$), a negativni koeficijenti za: *napad druge države na Bosnu i Hercegovinu* ($b = -0,23$) i *nacionalizam* ($b = -0,07$).
4. Hrvati. Koeficijent multiple korelacije je $r = 0,35$. Najveći su pozitivni koeficijenti regresije percepcije rizika za: *siromaštvo* ($b = +0,13$) i *prekograničnu nelegalnu trgovinu ljudima, oružjem i drogom* ($b = +0,12$), a negativni koeficijent za: *napad druge države na Bosnu i Hercegovinu* ($b = -0,21$).

Zavisna varijabla: Odnos prema vrijednostima dostignuća (grupa vrijednosti: *uspješan, sposoban i raznovrstan život*).⁵⁶ Rezultati multiple regresije su:

1. Uzorak. Koeficijent multiple korelacije je $r = 0,22$. Najveći su pozitivni koeficijenti regresije percepcije rizika za: *pojačani ilegalni ulazak u Bosnu i Hercegovinu stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja* ($b = +0,22$) i *pogoršanje životnih uvjeta* ($b = +0,13$), a negativni koeficijenti za: *napad druge države na Bosnu i Hercegovinu* ($b = -0,13$) i *nacionalizam* ($b = -0,13$).
2. Bošnjaci. Koeficijent multiple korelacije je $r = 0,24$. Najveći su pozitivni koeficijenti regresije percepcije rizika za: *pojačani ilegalni ulazak u Bosnu i Hercegovinu stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja* ($b = +0,23$) i *prekograničnu nelegalnu trgovinu ljudima, oružjem i drogom* ($b = +0,12$), a negativni koeficijenti za: *nacionalizam* ($b = -0,15$) i *napad druge države na Bosnu i Hercegovinu* ($b = -0,14$).
3. Srbi. Koeficijent multiple korelacije je $r = 0,20$. Najveći su pozitivni koeficijenti regresije percepcije rizika za: *pojačani ilegalni ulazak u Bosnu i Hercegovinu stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja* ($b = +0,29$) i *pogoršanje životnih uvjeta* ($b = 0,10$), a negativni koeficijenti za: *napad druge države na Bosnu i Hercegovinu* ($b = -0,15$) i *nacionalizam* ($b = -0,14$).
4. Hrvati. Koeficijent multiple korelacije je $r = 0,27$. Najveći je pozitivni koeficijent regresije percepcije rizika za: *pogoršanje životnih uvjeta* ($b = 0,10$), a negativni koeficijenti za: *napad druge države na Bosnu i Hercegovinu* ($b = -0,15$) i *nacionalizam* ($b = -0,14$).

⁵⁶ Vidi tablicu 34: Regresijski model za vrijednosti dostignuća, str. 213.

Zavisna varijabla: Odnos prema vrijednostima moći (grupa vrijednosti: *bogatstvo, društvena moć i odvažnost*).⁵⁷ Rezultati multiple regresije su:

1. Uzorak. Koeficijent multiple korelacije je $r = 0,29$. Najveći su pozitivni koeficijenti regresije percepcije rizika za: *pogoršanje životnih uvjeta* ($b = +0,23$) i *pojačani ilegalni ulazak u Bosnu i Hercegovinu stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja* ($b = +0,17$), a negativni koeficijenti za: *nacionalizam* ($b = -0,21$) i *siromaštvo* ($b = -0,20$).
2. Bošnjaci. Koeficijent multiple korelacije je $r = 0,34$. Najveći su pozitivni koeficijenti regresije percepcije rizika za: *pojačani ilegalni ulazak u Bosnu i Hercegovinu stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja* ($b = +0,26$), *pogoršanje životnih uvjeta* ($b = +0,12$), a negativni koeficijenti za *nacionalizam* ($b = -0,25$) i *siromaštvo* ($b = -0,17$).
3. Srbi. Koeficijent multiple korelacije je $r = 0,33$. Najveći su pozitivni koeficijenti regresije percepcije rizika za: *pojačani ilegalni ulazak u Bosnu i Hercegovinu stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja* ($b = +0,35$), *pogoršanje životnih uvjeta* ($b = +0,19$), a negativni koeficijent za: *siromaštvo* ($b = -0,23$).
4. Hrvati. Koeficijent multiple korelacije je $r = 0,26$. Najveći je pozitivni koeficijent regresije percepcije rizika za: *pogoršanje životnih uvjeta* ($b = +0,36$), a negativni koeficijent za: *siromaštvo* ($b = -0,18$).

Zavisna varijabla: Odnos prema razvoju demokracije u Bosni i Hercegovini (grupa vrijednosti: *zadovoljstvo demokracijom u Bosni i Hercegovini i vladavina zakona u Bosni i Hercegovini*).⁵⁸ Rezultati multiple regresije su:

1. Uzorak. Koeficijent multiple korelacije je $r = 0,27$. Najveći su negativni koeficijenti regresije percepcije rizika za: *siromaštvo* ($b = -0,15$) *napad druge države na Bosnu i Hercegovinu* ($b = -0,09$).
2. Bošnjaci. Koeficijent multiple korelacije je $r = 0,31$. Najveći su pozitivni koeficijenti regresije percepcije rizika za: *pogoršanje životnih uvjeta* ($b = +0,20$), *terorizam* ($b = +0,06$), a negativni koeficijenti za: *napad druge države na Bosnu i Hercegovinu* ($b = -0,26$) i *nacionalizam* ($b = -0,14$).
3. Srbi. Koeficijent multiple korelacije je $r = 0,30$. Najveći je pozitivni koeficijent regresije percepcije rizika za: *pogoršanje životnih uvjeta* ($b = +0,17$), a negativni koeficijent za: *siromaštvo* ($b = -0,27$).
4. Hrvati. Koeficijent multiple korelacije je $r = 0,34$. Najveći je pozitivni koeficijenti regresije percepcije rizika za: *pogoršanje životnih uvjeta* ($b = +0,29$), a najmanji za: *siromaštvo* ($b = -0,29$).

⁵⁷ Vidi tablicu 35: Regresijski model za vrijednosti moći, str. 214.

⁵⁸ Vidi tablicu 36: Regresijski model za razvoj demokracije u Bosni i Hercegovini, str. 215.

Zavisna varijabla: Odnos prema vrijednostima solidarnosti (grupa vrijednosti: *makro solidarnost i mezzo solidarnost s izbjeglim i raseljenim stanovnicima Bosne i Hercegovine*).⁵⁹ Rezultati multiple regresije su:

1. Uzorak. Koeficijent multiple korelacije je $r = 0,24$. Najveći su pozitivni koeficijenti regresije percepcije rizika za: *neuspjehe države* ($b = +0,18$) i *pogoršanje životnih uvjeta* ($b = +0,05$), a negativni koeficijent za: *prekogranična nelegalna trgovina ljudima, oružjem i drogom* ($b = -0,04$).
2. Bošnjaci. Koeficijent multiple korelacije je $r = 0,30$. Najveći su pozitivni koeficijenti regresije percepcije rizika za: *neuspjehe države* ($b = +0,15$) i *nacionalizam* ($b = +0,04$), a negativni koeficijenti za: *pojačani ilegalni ulazak u Bosnu i Hercegovinu stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja* ($b = -0,09$) i *terorizam* ($b = -0,03$).
3. Srbi. Koeficijent multiple korelacije je $r = 0,30$. Najveći su pozitivni koeficijenti regresije percepcije rizika za: *neuspjehe države* ($b = +0,18$) i *pojačani ilegalni ulazak u Bosnu i Hercegovinu stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja* ($b = +0,18$), a negativni koeficijenti za: *nacionalizam* ($b = -0,11$) i *siromaštvo* ($b = -0,09$).
4. Hrvati. Koeficijent multiple korelacije je $r = 0,34$. Najveći su pozitivni koeficijenti regresije percepcije rizika za: *terorizam* ($b = +0,12$) i *pogoršanje životnih uvjeta* ($b = +0,11$), a negativni koeficijent za: *napad druge države na Bosnu i Hercegovinu* ($b = -0,15$).

Rezultati multiple regresijske analize zavisnosti odnosa prema društvenim vrijednostima od percepcije sigurnosnih rizika je pokazala da su koeficijenti multiple korelacije svih regresijskih modela unutar granica statističke značajnosti od 1%. Treba naglasiti da je statistička značajnost određena na temelju broja domaćinstava, što je strožiji kriterij, nego broj ispitanika u uzorku. Isti ovaj kriterij je primijenjen za izračunavanje koeficijenta multiple korelacije u poduzorcima za nacionalne grupe ispitanika.⁶⁰

Najveću reprezentativnost imaju modeli multiple regresije za odnos prema *društveno-političkim vrijednostima* i odnos prema *vrijednostima suživota*. U modelu multiple regresije za odnos prema *vrijednostima suživota* koeficijent multiple korelacije iznosi: za čitav uzorak $r = 0,50$; za ispitanike Bošnjake $r = 0,55$; za ispitanike Srbe $r = 0,51$ i za ispitanike Hrvate $r = 0,38$. U modelu multiple regresije za odnos prema *društveno-*

⁵⁹ Vidi tablicu 37: *Regresijski model za vrijednosti solidarnosti*, str. 216.

⁶⁰ Granice koeficijenta korelacije za uzorak i poduzorke, na razini statističke značajnosti od 1% su:

- 1) svi ispitanici u uzorku, za broj domaćinstava $n_d = 1899$ je $r = +/-0,0592$
- 2) ispitanici Bošnjaci, za broj domaćinstava $n_d = 921$ je $r = +/-0,0851$
- 3) ispitanici Srbi, za broj domaćinstava $n_d = 626$ je $r = +/-0,1032$
- 4) ispitanici Hrvati, za broj domaćinstava $n_d = 316$ je $r = +/-0,1454$

političkim vrijednostima koeficijent multiple korelacije iznosi: za čitav uzorak $r=0,54$; za ispitanike Bošnjake $r=0,59$; za ispitanike Srbe $r=0,53$ i za ispitanike Hrvate $r=0,42$. Većina koeficijenta korelacije je iznad $r=0,50$, što predstavlja visoku povezanost između percepcije rizika i odnosa prema ovim grupama društvenih vrijednosti. Od ovoga odstupaju koeficijenti za ispitanike Hrvate koji su nešto niži i na razini srednje do visoke povezanosti. Kod ostalih modela multiple regresije većina koeficijenata korelacije je iznad $r=0,30$, što predstavlja srednju povezanost za ove varijable.

7.2. PERCEPCIJA SIGURNOSNIH RIZIKA I ODNOS PREMA TEMELJNIM VRIJEDNOSTIMA DOMINANTNIH DRUŠTVENIH GRUPA

Identificiranje i opisivanje opasnosti i rizika u uskoj je vezi s odnosom građana i društvenih grupa prema društvenim vrijednostima i njihovom percipiranju onih rizika koji utječu na temeljne društvene vrijednosti. Slovic naglašava značaj koji imaju psihološki, društveni i kulturni procesi na percepciju rizika. Ovi procesi, u interakciji s pojavama koje prate rizici, mogu povećati ili umanjiti percepciju rizika i posljedično tome ponašanje društvenih grupa (Slovic, 2000: 234). Njegova ranija istraživanja su, također, pokazala da je društveno-politička i kulturna perspektiva rizika u međusobnoj zavisnosti sa: svjetonazorima, spolom i vjerom. (Slovic, 2000: Introduction and Overview). U tome se sastoji značaj percepcije o rizicima uopće, a i za onu percepciju rizika koju imaju građani i društvene grupe u bosansko-hercegovačkom društvu. Percepcija rizika kao povratna sprega djeluje na njihov odnos prema osnovnim društvenim vrijednostima. Brojni autori (Douglas, Lupton, Lundgren, Slovic, Beck i dr.) smatraju da razlika između percepcije rizika i stvarnog rizika nije relevantna. Percepcija rizika se shvaća kao sposobnost pojedinaca, društvenih grupa i društva u cjelini da prepoznaju opasnost i reagiraju na nju. S druge strane, od percepcije rizika zavisi ponašanje pojedinaca i grupa koje mogu biti izvori novih štetnih događaja i pokretači društvenog pojačanja i društvene samoproizvodnje rizika, onih procesa unutar društvenog generiranja rizika koji su karakteristični za sigurnosne rizike. Prema tome, na vrijednosni sustav društva ili njegovih dijelova prvenstveno utječe percepcija rizika, osjećaj ugroženosti, zabrinutosti ili ranjivosti. U pozadini percepcije rizika obično jeste stvarni rizik, ali se on po intenzitetu, vjerojatnosti događanja i mogućim posljedicama obično ne poklapa s onim što o tome misle ljudi. To je, također, bitna karakteristika sigurnosnih rizika.

Na temelju empirijskih rezultata istraživanja i postavljenog teorijskog okvira, izvršene su dvije posebne analize: (1) odnos pojedinaca i društvenih grupa prema temeljnim

društvenim vrijednostima i (2) njihova percepcija rizika. Ove analize su izvedene na čitavom uzorku i po različitim tipovima društvenih grupa, s posebnim osvrtom na nacionalne grupe ispitanika zato što su one dominantne u sadašnjim društvenim, političkim, pa i sigurnosnim uvjetima. Prvom analizom je ispitana struktura temeljnih društvenih vrijednosti u Bosni i Hercegovini na kojima se temelji sigurnosni sustav. Izvršeno je grupiranje temeljnih vrijednosti u više tipove vrijednosnih dimenzija koje su predstavljale strukturu latentnih zavisnih varijabli (analiza empirijskih rezultata o odnosu pojedinaca i društvenih grupa prema temeljnim društvenim vrijednostima je objavljena u prvoj knjizi sa podnaslovom „Društvene vrijednosti“, op.a.). Drugom analizom je ispitana percepcija vanjskih prijetnji i unutarnjih opasnosti i njihovo grupiranje u više dimenzije - sigurnosne rizike za Bosnu i Hercegovinu koji su predstavljali strukturu intervenirajućih varijabli. Multipla regresijska analiza je pokazala da percepcija sigurnosnih rizika utječe na odnos ispitanika prema sigurnosnim rizicima kod svih nacionalnih grupa ispitanika.

U tablici 8: „Matrica utjecaja percepcije rizika na odnos prema društvenim vrijednostima, u odnosu na nacionalne grupe ispitanika“ je predstavljen pojednostavljen prikaz koeficijenata regresije za svih devet modela multiple regresije. Navedeni su samo regresijski koeficijenti čija je statistička značajnost 5% i više. Svi koeficijenti su označeni simbolima za ispitanike Bošnjake, Srbe i Hrvate, a da nisu navedene njihove vrijednosti, nego samo njihov predznak. Raspored koeficijenata unutar matrice i njihov predznak ukazuje na nejednaku zavisnost društvenih vrijednosti od percepcije sigurnosnih rizika. Tamo gdje su koeficijenti regresije pozitivni, radi se o proporcionalnoj zavisnosti, odnosno, s povećanjem (ili smanjenjem) percepcije rizika povećava se (ili se smanjuje) stupanj poistovjećivanja s određenom grupom društvene vrijednosti. Tamo gdje su koeficijenti regresije negativni situacija je obrnuta – radi se o obrnuto proporcionalnoj zavisnosti – odnosno, s povećanjem (ili smanjenjem) percepcije rizika smanjuje se (povećava se) stupanj poistovjećivanja s određenom društvenom vrijednosti. Ova zavisnost vrijednosti od rizika će se objasniti na primjeru percepcije rizika od *siromaštva*, koja ima najveći utjecaj na društvene vrijednosti.

Koeficijenti regresije su među najvišima i većina ih je statistički značajna za sve nacionalne grupe ispitanika. Postoji proporcionalna zavisnost percepcije rizika od *siromaštva* sa odnosom prema:

- 1) *egzistencijalnim vrijednostima Bosne i Hercegovine* (uzorak, $b=+0,23$; Bošnjaci, $b=+0,36$; Srbi, $b=+0,42$; Hrvati, nije statistički značajno);
- 2) *vrijednostima suživota* (uzorak, $b=+0,36$; Bošnjaci, $b=+0,41$; Srbi, $b=+0,33$; Hrvati, $b=+0,31$);
- 3) *društveno-političkim vrijednostima* (uzorak, $b=+0,65$; Bošnjaci, $b=+0,81$; Srbi, $b=+0,55$; Hrvati, $b=+0,50$);

Utjecaj percepcije sigurnosnih rizika na odnos prema društvenim vrijednostima prema rezultatima multiple regresijske analize		Odnos prema temeljnim društvenim vrijednostima kod ispitanika Bošnjaka, Srba i Hrvata											
		Egzistencijalne vrijednosti Bosne i Hercegovine	Vrijednosti suživota	Društveno-političke vrijednosti	Vrijednosti sporazumijevanja	Vrijednosti dostignuća	Vrijednosti samousmjerenja	Vrijednosti moći	Razvoj demokracije u Bosni i Hercegovini	Solidarnost			
Percepcija sigurnosnih rizika	Neuspjesi države	B+,S+	B+,S+	B+,S+	B+	B-	B+,S+	B-	B+,S+	B-,S+	B-	B+,S+	
	Siromaštvo	B+,H+	B+,S+,H+	B+,S+,H+	B+	S-,H-	B+,S+,H+	B-,S-,H-	B-,S-,H-	B-,S-,H-	B-,S-,H-	S-	
	Nacionalizam	S-	S-	S-	B-,S-	B-,S-	B-,S-	B-,S-	B-,S-	B-,S-	B-,S-	B+,S-	
	Pogoršanje životnih uvjeta		S+	S+	B+,S+,H+	B+,S+,H+	B+,S+,H+	B+,S+,H+	B+,S+,H+	B+,S+,H+	B+,S+,H+	S+,H+	
	Terorizam	B-	B-,S+	B-,S+			S+	B+	B+	B+	B+	B-,H+	
	Prekogranična nelegalna trgovina ljudima, oružjem i drogom	B-		H+	B+	B+	B+	H+					
	Napad druge države na BiH	S+	B-,S-,H-	B-,S-,H-	B-,S-,H-	B-,S-,H-	B-,S-,H-	B-,S-,H-	B-,S-,H-	B-,S-,H-	B-,S-,H-	B-	H-
	Pojačan ilegalni ulazak u BiH stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja	B-,H-	B-	B-,S-			B+,S+	B-	B+,S+	B+,S+	B+,S+	B+,S+	B-,S+

Legenda za ispitanike: B=Bošnjaci, S=Srbi, H=Hrvati, + ili - iza oznake nacionalne grupe predstavlja predznak koeficijenta u regresijskom modelu
Svi rezultati u regresionom modelu su na razini statističke značajnosti: sig F<0,01 i p<0,05

Tablica 8: Matrica utjecaja percepcije sigurnosnih rizika na odnos prema društvenim vrijednostima u odnosu na nacionalne grupe ispitanika

- 4) *vrijednostima sporazumijevanja* (uzorak, $b=+0,10$; Bošnjaci, $b=+0,17$; Srbi, nije statistički značajno; Hrvati, nije statistički značajno);
- 5) *vrijednostima samousmjeravanja* (uzorak, $b=+0,10$; Bošnjaci, $b=+0,11$; Srbi, $b=+0,08$; Hrvati, $b=+0,13$);

Znači, s povećanjem (smanjenjem) percepcije rizika raste (opada) stupanj prihvaćanja ovih vrijednosti.

Sve tri nacionalne grupe ispitanika imaju negativan koeficijent regresije između percepcije rizika od *siromaštva* sa odnosom prema:

- 1) *vrijednostima dostignuća* (uzorak, $b=-0,07$; Bošnjaci, nije statistički značajno; Srbi, $b=-0,08$; Hrvati, $b=-0,15$);
- 2) *vrijednostima moći* (uzorak, $b=-0,20$; Bošnjaci, $b=-0,17$; Srbi, $b=-0,23$; Hrvati, $b=-0,18$);
- 3) *razvojem demokracije u Bosni i Hercegovini* (uzorak, $b=-0,15$; Bošnjaci, $b=-0,08$; Srbi, $b=-0,17$; Hrvati, $b=-0,29$);
- 4) *vrijednostima solidarnosti* (uzorak, nije statistički značajno; Bošnjaci, nije statistički značajno; Srbi, $b=-0,09$; Hrvati, nije statistički značajno).

Znači, s povećanjem (smanjenjem) percepcije rizika od *siromaštva*, opada (raste) stupanj prihvaćanja ovih vrijednosti.

Ovaj primjer pokazuje da je predznak koeficijenata regresije isti kod svih nacionalnih grupa ispitanika, ali da je zavisnost društvenih vrijednosti od percepcije rizika od *siromaštva* različita kod nacionalnih grupa ispitanika. Uopćavanjem prethodnih rezultata se može zaključiti da kod nacionalnih grupa ispitanika postoji:

A) Proporcionalna zavisnost (s porastom percepcije ugroženosti od *siromaštva* pozitivniji je odnos prema ovim vrijednostima):

1.za *egzistencijalne vrijednosti Bosne i Hercegovine, vrijednosti suživota, društveno-političkih vrijednosti i vrijednosti sporazumijevanja*, najveći pozitivni koeficijent regresije, pa tako i najveći proporcionalni utjecaj *siromaštva* na ove vrijednosti, je kod ispitanika Bošnjaka, zatim kod ispitanika Srba, a najmanji je kod ispitanika Hrvata;

2.za *vrijednosti samousmjeravanja*, najveći pozitivni koeficijent regresije, pa tako i najveći proporcionalni utjecaj *siromaštva* na ovu grupu vrijednosti, je kod ispitanika Hrvata, zatim ispitanika Bošnjaka, a najmanji kod ispitanika Srba.

B) Obrnuto proporcionalna zavisnost (s porastom percepcije ugroženosti od *siromaštva* negativniji je odnos prema ovim vrijednostima):

1. za vrijednosti dostignuća i razvoj demokracije u Bosni i Hercegovini, najveći negativni koeficijent regresije, pa tako i najveći obrnuto proporcionalni utjecaj na ove vrijednosti, je kod ispitanika Hrvata, zatim ispitanika Srba, a najmanji je kod ispitanika Bošnjaka;
2. za vrijednosti moći i vrijednosti solidarnosti, najveći negativni koeficijent regresije, pa tako i najveći obrnuto proporcionalni utjecaj na ove vrijednosti, je kod ispitanika Srba, zatim kod ispitanika Hrvata, a najmanji je kod ispitanika Bošnjaka.

Tablica 8: „Matrica utjecaja percepcije sigurnosnih rizika na odnos prema društvenim vrijednostima, u odnosu na nacionalne grupe ispitanika“ pokazuje da postoji područje slaganja između sve tri nacionalne grupe ispitanika o zavisnosti: percepcija rizika → odnos prema vrijednostima. One se ogledaju u istim predznacima koeficijenta regresije (+/-b) kod svih nacionalnih grupa ispitanika za sljedeće rizike:

1. **Siromaštvo** za: vrijednosti suživota (+b), društveno-političke vrijednosti (+b), vrijednosti samousmjeravanja (+b), vrijednosti moći (-b) i razvoj demokracije u Bosni i Hercegovini (-b).
2. **Pogoršanje životnih uvjeta** za: vrijednosti sporazumijevanja (+b), vrijednosti dostignuća (+b), vrijednosti moći (+b) i razvoj demokracije u Bosni i Hercegovini (+b).
3. **Napad druge države na Bosnu i Hercegovinu** za: vrijednosti suživota (-b), društveno-političke vrijednosti (-b), vrijednosti sporazumijevanja (-b); vrijednosti samousmjeravanja (-b).

Dobijeni rezultati, na temelju serije multiplih regresijskih analiza na slučajnom uzorku ispitanika, su pokazali da postoji zavisnost odnosa prema temeljnim društvenim vrijednostima od sigurnosnih rizika. Intenzitet i smjer utjecaja sigurnosnih rizika na odnos prema društvenim vrijednostima se razlikuje između nacionalnih grupa ispitanika. Ako se promatra broj statistički značajnih koeficijenata regresije, najizraženiji utjecaj sigurnosnih rizika je kod ispitanika Bošnjaka, zatim ispitanika Srba, a najmanji je njihov utjecaj kod ispitanika Hrvata. Ovi zaključci su potvrđeni kroz analizu rezultata po svakoj od latentnih zavisnih varijabli i analizu matrice utjecaja percepcije sigurnosnih rizika na odnos prema društvenim vrijednostima, čime je potvrđena generalna hipoteza istraživanja koja je glasila: „Odnos dominantnih društvenih grupa i pojedinaca prema sustavu temeljnih vrijednosti zavisi od sigurnosnih rizika prouzročenih povijesnim prilikama i političkom situacijom u Bosni i Hercegovini.“

8. SIGURNOSNA POLITIKA I PERSPEKTIVE ZA UPRAVLJANJE RIZICIMA U SIGURNOSNOM SUSTAVU BOSNE I HERCEGOVINE

Dokument „Sigurnosna politika Bosne i Hercegovine“ je donesen 8.02.2006. godine. Usvajalo ga je Predsjedništvo Bosne i Hercegovine na temelju članka 12. stavak 1.o) Zakona o obrani Bosne i Hercegovine, kojim je regulirano da je Predsjedništvo mjerodavno „usvojiti ‘Sigurnosnu politiku Bosne i Hercegovine’ i ‘Obrambenu politiku Bosne i Hercegovine’, s ciljem pružanja strateških smjernica u vanjskim poslovima i pitanjima obrane.“ Vijeće ministara Bosne i Hercegovine je, na svojoj 26. sjednici od 16.10.2007. godine, donijelo Odluku o osnivanju Interresorne radne grupe za praćenje implementacije dokumenta „Sigurnosna politika Bosne i Hercegovine“. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine je odredilo da se radi o javnom dokumentu, međutim, izgleda da nije urađeno mnogo na njegovom promoviranju u široj javnosti i kod građana. Tiskan je u ograničenoj nakladi i nije objavljen na internet stranicama Predsjedništva, Ministarstva sigurnosti ili Ministarstva obrane. Za razliku od toga, brojni dokumenti strateškog karaktera koji su proizašli iz „Sigurnosne politike Bosne i Hercegovine“ su dostupni javnosti putem internet stranica.

U ovom dokumentu je sigurnosna politika definirana dijelom državne politike kao „organizirana provedba mjera i aktivnosti na učinkovitoj i dugotrajnoj zaštiti“ ustavnih i drugih vrijednosti Bosne i Hercegovine. Definirani su sigurnosni ciljevi, na temelju identificiranih izazova s kojima se država suočava (Predsjedništvo Bosne i Hercegovine, 2006:1, 17). U zaključku se navodi da „Sigurnosna politika Bosne i Hercegovine“ predstavlja opći i konceptualni dokument u području sigurnosti koji: „Obuhvaća osnovne odluke koje utječu na vanjsku i unutarnju sigurnost države i društva... daje smjernice za vojnu doktrinu i uvažava međunarodne i regionalne zakone koje je država prihvatila.“ (Predsjedništvo Bosne i Hercegovine, 2006: 19). Ovakvo pojmovno određenje sigurnosne politike je dosta suženo. Ono se pojmovno priklanja viđenju sigurnosne politike kao u susjednim zemljama Hrvatskoj i Srbiji - da je sigurnosna politika sredstvo za provedbu strategije nacionalne sigurnosti, koju, opet, za razliku od susjednih država, Bosna i Hercegovina nema. Drugačije od ovoga je šire pojmovno određenje sigurnosne politike kao sveukupnog i jedinstvenog gledišta (političko-filozofskog, ideološkog, državno-političkog, nacionalnog i dr.) na pitanja rata, sigurnosti i obrane koje se konkretizira kroz doktrinu, strategiju i

sustav sigurnosti (Beridan, 2008: 30,39). U praksi se realizira upravo ovaj drugi, širi pristup. Iz dokumenta „Sigurnosna politika Bosne i Hercegovine“ je proizašlo niz posebnih strategija koje se bave pitanjima organizacije sustava sigurnosti ili upravljanja određenim sigurnosnim problemima. Sigurnosna politika je polazište za donošenje najvažnijih obrambenih dokumenata: obrambene politike i vojne doktrine Bosne i Hercegovine.

Sigurnosni ciljevi u dokumentu „Sigurnosna politika Bosne i Hercegovine“ su definirani na temelju identificiranih izazova. U sigurnosnoj teoriji i praksi je ustaljeno da sigurnosni ciljevi proizlaze iz nacionalnih interesa ili, u bosansko-hercegovačkom kontekstu, zajedničkih nacionalnih interesa. Sigurnosni rizici, kao i vrijednosti, utječu na oblikovanje nacionalnih interesa. Iz sigurnosnih rizika ne bi trebali izravno proizlaziti ciljevi sigurnosne politike jer se onda zanemaruju vrijednosti i na njima temeljeni interesi društva i države. Vjerojatno se ovaj problem odrazio na samu kvalitetu dokumenta.

Promjene koje su se desile u svijetu i u okruženju nameću potrebu za značajnijom revizijom dokumenta „Sigurnosna politika Bosne i Hercegovine“ u dijelu koji se bavi stanjem sigurnosti. Ocjene o sigurnosnom položaj Bosne i Hercegovine u postojećem dokumentu su šture i svedene na kraće ocjene o sigurnosnom okruženju, identifikaciji sigurnosnih rizika i izazova i procjeni sigurnosnih kretanja u Bosni i Hercegovini i okruženju. Nužno je uraditi širu i sveobuhvatniju procjenu sigurnosnog položaja Bosne i Hercegovine koja će uvažiti globalni i europski sigurnosni kontekst, sigurnosno stanje u Jugoistočnoj Europi, sigurnosno integriranje Bosne i Hercegovine i vojne elemente sigurnosnog položaja uključujući mjere za jačanje povjerenja u najbližem okruženju (stanje sporazuma o sub-regionalnoj kontroli naoružanja i dr.).

Kada se govori o sigurnosnim izazovima i rizicima prisutna je terminološka i teorijska nedosljednost. Nema pojmovne i klasifikacijske distinkcije između izazova i rizika. Sigurnosni rizici se kao pojam navode samo u nazivu poglavlja, a u njegovom sadržaju se nabrajaju globalni, regionalni i unutarnji izazovi. Značajan broj ovih sigurnosnih izazova bi se prije mogao nazvati prijetnjama ili opasnostima. Njihova podjela na globalne, regionalne i unutarnje izazove nije dosljedna, niti aktualna u odnosu na prijetnje, opasnosti ili izazove koji mogu pogoditi sigurnost Bosne i Hercegovine.

Također, valjalo bi ih razložiti u odnosu na ocijenjenu ozbiljnost ugrožavanja i neke druge karakteristike rizika, bitne za određivanje prioriteta sigurnosne politike. Bez ocjene ovih elemenata nema cjelovite slike o sigurnosnim rizicima. Prema tome, identifikaciju sigurnosnih izazova, unutarnjih opasnosti i vanjskih prijetnji i njihovu transformaciju u sigurnosne rizike bi trebalo temeljiti na odabiru i primjeni naučno potvrđenih metoda za analizu rizika i u praksi potvrđenih procesa za procjenu ugroženosti.

8.1. PERSPEKTIVE ZA UPRAVLJANJE SIGURNOSNIM RIZICIMA U SUSTAVU SIGURNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE

U teorijskom dijelu je naglašeno da je bitan preduvjet za uspješno suprotstavljanje sigurnosnim izazovima prilagodljivost sustava za upravljanje rizicima mnoštvu zahtjeva i različitim karakteristikama rizika kojima se bave njegovi pojedini dijelovi. Istovremeno, svi ti posebni podsustavi koji su specijalizirani za upravljanje određenim rizicima trebaju biti dio integriranog, međusobno povezanog i funkcionalno jedinstvenog upravljanja sigurnosnim rizicima. Upravo je to nedostatak sigurnosnih struktura Bosne i Hercegovine.

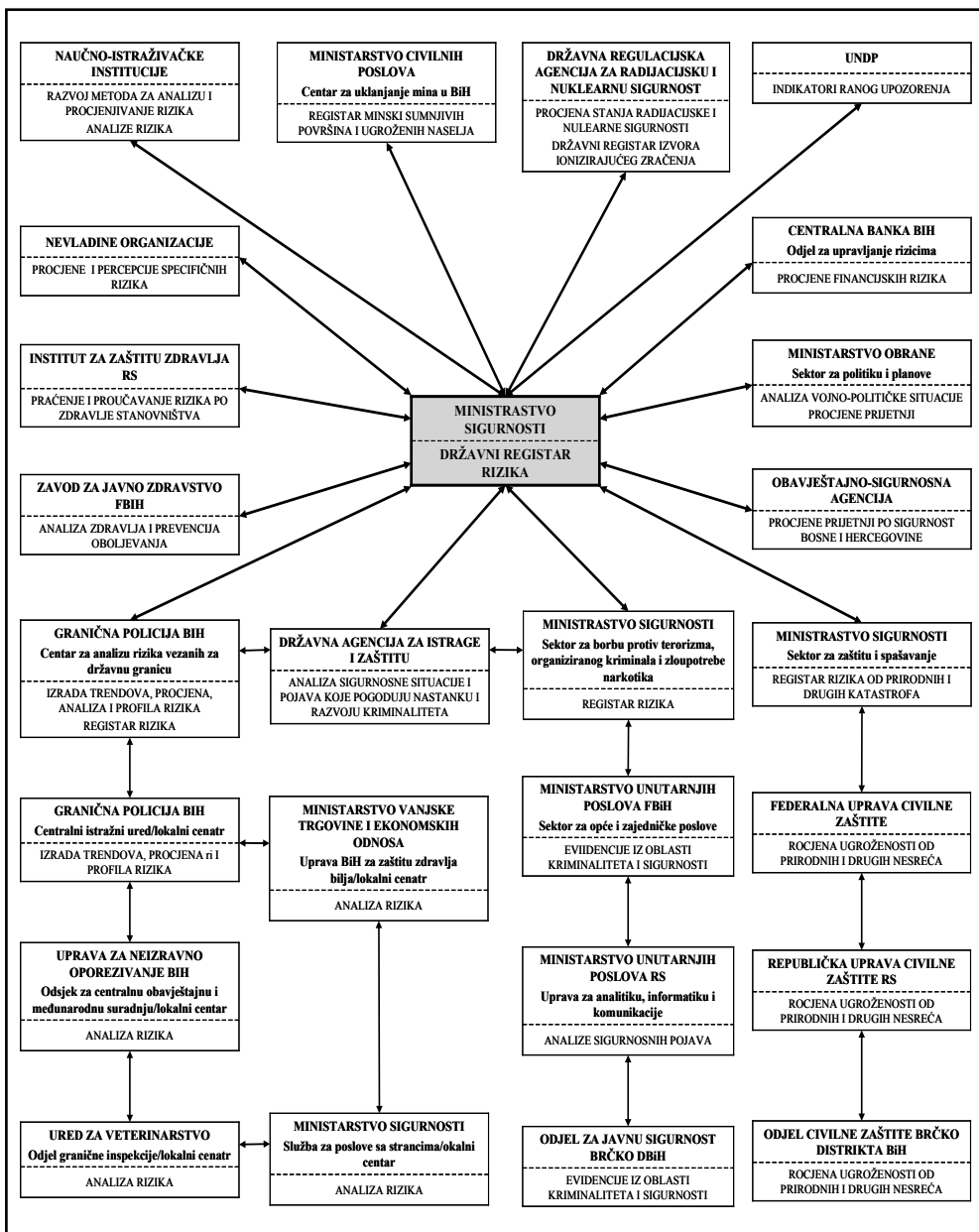
Unutar sigurnosnog sustava Bosne i Hercegovine postoje organizacijske forme na državnoj ili entitetskoj razini koje se bave problemom sigurnosnih rizika. U shemi „Povezivanje postojećih kapaciteta za upravljanje rizicima u sigurnosnom sustavu Bosne i Hercegovine“ su navedene 22 organizacijske forme koje imaju razvijene elemente za procjenu i upravljanje rizicima kao sastavnog dijela njihovih temeljnih procesa upravljanja i obveza, proizašlih iz zakona i drugih propisa (slika 13, str. 166). Većina ovih organizacija posjeduje zakonske, materijalne i druge pretpostavke za procjenu i upravljanje rizicima.

Pored državnih institucija, u upravljanju rizicima sudjeluju naučnoistraživačke institucije čiji mogući doprinos je u razvoju metoda za analizu i procjenjivanje rizika. One su najčešće svojom naučnoistraživačkom orijentacijom opredijeljene i sposobne vršiti analize nekih specifičnih rizika koje karakterizira složenost i višedimenzionalnost.

Nevladine organizacije u Bosni i Hercegovini su uključene u procjenu i percepciju rizika, posebno onih koji se tiču ljudskih prava i ugroženih grupa.

Element procjene rizika predstavlja i sistem ranog upozorenja u Bosni i Hercegovini. Indikatori ranog upozorenja predstavljaju jednu od često primijenjenih postupaka u identifikaciji, evaluaciji i smanjenju rizika za praćenje i mjerenje kritičnih promjena u procesu upravljanja rizicima.

Iz predstavljene sheme se jasno može zaključiti da sigurnosne strukture Bosne i Hercegovine imaju značajne, gotovo impozantne kapacitete za razvoj efikasnog sustava za upravljanje sigurnosnim rizicima, posebno kada se ima u vidu da u shemi nisu navedene sve organizacije koje na bilo koji način sudjeluju u procesu procjene i upravljanja rizicima.

Slika 13: Povezivanje postojećih kapaciteta za upravljanje rizicima u sigurnosnom sustavu Bosne i Hercegovine

Tijekom intervjua s osobama iz javnog o političkog života identificirani su neki problemi koji otežavaju razvoj sustava za upravljanje rizicima. To su:

- 1) Nedovoljna koordinacija, preklapanje zakonskih nadležnosti i neadekvatno regulirana razmjena podataka među snagama sustava sigurnosti.
- 2) Potrebno je ubrzano nastaviti s harmonizacijom zakonskog okvira i propisa koji će podržati reforme sigurnosnog sustava.
- 3) Informatička nepovezanost i nekompatibilnost informacijskih sustava i baza podataka.
- 4) Neadekvatno znanje o rizicima, upravljanju rizicima, općim i posebnim standardima i terminologiji upravljanja rizicima.
- 5) Nedostatak kapaciteta za upravljanje podacima o rizicima.

Državni registar rizika, kao organizacijski oblik trenutačno ne postoji. On bi trebao predstavljati središnju bazu podataka za prikupljanje podataka o rizicima i servisiranje svih ostalih sudionika u sustavu procjene i upravljanju rizicima.

Efikasno suprotstavljanje rizicima će zavisiti od provedbe u praksi bitnih pretpostavki za suprotstavljanje sigurnosnim rizicima. One su navedene i opisane u teorijskom dijelu istraživanja, a ovdje će se konkretizirati na sigurnosni sustav Bosne i Hercegovine:

- 1) Rezultati istraživanja pokazuju da snagama sigurnosti nedostaju teorijska i praktična znanja o rizicima općenito, sigurnosnim rizicima i dostignućima drugih u upravljanju sigurnosnim rizicima. Stručno usavršavanje onih snaga sigurnosti koje se bave pitanjima analize rizika i procjene rizika treba biti jedan od najvažnijih prioriteta jer ono osigurava dugoročnu perspektivu upravljanja rizicima i ugrađivanje njihovih načela u sigurnosnu politiku Bosne i Hercegovine.
- 2) U bosanskohercegovačkoj sigurnosnoj praksi su u primijeni različiti modeli procjene ugroženosti i analize rizika, opisani jezikom struke ali ne i jezikom upravljanja rizicima. Procesi upravljanja rizicima trebaju biti kompatibilni, razvijeni na temelju istih pravila i opisani sličnim jezikom. Pored izazova znanja, navedenog u prethodnoj točki, neophodno je usvojiti zajednički normativni okvir za upravljanje rizicima, koji će se temeljiti na potrebama sustava sigurnosti i biti usklađen s međunarodnim standardima i propisima.
- 3) Informatičko povezivanje, harmonizacija evidencija i baza podataka, te razmjena podataka je treći zahtjev neophodan za unapređenje sustava za

upravljanje rizicima. U razvoju informacijskog sustava sigurnosti u Bosni i Hercegovini treba voditi računa o potrebi da se evidentiraju rizici i da ove evidencije budu dostupne korisnicima, a djelom i široj javnosti. Jedna od realnih perspektiva je utemeljenje registra rizika (vidi sivo polje u sredini sheme na slici 13: Povezivanje postojećih kapaciteta za upravljanje rizicima u sigurnosnom sustavu Bosne i Hercegovine). Svaka organizacija koja se bavi procjenom ili upravljanjem rizicima treba imati vlastiti registar rizika. Ukoliko su registri rizika uspostavljeni na istom standardnom okviru i koriste isti stručni jezik, nema prepreka za uspostavljanje državnog registra rizika i za razmjenu podataka.

Primjena ovih pretpostavki u bosanskohercegovačkom političkom i društvenom kontekstu može osigurati stabilnost i kontinuitet s dostignutim stupnjem razvoja sustava sigurnosti, omogućiti uspostavljanje novih funkcionalnih veza unutar postojeće sigurnosne strukture, te uvođenje i kontinuirano poboljšanje novih procesa za upravljanje sigurnosnim rizicima.

8.2. ODNOS IZMEĐU DRUŠTVENIH VRIJEDNOSTI, SIGURNOSNIH RIZIKA I INTERESA U SIGURNOSNOJ POLITICI

Odnos između društvenih vrijednosti, sigurnosnih rizika i interesa predstavlja središnje pitanje definiranja sigurnosne politike zemlje. Pored pojmovnog određenja društvenih vrijednosti⁶¹ i sigurnosnih rizika⁶², neophodno je razmotriti pojam interesa u sigurnosnoj politici.

⁶¹ U poglavlju 2: „Društvene vrijednosti u suvremenoj sociološkoj i politološkoj teoriji“ prve knjige, pojmovno su određene društvene vrijednosti kao nezamjenjivi sigurnosni činitelji u društvu i data je njihova slijedeća definicija: „Temeljne društvene vrijednosti su temeljna uvjerenja, ideje i stanja o onome što je važno, dobro i poželjno, o čijem prihvaćanju postoji konsenzus unutar određene društvene grupe ili društva u cjelini. One usmjeravaju ponašanje i omogućuju interakciju pojedinaca i grupa, oblikuju individualne i kolektivne stavove, pomažu profiliranju zajedničkih interesa i ciljeva, osiguravajući tako unutarnju koheziju i stabilnost društvenih struktura kao neophodnih preduvjeta za izgradnju efikasnog sigurnosnog sustava“ (op.a.).

⁶² U poglavlju 3 ove knjige: „Pojam i izvori sigurnosnih rizika“ data je sljedeća definicija: „Sigurnosni rizici spadaju u rizike koji su proizvod ljudskog djelovanja i kojima su izvori namjerno izazvane prijetnje, čiji nositelji posjeduju određenu sposobnost za akcije s potencijalno štetnim ishodima kojima se ugrožavaju ljudi, imovina i društvo u cjelini, u mjeri koja predstavlja sigurnosni izazov... U pravilu, sigurnosnim rizicima se nazivaju poznati rizici, oni koji su identificirani, analizirani i ugrađeni u politiku sigurnosti, doktrinu i strategiju (nacionalne) sigurnosti“ (op.a.).

Mnogi autori se slažu s konstatacijom da interesi proizlaze iz vrijednosti. Dimitrijević i Stojanović poistovjećuju neke vrijednosti s interesima. Oni smatraju da, pored općečovječanskih vrijednosti postoje i posebne vrijednosti država koje se mogu označiti nacionalnim interesima. Za razliku od drugih od nekih drugih, vrijednosti poput nacionalnog interesa su općeprihvaćene unutar jednog društva i predstavljaju trajnija uvjerenja njegovih članova i društvenih grupa (Dimitrijević i Stojanović, 1996: 275-276). Giddens (2007: 669) zaključuje da: „Trajnost društva stoga ovisi o suradnji koja pak podrazumijeva opći konsenzus ili dogovor članova o temeljnim vrijednostima“.

U Blackwelovoj enciklopediji političke misli se naglašava da postoje različita teorijska shvaćanja o načinu na koji se vrše identifikacija i procjena interesa. S jedne strane je pojedinac kojemu se daje prednost u procjeni interesa, a s druge strane je opće dobro kao kriterij za identifikaciju i procjenu interesa. Kako je pojedinac uklopljen u društvo, njegovo zaključivanje o individualnim i društvenim interesima počiva na skupu kriterija koji postoje u društvu i koji se zasnivaju na općem dobru. Iz toga proizlazi da opće dobro treba imati prvenstvo u odnosu na interese pojedinca, a „da društva koja daju prednost interesima pojedinaca dugoročno potkopavaju preduvjete za vlastiti opstanak“ (Miller ur., 2003a: 258).

Interese koje proizlaze iz koncepcije dobra i moralne moći Rawls smatra interesima građana, a interesi naroda su određeni njihovom političkom koncepcijom pravde (Rawls, 2003: 57). Pored interesa koje se sastoje u zaštiti neovisnosti, građanskim slobodama, sigurnosti teritorija i dobrobiti, interese naroda određuje njegovo samopoštovanje koje je utemeljeno na zajedničkim povijesnim iskušenjima i kulturi. Rawls naglašava da se interesi jednog naroda sastoje u njegovom inzistiranju da od drugih naroda dobije poštovanje i priznanje svoje jednakosti, a da su pravedni narodi oni koji su spremni uzvratiti to poštovanje i priznanje drugim narodima (Rawls, 2003: 51).

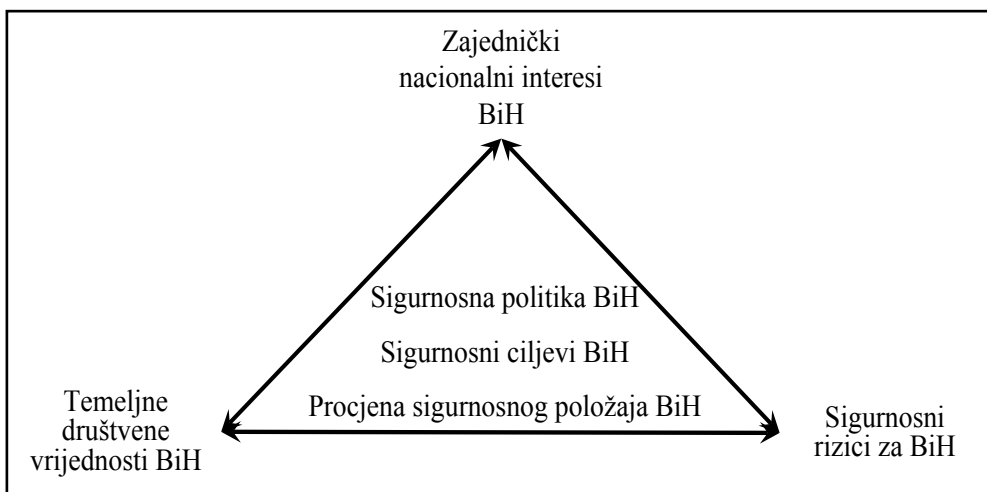
Vukadinović (1998: 145-146) smatra da „nacionalni interesi postavljaju se kao stalne crte vanjske politike pojedine zemlje, odnosno kako nešto stoji izvan bilo kakvih unutrašnjih političkih slaganja ili neslaganja“. Glavnim interesima države on smatra: očuvanje mira, realiziranje pune nacionalne sigurnosti države, stalno podizanje napretka i drugi.

Slović smatra da interesi nacija proizlaze iz njihovih želja i stremljenja, uvjetovanih emocijama i opterećena tradicijom u nacionalnim odnosima, te da su oni mnogo više želje, nego što su aktivnosti. (Slović, 2010: 21-22). On dalje naglašava da su interesi međusobno uvjetovani i isprepleteni, te da ih je ponekad teško odvojiti jedne od drugih. Iz interesa proizlaze ciljevi, koji kao strateška opredjeljenja pripadaju području politike (Slović, 2010: 26).

U studiji „Nacionalna sigurnost“, definiraju se nacionalni interesi u sigurnosnom sustavu Hrvatske. Navodi se: „Nacionalni interesi izvode se iz općeprihvaćenih društvenih vrednota razmotrenih kroz prizmu vanjskih prijetnji i internih slabosti društva. U njihovoj zaštiti, promoviranju i ostvarivanju društvo u pravilu vodi posebnu skrb na način da oni predstavljaju temelj za formuliranje nacionalnih sigurnosnih ciljeva“ (Žunec i dr., 2001: 15).

Dokument „Strategija nacionalne bezbednosti“ Republike Srbije ima posebno poglavlje sa naslovom: „Nacionalni interesi u oblasti bezbednosti“. U njemu se navodi da nacionalni interesi proizlaze iz najviših ustavnih vrijednosti i predstavljaju izraz vitalnih vrijednosti i potreba naroda, građana i države (Republika Srbija, 2009: 12). U dokumentu „Strategija nacionalne sigurnosti Republike Hrvatske“ ima, također, posebno poglavlje sa naslovom: „Vrijednosti i interesi Republike Hrvatske“ u kojemu se navodi da su interesi najvažnije i neupitne potrebe države i njezinih građana, te da one proizlaze iz ustavnih vrijednosti (Republika Hrvatska, 2002: 3)

Može se zaključiti da su izvorište za definiranje nacionalnih interesa jedne zemlje njezine temeljne društvene vrijednosti. One su polazni kriteriji za procjenjivanje sigurnosnog položaja zemlje čiji su sastavni dio identifikacija i ocjena sigurnosnih rizika. Društvene vrijednosti utječu na procjene o važnosti pojedinih rizika, reakciju društvenih grupa i pojedinaca na percepciju rizika. U interakciji društvenih vrijednosti i sigurnosnih rizika se mogu identificirati posebni i zajednički interesi konstitutivnih nacija u Bosni i Hercegovini. Promatrane kroz filter sigurnosnih rizika, temeljne društvene vrijednosti oko kojih je ostvaren konsenzus mogu biti transformirane u nacionalne interese zemlje i njezinog društva.

Slika 14: Odnos između društvenih vrijednosti, sigurnosnih rizika i nacionalnih interesa

U uvodnom poglavlju dokumenta „Sigurnosna politika Bosne i Hercegovine se navodi da ovaj dokument: „Uz temeljne vrijednosti, koje su – zbog važnosti za ukupnu sigurnost Bosne i Hercegovine – osobito istaknute, dokument procjenjuje i sigurnosno okruženje, rizike i prijetnje te definira načela, interese i ciljeve koje Bosna i Hercegovina želi ostvariti u području sigurnosti. Iako je bilo za očekivati, u dokumentu nema posebnog dijela koji se bavi pitanjima definiranja i zaštite interesa. U poglavlju 5: „Ciljevi sigurnosne politike“ i poglavlju 7. „Završna riječ“ se mogu prepoznati tri interesa (Predsjedništvo Bosne i Hercegovine, 2006:1, 17, 19):

1. Stabilnost uže i šire regije, kroz promicanje dobrih odnosa i suradnje sa susjedima i zemljama šire regije i razvoj demokracije i europskih integracijskih procesa u njima.
2. Približavanje i institucionaliziranje odnosa sa bitnim međunarodnim strukturama, uključujući priključenje Europskoj uniji i NATO savezu.
3. Neovisnost, suverenitet i teritorijalna cjelovitost Bosne i Hercegovine, kroz zaštitu njezinog ustavnog poretka, razvoj ljudskih prava, slobode i sigurnosti građana.

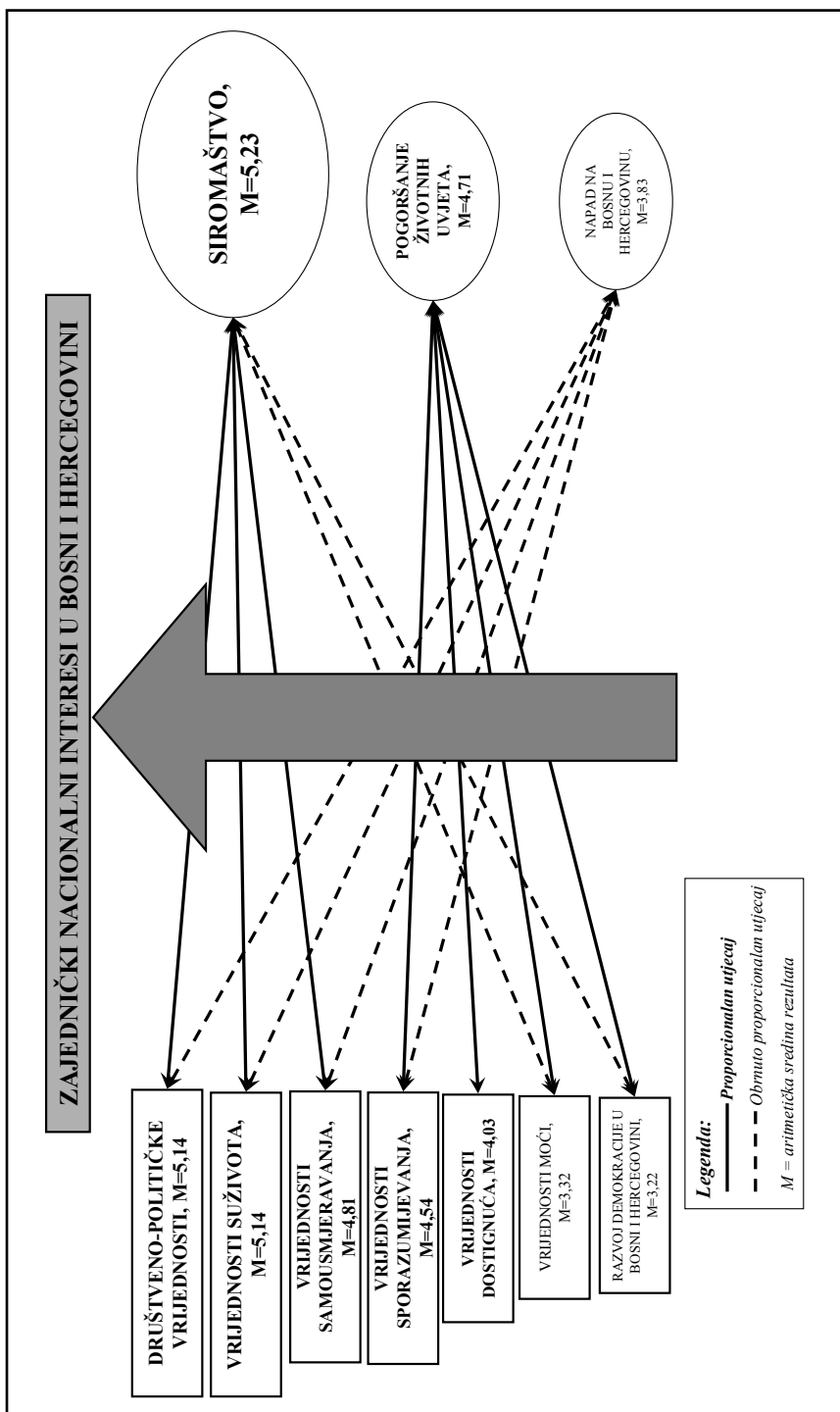
Nedostatak sistematičnog pristupa problemu definiranja interesa, ograničavanje njihovog broja, pa i njihovo mjesto u strukturi dokumenta „Sigurnosna politika Bosne i Hercegovine“ upućuje na zaključak da je izostalo je jasnije i cjelovitije određivanje i klasificiranje interesa koji su zajednički svim narodima i građanima Bosne i Hercegovine. To je za posljedicu imalo nedovoljno jasno formulirane ciljeve sigurnosne politike.

8.3. DEFINIRANJE ZAJEDNIČKIH INTERESA U BOSNI I HERCEGOVINI

Ovim istraživanjem je dobijen empirijski okvir koji ukazuje na sličan utjecaj sigurnosnih rizika na temeljne društvene vrijednosti kod svih nacionalnih grupa ispitanika.⁶³

On je proizašao iz multiple regresijske analize čiji su rezultati pojednostavljeno prikazani u matrici utjecaja sigurnosnih rizika na odnos prema temeljnim društvenim vrijednostima u odnosu na nacionalne grupe ispitanika.

⁶³ Rezultati su prikazani na slici 15: „Empirijski okvir za oblikovanje zajedničkih nacionalnih interesa u Bosni i Hercegovini“, str. 162. Također, vidi tablicu 8: Matrica utjecaja percepcije sigurnosnih rizika na odnos prema društvenim vrijednostima u odnosu na nacionalne grupe ispitanika, str. 150.

Slika 15: Empirijski okvir za oblikovanje zajedničkih nacionalnih interesa u Bosni i Hercegovini

Lijeva strana slike pokazuje da najveću kohezivnu snagu imaju **grupa društveno-političkih vrijednosti**⁶⁴ (čine je vrijednosti: *mir u svijetu, jedinstvo s prirodom, očuvanje okoliša, društvena pravda, jednakost pojedinaca, obiteljska sigurnost, nacionalna sigurnost, društveni poredak, odgovoran i poštivanje roditelja i starijih*) i **grupa vrijednosti suživota** (čine je vrijednosti: *zajednička odgovornost naroda preko Ujedinjenih naroda, poštivanje ljudskih prava, vjerska tolerancija, nediskriminacija, negativna sloboda i priznanje dostojanstva*).

Desna strana slike pokazuje da je najveća percepcija ugroženosti za sigurnosne rizike nazvane: **siromaštvo** (kojeg čini: *visoka nezaposlenost i rastuće siromaštvo u Bosni i Hercegovini, nazadovanje u proizvodnji i propadanje industrijskih kapaciteta u Bosni i Hercegovini, slabo ulaganje u gospodarstvo, sporost i promašaje u privatizaciji, propadanje poljoprivrede, te napuštanje sela i odlazak mladih ljudi iz Bosne i Hercegovine zbog siromaštva i nezaposlenosti*) i **pogoršanje životnih uvjeta** (kojeg čini: *stradavanje stanovništva od mina i drugih eksplozivnih sredstava zaostalih iz rata, onemogućeno kretanje stanovništva, razvoj poljoprivrede i turizma zbog postojanja minskih polja, velika količina streljačkog i drugog lakog naoružanja koje stanovnici Bosne i Hercegovine nelegalno drže i industrijsko zagađenje zemlje, vode i drugih prirodnih izvora*).

Sukladno rezultatima multiple regresijske analize, sigurnosni rizici:

1. **siromaštvo** ima proporcionalan utjecaj na grupe: **društveno-političkih vrijednosti, vrijednosti suživota i vrijednosti samousmjeravanja** kod svih nacionalnih grupa ispitanika.
2. **pogoršanje životnih uvjeta** ima proporcionalni utjecaj na grupe: **vrijednosti sporazumijevanja, vrijednosti dostignuća, vrijednosti moći i razvoj demokracije u Bosni i Hercegovini** kod svih nacionalnih grupa ispitanika.

Treća prijetnja koja na sličan način utječe na temeljne društvene vrijednosti kod svih grupa ispitanika je *napad druge države na Bosnu i Hercegovinu*. Ovaj sigurnosni rizik ima obrnuto proporcionalni utjecaj na većinu vrijednosti i to na grupe: *društveno-političke vrijednosti, vrijednosti suživota, vrijednosti samousmjeravanja i vrijednosti sporazumijevanja*. Međutim, percepcija ugroženosti od *napada druge države na Bosnu i Hercegovinu* je najniža kod svih nacionalnih grupa ispitanika, odnosno, njezin utjecaj nije značajan u kontekstu oblikovanja zajedničkih nacionalnih interesa. *Vrijednosti moći i razvoja demokracije u Bosni i Hercegovini* nemaju intenzitet i korelacijsku povezanost s drugim vrijednostima koja bi im osigurala integrativnu ulogu u bosanskohercegovačkom društvu.

⁶⁴ Valja ponovo naglasiti da su ovako grupirane društveno-političke vrijednosti karakteristične za tranzicijske zemlje istočne Europe koje su težile integriranju sa zemljama zapadne Europe (op.a.).

Također, ustanovljeno je da u ovome istraživanju ne postoji dovoljna suglasnost nacionalnih grupa ispitanika oko prihvaćanja *grupe egzistencijalnih vrijednosti Bosne i Hercegovine* (čine je vrijednosti: *teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine, odgovornost prema zemlji Bosni i Hercegovini, pripadnost zemlji Bosni i Hercegovini, politička nezavisnost Bosne i Hercegovine, zaštita privatnog vlasništva, zajedničko tržište Bosne i Hercegovine i nacionalna ravnopravnost u Bosni i Hercegovini*) koje su, uobičajeno, glavni temelj za definiranje nacionalnih interesa i sigurnosnih ciljeva zemlje. Ova nesuglasnost oko *egzistencijalnih vrijednosti Bosne i Hercegovine* među nacionalnim grupama ispitanika sužava područje unutar kojega se dogovaraju zajednički nacionalni interesi u Bosni i Hercegovini. Za pretpostaviti je da će još neko vrijeme međunarodna zajednica biti u ulozi garanta očuvanja *egzistencijalnih vrijednosti Bosne i Hercegovine*.

Međutim, domaći nositelji političkih odluka imaju na raspolaganju dosta široko područje afirmacije *društveno-političkih vrijednosti i vrijednosti suživota*, te suzbijanja *siromaštva i loših životnih uvjeta*, gdje postoji konsenzus nacionalnih grupa ispitanika. Unutar ovog područja interakcije vrijednosti i sigurnosnih rizika institucije mogu djelovati uz podršku većine društva i svih njegovih dominantnih grupa. O ovim rezultatima postoji konsenzus kod svih nacionalnih grupa ispitanika i trebalo bi ih uzeti u obzir kod definiranja zajedničkih nacionalnih interesa u Bosni i Hercegovini.

Problem ovoga istraživanja je bio usmjeren na ispitivanje zavisnosti društvenih vrijednosti od sigurnosnih rizika. Empirijski rezultati su pokazali da je djelovanje sigurnosnih rizika izraženije prema vrijednostima koje su značajne za koheziju bosanskohercegovačkog društva, kao što su: *egzistencijalne vrijednosti, vrijednosti suživota, društveno-političke vrijednosti* ili *solidarnost*. Konsenzus ispitanika je ostvaren oko onih sigurnosnih rizika čiji se uzroci najviše zamagljuju i konzerviraju u suvremenom bosanskohercegovačkim društvu, a to su: *siromaštvo i pogoršanje životnih uvjeta*.

Odnos između društvenih vrijednosti i sigurnosnih rizika nije jednosmjernan. Između njih postoji međuzavisnost. Društvene vrijednosti utječu na procjenu rizika, reakciju društvenih grupa i pojedinaca na rizike, pa mogu biti društveni pojačivači rizika. S druge strane, sigurnosni rizici, posebno njihova različita percepcija ima povratno djelovanje na odnose među društvenim grupama, posebice na vrijednosti o kojima nema konsenzusa među društvenim grupama.

Sa sigurnosnog stanovišta je značajno što se percepcijom rizika može manipulirati, posebno je na to osjetljiva manipulacija njihovim potencijalnim efektima koje društvene grupe mogu osjetiti kao ugrožavanje, strah, neizvjesnost, nepovjerenje i

dr. U sigurnosnom sustavu Bosne i Hercegovine je iznimno važno identificirati ove probleme, prepoznati rizike i postaviti jasne ciljeve u sigurnosnoj politici Bosne i Hercegovine.

Važnost politike sigurnosti se sastoji u određivanju prioriteta koji će omogućiti da sigurnosni sustav zemlje razvije mehanizme za identifikiranje i upravljanje sigurnosnim rizicima, promoviranje sigurnosne kulture i komunikacije o sigurnosnim problemima. Sa slabljenjem negativnog utjecaja sigurnosnih rizika ojačavat će snaga društvenih vrijednosti, posebice onih koje su kohezivni čimbenici u integraciji bosanskohercegovačkog društva.

9. LITERATURA I DRUGI IZVORI PODATAKA

KNJIGE

- 1) Adam, Barbara, Loon, Joost van i Beck, Ulrich (2000) *The risk society and beyond: critical issues for social theory*. London: Sage Publications Ltd.
- 2) Adams, John (1995) *Risk*. London: Taylor and Francis.
- 3) Aven, Terje (1992) *Reliability and risk analysis*. London: The Royal Society.
- 4) Banac, Ivo (1994) *Cijena Bosne: Članci, izjave i javni nastupi 1992-1993*. Zagreb: Europa danas.
- 5) Banks, Erik (2005) *Catastrophic Risk: Analysis and Management*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
- 6) Barbara, Adam, Beck, Ulrich i Loon, Joost Van ur. (2000) *The Risk Society and Beyond: Critical Issues for Social Theory*. London: Sage Publications Ltd.
- 7) Bašić, Nedžad, Stoett, Peter i dr. (2003) *Sigurnosne studije u tranziciji*. Bihać: Univerzitet u Bihaću.
- 8) Beck, Ulrich (1999) *World Risk Society*. Cambridge: Polity Press.
- 9) Beck, Ulrich (2001) *Rizično društvo: U susret novoj moderni*. Beograd: Filip Višnjić.
- 10) Beridan, Izet (2003) *Konflikti: homo pro homine et contra hominem - čovjek za i protiv čovjeka*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
- 11) Beridan, Izet (2008) *Politika i sigurnost*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
- 12) Bernstein, Peter L. (1996) *Against the gods: the remarkable story of risk*. New York: Wiley & Sons.
- 13) Bier, Vicki M. i Naceur, Azaiez M. ur. (2009) *Game Theoretic Risk Analysis of Security Threats*. New York: Springer Science & Business Media, LLC.
- 14) Blaikie, Piers, Cannon, Terry, Davis, Ian i Wisner, Ben (1994) *At Risk: Natural hazards, people's vulnerability and disaster*. London/ New York: Routledge.
- 15) Borge, Dan (2001) *The book of risk*. New York: Wiley.
- 16) Borodzicz, Edward P. (2005) *Risk, crisis and security management*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
- 17) Brzezinski, Zbigniew (1983) *Power and Principle: Memoirs of the National Security Adviser 1777-1981*. New York: Farrar-Straus-Giroux.
- 18) Brzezinski, Zbigniew (1994) *Izvan kontrole: globalna previranja uoči 21. stoljeća*. Zagreb: Otvoreno sveučilište.
- 19) Brzezinski, Zbigniew (2001) *Velika šahovska tabla*. Podgorica: CID.

- 20) Burns-Howell, Tony, Cordier, Pierre i Eriksson, Therese (2003) Security risk assessment and control. Leiceseter: Perpetuity Press.
- 21) Chapman, Chris i Ward Stephen (1997) Project Risk Management: Processes, Techniques and Insights. Chichester: John Wiley and Sons Ltd.
- 22) Chicken, John C. i Hayns, Michael R. (1989) The risk ranking technique in decision making. Oxford/New York: Pergamon.
- 23) Cifrić, Ivan (1989) Socijalna ekologija: Prilozi zasnivanju discipline. Zagreb: Globus.
- 24) Clarke, Lee (1989) Acceptable Risk? Making Decisions in a Toxic Environment. Oxford: Berkley and LA.
- 25) Cohen, Moris i Nagel, Ernest (1977) Uvod u logiku i naučni metod. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- 26) Cohrssen, John J. i Covello, Vincent T. (1989) Risk Analysis: A Guide to Principles and Methods for Analyzing Health and Environmental Risks. Washington: United States Council on Environmental Quality, Executive Office of the President of US.
- 27) Coser, Lewis (2007) Funkcije društvenog sukoba: ispitivanje koncepta društvenog sukoba i njegove upotrebe u empirijskim sociološkim istraživanjima. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- 28) Cosgrave, James F. ur. (2006) The Sociology of Risk and Gambling Reader. New York/London: Routlege Taylor & Francis Group.
- 29) Čaldarović, Ognjen (1985) Urbana sociologija: Socijalna teorija i urbano pitanje. Zagreb: Globus.
- 30) Čaldarović, Ognjen (1995) Socijalna teorija i hazardni život: Zagreb Hrvatsko sociološko društvo.
- 31) Ćurak, Nerzuk (2002) Geopolitika kao sudbina. Slučaj Bosna: Postmodernistički ogleđ o perifernoj zemlji. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
- 32) Douglas, Mary (1985) Risk Acceptability According to the Social Sciences. London: Routlege & Kegan Paul Ltd.
- 33) Eriksson, Johan (2001) Threat politics: new perspectives on security, risk and crisis management. Aldershot: Ashgate.
- 34) Franklin, Jane (1998) The politics of risk society. Cambridge: Polity Press.
- 35) Fromm, Erich (1984a) Anatomija ljudske destruktivnosti I. Zagreb: Naprijed.
- 36) Fromm, Erich (1984b) Anatomija ljudske destruktivnosti II. Zagreb: Naprijed.
- 37) Fromm, Erich (1989) Zdravo društvo. Beograd/Zagreb: Nolit/Naprijed.
- 38) Giddens, Anthony (2005) Odbegli svet: Kako globalizacija preoblikuje naše živote. Beograd: Stubovi kulture.
- 39) Giddens, Anthony (2007) Sociologija. Zagreb: Udžbenici Sveučilišta u Zagrebu – Posebna izdanja.
- 40) Girard, Rene (1990) Nasilje i sveto. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada.
- 41) Gliendon, A. Ian, Clarke, Sharon G. I McKenna, Eugene F. (2006) Human Safety and

-
- Risk Management: Second Edition. Boca Raton, FL: CRC Press, Taylor and Francis Group.
- 42) Grey, Stephen (1995) Practical risk assessment for project management, Chichester: John Wiley and Sons Ltd.
 - 43) Grizold, Anton, Tatlović, Siniša i Cvrtila, Vlatko (1999) Suvremeni sistemi nacionalne sigurnosti. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
 - 44) Gurvitch, George (1965) Suvremeni poziv sociologije: S pogovorom Vojina Milića. Sarajevo: IP „V. Masleša“.
 - 45) Halmi, Aleksandar (2003) Multivarijatna analiza u društvenim znanostima. Zagreb: Alinea.
 - 46) Handmer, John i Penning-Rowsell, Edmund (1990) Hazards and the communication of risk. Aldershot: Gower Publishing Company Ltd.
 - 47) Harris, George W (1997) Dignity and Vulnerability: Strength and Quality of Character. Berkeley, Calif: University of California Press.
 - 48) Haynes, Jeff (2002) Politics in the developing world: A Concise Introduction. Oxford: Blackwell Publishing.
 - 49) Heng, Yee-Kuang (2006) War as Risk management: Strategy and conflict in an age of globalised risks. New York: Routledge, Taylor and Francis Group.
 - 50) Hertz, David i Howard Thomas (1984) Practical risk analysis: an approach through case histories. New York: Wiley.
 - 51) Hoon, Joost van (2002) Risk and technological culture: towards a sociology of virulence. London: Routledge
 - 52) Horkheimer, Max (1989) Pomračenje uma. Sarajevo: „Veselin Masleša“.
 - 53) Hunter, Robert E. (2002) The European Security and Defence Policy: NATO's Companion – or Competitor? Santa Monica, CA: RAND.
 - 54) Huntington Samuel P.(1989) Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka. Zagreb: Izvori.
 - 55) Huseinbašić, Ćamil (2009) Upravljanje sistemom zaštite i spašavanja. Sarajevo: Jordan studio.
 - 56) Hyde-Price, Adrian (2007) European Security in the Twenty-first Century: The challenge of multipolarity. New York: Routledge, Taylor and Francis Group.
 - 57) Innes, Michael A. ur. (2006) Bosnian Security after Dayton: New perspectives. New York: Routledge, Taylor and Francis Group.
 - 58) Institut društvenih nauka (2003) Politika i slobode. Beograd: Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka.
 - 59) Kegley, Charles W. i Wittkopf, Eugene R. (2006) Svetska politika: trend i transformacija. Beograd: Centar za studije Jugoistočne Europe - Fakultet političkih nauka.
 - 60) Kirshner, Jonathan (2006) Globalization and National Security. New York: Routledge, Taylor & Francis Group.

- 61) Kissinger, Henry (1999a) *Diplomatija I*. Beograd: Verzal press.
- 62) Kissinger, Henry (1999b) *Diplomatija II*. Beograd: Verzal press.
- 63) Knight, Frank H. (2001) *Risk, Uncertainty, and Profit*. First edition 1921. Cambridge: The Riverside Press. <http://www.econlib.org> [datum pristupa 15.10.2008].
- 64) Krimsky, Sheldon i Golding, Dominic ur. (1992) *Social theories of risk*. Westport: Praeger Publishers.
- 65) Krneta, Dragoljub i Popov-Momčilović, Zlatiborka (2007) *Religijska tolerancija u Bosni i Hercegovini*. Banja Luka: Nezavisni univerzitet Banja Luka.
- 66) Kulić, Slavko (2004) *Neoliberalizam kao socijaldarvinizam: rat za dominaciju ili bolji svijet*. Zagreb: Prometej.
- 67) Leburic, Anči, Čaldarović, Ognjen i Maroević, Maja: (2006) *Socijalna prosudba elementarnih sustava života: sociološka studija društvenih pretpostavki uvođenja kanalizacijskog sustava Kaštela-Trogir*. Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu.
- 68) Lisica, Darvin (2006) *Upravljanje rizicima u planiranju protuminskih akcija*. Sarajevo: Ministarstvo civilnih poslova BiH.
- 69) Loon, Joost van (2002) *Risk and Technological Culture: Towards a sociology of virulence*. London/New York: Routledge, Taylor and Francis Group.
- 70) Lundgren, Regina E. (1994) *Risk communication: a handbook for communicating environmental, safety, and health risks*. Columbus, Oh.: Battelle Press.
- 71) Lupton, Deborah (1999) *Risk*. London/ New York: Taylor & Francis Books.
- 72) Masleša, Ramo (2001) *Teorije i sistemi sigurnosti*. Sarajevo: Magistrat.
- 73) Morgan, Granger M., Henrion, Max i Small, Mitchell: *Uncertainty: a guide to dealing with uncertainty in quantitative risk and policy analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 74) Mužić, Vladimir (1982) *Metodologija pedagoškog istraživanja*. Sarajevo: Svjetlost.
- 75) Newell, Benjamin R., Lagnado, David A. i Shanks, David R. (2007) *Straight Choices: The Psychology of Decision Making*. Hove/ NewYork: Taylor & Francis Routledge, Psychology Press.
- 76) Novak, Božidar (2001) *Krizno komuniciranje i upravljanje opasnostima: Priručnik za krizne odnose s javnošću*. Zagreb: Binoza Press.
- 77) Oberschall, Anthony (2007) *Conflict and Peace Building in Divided Societas: Responses to ethnic violence*. London/New York: Routledge, Taylor and Francis Group.
- 78) Patman, Robert G. (2006) *Globalization and conflict: national security in a 'new' strategic era*. Abingdon: Routledge, Taylor and Francis Group.
- 79) Pečujlić, Miroslav (1977) *Metodologija društvenih nauka*. Beograd: SL SFRJ.
- 80) Platon (2002) *Država*. Beograd: BIGZ.
- 81) Regester, Michael i Larkin, Judy (2005) *Risk issues and crisis management: a casebook of best practice*. Third Edition. London: Chartered Institute for Public Relations.
- 82) Ritzer, George (1997) *Suvremena sociologijska teorija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

-
- 83) Robson, Mark i Toscano, William ur. (2007) Risk assessment for environmental health. San Francisco: John Wiley & Sons.
 - 84) Rokeach, Milton (1979) Understanding Human Values: Individual and Societal, New York: The Free Press.
 - 85) Rot, Nikola (2006) Psihologija grupa: Prvenstveno malih grupa i organizacija. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
 - 86) Saaty, Thomas L. (1980) The analytic hierarchy process: planning, priority setting, resource allocation. New York/London: McGraw-Hill International Book Co.
 - 87) Sardar, Ziauddin (2002) Thomas Kuhn i ratvi znanosti. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
 - 88) Scarff, Frances, Carty, Andy i Charette, Robert (1993) Introduction to the management of risk. London: HMSO/CCTA.
 - 89) Schroeder, Larry D., Sjoquist, David L. I Stephan, Paula E. (1986) Understanding Regression Analysis: An Introductory Guide. Newbury Park Cal.: Sage Publications.
 - 90) Schwing, Richard C. i Albers, Walter A. Jr. ur. (1980) Societal Risk Assessment: How Safe is Safe Enough? New York/London: Plenum Press.
 - 91) Serdar, Vladimir (1972) Udžbenik statistike. Zagreb: Školska knjiga.
 - 92) Slovic, Paul i dr. (2000) The Perception of Risk. London: Earthscan.
 - 93) Slović, Dragoslav (2010) Srpski nacionalni interesi. Beograd: „Plato-books“.
 - 94) Somun-Kapetanović, Rabija (2006) Statistika u ekonomiji i menadžmentu. Sarajevo: Ekonomski fakultet.
 - 95) Steger, Manfred B (2003) Globalization: A Very Short Introduction. Oxford: Oxford University Press.
 - 96) Šamić, Midhat (1980) Kako nastaje naučno djelo: uvođenje u metodologiju i tehniku naučnoistraživačkog rada – opšti pristup. Sarajevo: Svjetlost.
 - 97) Tatalović, Siniša (1996) Upravljanje u političkim sustavima i sustavima obrane. Zagreb: DEFIMI.
 - 98) Tatalović, Siniša (2003) Etnički sukobi i europska sigurnost. Zagreb: Politička kultura.
 - 99) Tatalović, Siniša (2006) Nacionalna i međunarodna sigurnost. Zagreb: Politička kultura.
 - 100) Termiz, Dževad i Milosavljević, Slavomir (2000) Praktikum iz metodologije politikologije. Sarajevo: autori.
 - 101) Termiz, Dževad i Milosavljević, Slavomir (1999) Uvod u metodologiju politikologije. Sarajevo: DAX Trade.
 - 102) The Royal Society (1992) Risk: analysis, perception and management. Report of Royal Society Study Group. London: The Royal Society.
 - 103) Vellani, Karim H. (2007) Strategic security management: A Risk Assessment Guide for Decision Makers. Oxford: Elsevier Inc.
 - 104) Viscusi, Kip ur. (2003) The Risks of Terrorism. Boston: Kluwer Academic Publisher.
 - 105) Vujević, Miroslav (1983) Uvođenje u znanstveni rad u području društvenih znanosti. Zagreb: Informator.

- 106) Vukadinović, Radovan (1998) Međunarodni politički odnosi. Zagreb: Barbat.
- 107) Vukadinović, Radovan (1999) Sigurnost na jugoistoku Europe. Varaždin: Interland.
- 108) Vukadinović, Radovan (1977) Europska sigurnost i suradnja. Zagreb: Globus.
- 109) Wisner, Ben, Blaikie, Piers, Cannon, Terry i Davis, Ian (2004) At risk: natural hazards: people's vulnerability and disasters. London: Routledge.
- 110) Wood, Richard H. (1997) Aviation Safety Programs: A Management Handbook. Washington: Snohomish.
- 111) Wren, Daniel A. i Voich, Dan Jr (2001) Menadžment: Proces, struktura i ponašanje. Beograd: PS Grmeč- Privredni pregled.
- 112) Žunec, Ozren (1998) Rat i društvo: Ogledi iz sociologije vojske i rata. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- 113) Žunec, Ozren i dr. (2001) Nacionalna sigurnost. Zagreb. Studija u projektu: Strategija razvitka RH. Zagreb: Ured Predsjednika.

ČLANCI (iz časopisa, novina, interneta i zbornika)

- 1) Beer, T. i Ziolkowski F. (1995) Environmental risk assessment: An Australian perspective. Supervising Scientist Report 102. www.deh.gov.au/ssd/publications/ssr/102.html [datum pristupa 20.11.2008].
- 2) Brown, Rex (1999) Using Soft Data to Make „Probabilistic Risk Assessments“ Realistic, George Madison University. http://fisher.osu.edu/~cbutler_267/DAPapers/WP000002.pdf [datum pristupa 10.12.2008].
- 3) Cooper, Dale F. (2004) The Australian and New Zeland Standard on Risk Management, AS/NZS 4360:1999. www.broadleaf.com.au/tutorials/Tut_Standard.pdf [datum pristupa 13.08.2008].
- 4) Čaldarović, Ognjen (2003) Marginalizacija i stigmatizacija u pregovaranju o riziku. Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci. Volumen 24. str. 739-752.
- 5) Decker, Raymond J. (2001a) Homeland Security: A Risk Management Approach Can Guide Preparedness Efforts. US General Accounting Office. www.gao.gov/new.items/d02208t.pdf [datum pristupa 15.01.2007].
- 6) Decker, Raymond J. (2001b) Homeland Security: Key Elements of Risk Management Approach, US General Accounting Office. www.gao.gov/new.items/d02208t.pdf [datum pristupa 15.01.2007].
- 7) Gibson, James L. (2004) Enigmas od Intolerance: Fifty years after Stouffer's Communism, Conformity, and Civil Liberties, Washington University. <http://jameslgibson.wustl.edu/enigmas/enigmas.pdf> [datum pristupa 05.01.2009].
- 8) Jackson Jonathan, Allum, Nick i Gaskell, George (2006) Bridging Levels of Analysis in Risk Perception Research: The Case of the Fear of Crime. Forum Qualitative Social Research. Vol. 7, No.1, Art-20. www.qualitative-research.net/fqs/ [datum pristupa 09.01.2007].

- 9) Jiang, Bin (2002) Risk management and the Office of Homeland Security: Antiterrorism Tasks. The Online Journal of Peace and Conflict Resolution. Br. 4.2. www.trinstitute.org/ojpcr/4_2jiang.pdf [datum pristupa 15.01.2007].
- 10) Kloman, Felix H. (1999) Risk management Milestones: 1900 to 1999. Risk Management Reports. <http://www.irmi.com/expert/articles/kloman001a.asp> [datum pristupa 13.08.2008].
- 11) Long, Jun i Fischhoff, Baruch (2000) Setting Risk Priorities: A Formal Model, Risk Analysis, Vol.20, No. 3, 2000. godina, str. 13, www.epp.cmu.edu/research/risk-summary-sheets/Long&Fischhoff2000.pdf [datum pristupa 11.09.2008].
- 12) Melchiorre, Virgilio (2001) Kakva snošljivost. Članak u Babić, Mile, Mahmutćehajić, Rusmir i dr.: Tolerancija, ideologija, tradicija. Časopis Međunarodni forum Bosna. Br. 14. Sarajevo: Međunarodni forum Bosna.
- 13) Rivera, Roberto Dominguez (2005) Contribution of NATO, EU and OSCE to European Security: Threats and Risks. JeanMonnet/Robert Schuman Paper Series. Vol. 5, No. 7. University of Miami/EU Commission.
- 14) Rosenzweig, Paul i Kochems, Alane (2005) Risk Assessment and Risk Management: Necessary Tools for Homeland Security. Časopis Backgrounder. Br. 1889. www.heritage.org/research/homelanddefense/bg1889.cfm [datum pristupa 15.01.2007].
- 15) Seigneur, Viviane (2006) The Problem of the Defining the Risk: The Case of Mountaineering. Forum Qualitative Social Research. Vol. 7, No.1, Art-14. www.qualitative-research.net/fqs/ [datum pristupa 09.01.2007].
- 16) Sjöberg, Lennart (1998) World Views, Political Attitudes and Risk Perception. Časopis Risk: Health, Safety & Environment. Br. 137. <http://www.piercelaw.edu/Risk/Vol9/spring/Sjoberg.pdf> [datum pristupa 20.01.2007].
- 17) Slovic, Paul i Weber, Elke U. (2002) Perception of Risk Posed by Extreme Events. Konferencija: Risk management strategies in an Uncertain World. www.ldeo.columbia.edu/chrr/documents/meetings/roundtable/white_papers/slovic_wp.pdf [datum pristupa 20.01.2007].
- 18) Teodosijević, Bojan (2008) Politička tolerancija u Srbiji i Evropi: Društveni i psihološki koreni. Časopis društva psihologa Srbije Psihologija. Vol. 41, broj 4. Str. 455-487.
- 19) Toal, Gerard (2000) Kraj geopolitike. Međunarodni odnosi: Nezavisni časopis za međunarodna pitanja. Br. 1. <http://www.geocities.com/CapitolHill/Parliament/6682/toal.html> [datum pristupa 18.01.2007].
- 20) Toal, Gerard (2001) Oprečne supersile u svijetu globalnih opasnosti. Hrvatska revija. Br. 2. <http://matica.hr/HRRevija/revija02.nsf/AllWebDocs/SUPERSILE> [datum pristupa 18.01.2007].
- 21) Tversky, Amos i Kahneman, Daniel (1981) The Framing of decisions and the Psychology of Choice. Časopis „Science“. Vol.2111, No. 4481. American Association for Advancement of Science.

- 22) US General Accounting Office (2005) U.S. and European Approaches to Insure Natural Catastrophe and Terrorism Risks. <http://www.gao.gov/new.items/d05199.pdf> [datum pristupa 15.01.2007].
- 23) Vujčić, Vladimir (2003) Toleriranje manjina sa kojima se ne slažemo jest tolerancija. Časopis Politička misao. Vol. XL, br. 2). Str. 186-191.

DOKUMENTI, PROPISI I PRIRUČNICI

- 1) COT Institute for Safety, Security and Crisis Management (2008) Concepts of Terrorism: Analysis of the rise, decline, trends and risk. <http://www.transnationalterrorism.eu/tekst/publications/WP3%20DeI%205.pdf> [datum pristupa 15.10.2009].
- 2) Federalni zavod za statistiku (2002) Sistematski spisak naseljenih mjesta Bosne i Hercegovine (po entitetima. Stanje 01.07.2002. godine. Sarajevo: Federalni zavod za statistiku.
- 3) Figueroa, Maria Elena i dr (2002) Communication for Social Change: An Integrated Model for Measuring the process and Its Outcomes. New York: Johns Hopkins University's Center for Communication Programs.
- 4) Fink, Arlene (2005) How to Conduct Surveys: A Step-by-Step Guide. London: Sage Publications.
- 5) Grosh, Margaret E. i Munoz, Juan (1996) A Manual for Planning and Implementing the Living Standards Measurement Study Survey. Washington: The World Bank.
- 6) ISO/IEC (1999a) Guide 51: Safety aspects – Guidelines for their inclusion in standards. Second edition Geneva: ISO/IEC.
- 7) ISO/IEC (1999b) Risk management terminology – Guidelines for use in standards. Geneva: ISO/IEC.
- 8) JPNIO Službeni list RBiH (1996) Dejtonski mirovni sporazum. Sarajevo: JPNIO Službeni list RBiH.
- 9) Komisija za reformu obrane (2003) Put u partnerstvo za mir. Izvještaj Komisije za reformu obrane.
- 10) Međunarodna komisija za Balkan (1998) Nedovršeni mir: Izveštaj Međunarodne komisije za Balkan. Beograd: RadioB92. http://mmc.et.tudelft.nl/~sii/b92net/unfinishedpeace/nedovrseni_mir/index.htm [datum pristupa 21.12.2005].
- 11) Ministarstvo obrane Bosne i Hercegovine (2006) Partnerstvo za mir. Prezentacijski dokument. Sarajevo: MOBiH.
- 12) Ministarstvo obrane Bosne i Hercegovine (2008) Plan civilno-vojne suradnje u slučaju odgovora na terorističke napade i saniranje njihovih posljedica. Sarajevo: MOBiH.
- 13) Ministarstvo vanjskih poslova Bosne i Hercegovine (1996) Humanitarno pravo: Ženevske konvencije i dodatni protokoli. Sarajevo: MVP.
- 14) NATO (1999) The Alliance's Strategic Concept, Washington. http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27433.htm [datum pristupa 21.10.2009].

- 15) NATO Defense College (2005) Security Strategies: NATO, the United States, and the European Union. Rome: NATO Defense College-Research Branch.
- 16) Office for Official Publications of the European Communities (2007) Treaty of Lisbon. Official Journal of the European Union. C 306. http://europa.eu/lisbon_treaty/full_text/index_en.htm [datum pristupa 05.05.2008].
- 17) Organizacija Ujedinjenih naroda (2004) A more secure world: our shared responsibility: Report of the High-level Panel on Threats, Challenges and Change. New York: United Nations Department of Public Information.
- 18) Organizacija Ujedinjenih naroda (2005) Resolution adopted by the General Assembly, 60/1, World Summit Outcome. <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UN/UNPAN021752.pdf> [datum pristupa 20.08.2008].
- 19) Organizacija ujedinjenih naroda (2009a) Terminology of disaster risk reduction. Geneva: International Strategy for Disaster Reduction, <http://www.unisdr.org/eng/library/lib-terminology-eng%20home.htm> [datum pristupa 20.09.2009].
- 20) Organizacija ujedinjenih naroda (2009b) UNISDR Terminology on Disaster Risk Reduction. Geneva: International Strategy for Disaster Reduction. <http://www.unisdr.org/eng/terminology/UNISDR-Terminology-English.pdf> [datum pristupa 20.09.2009].
- 21) Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine (2005a) Zakon o obrani Bosne i Hercegovine.
- 22) Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine (2005b) Zakon o zaštiti tajnih podataka.
- 23) Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine (2007) Zakon o radijacijskoj i nuklearnoj sigurnosti u Bosni i Hercegovini.
- 24) Predsjedništvo Bosne i Hercegovine (2005) Bijela knjiga odbrane Bosne i Hercegovine.
- 25) Predsjedništvo Bosne i Hercegovine (2006) Sigurnosna politika Bosne i Hercegovine.
- 26) Republika Hrvatska (2002) Strategija nacionalne sigurnosti Republike Hrvatske. Zagreb: MORH. http://www.morh.hr/images/stories/morh_sadrzaj/pdf/strategija%20nacionalne%20sigurnosti%20nn32-02.pdf [datum pristupa 21.03.2011].
- 27) Republika Srbija (2009) Strategija nacionalne bezbednosti. Beograd: MORS. http://www.mod.gov.rs/lat/dokumenta/strategije/strategija_nacionalne_bezbednosti_lat.pdf [datum pristupa 21.03.2011].
- 28) Shortreed, John, Hicks, John i Craig, Lorraine (2003) Basic Frameworks for Risk Management: Final Report. Ontario: NERAM. http://irr.uwaterloo.ca/pdf_files/basicFrameworkMar2003.pdf [datum pristupa 20.08.2008].
- 29) Standards Associations of Australia (1999) The Australian and New Zeland Standard on Risk Management, AS/NZS 4360:1999. Sydney: Standards Associations of Australia.
- 30) Standards Associations of Australia (2004) The Australian and New Zeland Standard on Risk Management, AS/NZS 4360:2004. Sydney: Standards Associations of Australia.
- 31) UK Cabinet Office (2008a) The National Security Strategy of the United Kingdom: Security in an interdependent world. London: UK Cabinet Office.
- 32) UK Cabinet Office (2008b) National Risk Register. London: UK Cabinet Office.

- 33) UK Office of Government Commerce (2007) Management of Risk: Guidance for Practitioners. London: TSO.
- 34) US Department of Defense (2008) National Defense Strategy. Washington: US Department of Defense.
- 35) US Department of Homeland Security (2005) Interim National Preparedness Goal: Presidential Directive 8. Washington: US Department of Homeland Security.
- 36) US General Accounting Office (2001) Homeland Security: A Risk Management Approach Can Guide Preparedness Efforts, Statement of Raymond J. Decker, Director of Defense Capabilities and Management. Washington: US General Accounting Office.
- 37) US Joint Chiefs of Staff (2004) The National Military Strategy of the United States of America. Washington: Joint Chiefs of Staff.
- 38) US National Science and Technology Council (2003) Reducing Disaster Vulnerability Through Science and Technology. Washington: Committee on the Environment and Natural Resources-Subcommittee on Disaster Reduction.
- 39) US, The Presidential /Congressional Commission on Risk Assessment and Risk Management (1999a) Framework for Environmental Health Risk Management: Final Report. Volume 1. <http://www.riskworld.com/Nreports/1997/risk-rpt/pdf/EPAJAN.PDF> [datum pristupa 15.10.2008].
- 40) US, The Presidential /Congressional Commission on Risk Assessment and Risk Management (1999b) Risk Assessment and Risk Management In Regulatory Decision-Making: Final Report. Volume 2. <http://www.riskworld.com/Nreports/1997/risk-rpt/volume2/pdf/v2epa.PDF> [datum pristupa 15.10.2008].
- 41) US, The White House (1998) A National Security Strategy for a Few Century. Washington: The White House.
- 42) US, The White House (2002) National Strategy for Homeland Security. Washington: Office of Homeland Security.
- 43) US, The White House (2007) National Strategy for Homeland Security. Washington: Homeland Security Council.
- 44) Van Eck, Neal i Van Eck, Susan (2009) Microsirris. Statistical and Data Management Software System. Version 9.1. The University of Michigan: Van Eck Computer Consulting.
- 45) Vijeće Europe (1998) Report of Thematic Group 1: Legal rights and vulnerable groups. The Human Dignity and Social Exclusion Project (HDSE Project). http://www.coe.int/t/e/social_cohesion/hdse/2_hdse_reports/4_thematic_groups_reports/a_group%201.asp#P56_2022 [datum pristupa 22.02.2009].
- 46) Vijeće Europe (2000) Strategy for Social Cohesion. http://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialcohesiondev/source/strategy_en.doc [datum pristupa 15.02.2009].
- 47) Vijeće Europe (2004) Revised Strategy for Social Cohesion. http://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialcohesiondev/source/RevisedStrategy_en.pdf [datum pristupa 15.02.2009].

- 48) Vijeće Europe (2005) Concerted development of social cohesion indicators. Metodological guide. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- 49) Vijeće Europske unije (2003) A Secure Europe in a Better World: European Security Strategy. <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf> [datum pristupa 15.08.2008].
- 50) Vijeće za InterAkciju (1997) Tekst nacrtu Opće konvencije o odgovornosti čovjeka. <http://www.interactioncouncil.org/udhr/declaration/udhr.pdf> [datum pristupa 13.09.2007].
- 51) Vijeće ministara Bosne i Hercegovine (2008) Strategija integrisanog upravljanja granicom u Bosni i Hercegovini.
- 52) Vijeće ministara Bosne i Hercegovine (2009a) Strategija i akcioni plan za sprječavanje pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti u Bosni i Hercegovini.
- 53) Vijeće ministara Bosne i Hercegovine (2009b) Strategija Bosne i Hercegovine za borbu protiv organizovanog kriminala (period 2009-2012. godine).
- 54) Vijeće ministara Bosne i Hercegovine (2009ac) Strategija za borbu protiv korupcije (2009-2014).
- 55) Willis, Henry H. (2005) Estimating terrorism risk. Santa Monica: RAND Center for Terrorism Risk Management Policy.

OSTALI IZVORI (enciklopedije, rječnici, baze podataka)

- 1) Beridan, Izet, Tomić, Ivo M. i Kreso, Muharem (2001) Leksikon sigurnosti. Sarajevo: DES.
- 2) Cvitković, Ivan (1991) Rječnik religijskih pojmova. Sarajevo: autor.
- 3) Filipović, Rudolf i dr. (1974) Englesko-hrvatski ili srpski rječnik. Zagreb: „Zora“.
- 4) Klaić, Bratoljub (1990) Rječnik stranih riječi. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- 5) Miller, David ur. (2003a) Blackwellova enciklopedija političke misli, A-LJ. Zagreb: Demetra, Filozofska biblioteka Dimitrija Savića.
- 6) Miller, David ur. (2003b) Blackwellova enciklopedija političke misli, M-Z. Zagreb: Demetra, Filozofska biblioteka Dimitrija Savića.
- 7) Mimica, Aljoša i dr. (2007) Sociološki rečnik. Beograd: Zavod za udžbenike.
- 8) Oxford University Press (2002) Oxford Advanced Genie: Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Sixth Edition. Oxford: Oxford University Press.
- 9) Popić, Relja, Lolić, Branimir i Afgan, Naim (1983) Naučno-tehnički rečnik. Beograd: NIGRO Privredni pregled.
- 10) Redakcija Vojne enciklopedije (1973) Vojna enciklopedija, I-X i Index. Drugo izdanje. Beograd: Redakcija Vojne enciklopedije.
- 11) Routledge (1998) Routledge Encyclopedia of Philosophy. Version 1.0. London/New York: Routledge.

- 12) Samuels, Richard J. ur. (2006) Encyclopedia of United States national security. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.
- 13) The Homeland Security Studies and Analysis Institute. Internet stranica. <http://www.homelandsecurity.org> [datum pristupa 25.01.2010].
- 14) The Risk Management Guide. Internet stranica. <http://www.ruleworks.co.uk/riskguide> [datum pristupa 13.08.2009].
- 15) Vojno-izdavački zavod (1981) Vojni leksikon. Beograd: VIZ.

INTERNET ADRESE:

- 1) Homeland Security Studies and Analysis Institute, <http://www.homelandsecurity.org> [datum pristupa 25.01.2010].
- 2) International Strategy for Disaster Reduction, <http://www.unisdr.org> [datum pristupa 20.09.2009].
- 3) Međunarodna komisija za Balkan, <http://mmc.et> [datum pristupa 21.12.2005].
- 4) NATO <http://www.nato.int> [datum pristupa 21.10.2009].
- 5) Organizacija ujedinjenih naroda, <http://www.un.org> [datum pristupa 20.08.2008].
- 6) Portal Europske unije, <http://europa.eu> [datum pristupa 05.05.2008].
- 7) RuleWorks, <http://www.ruleworks.co.uk>, [datum pristupa 13.08.2009].
- 8) The Presidential / Congressional Commission on Risk Assessment and Risk Management, <http://www.riskworld.com> [datum pristupa 15.10.2008].
- 9) Transnational Terrorism, Security, and the Rule of Law, <http://www.transnationalterrorism.eu> [datum pristupa 15.10.2009].
- 10) UNDP, <http://www.undp.org> [datum pristupa 20.08.2008].
- 11) UNDP Bosna i Hercegovina, <http://www.undp.ba> [datum pristupa 15.10.2008].
- 12) US General Accounting Office, <http://www.gao.gov> [datum pristupa 15.01.2007].

10. SECURITY RISKS AND FUNDAMENTAL SOCIAL VALUES IN BOSNIA NAD HERZEGOVINA – SUMMARY

Impact of security risks on fundamental social values in Bosnia and Herzegovina is the crucial problem of theoretical and empirical research in books with common title „**Security risks and fundamental social values in Bosnia and Herzegovina**“. Layering and numerosity of social values and security risks contributed to the complexity of this research and the scope of covered theoretic and empirical materials. The study included the following methods and procedures of research: comparative method, risk analysis, statistic method, data collection and the process of document analysis. Demographic and social representation is provided by multi-layered and complex sample according to random sampling scheme: a place/settlement in Bosnia and Herzegovina → a household → a person of age, male and female, member of a household. The poll was included 3.327 respondents in 1.899 households from 55 cities in Bosnia and Herzegovina. This work is divided on two parts as separate books with common title „**Security risks and fundamental social values in Bosnia and Herzegovina**“. Subtitle of the first book is “**Social values**” and the second book “**Security risks**”.

Generally accepted social values bring together integrative powers of society and contribute to its stabilization. They are the basis for „expanding“ the system of common values, its refining with new values and upgrading the threshold of tolerance between value subsystems that exist within Bosnian and Herzegovinian society. The whole system of security in Bosnia and Herzegovina rests on cohesive power of common social values accepted by constitutive peoples as dominant social groups. In contrast to strengthening common social values, there are some negative developments which destroy the unity of Bosnia and Herzegovina society. These negative developments are caused by mutual confronting of value sub-systems of national groups, intolerance and lack of trust between them, including the doubt in coexistence and life together. The range of jeopardizing the value systems with security risks is wide, and possibilities for its destabilization are diversified.

Research covers wide typology of fundamental social values that are in focus of security system interest and which are „legitimized“ on one of institutional levels. 43 different specific values are covered which form 26 fundamental social values,

classified as follows: (1) global values, which form 6 fundamental included in UN Millennium Declaration; (2) European values which form 5 values from Lisbon Treaty of European Union; (3) Constitutional and some special values of Bosnia and Hercegovina, which form 6 values from the Preamble of Bosnia and Hercegovina Constitution and 2 additional values: patriotism and the system of government in Bosnia and Hercegovina and (4) individual human values, which form Schwartz's classification of 10 fundamental human values. Each specific and fundamental social value is theoretically explained, conceptually defined and operationalized in the structure of variables and appropriate instruments in the questionnaire.

Empiric results on respondents' relation toward fundamental social values show that national groups of respondents do not agree upon government and legal system of Bosnia and Hercegovina. Their disagreement is reflected in respondents' different evaluations of special Bosnia and Hercegovina values. This disagreement is more expressed for the values characteristic for government-legal system, particularly when they are more important for the sustainability of the state such as: sovereignty, territorial integrity and political independence of Bosnia and Hercegovina, relation to the government system, patriotism, national equality in Bosnia and Hercegovina and solidarity with refugees and displaced persons from Bosnia and Hercegovina. On the contrary, respondents, national groups, agree upon acceptance of individual human values, as well as upon all other values which do not include BiH specifics.

Risk analysis is a multidimensional problem involving various social, natural, technical, environmental, psychological, security and other perspectives. Theoretical part of this study explains modern theoretical concepts of risk, content of risk and its most important characteristics. Classification of security risks for Bosnia and Hercegovina has been made according to normative criteria. It was based upon a document titled „Security Policy of Bosnia and Hercegovina“ which, as a source of threat, indicates global, regional and internal security challenges. This classification was a starting point for empirical research of security risks perception including as follows: relation to 4 negative value orientations and the perception of 26 external threats and internal hazards. Research outputs showed that most respondents do not tend to negative value orientations: (1) national intolerance; (2) religious intolerance; (3) lack of confidence in coexistence; and (4) gender inequality. In all ethnic groups of respondents there is a strong orientation toward overcoming the division and harmonization of individual and collective interests. However, significant minority, not less than 30% of each ethnic group of respondents, opted for negative value orientation. Negative value orientations promote policy of separation of dominant social groups, which prevents harmonization of interests of collectivity and neglecting the interest of individuals - citizens, realized at the level of the entire society. The results of the empirical research on the negative value orientations, their mutual

relationships and relations with other values do not seem optimistically. Their analysis indicates that political elite neglected the realization of common interests, and thus the overcoming divisions and fighting against negative values of orientations, for the account of particular ethnic policies and objectives based on them. Empirical research of security risks perception involved assessment of respondents' perception of external threats and internal hazards to the security of Bosnia and Herzegovina. External threats included 10 its sources, but internal hazards included 16 its sources. The results of research showed that the intensity of perceived internal hazards is higher and with less expressed variations in the attitudes of respondents, than the intensity of perceived external threats. These differences between external threats and internal hazards refer to the entire sample and all ethnic groups of respondents.

Through a series of 9 multiple regression analysis the dependence relation toward fundamental social values has been examined (dependent variable) of security risks perception (intervening variable) for ethnic groups of respondents in the sample (independent variable). Analysis of statistically important coefficients of regression has been made in all 9 regressive models for impact of security risks on social values, according to which the impact of security risks is mostly expressed with Bosnjak respondents, then Serb respondents and the least with Croat respondents. This analysis confirmed general hypothesis of the research which read: „Relations of dominant social groups and individuals toward the system of fundamental values depends on security risks caused by historical circumstances and political situation in Bosnia and Herzegovina.“

However, relation between social values and security risks is not unilateral. There is a mutual dependence between them. Social values have impact on the risk assessment, reaction of social groups and individuals on risks, so they can be social intensifiers of the risk. On the other hand, the security risks, especially their different perceptions have a retroactive effect on the relationships among social groups, especially regarding the values for which there is no consensus between social groups. Retroactive effect of security risks is more expressed for the values which are important for cohesion of Bosnia and Herzegovina society such as: existential values, the values of coexistence, the socio-political values and solidarity. Consensus of respondents has been achieved as for those security risks the causes of which are most obscured and conserved in modern Bosnia and Herzegovina society, namely poverty and deterioration of living conditions.

The issue of this book was aimed at testing dependence of social values from security risks. From the security point of view, it is important that one can manipulate with perception of risk, especially sensitive is manipulation with their potential effects that social groups may perceive as threatening, fear, uncertainty, lack of confidence

etc. It is extremely important to identify these problems, recognize the risks and establish clear objectives in the security system of Bosnia and Herzegovina. The importance of security policy consists in setting priorities that will enable the security system of the country to develop mechanisms for identifying and managing security risks, promotion of security culture and communication on security issues between community and security policy decision makers. Weakening of negative impact of security risks will strengthen the power of social values, especially those which are cohesive factors in the integration of Bosnia and Herzegovina society.

11. PRILOG A: PREGLED INDIKATORA ZA ISPITIVANJE PERCEPCIJE SIGURNOSNIH RIZIKA

Odnos prema negativnim vrijednosnim orijentacijama je ispitan istim instrumentima kojima se mjerio odnos prema društvenim vrijednostima. Na zadati opis svake od negativnih vrijednosnih orijentacija u upitniku, ispitanici su mogli odabrati odgovor na ljestvici od šest stupnjeva: (1) vrlo slična meni, (2) slična meni, (3) donekle kao ja, (4) malo mi sliči, (5) ne sliči mi i (6) uopće mi ne sliči.

Negativne vrijednosne orijentacije – struktura varijabli
1. NETOLERANCIJA
1.1. <i>On smatra da je pripadnost naciji najvažnija za čovjeka. On ne odobrava sklapanje nacionalno mješovitih brakova (NACIONALNA NETOLERANCIJA)</i>
1.2. <i>On smatra da prema pripadnicima drugih vjera treba biti oprezan čak i kada su mu prijatelji. On se može osjećati sigurno samo ako živi u sredini u kojoj većinu čine pripadnici njegove vjere (VJERSKA NETOLERANCIJA)</i>
2. NEPOVJERENJE U SUŽIVOT U BOSNI I HERCEGOVINI
2.1. <i>On ne vjeruje u suživot u Bosni i Hercegovini. On smatra da nije moguće vratiti povjerenje među narodima.</i>
3. RODNA NEJEDNAKOST
3.1. <i>On vjeruje da postoji prirodna podjela na muške i ženske poslove. On smatra da muškarci trebaju imati prednost u zapošljavanju zato što je bolje za žene da brinu o obitelji i kućnim poslovima.</i>

Tablica 9: Struktura varijabli za ispitivanje negativnih vrijednosnih orijentacija

U upitniku je korištena ljestvica od šest odgovora za procjenu ugroženosti od izvora sigurnosnih rizika: (1) vrlo visoka ugroženost; (2) visoka ugroženost; (3) srednja ugroženost; (4) niska ugroženost; (5) vrlo niska ugroženost i (6) nema ugrožavanja. Formiranje ovakve ljestvice je izvršeno u skladu s istraživanjima Fischhoff, Slovic i Lichtenstein. Oni su utvrdili da korištenje upitnika u kojima se ispitanici izravno opredjeljuju za određenu razinu ugroženosti daje bolje rezultate nego neizravno ispitivanje percepcije ugroženosti i da su dobijeni rezultati pogodniji za statističku obradu. Ovaj pristup se koristio u brojnim studijama o percepciji rizika (Slovic u: Krimsky i Golding ur., 1992: 118-119).

Izvori sigurnosnih rizika u Bosni i Hercegovini – struktura varijabli
1. VANJSKE PRIJETNJE
1.1. <i>Napad druge države na BiH</i>
1.2. <i>Pojačan ilegalni ulazak u BiH stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja</i>
1.3. <i>Šverc oružja za masovno uništenje preko BiH (bojnih i bioloških otrova, nuklearnih bombi)</i>
1.4. <i>Šverc droge preko BiH</i>
1.5. <i>Trgovina ljudima, posebno ženama i djecom, preko BiH</i>
1.6. <i>Teroristički napad protiv civilnog stanovništva BiH koje su izvele strane terorističke grupe</i>
1.7. <i>Teroristički napad protiv državnih organa ili važnih objekata u BiH koje su izvele strane terorističke grupe</i>
1.8. <i>Teroristički napad na međunarodne organizacije u BiH koje su izvele strane terorističke grupe</i>
1.9. <i>Prelazak terorističkih grupa i prijevoz njihove opreme preko BiH.</i>
1.10. <i>Šverc streljačkog i drugog lakog oružja preko BiH</i>
2. UNUTARNJE OPASNOSTI
2.1. <i>Loša državna uprava, korupcija i zloupotreba vlasti</i>
2.2. <i>Organizirani kriminal i nasilje kriminalnih grupa</i>
2.3. <i>Nazadovanje u proizvodnji i propadanje industrijskih kapaciteta u BiH</i>
2.4. <i>Visoka nezaposlenost i rastuće siromaštvo u BiH</i>
2.5. <i>Nedovoljni finansijski izvori za provedbu održivog povratka raseljenih osoba i izbjeglica</i>
2.6. <i>Slabo ulaganje u gospodarstvo, sporost i promašaji u privatizaciji</i>
2.7. <i>Propadanje poljoprivrede i napuštanje sela</i>
2.8. <i>Odlazak mladih ljudi iz BiH zbog siromaštva i nezaposlenosti</i>
2.9. <i>Porast narkomanije među mladim ljudima</i>
2.10. <i>Porast nasilja u BiH na nacionalnoj ili vjerskoj osnovi</i>
2.11. <i>Preseljavanje stanovništva unutar BiH zbog straha od širenja međunacionalnih sukoba</i>
2.12. <i>Nacionalistički ekstremizam i stvaranje klime nepovjerenja među narodima</i>
2.13. <i>Industrijsko zagađenje zemlje, vode i drugih prirodnih izvora</i>
2.14. <i>Stradavanje stanovništva od mina i drugih eksplozivnih naprava zaostalih iz rata</i>
2.15. <i>Onemogućeno kretanje stanovništva, razvoj poljoprivrede i turizma zbog postojanja minskih polja</i>
2.16. <i>Velika količina streljačkog i drugog lakog naoružanja koje stanovnici BiH nelegalno drže</i>

Tablica 10: Struktura varijabli za ispitivanje percepcije sigurnosnih rizika u Bosni i Hercegovini

12. PRILOG B: REZULTATI EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA SIGURNOSNIH RIZIKA

12.1. FREKVENCije ODGOVORA ISPITANIKA, SREDNJE VRIJEDNOSTI, VARIJACIJE I CRONBACHOVI ALFA-KOEFICIJENTI

Negativne vrijednosne orijentacije	Netolerancija		Nepovjerenje u suživot u BiH	Rodna nejednakost
	Nacionalna netolerancija	Vjerska netolerancija		
Broj stupnjeva na mjernoj skali	6	6	6	6
Broj čestice u upitniku	8.4.	8.2.	8.3.	8.1.
Aritmetička sredina (M)	3,18	3,22	3,12	3,31
Varijanca (V)	3,41	2,87	2,84	3,49
Standardna devijacija (SD)	1,85	1,69	1,69	1,87
Cronbachov alfa-koeficijent	0,76			

Tablica 11: Negativne vrijednosne orijentacije – srednje vrijednosti, varijacije i Cronbachovi alfa-koeficijenti za sve ispitanike

Frekvencije odgovora za sve ispitanike u slučajnom uzorku stanovništva Bosne i Hercegovine	Negativne vrijednosne orijentacije														
	Negativne vrijednosne orijentacije						NEPOVJERENJE U SUŽIVOT U BiH			RODNA NEJEDNAKOST					
	NACIONALNA NETOLERANCIJA		VJERSKA NETOLERANCIJA												
	broj	%	rang	broj	%	rang	broj	%	rang	broj	%	rang			
Broj čestice u upitniku	8.4.						8.2.			8.3.			8.1.		
Skala odgovora	broj	%	rang	broj	%	rang	broj	%	rang	broj	%	rang	broj	%	rang
Koliko vam slični ova osoba?	Vrlo slična meni	591	17,8%	3	428	12,9%	6	404	12,1%	6	652	19,6%	2		
	Slična meni	390	11,7%	6	461	13,9%	5	430	12,9%	5	409	12,3%	5		
	Donekle kao ja	420	12,6%	5	580	17,4%	3	515	15,5%	3	496	14,9%	4		
	Malo mi slični	432	13,0%	4	496	14,9%	4	510	15,3%	4	361	10,9%	6		
	Ne slični mi	604	18,2%	2	660	19,8%	2	735	22,1%	2	565	17,0%	3		
	Uopće mi ne slični	883	26,5%	1	695	20,9%	1	725	21,8%	1	837	25,2%	1		
Bez odgovora	7	0,2%	7	7	0,2%	7	8	0,2%	7	7	0,2%	7			
Broj ispitanika	3.327	100%		3.327	100%		3.327	100%		3.327	100%		3.327	100%	
Broj i % rezultata u uzorku	3.320	99,8%		3.320	99,8%		3.319	99,8%		3.320	99,8%		3.320	99,8%	

Tablica 12: Negativne vrijednosne orijentacije - frekvencije odgovora za sve ispitanike

Frekvencije odgovora za sve ispitanike u slučajnom uzorku stanovništva Bosne i Hercegovine		Vanjske prijetnje														
		Napad druge države na Bosnu i Hercegovinu			Pojačan ilegalni ulazak u BiH stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja			Šverc oružja za masovno uništenje preko BiH			Šverc droge preko BiH			Trgovina ljudima, posebno ženama i djecom, preko BiH		
Broj čestice u upitniku		2.1.			5.1.			5.4.			5.8.			5.11.		
Skala odgovora		broj	%	rang	broj	%	rang	broj	%	rang	broj	%	rang	broj	%	rang
Kolika je ta ugroženost?	Vrlo visoka ugroženost	913	27,4%	1	961	28,9%	1	906	27,2%	1	1.236	37,2%	1	1.102	33,1%	1
	Visoka ugroženost	478	14,4%	3	797	24,0%	3	687	20,6%	2	945	28,4%	2	1.024	30,8%	2
	Srednja ugroženost	546	16,4%	2	892	26,8%	2	679	20,4%	3	694	20,9%	3	734	22,1%	3
	Niska ugroženost	472	14,2%	4	351	10,6%	4	530	15,9%	4	316	9,5%	4	282	8,5%	4
	Vrlo niska ugroženost	334	10,0%	5	149	4,5%	5	310	9,3%	5	84	2,5%	5	115	3,5%	5
	Nema ugrožavanja	581	17,5%	6	177	5,3%	6	209	6,3%	6	47	1,4%	6	68	2,0%	6
	Bez odgovora	3	0,1%	7	0	0,0%	7	6	0,2%	7	5	0,2%	7	2	0,1%	7
Broj ispitanika		3.327	100%		3.327	100%		3.327	100%		3.327	100%		3.327	100%	
Broj i % rezultata u uzorku		3.324	99,9%		3.327	100%		3.321	99,8%		3.322	99,8%		3.325	99,9%	

Frekvencije odgovora za sve ispitanike u slučajnom uzorku stanovništva Bosne i Hercegovine		Vanjske prijetnje														
		Teroristički napad protiv civilnog stanovništva BiH koje su izvele strane terorističke grupe			Teroristički napad protiv državnih organa ili važnih objekata u BiH koje su izvele strane terorističke grupe			Teroristički napad na međunarodne organizacije BiH koje su izvele strane terorističke grupe			Prelazak terorističkih grupa i prijevoz njihove opreme preko BiH			Šverc streljačkog i drugog lakog oružja preko BiH		
Broj čestice u upitniku		2.4.			2.5.			2.6.			2.11.			2.8.		
Skala odgovora		broj	%	rang	broj	%	rang	broj	%	rang	broj	%	rang	broj	%	rang
Kolika je ta ugroženost?	Vrlo visoka ugroženost	807	24,3%	1	693	20,8%	2	647	19,4%	2	956	28,7%	1	933	28,0%	1
	Visoka ugroženost	545	16,4%	3	538	16,2%	4	559	16,8%	4	679	20,4%	3	842	25,3%	2
	Srednja ugroženost	777	23,4%	2	783	23,5%	1	751	22,6%	1	817	24,6%	2	840	25,2%	3
	Niska ugroženost	528	15,9%	4	553	16,6%	3	575	17,3%	3	428	12,9%	4	420	12,6%	4
	Vrlo niska ugroženost	344	10,3%	5	377	11,3%	5	395	11,9%	5	256	7,7%	5	182	5,5%	5
	Nema ugrožavanja	319	9,6%	6	376	11,3%	6	393	11,8%	6	185	5,6%	6	104	3,1%	6
	Bez odgovora	7	0,2%	7	7	0,2%	7	7	0,2%	7	6	0,2%	7	6	0,2%	7
Broj ispitanika		3.327	100%		3.327	100%		3.327	100%		3.327	100%		3.327	100%	
Broj i % rezultata u uzorku		3.320	99,8%		3.320	99,8%		3.320	99,8%		3.321	99,8%		3.321	99,8%	

Tablica 14: Percepcija ugroženosti od vanjskih prijetnji - frekvencije odgovora za sve ispitanike

Vrste unutarnjih opasnosti	UNUTARNJE OPASNOSTI											Cronbachov alfa-koefficient					
	2.2.	5.2.	2.7.	2.9.	2.10.	5.3.	5.5.	5.12.	2.3.	5.6.	5.7.		5.10.	5.9.	5.13.	5.14.	5.15.
Broj čestice u upitniku	3327	3327	3327	3327	3327	3327	3327	3327	3327	3327	3327	3327	3327	3327	3327	3327	3327
Broj ispitanih u uzorku (N)	17.695	17.309	17.243	17.752	16.341	17.459	17.550	16.988	17.257	15.459	14.638	15.823	15.769	16.052	15.646	15.190	264.170
Suma (Σx)	5,32	5,20	5,18	5,34	4,91	5,25	5,27	5,11	5,19	4,65	4,40	4,76	4,74	4,82	4,70	4,57	79,40
Aritmetička sredina (M)	0,98	1,07	1,26	1,08	1,41	1,09	1,16	1,25	1,04	1,81	1,97	1,71	1,57	1,42	1,51	1,82	152,74
Varijanca (V)	0,99	1,04	1,12	1,04	1,19	1,04	1,08	1,12	1,02	1,34	1,40	1,31	1,25	1,19	1,23	1,35	12,36
Standardna devijacija (SD)																	
Cronbachov alfa-koefficient	0,91																

Tablica 15: Percepcija ugroženosti od unutarnjih opasnosti – srednje vrijednosti, varijacije i Cronbachov alfa – koefficient za sve ispitanike

Frekvencije odgovora za sve ispitanike u slučaju uzorku stanovništva Bosne i Hercegovine	Unutarnje opasnosti																			
	2.2.		5.2.		2.7.		2.9.		2.10.		5.3.		5.5.		5.12.					
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%				
Loša država uprava, konupcija i zloupotreba vlasti	1.893	56,9%	1.673	50,3%	1	1,761	52,9%	1	2.008	60,4%	1	1.312	39,4%	1	1.908	57,3%	1	1.570	47,2%	
Loša država uprava, konupcija i zloupotreba vlasti	882	26,5%	1.008	30,3%	2	879	26,4%	2	782	23,5%	2	1.013	30,4%	2	824	24,8%	2	1.003	30,1%	
Koliko je ta ugroženost?	369	11,1%	3	421	12,7%	3	388	11,7%	3	303	9,1%	3	609	18,3%	3	349	10,5%	3	467	14,0%
Niska ugroženost	102	3,1%	4	130	3,9%	4	173	5,2%	4	133	4,0%	4	224	6,7%	4	127	3,8%	4	157	4,7%
Vrlo niska ugroženost	38	1,1%	5	58	1,7%	5	68	2,0%	5	60	1,8%	5	100	3,0%	5	73	2,2%	5	68	2,0%
Nema ugroženosti	37	1,1%	6	36	1,1%	6	54	1,6%	6	36	1,1%	6	62	1,9%	6	43	1,3%	6	58	1,7%
Bez odgovora	6	0,2%	7	1	0,0%	7	4	0,1%	7	5	0,2%	7	7	0,2%	7	3	0,1%	7	4	0,1%
Broj ispitanika	3.327	100%	3.327	100%	3.327	100%	3.327	100%	3.327	100%	3.327	100%	3.327	100%	3.327	100%	3.327	100%	3.327	100%
Broj i % rezultata u uzorku	3.321	99,8%	3.326	100%	3.323	99,9%	3.323	99,8%	3.322	99,8%	3.320	99,8%	3.324	99,9%	3.324	99,9%	3.323	99,9%	3.323	99,9%

Frekvencije odgovora za sve ispitanike u slučaju uzorku stanovništva Bosne i Hercegovine	Unutarnje opasnosti																			
	2.3.		5.6.		5.7.		5.10.		5.9.		5.13.		5.14.		5.15.					
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%				
Porast narkomanije među mladim ljudima	1.653	49,7%	1	1.152	34,6%	1	909	27,3%	1	1.186	35,6%	1	1.151	34,6%	1	1.082	32,5%	1	1.054	31,7%
Porast nasilja u BiH na nacionalnoj ili vjerskoj osnovi	958	28,8%	2	826	24,8%	2	815	24,5%	2	1.009	30,3%	2	948	28,5%	2	918	27,6%	2	820	24,6%
Koliko je ta ugroženost?	491	14,8%	3	749	22,5%	3	801	24,1%	3	624	18,8%	3	712	21,4%	3	724	21,8%	3	839	25,2%
Niska ugroženost	149	4,5%	4	330	9,9%	4	438	13,2%	4	233	7,0%	4	307	9,2%	4	229	6,9%	4	292	8,8%
Vrlo niska ugroženost	49	1,5%	5	157	4,7%	5	200	6,0%	5	162	4,9%	5	130	3,9%	5	112	3,4%	5	125	3,8%
Nema ugroženosti	24	0,7%	6	112	3,4%	6	156	4,7%	6	105	3,2%	6	75	2,3%	6	62	1,9%	6	68	2,0%
Bez odgovora	3	0,1%	7	1	0,0%	7	8	0,2%	7	8	0,2%	7	4	0,1%	7	4	0,1%	7	3	0,1%
Broj ispitanika	3.327	100%	3.327	100%	3.327	100%	3.327	100%	3.327	100%	3.327	100%	3.327	100%	3.327	100%	3.327	100%	3.327	100%
Broj i % rezultata u uzorku	3.324	99,9%	3.326	100%	3.319	99,8%	3.319	99,8%	3.319	99,8%	3.323	99,9%	3.323	99,9%	3.324	99,9%	3.324	99,9%	3.327	100%

Tablica 16: Percepcija unutarnjih opasnosti - frekvencije odgovora za sve ispitanike

Povjerenje u institucije sigurnosnog sustava							
Institucije sigurnosnog sustava u Bosni i Hercegovini	Visoki predstavnik u Bosni i Hercegovini	6	6	6,15.	3,49	2,92	1,71
	Međunarodne vojne snage u Bosni i Hercegovini - EUFOR i NATO	6	6	6,14.	3,55	2,69	1,64
	Državna agencija za istrage i zaštitu - SIPA	6	6	6,13.	3,57	2,35	1,53
	Međunarodna policija u Bosni i Hercegovini	6	6	6,12.	3,50	2,37	1,54
	Civilna zaštita	6	6	6,11.	3,68	2,08	1,44
	Centar za uklanjanje mina Bosne i Hercegovine	6	6	6,10.	4,05	1,97	1,41
	Oružane snage Bosne i Hercegovine - vojska	6	6	6,9.	3,57	2,17	1,47
	Obavještajno-sigurnosna agencija Bosne i Hercegovine	6	6	6,8.	3,22	2,03	1,42
	Granična policija Bosne i Hercegovine	6	6	6,7.	3,33	2,00	1,41
	Policija Federacije Bosne i Hercegovine	6	6	6,6.	3,23	2,08	1,44
	Policija Republike Srpske	6	6	6,5.	2,80	2,62	1,62
	Vlada Republike Srpske	6	6	6,4.	2,69	2,72	1,65
	Vlada Federacije Bosne i Hercegovine	6	6	6,3.	2,77	2,21	1,49
	Vijeće ministara Bosne i Hercegovine	6	6	6,2.	2,84	2,12	1,46
	Predsjedništvo Bosne i Hercegovine	6	6	6,1.	3,08	2,36	1,54
Broj stupnjeva na mjernoj skali							
Broj čestice u upitniku							
Aritmetička sredina (M)							
Varijanca (V)							
Standardna devijacija (SD)							

Tablica 17: Povjerenje u institucije sigurnosnog sustava Bosne i Hercegovine – srednje vrijednosti i varijacije za sve ispitanike

Frekvencije odgovora za sve ispitanike u slučajnom uzorku stanovništva Bosne i Hercegovine	Povjerenje u institucije sigurnosnog sustava Bosne i Hercegovine															
	Predsjedništvo BiH			Vijeće ministara BiH			Vlada FBiH			Vlada RS			Policija RS			
	6.1.			6.2.			6.3.			6.4.			6.5.			
Broj čestice u upitniku	broj	%	rang	broj	%	rang	broj	%	rang	broj	%	rang	broj	%	rang	
Skala odgovora																
Kakvo je po vašem mišljenju povjerenje u organe i institucije BiH čiji je zadatak sigurnost ljudi, imovine i zemlje?	Imam vrlo veliko povjerenje	246	7,4%	6	133	4,0%	6	155	4,7%	6	256	7,7%	6	241	7,3%	6
	Imam veliko povjerenje	307	9,2%	5	271	8,1%	5	243	7,3%	5	293	8,8%	5	333	10,0%	5
	Donekle imam povjerenja	905	27,2%	1	821	24,7%	2	753	22,6%	2	532	16,0%	3	588	17,7%	3
	Moje je povjerenje malo	631	19,0%	3	655	19,7%	3	641	19,3%	3	534	16,1%	2	591	17,8%	2
	Moje je povjerenje jako malo	470	14,1%	4	576	17,3%	4	570	17,1%	4	486	14,6%	4	495	14,9%	4
	Nikakvo, nemam povjerenja	765	23,0%	2	866	26,0%	1	957	28,8%	1	1.215	36,5%	1	1.067	32,1%	1
Bez odgovora	3	0,1%	7	5	0,2%	7	8	0,2%	7	11	0,3%	7	12	0,4%	7	
Broj ispitanika	3.327	100%		3.327	100%		3.327	100%		3.327	100%		3.327	100%		
Broj i % rezultata u uzorku	3.324	99,9%		3.322	99,8%		3.319	99,8%		3.316	99,7%		3.315	99,6%		
Područje povjerenja ispitanika		43,8%			36,8%			34,6%			32,5%			35,0%		
Područje nepovjerenja ispitanika		56,1%			63,0%			65,2%			67,2%			64,8%		

Frekvencije odgovora za sve ispitanike u slučajnom uzorku stanovništva Bosne i Hercegovine	Povjerenje u institucije sigurnosnog sustava Bosne i Hercegovine															
	Policija FBiH			Granična policija BiH			Obavještajno-sigurnosna agencija BiH			Oružane snage BiH - vojska			Centar za uklanjanje mina BiH			
	6.6.			6.7.			6.8.			6.9.			6.10.			
Broj čestice u upitniku	broj	%	rang	broj	%	rang	broj	%	rang	broj	%	rang	broj	%	rang	
Skala odgovora																
Kakvo je po vašem mišljenju povjerenje u organe i institucije BiH čiji je zadatak sigurnost ljudi, imovine i zemlje?	Imam vrlo veliko povjerenje	209	6,3%	6	239	7,2%	6	227	6,8%	3	312	9,4%	5	495	14,9%	1
	Imam veliko povjerenje	365	11,0%	5	375	11,3%	5	332	10,0%	2	595	17,9%	3	864	26,0%	2
	Donekle imam povjerenja	1.024	30,8%	1	1.035	31,1%	1	926	27,8%	1	1.001	30,1%	1	1.021	30,7%	3
	Moje je povjerenje malo	696	20,9%	2	743	22,3%	2	791	23,8%	4	590	17,7%	2	431	13,0%	5
	Moje je povjerenje jako malo	452	13,6%	4	446	13,4%	4	508	15,3%	6	396	11,9%	6	251	7,5%	4
	Nikakvo, nemam povjerenja	575	17,3%	3	474	14,2%	3	525	15,8%	5	427	12,8%	4	255	7,7%	6
Bez odgovora	6	0,2%	7	15	0,5%	7	18	0,5%	7	6	0,2%	7	10	0,3%	7	
Broj ispitanika	3.327	100%		3.327	100%		3.327	100%		3.327	100%		3.327	100%		
Broj i % rezultata u uzorku	3.321	99,8%		3.312	99,5%		3.309	99,5%		3.321	99,8%		3.317	99,7%		
Područje povjerenja ispitanika		48,0%			49,6%			44,6%			57,3%			71,5%		
Područje nepovjerenja ispitanika		51,8%			50,0%			54,8%			42,5%			28,2%		

Frekvencije odgovora za sve ispitanike u slučajnom uzorku stanovništva Bosne i Hercegovine	Povjerenje u institucije sigurnosnog sustava Bosne i Hercegovine															
	Civilna zaštita			Međunarodna policija u BiH			Državna agencija za istrage i zaštitu			Međunarodne vojne snage u BiH			Visoki predstavnik u BiH			
	6.11.			6.12.			6.13.			6.14.			6.15.			
Broj čestice u upitniku	broj	%	rang	broj	%	rang	broj	%	rang	broj	%	rang	broj	%	rang	
Skala odgovora																
Kakvo je po vašem mišljenju povjerenje u organe i institucije BiH čiji je zadatak sigurnost ljudi, imovine i zemlje?	Imam vrlo veliko povjerenje	333	10,0%	6	372	11,2%	6	408	12,3%	5	476	14,3%	5	514	15,4%	4
	Imam veliko povjerenje	649	19,5%	2	517	15,5%	2	531	16,0%	3	550	16,5%	3	512	15,4%	3
	Donekle imam povjerenja	1.038	31,2%	1	909	27,3%	1	923	27,7%	1	819	24,6%	1	769	23,1%	1
	Moje je povjerenje malo	577	17,3%	3	610	18,3%	3	614	18,5%	2	517	15,5%	4	495	14,9%	5
	Moje je povjerenje jako malo	357	10,7%	5	421	12,7%	5	394	11,8%	6	400	12,0%	6	356	10,7%	6
	Nikakvo, nemam povjerenja	363	10,9%	4	493	14,8%	4	453	13,6%	4	563	16,9%	2	679	20,4%	2
Bez odgovora	10	0,3%	7	5	0,2%	7	4	0,1%	7	2	0,1%	7	2	0,1%	7	
Broj ispitanika	3.327	100%		3.327	100%		3.327	100%		3.327	100%		3.327	100%		
Broj i % rezultata u uzorku	3.317	99,7%		3.322	99,8%		3.323	99,9%		3.325	99,9%		3.325	99,9%		
Područje povjerenja ispitanika		60,7%			54,0%			56,0%			55,5%			54,0%		
Područje nepovjerenja ispitanika		39,0%			45,8%			43,9%			44,5%			46,0%		

Tablica 18: Povjerenje u institucije sigurnosnog sustava - frekvencije odgovora za sve ispitanike

12.2. KORELACIJSKE I MATRICE KOVARIJANCI I PERCEPTUALNI DIJAGRAMI

Značenje Pearsonovog koeficijenta linearne korelacije (r):

1. koeficijent od 0 do $\pm 0,29$ pokazuje da postoji neznatna ili mala linearna povezanost između rezultata,
2. koeficijent od $\pm 0,30$ do $\pm 0,49$ pokazuje da postoji umjerena ili srednja povezanost između rezultata,
3. koeficijent od $\pm 0,50$ do $\pm 0,69$ pokazuje da znatna ili visoka povezanost između rezultata
4. koeficijent od $\pm 0,70$ do $\pm 1,00$ pokazuje da postoji izrazita ili vrlo visoka povezanost između rezultata.

Značenje koeficijenta kovarijance (C):

1. koeficijent od 0 do $\pm 0,29$ pokazuje da postoji neznatno ili malo kovariranje između rezultata,
2. koeficijent od $\pm 0,30$ do $\pm 0,69$ pokazuje da postoji umjereno ili srednje kovariranje između rezultata,
3. koeficijent od $\pm 0,70$ do $\pm 1,19$ pokazuje da postoji značajnije ili visoko kovariranje između rezultata
4. koeficijent veći od $\pm 1,20$ pokazuje da postoji značajno ili vrlo visoko kovariranje između rezultata.

Matrika korelacije varijabli za percepciju unutarnjih opasnosti i vanjskih prijetnji, za sve ispitanike n = 1699.	Vanjske prijetnje	
	Loša državna uprava, korupcija i zloupotreba vlasti	Šverc droge preko BiH
Loša državna uprava, korupcija i zloupotreba vlasti	0,9819	
Organizirani kriminal i nasilje kriminalnih grupa	0,4494	
Nazadovanje u proizvodnji i propadanje industrijskih kapaciteta u BiH	0,5126	1,2642
Visoke nezaposlenosti i rastuće siromaštvo u BiH	0,4858	0,5104
Nedovoljni finansijski izvori za provedbu održivog povratka raseljenih osoba i izbjeglica	0,4827	0,6461
Slabo ulaganje u privredu, sporost i promajasi u privatizaciji	0,4677	0,8958
Visoka nezaposlenosti i rastuće siromaštvo u BiH	0,4312	0,6578
Nazadovanje u proizvodnji i propadanje industrijskih kapaciteta u BiH	0,3795	0,4986
Organizirani kriminal i nasilje kriminalnih grupa	0,5246	0,5162
Prevladavanje terorističkih grupa i prijevoz njihove opreme preko BiH	0,3312	0,3797
Teroristički napad na međunarodne organizacije BiH koje su izvele strane terorističke grupe	0,4945	0,5308
Teroristički napad protiv državnih organa ili važnih objekata u BiH koje su izvele strane terorističke grupe	0,2795	0,4218
Teroristički napad protiv civilnog stanovništva BiH koje su izvele strane terorističke grupe	0,3472	0,5334
Trovinja ljudima, posebno ženama i djecom, preko BiH	0,3252	0,5688
Šverc oružja za masovno uništenje preko BiH	0,3524	0,5191
Pojavljanje ilegalni ulazak u BiH stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja	0,1935	0,1015
Nasilje druge države na BiH	0,0936	0,4652
Šverc oružja preko BiH	0,1581	0,4720
Šverc droge preko BiH	0,3102	0,5181
Trovinja ljudima, posebno ženama i djecom, preko BiH	0,3443	0,4302
Teroristički napad protiv civilnog stanovništva BiH koje su izvele strane terorističke grupe	0,2505	0,2758
Teroristički napad na međunarodne organizacije BiH koje su izvele strane terorističke grupe	0,2011	0,2609
Teroristički napad protiv državnih organa ili važnih objekata u BiH koje su izvele strane terorističke grupe	0,2095	0,2397
Teroristički napad protiv civilnog stanovništva BiH koje su izvele strane terorističke grupe	0,3195	0,4102
Šverc oružja i drugog lakog oružja preko BiH	0,3743	0,4353
Velika količina streljaka i drugog lakog oružja namijenjena koje stanovnici BiH nelegalno drže	0,4677	0,5684
Onemogućeno kretanje stanovništva, razvoj poljoprivrede i turizma zbog postojanja minskih polja	0,4312	0,5104
Stradanje stanovništva od mina i drugih eksplozivnih naprava zaostalih iz rata.	0,3795	0,4986
Industrijsko zagađenje zemlje, vode i drugih prirodnih izvora	0,4677	0,5684
Nacionalistički ekstremizam i stvaranje klime nepovjerenja među narodima	0,4312	0,5104
Presejelavanje stanovništva unutar BiH zbog straha od širenja međunarodnih sukoba	0,3795	0,4986
Porast nasilja u BiH na nacionalnoj ili vjerskoj osnovi	0,4677	0,5684
Porast namakanje među mladim ljudima	0,4312	0,5104
Odlazak mladih ljudi iz BiH zbog siromaštva i nezaposlenosti	0,3795	0,4986
Propadanje poljoprivrede i napuštanje sela	0,4677	0,5684
Slabo ulaganje u privredu, sporost i promajasi u privatizaciji	0,4312	0,5104
Nedovoljni finansijski izvori za provedbu održivog povratka raseljenih osoba i izbjeglica	0,3795	0,4986
Visoka nezaposlenosti i rastuće siromaštvo u BiH	0,4677	0,5684
Nazadovanje u proizvodnji i propadanje industrijskih kapaciteta u BiH	0,4312	0,5104
Organizirani kriminal i nasilje kriminalnih grupa	0,3795	0,4986
Loša državna uprava, korupcija i zloupotreba vlasti	0,4677	0,5684

Tablica 20. Matrica kovarijanci za percepciju unutarnjih opasnosti i vanjskih prijetnji za sve ispitanike

Korelacijska matrica između odnosa prema negativnim vrijednostima orijentacijama i odnosa prema društvenim vrijednostima za čitav uzorak i po nacionalnim grupama ispitanika	SPECIFIČNE DRUŠTVENE VRIJEDNOSTI															
	Negativne vrijednosne orijentacije	Pozitivna sloboda	Negativna sloboda	Jednakost pojedinca	Nacionalna ravnopravnost u BiH	Makrosolidarnost	Mezsolidarnost (sa raseljenim i izbjeglim iz BiH)	Tolerantan	Vjerska tolerancija	Očuvanje okoliša	Jedinstvo s prirodom	Odgovoran	Zajednička odgovornost naroda preko UN	Priznanje dostojanstva	Nediskriminacija	Podrška demokratskom sustavu
Svi ispitanici , $n_i=3227$ i broj domaćinstava $n_j=1899$. Standardna greška procjene koeficijenta korelacije osnovnog skupa je $SE(r)=0,0230$ i granice koeficijenta korelacije su $F=+/-0,0450$ na razini značajnosti od 5%. $r=+/-0,0592$ na razini značajnosti od 1%.	Nacionalna netolerancija	0,0075	0,0019	-0,0650	-0,1273	-0,0292	-0,0372	-0,0483	-0,0999	-0,0223	-0,0533	0,0045	0,0221	-0,0492	Podrška demokratskom sustavu	
	Vjerska netolerancija	-0,0101	-0,0355	-0,0502	-0,1700	-0,0483	-0,0880	-0,0444	-0,1733	-0,0869	-0,0516	-0,0200	-0,0471	0,0052	-0,1020	
	Nepovjerenje u saživot u BiH	0,0063	-0,0355	-0,0647	-0,2039	-0,0930	-0,1577	-0,1057	-0,1690	-0,0767	-0,0135	-0,1351	-0,0529	-0,0233	-0,1338	
	Rodna nejednakost	-0,0656	-0,1076	-0,0996	-0,1366	0,0386	-0,0724	-0,0633	-0,1566	-0,1167	-0,1123	-0,0796	-0,0618	-0,1153	-0,0249	-0,1031
	Netolerancija	-0,0010	-0,0178	-0,0646	-0,1647	-0,0427	-0,0686	-0,0517	-0,1505	-0,0773	-0,0408	-0,0236	-0,0825	0,0156	-0,0830	
Bošnjaci , $n_i=1667$ i broj domaćinstava $n_j=921$. Standardna greška procjene koeficijenta korelacije osnovnog skupa je $SE(r)=0,033$ i granice koeficijenta korelacije su $F=+/-0,0646$ na razini značajnosti od 5%. $r=+/-0,0851$ na razini značajnosti od 1%.	Nacionalna netolerancija	-0,0309	-0,0111	-0,0957	-0,0893	-0,0118	-0,0345	-0,0998	-0,0752	-0,0757	-0,0189	-0,0471	-0,0405	-0,0070	-0,0987	
	Vjerska netolerancija	-0,0745	-0,0555	-0,0599	-0,0967	-0,0095	-0,0692	-0,1278	-0,0805	-0,0199	-0,0516	-0,0842	-0,0558	0,0270	-0,1455	
	Nepovjerenje u saživot u BiH	-0,0683	-0,0768	-0,1007	-0,1206	-0,0173	-0,1008	-0,1234	-0,1527	-0,0664	-0,0335	-0,0372	-0,1280	-0,0557	0,0105	-0,1530
	Rodna nejednakost	-0,1244	-0,1305	-0,1239	-0,1430	0,0114	-0,1554	-0,1359	-0,1536	-0,1307	-0,1580	-0,1096	-0,0906	-0,1555	-0,0288	-0,1635
	Netolerancija	-0,0574	-0,0357	-0,0884	-0,0860	-0,0120	-0,0568	-0,0880	-0,1117	-0,0873	-0,0216	-0,0551	-0,0682	0,0334	0,0517	-0,1350
Srbi , $n_i=1042$ i broj domaćinstava $n_j=626$. Standardna greška procjene koeficijenta korelacije osnovnog skupa je $SE(r)=0,04$ i granice koeficijenta korelacije su $F=+/-0,0784$ na razini značajnosti od 5%. $r=+/-0,1032$ na razini značajnosti od 1%.	Nacionalna netolerancija	0,0105	0,0203	-0,0329	-0,1884	-0,0823	-0,0410	-0,0089	-0,1367	-0,0281	-0,0175	-0,0156	-0,0517	-0,0093	-0,0232	-0,0217
	Vjerska netolerancija	0,0247	0,0145	-0,0152	-0,1655	-0,0552	-0,0697	-0,0228	-0,2011	-0,0811	-0,0818	-0,0004	-0,0816	-0,0440	-0,0239	-0,0706
	Nepovjerenje u saživot u BiH	0,0506	0,0409	0,0312	-0,2162	-0,1007	-0,1303	-0,0728	-0,1586	-0,0270	-0,0290	0,0219	-0,0908	-0,0693	-0,0398	-0,1132
	Rodna nejednakost	-0,0426	-0,1246	-0,1288	-0,1387	0,0665	0,0034	0,0217	-0,1987	-0,1337	-0,1146	-0,0841	-0,0672	-0,1229	-0,0334	-0,0747
	Netolerancija	0,0196	0,0196	-0,0273	-0,1991	-0,0776	-0,0618	-0,0176	-0,1890	-0,0606	-0,0549	-0,0092	-0,0745	-0,0295	-0,0264	-0,0512
Hrvati , $n_i=548$ i broj domaćinstava $n_j=316$. Standardna greška procjene koeficijenta korelacije osnovnog skupa je $SE(r)=0,0563$ i granice koeficijenta korelacije su $F=+/-0,1104$ na razini značajnosti od 5%. $r=+/-0,1454$ na razini značajnosti od 1%.	Nacionalna netolerancija	0,0871	0,0625	0,0147	-0,0185	0,1311	0,1334	0,0795	-0,0207	0,0644	0,0463	0,1148	-0,0151	0,1428	0,0235	0,1472
	Vjerska netolerancija	0,0899	0,0021	-0,0424	-0,1388	0,0102	0,0396	0,0284	-0,1492	-0,0041	0,0221	0,1093	-0,0484	0,0140	0,0436	0,0665
	Nepovjerenje u saživot u BiH	0,0641	0,0002	-0,0776	-0,0943	-0,0263	-0,0669	-0,0408	-0,1313	-0,0680	-0,0308	0,0555	-0,0997	0,0260	-0,0637	0,0250
	Rodna nejednakost	0,0690	0,0450	0,0544	-0,0321	0,1230	0,0759	0,0959	-0,0220	0,0178	0,0968	0,0585	0,0658	0,0776	0,0516	0,0432
	Netolerancija	0,0972	0,0365	-0,0142	-0,0844	0,0797	0,0966	0,0601	-0,0912	0,0343	0,0380	0,1232	-0,0344	0,0883	0,0565	0,1188
Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili , $n_i=701$ i broj domaćinstava $n_j=36$. Standardna greška procjene koeficijenta korelacije osnovnog skupa je $SE(r)=0,0563$ i granice koeficijenta korelacije su $F=+/-0,1104$ na razini značajnosti od 5%. $r=+/-0,1454$ na razini značajnosti od 1%.	Nacionalna netolerancija	-0,0389	-0,0231	-0,1159	-0,2570	0,0732	-0,0323	-0,1004	-0,3357	-0,1705	-0,1935	-0,3492	-0,0121	-0,2203	-0,2259	-0,3211
	Vjerska netolerancija	0,0145	-0,2055	-0,0351	-0,5108	-0,1803	-0,1877	-0,1682	-0,5445	-0,1484	-0,0639	-0,1910	-0,1082	0,0283	-0,2629	-0,2908
	Nepovjerenje u saživot u BiH	-0,0920	-0,0749	-0,2131	-0,4655	-0,3675	-0,3541	-0,2201	-0,5537	-0,1650	-0,1879	-0,2849	-0,1133	0,0561	-0,2978	-0,3628
	Rodna nejednakost	-0,1007	-0,1647	-0,0797	-0,4278	-0,0841	-0,0766	-0,0265	-0,2340	-0,2143	-0,1766	-0,0951	0,0365	-0,1819	-0,2686	-0,0521
	Netolerancija	-0,0150	-0,1250	-0,0870	-0,2034	-0,0548	-0,1207	-0,1501	-0,4917	-0,1805	-0,1482	-0,3085	-0,0658	-0,1139	-0,2751	-0,3461

Tablica 21: Korelacijska matrica između odnosa prema negativnim vrijednostima orijentacijama i odnosa prema društvenim vrijednostima – 1. dio

Korelacijska matrica između odnosa prema negativnim vrijednostima orijentacijama i odnosa prema društvenim vrijednostima za čitav uzorak i po nacionalnim grupama ispitanika	SPECIFIČNE DRUŠTVENE VRIJEDNOSTI													
	Negativne vrijednosne orijentacije	Samodisciplina	Štovanje roditelja i starijih	Umjeren	Pobožan	Milostiv	Mir u svijetu	Pripadnost zemlji BiH	Odgovornost prema zemlji BiH	Teritorijalni integritet BiH	Politička nezavisnost BiH	Zaštita privatnog vlasništva	Zajedničko tržište u BiH	Zadovoljstvo demokracijom u BiH
Svi ispitanici , $n_i=3327$ i broj domaćinstava $n_d=899$. Standardna greška procjene koeficijenta korelacije osnovnog skupa je $Se(\beta)=0,0230$ i granice koeficijenta korelacije su $r=+/-0,0450$ na razini značajnosti od 5% i $r=+/-0,0592$ na razini značajnosti od 1%.	0,0207	0,0613	0,0777	0,3037	0,0382	-0,0010	-0,2125	-0,1437	-0,0863	0,0332	-0,0888	0,0583	-0,0226	0,0561
Bošnjaci , $n_i=1667$ i broj domaćinstava $n_d=921$. Standardna greška procjene koeficijenta korelacije osnovnog skupa je $Se(\beta)=0,0333$ i granice koeficijenta korelacije su $r=+/-0,0646$ na razini značajnosti od 5% i $r=+/-0,0851$ na razini značajnosti od 1%.	0,0294	0,0508	0,0642	0,2294	-0,0626	-0,0444	-0,2690	-0,1408	-0,1357	-0,0518	-0,1498	0,0800	0,0361	
Srbi , $n_i=1042$ i broj domaćinstava $n_d=626$. Standardna greška procjene koeficijenta korelacije osnovnog skupa je $Se(\beta)=0,041$ i granice koeficijenta korelacije su $r=+/-0,0784$ na razini značajnosti od 5% i $r=+/-0,1032$ na razini značajnosti od 1%.	-0,0242	0,0174	0,0284	0,1354	-0,0741	-0,0596	-0,3123	-0,2215	-0,1804	-0,0511	-0,1534	0,0507	0,0113	
Hrvati , $n_i=548$ i broj domaćinstava $n_d=316$. Standardna greška procjene koeficijenta korelacije osnovnog skupa je $Se(\beta)=0,0563$ i granice koeficijenta korelacije su $r=+/-0,1104$ na razini značajnosti od 5% i $r=+/-0,1454$ na razini značajnosti od 1%.	0,0232	-0,0131	0,0347	0,1804	-0,0123	-0,0989	-0,1220	-0,0703	-0,0999	-0,0812	-0,0497	-0,1142	0,0870	
Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili , $n_i=70$ i broj domaćinstava $n_d=36$. Standardna greška procjene koeficijenta korelacije osnovnog skupa je $Se(\beta)=0,1690$ i granice koeficijenta korelacije su $r=+/-0,3313$ na razini značajnosti od 5% i $r=+/-0,4363$ na razini značajnosti od 1%.	0,0278	0,0627	0,0794	0,2988	-0,0112	-0,0242	-0,2670	-0,1586	-0,2467	-0,1225	-0,0083	0,0765	0,0061	
	0,0036	0,0205	0,0925	0,3245	0,0119	0,0173	-0,0387	-0,0024	0,0031	0,0403	0,0854	0,0170	0,0818	0,0000
	0,0373	0,0280	0,0774	0,2502	-0,0812	-0,0322	-0,0924	-0,0118	-0,0367	-0,0167	0,0197	-0,0317	0,0938	0,0733
	0,0107	-0,0049	0,0647	0,1493	-0,1074	-0,0783	-0,0784	-0,0549	-0,0328	-0,0423	0,0110	-0,0347	0,1149	0,1081
	-0,0449	-0,0667	0,0155	0,2069	-0,0581	-0,1117	-0,1497	-0,0429	-0,0803	-0,0642	-0,0249	-0,0768	0,1125	0,0853
	0,0217	0,0269	0,0956	0,3244	-0,0354	-0,0065	-0,0715	-0,0076	-0,0173	0,0152	0,0612	-0,0064	0,0978	0,0384
	0,0427	0,0922	0,0454	0,2068	0,0499	-0,0501	-0,2920	-0,1853	-0,2919	-0,1960	-0,0122	-0,1580	-0,0428	-0,0480
	0,0621	0,0495	0,0568	0,1638	-0,0760	-0,0454	-0,3019	-0,1049	-0,3009	-0,1691	-0,0803	-0,1620	-0,0195	-0,0172
	0,0330	0,0540	0,0168	0,1140	-0,0507	-0,0260	-0,3218	-0,1247	-0,3039	-0,1823	-0,0421	-0,1328	-0,0281	-0,0487
	0,0617	-0,0408	0,0236	0,0684	-0,0342	-0,1296	-0,0863	-0,0248	-0,1030	-0,0960	-0,0597	-0,1326	0,1276	0,0996
	0,0586	0,0802	0,0573	0,2088	-0,0130	-0,0537	-0,3336	-0,1642	-0,3340	-0,2055	-0,0510	-0,1797	-0,0353	-0,0371
	0,1163	0,1741	0,1329	0,4167	0,0647	0,1184	-0,2446	-0,1294	-0,2687	0,0244	0,0676	-0,0382	0,1429	0,0405
	0,0774	0,1700	0,0920	0,3366	0,0074	0,0123	-0,3186	-0,1347	-0,2578	-0,0678	-0,0641	-0,1962	0,1863	0,1127
	-0,0632	0,0586	0,0051	0,2121	-0,0595	0,0330	-0,3706	-0,2267	-0,3899	-0,1104	-0,0483	-0,1495	0,0116	-0,0093
	0,1877	0,2212	0,1067	0,2616	0,1428	0,0331	-0,0731	-0,1091	-0,0684	-0,0113	-0,0538	-0,1119	0,1642	0,1079
	0,1071	0,1892	0,1243	0,4153	0,0406	0,0736	-0,3082	-0,1450	-0,2895	-0,0223	0,0042	-0,1262	0,1802	0,0830
	-0,0564	-0,1059	0,0221	0,5258	0,0028	-0,1812	-0,1023	-0,1278	-0,2057	0,0800	-0,0484	-0,1651	0,1480	-0,1012
	-0,0795	0,0378	0,0058	0,3887	-0,1513	-0,1387	-0,1942	-0,0042	-0,0949	-0,0718	-0,1359	-0,2130	0,2984	0,0350
	-0,1219	-0,0207	0,0027	0,2387	-0,2812	-0,2799	-0,3007	-0,1966	-0,3760	-0,1823	-0,3249	-0,3522	0,3340	0,0968
	-0,0160	0,1336	0,2116	0,5340	0,1464	0,0291	-0,0347	-0,1280	0,0896	0,0818	-0,2149	-0,1901	0,0802	0,0356
	-0,0762	-0,0416	0,0161	0,5193	-0,0804	-0,1815	-0,1653	-0,0773	-0,0548	0,0080	-0,1021	-0,2124	0,2486	-0,0404

Tablica 23: Korelacijska matrica između odnosa prema negativnim vrijednostima orijentacijama i odnosa prema društvenim vrijednostima – 3. dio

Matrika kovarijanci između odnosa prema negativnim vrijednosnim orijentacijama i odnosa prema društvenim vrijednostima za čitav uzorak i po nacionalnim grupama ispitanih		SPECIFIČNE DRUŠTVENE VRIJEDNOSTI														
		Negativne vrijednosne orijentacije	Podrška demokratskom sustavu	Nediskriminacija	Priznanje dostojanstva	Zajednička odgovornost naroda preko UN	Odgovor	Jedinstvo s prirodom	Očuvanje okoliša	Vjerska tolerancija	Tolerantan	Mezsolidarnost (sa raseljenim i izbjeglim iz BiH)	Makrosolidarnost	Nacionalna ravnopravnost u BiH	Jednakost pojedinaca	Negativna sloboda
Svi ispitanici, n _i =3327 i broj domaćinstava n _d =1899. Standardna greška procjene koeficijenta korelacije osnovnog skupa je Set(0)=-0,0230 i granice koeficijenta korelacije su r _± =±0,0450 na razini signifikantnosti od 5% i r _± =±0,0592 na razini signifikantnosti od 1%.	Nacionalna netolerancija	0,0171	0,0037	-0,1233	-0,3055	-0,0694	-0,0890	-0,1177	-0,2246	-0,1143	-0,0496	-0,0449	-0,1141	0,0095	0,0506	-0,1051
	Vjerska netolerancija	-0,0212	-0,0624	-0,0874	-0,3749	-0,1054	-0,1937	-0,0994	-0,3576	-0,1712	-0,1029	-0,0369	-0,1899	-0,0915	0,0110	-0,2003
	Nepovjerenje u suživot u BiH	0,0152	-0,0620	-0,1121	-0,4472	-0,2019	-0,3451	-0,2356	-0,3471	-0,1504	-0,1037	-0,0249	-0,2643	-0,1023	-0,0488	-0,2614
	Rodna nejednakost	-0,1523	-0,2083	-0,1910	-0,3316	0,0927	-0,1755	-0,1562	-0,3560	-0,2533	-0,2465	-0,1622	-0,1338	-0,2470	-0,0576	-0,2230
	Netolerancija	-0,0020	-0,0293	-0,1054	-0,3402	-0,0874	-0,1413	-0,1086	-0,2911	-0,1427	-0,0762	-0,0409	-0,1520	0,0308	-0,0508	-0,1527
	Nacionalna netolerancija	-0,0715	-0,0210	-0,1831	-0,1335	-0,0249	-0,0755	-0,2346	-0,1770	-0,1565	-0,0405	-0,0966	-0,0822	-0,0151	0,1508	-0,1994
	Vjerska netolerancija	-0,1516	-0,0919	-0,1006	-0,1912	-0,0175	-0,1331	-0,1126	-0,2641	-0,1462	-0,0374	-0,0929	-0,1501	-0,1051	0,0569	-0,2582
	Nepovjerenje u suživot u BiH	-0,1364	-0,1250	-0,1662	-0,2342	-0,0316	-0,1905	-0,2506	-0,3102	-0,1185	-0,0621	-0,0659	-0,2243	-0,1032	0,0216	-0,2667
	Rodna nejednakost	-0,2933	-0,2506	-0,2412	-0,3275	0,0244	-0,3461	-0,3679	-0,3451	-0,2288	-0,1873	-0,2288	-0,1873	-0,3396	-0,0702	-0,3361
	Netolerancija	-0,1115	-0,0565	-0,1418	-0,1623	-0,0212	-0,1043	-0,1736	-0,2205	-0,1514	-0,0390	-0,0948	-0,1162	-0,0601	0,1038	-0,2288
	Nacionalna netolerancija	0,0242	0,0414	-0,0604	-0,4872	-0,2108	-0,1052	-0,0227	-0,3068	-0,0630	-0,0397	-0,0314	-0,1175	-0,0200	-0,0525	-0,0490
	Vjerska netolerancija	0,0544	0,0281	-0,0266	-0,4075	-0,1345	-0,1702	-0,0553	-0,4297	-0,1734	-0,1772	-0,0008	-0,1765	-0,0907	-0,0514	-0,1520
Nepovjerenje u suživot u BiH	0,1088	0,0776	0,0532	-0,5196	-0,2395	-0,3105	-0,1722	-0,3307	-0,0564	-0,0613	0,0411	-0,1916	-0,1393	-0,0836	-0,2380	
Rodna nejednakost	-0,1017	-0,2623	-0,2440	-0,3704	0,1757	0,0091	-0,0570	-0,4603	-0,3909	-0,2691	-0,1749	-0,1577	-0,2744	-0,0780	-0,1745	
Netolerancija	0,0393	0,0348	-0,0435	-0,4474	-0,1726	-0,1377	-0,0390	-0,3683	-0,1182	-0,1084	-0,0161	-0,1470	-0,0553	-0,0520	-0,1005	
Nacionalna netolerancija	0,1673	0,1023	0,0274	-0,0356	0,2088	0,2892	0,1813	0,0356	0,1280	0,0873	0,2036	0,0303	0,2548	0,0451	0,3006	
Vjerska netolerancija	0,1625	0,0032	-0,0741	-0,2512	0,0225	0,0808	0,0609	-0,2413	-0,0076	0,0392	0,1823	-0,0913	0,0234	0,0788	0,1277	
Nepovjerenje u suživot u BiH	0,1127	0,0003	-0,1322	-0,1662	-0,0567	-0,1328	-0,0853	-0,2069	-0,1237	-0,0532	0,0902	-0,1830	0,0425	-0,1122	0,0468	
Rodna nejednakost	0,1319	0,0734	0,1007	-0,0615	0,2886	0,1639	0,2179	-0,0377	0,0352	0,1817	0,1033	0,1313	0,1378	0,0988	0,0878	
Netolerancija	0,1649	0,0527	-0,0234	-0,1434	0,1656	0,1850	0,1211	-0,1385	0,0602	0,0633	0,1929	-0,0608	0,1391	0,0619	0,2141	
Nacionalna netolerancija	-0,0729	-0,0229	-0,1786	-0,3729	0,1757	-0,0671	-0,2157	-0,4567	-0,2929	-0,2586	-0,5243	-0,0186	-0,3886	-0,3052	-0,6014	
Vjerska netolerancija	0,0251	-0,1882	-0,0500	-0,6851	-0,3998	-0,3610	-0,3341	-0,6835	-0,2371	-0,0790	-0,2651	-0,1533	0,0461	-0,3283	-0,5035	
Nepovjerenje u suživot u BiH	-0,1649	-0,0710	-0,3143	-0,6465	-0,8441	-0,7053	-0,4527	-0,7211	-0,2714	-0,2404	-0,4094	-0,1661	0,0947	-0,3852	-0,6506	
Rodna nejednakost	-0,0222	-0,1804	-0,1357	-0,3263	-0,2231	-0,1761	-0,0631	-0,3519	-0,4071	-0,2610	-0,1578	0,0618	-0,3547	-0,4012	-0,1080	
Netolerancija	-0,0239	-0,1055	-0,1143	-0,5290	-0,1120	-0,2141	-0,2749	-0,5701	-0,2643	-0,1688	-0,3947	-0,0859	-0,1712	-0,3168	-0,5524	

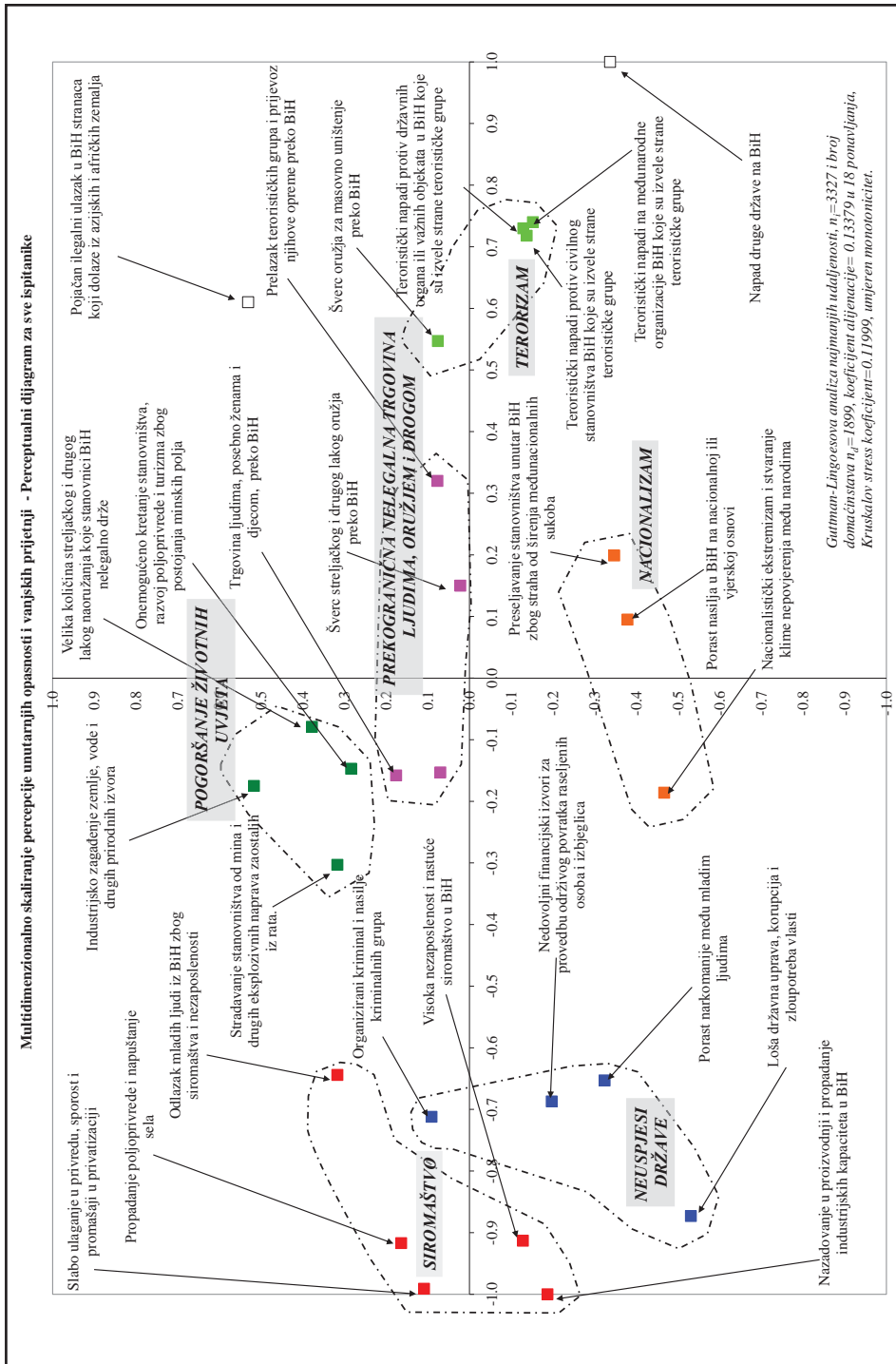
Tablica 24: Matrica kovarijanci između odnosa prema negativnim vrijednosnim orijentacijama i odnosa prema društvenim vrijednostima – I. dio

		SPECIFIČNE DRUŠTVENE VRIJEDNOSTI													
		Društvena pravda	Poštivanje ljudskih prava	Društveni poredak	Samostalan	Raznovrstan život	Ođvažnost	Sklonost uživanju	Zadovoljstvo	Sposoban	Uspješan	Bogatstvo	Društvena moć	Obiteljska sigurnost	Nacionalna sigurnost
Matrica kovarijanci između odnosa prema negativnim vrijednosnim orijentacijama i odnosa prema društvenim vrijednostima za čitav uzorak i po nacionalnim grupama ispitanika	Negativne vrijednosne orijentacije														
	Nacionalna netolerancija	0.0065	-0.1238	0.0305	-0.0642	-0.0341	-0.1340	0.0006	-0.1708	0.0530	0.1937	0.1762	0.1248	-0.0631	-0.0568
	Vjerska netolerancija	-0.0574	-0.1696	-0.1047	-0.0992	0.0194	0.0006	-0.1708	0.0530	0.1320	0.0779	0.1751	0.1756	-0.0656	-0.1584
	Nepovjerenje u suživot u BiH	-0.0366	-0.2449	-0.1407	-0.0807	-0.0270	-0.0488	-0.1457	0.0431	0.0150	0.0286	0.0239	0.0945	-0.0727	-0.1749
	Rodna nejednakost	-0.2099	-0.2680	-0.1680	-0.2113	-0.0060	0.1089	-0.2789	-0.0620	0.2317	0.1597	0.5060	0.3502	-0.2245	-0.2795
	Netolerancija	-0.0254	-0.1467	-0.0371	-0.0817	-0.0074	-0.0667	-0.1471	-0.0687	0.1629	0.1270	0.1243	0.1502	-0.0643	-0.1076
	Nacionalna netolerancija	-0.0447	-0.1431	0.0402	-0.1323	-0.1699	-0.1117	-0.2206	-0.3036	0.1560	0.1900	0.1922	0.1301	-0.0899	-0.0020
	Vjerska netolerancija	-0.0609	-0.1523	-0.0702	-0.1435	-0.0936	-0.0151	-0.3009	-0.1147	0.0484	-0.0196	0.3084	0.1929	-0.0960	-0.1417
	Nepovjerenje u suživot u BiH	-0.0752	-0.1904	-0.1005	-0.2171	-0.0168	0.0964	-0.2560	-0.0059	0.0116	0.0118	0.2091	0.2302	-0.1080	-0.1780
	Rodna nejednakost	-0.2764	-0.3879	-0.2590	-0.3184	-0.1061	-0.0007	-0.4132	-0.2218	0.2114	0.1216	0.5794	0.2008	-0.2700	-0.3602
	Netolerancija	-0.0528	-0.1477	-0.0150	-0.1379	-0.1318	-0.0634	-0.2607	-0.2092	0.1022	0.0852	0.2503	0.1615	-0.0929	-0.0718
	Nacionalna netolerancija	0.0194	-0.1744	0.0931	0.0733	0.0655	-0.1670	-0.0776	-0.1194	0.1660	0.1087	-0.0463	0.1842	0.0132	-0.0633
	Vjerska netolerancija	-0.0796	-0.1673	-0.1052	-0.0517	0.0901	0.0084	-0.0644	0.1396	0.1559	-0.0040	-0.0049	0.1286	-0.0076	-0.1047
	Nepovjerenje u suživot u BiH	0.0320	-0.2549	-0.0280	0.1251	0.0011	-0.1305	-0.0662	0.0307	-0.0032	0.0014	-0.1216	0.0328	0.0241	-0.0418
	Rodna nejednakost	-0.2763	-0.2378	-0.1608	-0.2401	0.0403	0.2358	-0.2558	0.0679	0.1997	0.0859	0.5314	0.4988	-0.2850	-0.2223
Netolerancija	-0.0301	-0.1708	-0.0061	0.0108	0.0778	-0.0793	-0.0710	0.0101	0.1610	0.0524	-0.0256	0.1564	0.0028	-0.0840	
Nacionalna netolerancija	0.2229	0.2485	0.0738	-0.0794	0.2638	0.0275	0.0705	-0.0547	0.2289	0.1396	-0.0475	0.0438	-0.0427	-0.0748	
Vjerska netolerancija	0.0976	0.0501	0.0036	-0.0272	0.3355	0.1866	0.0285	0.2649	0.1671	0.3853	0.1623	0.3056	0.0211	-0.1622	
Nepovjerenje u suživot u BiH	0.0691	-0.0364	-0.1793	-0.0542	0.0468	-0.1032	-0.0391	-0.0154	-0.1242	-0.0308	-0.1164	-0.0363	-0.0180	-0.2585	
Rodna nejednakost	0.1418	0.1720	0.1916	0.1522	0.2161	0.2497	0.0999	0.0903	0.2553	0.3041	0.2277	0.5144	0.0805	-0.0786	
Netolerancija	0.1602	0.1493	0.0387	-0.0533	0.2996	0.1071	0.0495	0.1051	0.1980	0.2624	0.0574	0.1747	-0.0108	-0.1185	
Nacionalna netolerancija	-0.2200	-0.0771	-0.2986	-0.2457	0.0571	-0.0614	-0.1643	-0.0986	0.5714	0.3257	0.7000	0.4357	-0.1571	-0.3450	
Vjerska netolerancija	-0.0180	-0.2261	-0.2516	-0.0192	0.2653	0.1484	0.0051	0.0484	0.6490	0.4053	0.2067	0.4133	-0.0673	-0.3467	
Nepovjerenje u suživot u BiH	-0.2780	-0.4718	-0.5616	0.0796	0.3094	-0.0878	0.2955	0.4918	0.1682	0.2061	0.4024	0.3061	-0.2816	-0.3776	
Rodna nejednakost	-0.0849	-0.4767	-0.3369	0.1249	0.2776	0.3863	-0.2622	0.4916	0.6653	0.6433	0.4818	0.6724	-0.2898	-0.3389	
Netolerancija	-0.1190	-0.1516	-0.2751	-0.1324	0.1612	0.1733	-0.0796	0.0249	0.6102	0.3655	0.2884	0.4245	-0.1122	-0.3459	

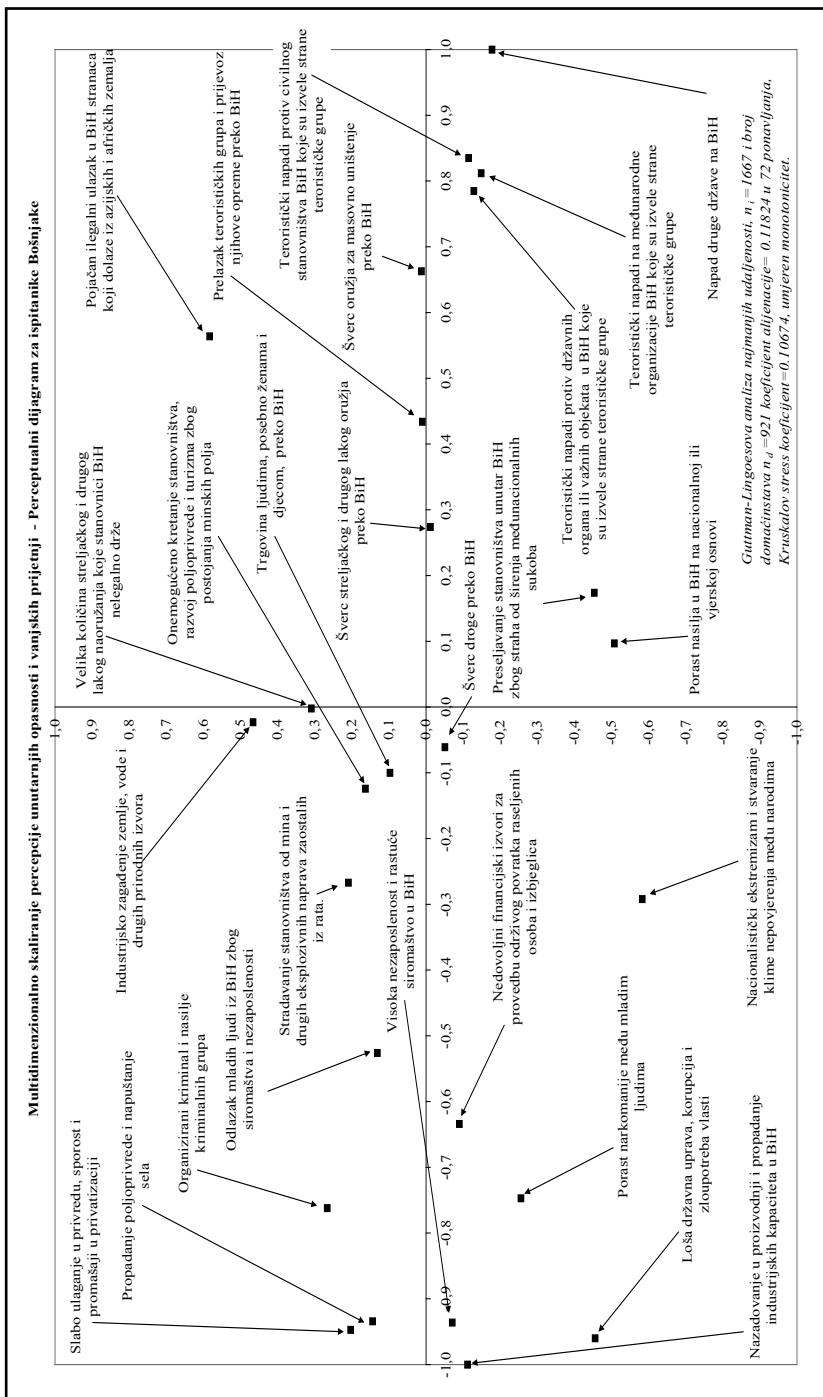
Tablica 25: Matrica kovarijanci između odnosa prema negativnim vrijednosnim orijentacijama i odnosa prema društvenim vrijednostima – 2. dio

Matrika kovarijanci između odnosa prema negativnim vrijednosnim orijentacijama i odnosa prema društvenim vrijednostima za čitav uzorak i po nacionalnim grupama ispitanika	SPECIFIČNE DRUŠTVENE VRIJEDNOSTI														
	Negativne vrijednosne orijentacije	Samodisciplina	Poštivanje roditelja i starijih	Umjeren	Pobožan	Milostiv	Mir u svijetu	Pripadnost zemlji BiH	Odgovornost prema zemlji BiH	Teritorijalni integritet BiH	Politička nezavisnost BiH	Zaštita privatnog vlasništva	Zajedničko tržište u BiH	Zadovoljstvo demokracijom u BiH	Vladavina zakona u BiH
Svi ispitanici , $n_i=3327$ i broj domaćinstava $n_i=1899$. Standardna greška procjene koeficijenta korelacije osnovnog skupa je $Se(r)=0,0230$ i granice koeficijenta korelacije su $r=+/-0,0450$ na razini značajnosti od 5%. $r=+/-0,0592$ na razini značajnosti od 1%.	Nacionalna netolerancija	0,0510	0,1278	0,1958	0,8151	0,0907	-0,0019	-0,5282	-0,4324	-0,6158	-0,2095	0,0747	-0,2248	0,1685	-0,0715
	Vjerska netolerancija	0,0665	0,0974	0,1486	0,5654	-0,1363	-0,0822	-0,6140	-0,3892	-0,6671	-0,3025	-0,1069	-0,3484	0,2123	0,1047
	Nepovjerenje u suživot u BiH	-0,0544	0,0332	0,0654	0,3320	-0,1606	-0,1098	-0,7093	-0,6090	-0,8320	-0,1049	-0,1340	-0,3549	0,1340	0,0326
	Rodna nejednakost	0,0577	-0,0277	0,0884	0,4898	-0,0295	-0,2018	-0,3067	-0,2141	-0,3055	-0,1994	-0,1131	-0,2926	0,3729	0,2780
	Netolerancija	0,0587	0,1126	0,1722	0,6902	-0,0228	-0,0421	-0,5711	-0,4108	-0,6417	-0,2560	0,0161	-0,2866	0,1904	0,0166
Bošnjaci , $n_i=1667$ i broj domaćinstava $n_i=921$. Standardna greška procjene koeficijenta korelacije osnovnog skupa je $Se(r)=0,0331$ granice koeficijenta korelacije su $r=+/-0,0646$ na razini značajnosti od 5%. $r=+/-0,0851$ na razini značajnosti od 1%.	Nacionalna netolerancija	0,0082	0,0426	0,2227	0,8372	0,0275	0,0357	-0,0684	-0,0053	0,0064	0,0856	0,1977	0,0408	0,2345	-0,0001
	Vjerska netolerancija	0,0748	0,0512	0,1637	0,5672	-0,1648	-0,0583	-0,1435	-0,0232	-0,0657	-0,0312	0,0399	-0,0666	0,2361	0,2054
	Nepovjerenje u suživot u BiH	0,0211	-0,0089	0,1346	0,3325	-0,2143	-0,1393	-0,1195	-0,1062	-0,0578	-0,0776	0,0220	-0,0718	0,2844	0,2976
	Rodna nejednakost	-0,1043	-0,1414	0,0380	0,5434	-0,1366	-0,2344	-0,2692	-0,0979	-0,1667	-0,1390	-0,0587	-0,1872	0,3283	0,2770
	Netolerancija	0,0415	0,0469	0,1932	0,7022	-0,0687	-0,0113	-0,1059	-0,0143	-0,0272	0,1188	-0,0129	0,2353	0,1027	0,1027
Srbi , $n_i=1042$ i broj domaćinstava $n_i=626$. Standardna greška procjene koeficijenta korelacije osnovnog skupa je $Se(r)=0,04$ i granice koeficijenta korelacije su $r=+/-0,0784$ na razini značajnosti od 5%. $r=+/-0,1032$ na razini značajnosti od 1%.	Nacionalna netolerancija	0,1130	0,1963	0,1209	0,5541	0,1207	-0,1011	-0,7833	-0,5331	-0,9248	-0,4995	-0,0276	-0,4250	-0,1165	-0,1467
	Vjerska netolerancija	0,1564	0,1002	0,1440	0,4179	-0,1752	-0,0873	-0,7710	-0,2873	-0,9077	-0,4104	-0,1722	-0,4149	-0,0505	-0,0500
	Nepovjerenje u suživot u BiH	0,0812	0,1068	0,0415	0,2839	-0,1140	-0,0487	-0,8021	-0,3332	-0,8944	-0,4318	-0,0882	-0,3320	-0,0710	-0,1382
	Rodna nejednakost	0,1686	-0,0896	0,0649	0,1892	-0,0854	-0,2701	-0,2388	-0,0737	-0,3367	-0,2526	-0,1389	-0,3683	0,3585	0,3138
	Netolerancija	0,1347	0,1483	0,1324	0,4860	-0,0273	-0,0942	-0,7771	-0,4102	-0,9162	-0,4550	-0,0999	-0,4200	-0,0835	-0,0984
Hrvati , $n_i=548$ i broj domaćinstava $n_i=316$. Standardna greška procjene koeficijenta korelacije osnovnog skupa je $Se(r)=0,0563$ i granice koeficijenta korelacije su $r=+/-0,1104$ na razini značajnosti od 5%. $r=+/-0,1454$ na razini značajnosti od 1%.	Nacionalna netolerancija	0,2651	0,3205	0,3201	1,0643	0,1448	0,2061	-0,5714	-0,3649	-0,8254	0,0525	0,1152	-0,0687	0,4444	0,1169
	Vjerska netolerancija	0,1659	0,2943	0,2085	0,8088	0,0156	0,0201	-0,7002	-0,3572	-0,7448	-0,1372	-0,1026	-0,3321	0,5450	0,3056
	Nepovjerenje u suživot u BiH	-0,1319	0,0988	0,0113	0,4962	-0,1220	0,0525	-0,7929	-0,5854	-1,0967	-0,2173	-0,0752	-0,2462	0,0330	-0,0245
	Rodna nejednakost	0,4260	0,4055	0,2560	0,6656	0,3182	0,0574	-0,1700	-0,3065	-0,2094	-0,0241	-0,0912	-0,2005	0,5085	0,3098
	Netolerancija	0,2155	0,3074	0,2643	0,9365	0,0802	0,1131	-0,6358	-0,3611	-0,7851	-0,0423	0,0063	-0,2004	0,4947	0,2112
Ostali ili se nisu nacionalno izjasnili , $n_i=70$ i broj domaćinstava $n_i=36$. Standardna greška procjene koeficijenta korelacije osnovnog skupa je $Se(r)=0,0388$ i granice koeficijenta korelacije su $r=+/-0,03313$ na razini značajnosti od 5%. $r=+/-0,04363$ na razini značajnosti od 1%.	Nacionalna netolerancija	-0,1343	-0,2071	0,0457	1,5228	0,0057	-0,2371	-0,1287	-0,3332	-0,0087	0,0969	-0,0882	-0,1412	0,3329	-0,2593
	Vjerska netolerancija	-0,1751	0,0684	0,0110	1,0406	-0,2902	-0,1678	-0,2258	-0,0102	-0,1354	-0,0803	-0,2287	-0,1684	0,6206	0,0829
	Nepovjerenje u suživot u BiH	-0,2780	-0,0388	0,0053	0,6618	-0,5588	-0,3506	-0,3622	-0,4907	-0,5554	-0,2113	-0,5662	-0,2883	0,7192	0,2374
	Rodna nejednakost	-0,0420	0,2888	0,4833	1,7097	0,3359	0,0420	-0,0483	-0,3691	0,1528	0,1095	-0,4325	-0,1798	0,1994	0,1008
	Netolerancija	-0,1547	-0,0694	0,0284	1,2817	-0,1422	-0,2024	-0,1772	-0,1717	-0,0721	0,0083	-0,1584	-0,1548	0,4767	-0,0882

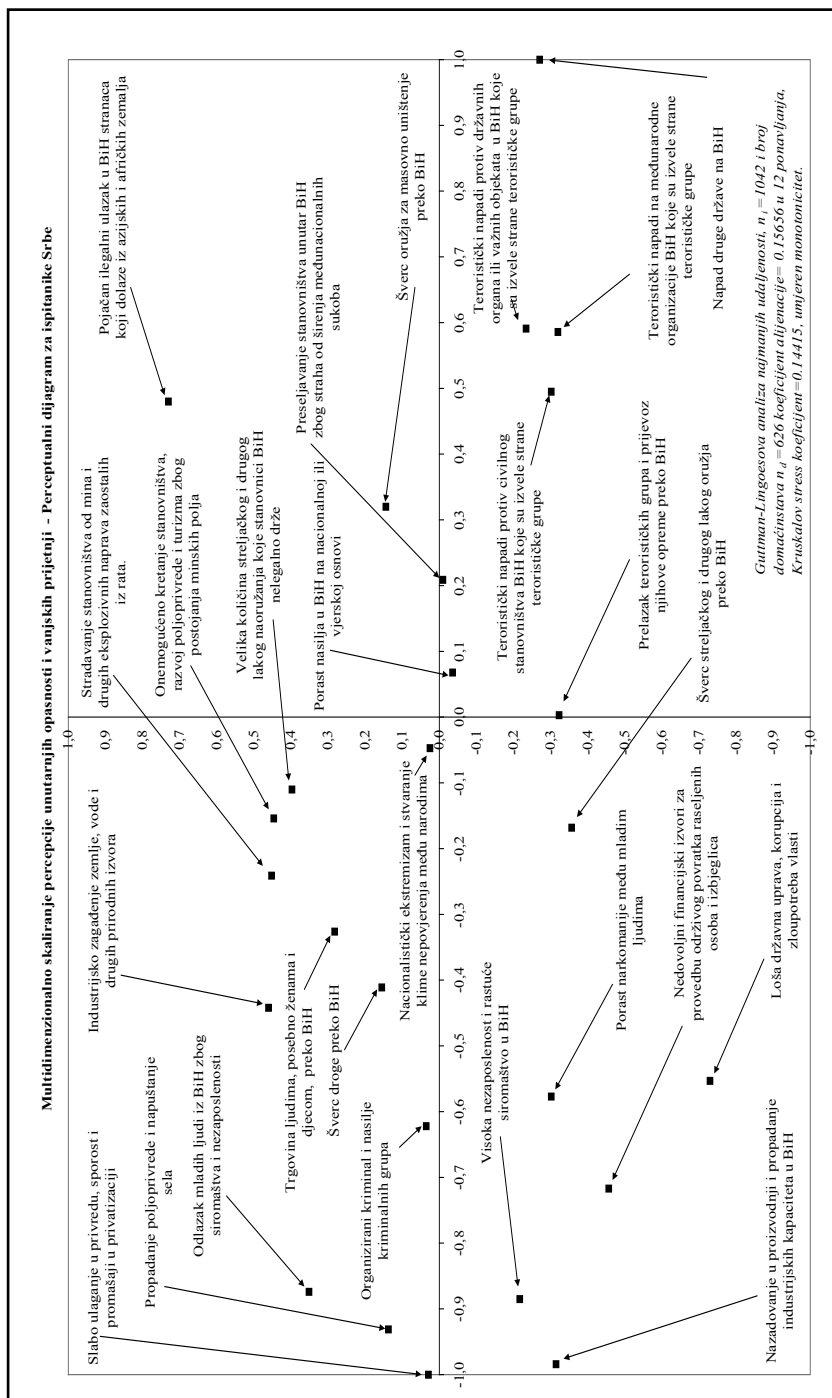
Tablica 26: Matrika kovarijanci između odnosa prema negativnim vrijednosnim orijentacijama i odnosa prema društvenim vrijednostima – 3. dio

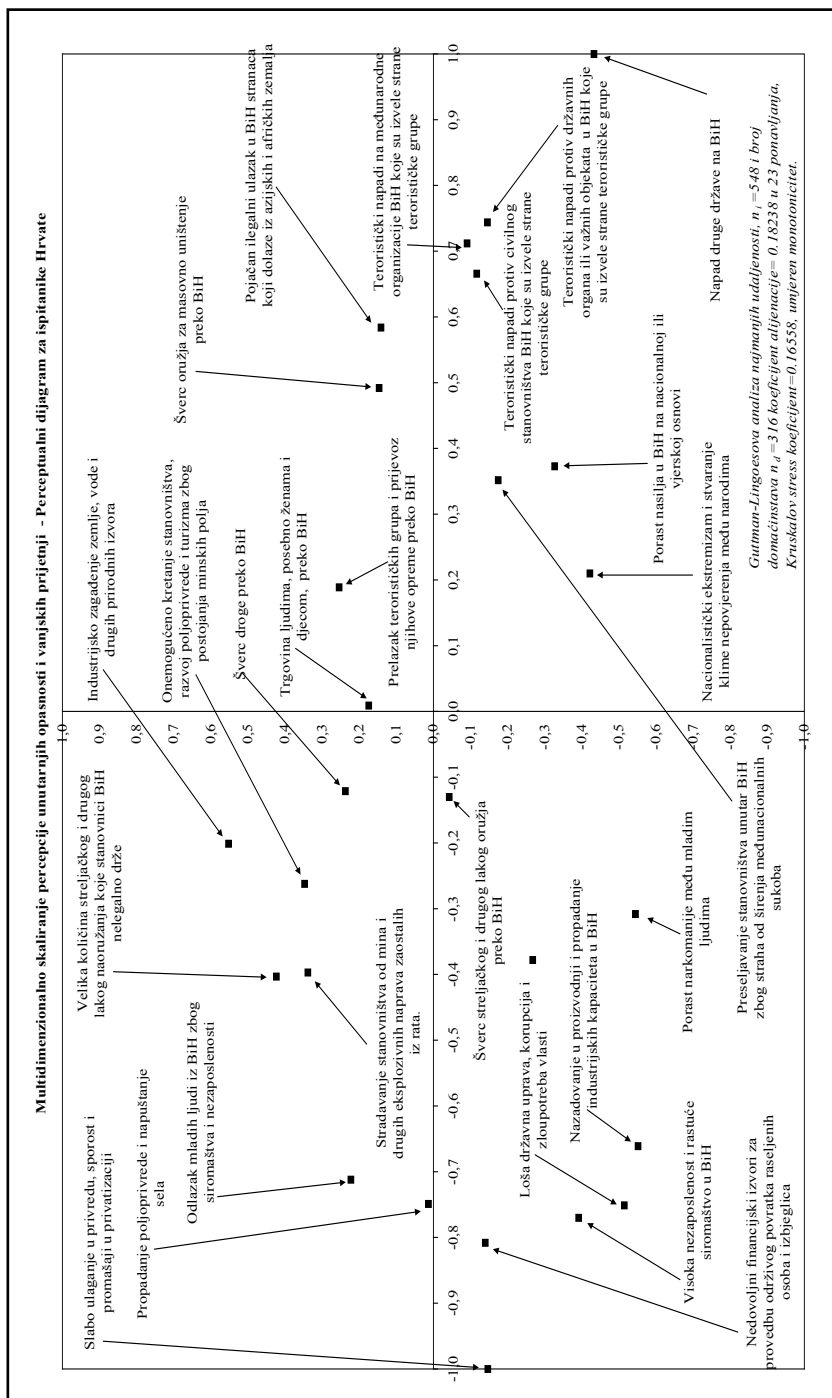
Slika 16: Perceptualni dijagram percepcije rizika za sve ispitanike

Slika 17: Perceptualni dijagram percepcije rizika za ispitanike Bošnjake

Slika 18: Perceptualni dijagram percepcije rizika za ispitanike Srbe

Slika 19: Perceptualni dijagram percepcije rizika za ispitanike Hrvate

12.3. REGRESIJSKI MODELI ZAVISNOSTI DRUŠTVENIH VRIJEDNOSTI OD SIGURNOSNIH RIZIKA

	Egzistencijalne vrijednosti Bosne i Hercegovine	Vrijednosti suživota	Društveno-političke vrijednosti	Vrijednosti sporazumijevanja	Vrijednosti sporazumijevanja	Vrijednosti dostignuća	Vrijednosti moći	Razvoj demokratije u Bosni i Hercegovini	Podrška demokratskom sustavu	Solidarnost	Pobožan	Zadovoljstvo
Korelacijska matrica latentnih varijabli između percepcije rizika i odnosa prema društvenim vrijednostima, za sve ispitanike $n=3327$ i broj domaćinstava $nd=1899$. Standardna greška procjene koeficijenta korelacije osnovnog skupa je $Se(r)=0,0230$ i granice koeficijenta korelacije su $r=+/-0,0450$ na razini signifikantnosti od 5% i $r=+/-0,0592$ na razini signifikantnosti od 1%.	0,2816	0,4105	0,4179	0,2334	0,2650	0,0221	-0,1476	-0,1356	0,2124	0,2232	0,1177	0,0279
Neuspjesi države	0,2717	0,4518	0,4749	0,2614	0,2946	0,0059	-0,1807	-0,1680	0,1889	0,1592	0,1394	0,0319
Siromaštvo	0,1137	0,1602	0,1273	0,0605	0,0642	-0,0199	-0,1599	-0,0947	0,1077	0,1005	0,0850	-0,0194
Nacionalizam	0,1157	0,2333	0,2248	0,2355	0,2146	0,1316	0,0283	0,0554	0,1456	0,1335	0,1336	0,0981
Pogoršanje životnih uvjeta	-0,1050	-0,0390	-0,0658	-0,0095	-0,0148	0,0879	-0,0091	0,0110	0,0041	0,0171	0,1086	0,0146
Terorizam	0,0238	0,1795	0,1705	0,1584	0,1658	0,1223	-0,0428	-0,0460	0,1114	0,0912	0,1559	0,0442
Prekogranična nelegalna trgovina ljudima, oružjem i drogom	-0,0048	-0,1332	-0,1725	-0,1155	-0,1523	0,0025	-0,0119	-0,0162	-0,0152	0,0129	0,0477	-0,0349
Napad druge države na BiH	-0,1035	-0,0453	-0,0648	0,0316	-0,0275	0,1232	0,0377	0,0105	0,0079	0,0460	0,1042	-0,0216
Pojačani ilegalni ulazak u BiH stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja	-0,1694	-0,0404	-0,0191	0,0309	-0,0311	0,0523	0,0090	0,0188	-0,0492	-0,0391	0,3037	-0,0684
Nacionalna netolerancija	-0,2306	-0,0950	-0,0552	-0,0032	-0,0578	0,0389	0,0536	0,0671	-0,1020	-0,0804	0,2294	0,0207
Vjerska netolerancija	-0,2859	-0,1187	-0,0644	-0,0593	-0,0425	0,0028	0,0107	0,0354	-0,1338	-0,1477	0,1354	0,0170
Nepovjerenje u suživot u BiH	-0,1316	-0,1274	-0,1280	-0,0055	-0,1158	0,0593	0,1337	0,1250	-0,1031	-0,0202	0,1804	-0,0220
Rodna nejednakost	-0,2214	-0,0742	-0,0405	0,0163	-0,0489	0,0511	0,0339	0,0467	-0,0830	-0,0656	0,2988	-0,0287
Netolerancija												

Tablica 27: Korelacijska matrica između percepcije rizika i odnosa prema društvenim vrijednostima za sve ispitanike

	<i>Egzistencijalne vrijednosti Bosne i Hercegovine</i>	<i>Vrijednosti suživota</i>	<i>Društveno-političke vrijednosti</i>	<i>Vrijednosti sporazumijevanja</i>	<i>Vrijednosti sporazumijevanja</i>	<i>Vrijednosti dostignuća</i>	<i>Vrijednosti moći</i>	<i>Razvoj demokracije u Bosni i Hercegovini</i>	<i>Podrška demokratskom sustavu</i>	<i>Solidarnost</i>	<i>Pobožan</i>	<i>Zadovoljstvo</i>	
Matrica kovarijanci latentnih varijabli između percepcije rizika i odnosa prema društvenim vrijednostima, za sve ispitanike n=3327 i broj domaćinstava nd=1899.	Neuspjesi države	<u>6.5472</u>	<u>7.1086</u>	<u>11.1357</u>	<u>2.9136</u>	<u>2.5519</u>	<u>-1.8486</u>	<u>-1.2257</u>	<u>0.7979</u>	<u>1.5886</u>	<u>0.5546</u>	0,1365	
	Siromaštvo	<u>8.2472</u>	<u>10.2133</u>	<u>16.5200</u>	<u>4.2610</u>	<u>3.7039</u>	<u>-2.9545</u>	<u>-1.9822</u>	<u>0.9266</u>	<u>1.4792</u>	<u>0.8575</u>	0,2032	
	Nacionalizam	<u>2.8898</u>	<u>3.0344</u>	<u>3.7107</u>	<u>0.8262</u>	<u>0.6760</u>	<u>-2.1913</u>	<u>-0.9357</u>	<u>0.4427</u>	<u>0.7821</u>	<u>0.4382</u>	-0,1037	
	Pogoršanje životnih uvjeta	<u>3.4579</u>	<u>5.1943</u>	<u>7.7014</u>	<u>3.7788</u>	<u>2.6567</u>	<u>0.4551</u>	<u>0.6438</u>	<u>0.7030</u>	<u>1.2212</u>	<u>0.8097</u>	<u>0.6164</u>	
	Terorizam	<u>-4.2193</u>	<u>-1.1689</u>	<u>-3.0301</u>	<u>-0.2051</u>	<u>-0.2472</u>	<u>1.7135</u>	<u>-0.1970</u>	<u>0.1726</u>	<u>0.0263</u>	<u>0.2100</u>	<u>0.8847</u>	0,1236
	Prekogranična nelegalna trgovina ljudima, oružjem i drogom	<u>0.7024</u>	<u>3.9413</u>	<u>5.7605</u>	<u>2.5079</u>	<u>2.0252</u>	<u>1.7491</u>	<u>-0.6797</u>	<u>-0.5269</u>	<u>0.5308</u>	<u>0.8229</u>	<u>0.9320</u>	0,2740
	Napad druge države na BiH	<u>-0.0624</u>	<u>-1.2980</u>	<u>-2.5864</u>	<u>-0.8113</u>	<u>-0.8253</u>	<u>0.0157</u>	<u>-0.0837</u>	<u>-0.0824</u>	<u>-0.0322</u>	<u>0.0516</u>	<u>0.1264</u>	-0,0959
	Pojačan ilegalni ulazak u BiH stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja	<u>-1.0351</u>	<u>-0.3378</u>	<u>-0.7429</u>	<u>0.1697</u>	<u>-0.1139</u>	<u>0.5976</u>	<u>0.2031</u>	<u>0.0409</u>	<u>0.0127</u>	<u>0.1408</u>	<u>0.2113</u>	-0,0455
	Nacionalna netolerancija	<u>-2.2416</u>	<u>-0.3986</u>	<u>-0.2892</u>	<u>0.2197</u>	<u>-0.1704</u>	<u>0.3358</u>	<u>0.0644</u>	<u>0.0970</u>	<u>-0.1051</u>	<u>-0.1584</u>	<u>0.8151</u>	-0,1903
	Vjerska netolerancija	<u>-2.8036</u>	<u>-0.8601</u>	<u>-0.7692</u>	<u>-0.0207</u>	<u>-0.2913</u>	<u>0.2293</u>	<u>0.3513</u>	<u>0.3171</u>	<u>-0.2003</u>	<u>-0.2991</u>	<u>0.5654</u>	0,0530
	Nepovjerenje u suživot u BiH	<u>-3.4575</u>	<u>-1.0695</u>	<u>-0.8927</u>	<u>-0.3852</u>	<u>-0.2132</u>	<u>0.0166</u>	<u>0.0696</u>	<u>0.1666</u>	<u>-0.2614</u>	<u>-0.5469</u>	<u>0.3320</u>	0,0431
	Rodna nejednakost	<u>-1.7629</u>	<u>-1.2707</u>	<u>-1.9643</u>	<u>-0.0396</u>	<u>-0.6425</u>	<u>0.3853</u>	<u>0.9652</u>	<u>0.6509</u>	<u>-0.2230</u>	<u>-0.0828</u>	<u>0.4898</u>	-0,0620
	Netolerancija	<u>-2.5226</u>	<u>-0.6294</u>	<u>-0.5292</u>	<u>0.0995</u>	<u>-0.2309</u>	<u>0.2825</u>	<u>0.2078</u>	<u>0.2070</u>	<u>-0.1527</u>	<u>-0.2288</u>	<u>0.6902</u>	-0,0687

Tablica 28: Matrica kovarijanci između percepcije rizika i odnosa prema društvenim vrijednostima za sve ispitanike

Zavisna varijabla: Odnos prema vrijednostima suživota												
Grupa vrijednosti: (1) zajednička odgovornost naroda preko Ujedinjenih naroda, (2) poštovanje ljudskih prava, (3) yjerska tolerancija, (4) nediskriminacija, (5) negativna sloboda i (6) priznanje dostojanstva.												
Regression Statistics (Regresiona statistika)		Uzorak		Bošnjaci		Srbi		Hrvati				
Multiple R (Koeficijent multiple korelacije)	0,5030	0,5467	0,5122	0,3883								
R Square (Koeficijent determinacije)	0,2530	0,2988	0,2623	0,1508								
Adjusted R Square (Korigirani koeficijent determinacije)	0,2512	0,2955	0,2566	0,1382								
Standard Error (Standardna greška)	4,6246	4,6981	4,6644	4,0826								
Observations (Broj podataka)	3327	1667	1042	548								
ANOVA (Analiza varijance)												
	df (broj stupnjeva slobode)		SS (broj kvadrata odstupanja)		MS (varijanca)		F (F-test)		Significance F (znajajnost F-testa)			
	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati
Regression (Regresija)	8	8	8	8	3004,5	1949,65	999,00	199,35	140,48	88,33	45,92	11,96
Residual (Rezidual)	3318	1658	1033	539	70962,4	36594,8	22475,0	8984,0	21,4	22,07	21,76	16,67
Total (Ukupno)	3326	1666	1041	547	94998,1	52192,0	30466,9	10578,8				
Sigurnosni rizici												
	Coefficients (ocjena koeficijenta)		Standard Error (standardna greška)		t Stat (t-test)		P-value (P-vrijednost)					
	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati
Intercept (konstantni član)	16,442	16,776	14,573	19,962	0,567	0,807	0,994	1,430	28,998	20,779	14,656	13,957
Neuspjesi države	0,395	0,407	0,424	-0,008	0,041	0,060	0,073	0,104	9,705	6,827	5,829	-0,079
Siromaštvo	0,364	0,415	0,329	0,310	0,032	0,048	0,054	0,078	11,373	8,713	6,115	3,996
Nacionalizam	0,010	0,038	-0,193	0,000	0,030	0,046	0,054	0,069	0,340	0,840	-3,591	0,004
Pogoršanje životnih uvjeta	0,075	0,027	0,135	0,093	0,029	0,044	0,048	0,078	2,564	0,614	2,834	1,193
Terorizam	-0,017	-0,098	0,116	0,059	0,023	0,032	0,042	0,057	-0,754	-3,018	2,748	1,036
Preko granica nelegalna trgovina ljudima, omizem i drogom	-0,075	-0,045	-0,050	0,136	0,035	0,053	0,061	0,082	-2,132	-0,845	-0,813	1,660
Napad druge države na BiH	-0,313	-0,237	-0,418	-0,276	0,057	0,091	0,097	0,121	-5,502	-2,601	-4,315	-2,272
Pojatan ilegalni ulazak u BiH stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja	-0,446	-0,648	-0,182	-0,265	0,067	0,096	0,126	0,165	-6,607	-6,720	-1,449	-1,610

nije statistiki značajno u ovom regresionom modelu

Tablica 30: Regresijski model za vrijednosti suživota

Regression Statistics (Regresiona statistika)					ANOVA (Analiza varijance)																
	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	d ² (broj stupnjeva slobode)	SS (zbog kvadrata odstupanja)				MS (varijanca)				F (F-test)				Significance F (značajnost F-testa)			
Multiple R (Koeфицијent multiple korelacije)	0,3334	0,3925	0,3029	0,2645	8	5487,7	3555,7	1670,0	472,5	686,0	444,46	208,75	59,06	51,86	37,75	13,04	5,07	0,000	0,000	0,000	0,000
R Square (Koeфицијent determinacije)	0,1111	0,1541	0,0917	0,0700	539	43891,4	19520,8	16532,0	6281,6	13,2	11,77	16,00	11,65								
Adjusted R Square (Korigirani koeфицијent determinacije)	0,1090	0,1500	0,0847	0,0561	547	49379,1	23076,5	18202,0	6754,0												
Standard Error (Standardna greška)	3,6371	3,4313	4,0005	3,4138																	
Observations (Broj podataka)	3327	1667	1042	548																	
ANOVA (Analiza varijance)																					
	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	d ² (broj stupnjeva slobode)	SS (zbog kvadrata odstupanja)				MS (varijanca)				F (F-test)				Significance F (značajnost F-testa)			
Regression (Regresija)	8	8	8	8	8	5487,7	3555,7	1670,0	472,5	686,0	444,46	208,75	59,06	51,86	37,75	13,04	5,07	0,000	0,000	0,000	0,000
Residual (Rezidual)	3318	1658	1033	539	539	43891,4	19520,8	16532,0	6281,6	13,2	11,77	16,00	11,65								
Total (Ukupno)	3326	1666	1041	547	547	49379,1	23076,5	18202,0	6754,0												
Sigurnosni rizici																					
	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Coefficients (odgovna koeфицијenti)	Standard Error (standardna greška)				t Stat (t-test)				P-value (P-vrijednost)							
Intercept (konstantni član)	12,057	11,198	12,190	16,388	0,080	0,446	0,590	0,853	1,196	27,037	18,989	14,295	13,702	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Neuspjehi države	0,127	0,095	0,111	0,080	0,080	0,032	0,044	0,062	0,087	3,963	2,172	1,781	0,919	0,000	0,030	0,075	0,359	0,075	0,359	0,075	0,359
Siromaštvo	0,097	0,170	0,083	-0,081	0,025	0,025	0,035	0,046	0,065	3,856	4,895	1,796	-1,245	0,000	0,000	0,073	0,214	0,073	0,214	0,073	0,214
Nacionalizam	-0,095	-0,091	-0,155	-0,079	0,024	0,024	0,033	0,046	0,058	-3,967	-2,722	-3,372	-1,358	0,000	0,007	0,001	0,175	0,007	0,001	0,175	0,175
Pogoršanje životnih uvjeta	0,191	0,120	0,224	0,260	0,023	0,023	0,032	0,041	0,065	8,315	3,787	5,457	4,007	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Terrorizam	-0,011	-0,019	0,031	-0,039	0,018	0,018	0,024	0,036	0,047	-0,629	-0,798	0,856	-0,830	0,529	0,425	0,392	0,407	0,425	0,392	0,407	0,407
Preograničena nelegalna trgovina ljudima, oništen i drogom	0,003	0,079	-0,039	0,019	0,028	0,028	0,038	0,052	0,069	0,096	2,051	-0,740	0,279	0,924	0,040	0,460	0,781	0,924	0,040	0,460	0,781
Napad druge države na BiH	-0,273	-0,332	-0,289	-0,218	0,045	0,045	0,066	0,083	0,101	-6,115	-4,997	-3,477	-2,147	0,000	0,000	0,001	0,032	0,000	0,000	0,001	0,032
Pojacan ilegalni ulazak u BiH stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja	-0,037	-0,043	0,076	-0,010	0,053	0,053	0,070	0,108	0,138	-0,699	-0,608	0,705	-0,074	0,485	0,543	0,481	0,941	0,485	0,543	0,481	0,941

nije statistički značajno u ovom regresionom modelu

Tablica 32: Regresijski model za vrijednosti sporazumijevanja

Zavisna varijabla: Odnos prema vrijednostima samousmjeravanja										
Grupa vrijednosti: (1) samostalno, (2) pozitivna sloboda i (3) sklonost uživanju										
Regression Statistics (Regresiona statistika)		Hrvati		Srbi		Bošnjaci		Uzorak		
Multiple R (Koefficient multiple korelacije)	0,3692	0,4202	0,3567	0,2900	0,4202	0,1273	0,1273	0,1443	0,1443	
Adjusted R Square (Korigirani koefficient determinacije)	2,7658	2,7584	2,9212	2,3840	3,327	1,667	1,042	548	548	
Standard Error (Standardna greška)	3327	1667	1042	548	3327	1667	1042	548	3327	
Observations (Broj podataka)	8	8	8	8	8	8	8	8	8	
ANOVA (Analiza varijance)										
	df (broj stupnjeva slobode)		SS (zbir kvadratna odstupanja)		MS (varijanca)		F (F-test)		Significance F (značajnost F-testa)	
Regression (Regresija)	8	8	4066,4	2704,9	809,1	446,7	55,84	11,85	9,82	0,000
Residual (Rezidual)	3318	1658	25382,4	12615,1	8814,9	3063,4	101,14	44,44	11,85	0,000
Total (Ukupno)	3326	1666	29388,8	15320,0	9624,0	3510,1	8,53	65,46	11,85	0,000
Sigurnosni rizici										
	Coefficients (ocjena koefficienta)		Standard Error (standardna greška)		t Stat (t-test)		P-value (P-vrijednost)		Significance F (značajnost F-testa)	
Intercept (konstantni član)	9,459	8,800	10,275	10,562	0,623	0,835	12,646	0,000	0,000	0,000
Neuspjehi države	0,129	0,144	0,109	0,035	0,046	0,061	2,387	0,000	0,017	0,568
Siromaštvo	0,097	0,114	0,076	0,131	0,028	0,045	4,082	0,000	0,004	0,004
Nacionalizam	-0,069	-0,072	-0,073	-0,074	0,027	0,040	-2,691	0,000	0,030	0,068
Pogoršanje životnih uvjeta	0,100	0,122	0,077	0,100	0,026	0,045	4,756	0,000	0,010	0,821
Terrorizam	0,015	-0,018	0,062	-0,027	0,019	0,026	-0,936	0,280	0,349	0,420
Preograničena nelegalna trgovina ljudima, onihžen i drogom	0,026	0,032	-0,003	0,121	0,031	0,048	-0,090	0,212	0,295	0,012
Napad druge države na BiH	-0,274	-0,259	-0,225	-0,213	0,034	0,053	-3,708	0,000	0,000	0,003
Pojacan ilegalni ulazak u BiH stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja	-0,186	-0,275	-0,113	0,017	0,057	0,096	-4,859	0,000	0,000	0,862

nije statistički značajno u ovom regresionom modelu

Tablica 33: Regresijski model za vrijednosti samousmjeravanja

Zavisna varijabla: Odnos prema vrijednostima dostignuća																				
Grupa vrijednosti: (1) uspješan, (2) sposoban i (3) raznovrstan život																				
ANOVA (Analiza varijance)																				
Regression Statistics (Regresiona statistika)	df (broj stupnjeva slobode)				SS (broj kvadrata odstupanja)				MS (varijanca)				F (F-test)				Significance F (značajnost F-testa)			
	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati
Multiple R (Koeficijent multiple korelacije)	0,2215	0,2423	0,1980	0,2706																
R Square (Koeficijent determinacije)	0,0491	0,0587	0,0392	0,0732																
Adjusted R Square (Korigirani koeficijent determinacije)	0,0468	0,0542	0,0318	0,0595																
Standard Error (Standardna greška)	3,3978	3,2520	3,5496	3,5025																
Observations (Broj podataka)	3327	1667	1042	548																
ANOVA (Analiza varijance)																				
	df (broj stupnjeva slobode)				SS (broj kvadrata odstupanja)				MS (varijanca)				F (F-test)				Significance F (značajnost F-testa)			
	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati
Regression (Regresija)	8	8	8	8	1975,9	1093,8	531,3	522,5	247,0	136,72	66,41	65,31	21,39	12,93	5,27	5,32	0,000	0,000	0,000	0,000
Residual (Rezidual)	3318	1658	1033	539	38306,7	17534,5	13015,7	6612,2	11,5	10,58	12,60	12,27								
Total (Ukupno)	3326	1666	1041	547	40282,6	18628,3	13547,0	7134,6												
Sigurnosni riziči																				
	Coefficients (ocjena koeficijenta)				Standard Error (standardna greška)				t Stat (t-test)				P-value (P-vrijednost)							
	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati
Intercept (konstantni član)	11,210	11,692	10,340	11,996	0,417	0,559	0,757	1,227	26,907	20,920	13,665	9,776	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Neuspjesi države	-0,017	-0,088	0,057	-0,050	0,030	0,041	0,055	0,089	-0,555	-2,132	1,024	-0,561	0,579	0,033	0,306	0,575				
Siromaštvo	-0,069	-0,023	-0,082	-0,154	0,024	0,033	0,041	0,067	-2,929	-0,703	-2,000	-2,305	0,003	0,482	0,046	0,022				
Nacionalizam	-0,135	-0,151	-0,135	-0,112	0,022	0,032	0,041	0,059	-6,044	-4,776	-3,296	-1,885	0,000	0,000	0,001	0,060				
Pogoršanje životnih uvjeta	0,128	0,103	0,099	0,269	0,021	0,030	0,036	0,067	5,964	3,424	2,716	4,045	0,000	0,001	0,007	0,000				
Terorizam	0,027	0,029	0,036	0,011	0,017	0,022	0,032	0,049	1,630	1,277	1,114	0,225	0,103	0,202	0,266	0,822				
Preko granica nelegalna trgovina ljudima, otmicem i drogom	0,086	0,117	0,071	0,071	0,026	0,036	0,047	0,070	3,338	3,216	1,537	1,011	0,001	0,001	0,125	0,313				
Napad druge države na BiH	-0,134	-0,139	-0,151	-0,196	0,042	0,063	0,074	0,104	-3,216	-2,209	-2,051	-1,883	0,001	0,027	0,041	0,060				
Pojedan ilegalni ulazak u BiH stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja	0,222	0,230	0,290	0,176	0,050	0,067	0,096	0,141	4,476	3,445	3,029	1,248	0,000	0,001	0,003	0,212				

nije statistički značajno u ovom regresionom modelu

Tablica 34: Regresijski model za vrijednosti dostignuća

Zavisna varijabla: Odnos prema vrijednostima moći																				
Grupa vrijednosti: (1) bogatstvo, (2) društvena moć i (3) odvažnost																				
ANOVA (Analiza varijance)																				
Regression Statistics (Regresiona statistika)	df (broj stupnjeva slobode)				SS (zbir kvadrata odstupanja)				MS (varijanca)				F (F-test)				Significance F (značajnost F-testa)			
	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati
Multiple R (Koefficijent multiple korelacije)	0,2934	0,3401	0,3257	0,2534																
R Square (Koefficijent determinacije)	0,0861	0,1157	0,1061	0,0642																
Adjusted R Square (Korigirani koefficijent determinacije)	0,0839	0,1114	0,0992	0,0503																
Standard Error (Standardna greška)	3,7008	3,4587	3,8960	3,8996																
Observations (Broj podataka)	3327	1667	1042	548																
ANOVA (Analiza varijance)																				
ANOVA (Analiza varijance)	df (broj stupnjeva slobode)				SS (zbir kvadrata odstupanja)				MS (varijanca)				F (F-test)				Significance F (značajnost F-testa)			
	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati
Regression (Regresija)	8	8	8	8	4280,6	2594,0	1860,7	562,6	535,1	324,26	232,59	70,33	39,07	27,11	15,32	4,62	0,000	0,000	0,000	0,000
Residual (Rezidual)	3318	1658	1033	539	45442,5	19834,1	15679,4	8196,6	13,7	11,96	15,18	15,21								
Total (Ukupno)	3326	1666	1041	547	49723,1	22428,1	17540,2	8759,2												
Standard Error (standardna greška)																				
Standard Error (standardna greška)	df (broj stupnjeva slobode)				SS (zbir kvadrata odstupanja)				MS (varijanca)				F (F-test)				Significance F (značajnost F-testa)			
	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati
Intercept (konstantni član)	13,984	14,916	14,010	11,335	0,454	0,594	0,830	1,366	30,818	25,093	16,870	8,296	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Nauspjesi države	-0,047	-0,102	-0,073	-0,052	0,033	0,044	0,061	0,099	-1,456	-2,331	-1,207	-0,524	0,146	0,020	0,228	0,601	0,000	0,000	0,000	0,018
Siromaštvo	-0,202	-0,169	-0,232	-0,176	0,026	0,035	0,045	0,074	-7,896	-4,819	-5,164	-2,370	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,122
Nacionalizam	-0,211	-0,253	-0,247	-0,102	0,024	0,034	0,045	0,066	-8,684	-7,529	-5,516	-1,548	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Pogoršanje životnih uvjeta	0,234	0,216	0,193	0,358	0,023	0,032	0,040	0,074	10,019	6,726	4,828	4,825	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Terrorizam	-0,003	0,039	-0,012	0,033	0,018	0,024	0,035	0,054	-0,175	1,649	-0,343	0,617	0,861	0,099	0,731	0,538	0,000	0,000	0,000	0,000
Preograničena nelegalna trgovina ljudima, otkazem i drogom	0,008	0,019	0,074	-0,029	0,028	0,039	0,051	0,078	0,300	0,479	1,454	-0,367	0,764	0,632	0,146	0,714	0,000	0,000	0,000	0,000
Napad druge države na BiH	-0,035	-0,167	-0,017	-0,160	0,045	0,067	0,081	0,116	-0,770	-2,494	-0,212	-1,377	0,441	0,013	0,832	0,169	0,000	0,000	0,000	0,000
Pojacan ilegalni ulazak u BiH stranaca koji dolaze iz azijskih i afričkih zemalja	0,173	0,256	0,345	-0,166	0,054	0,071	0,105	0,157	3,203	3,610	3,285	-1,058	0,001	0,000	0,001	0,290	0,000	0,000	0,000	0,000

nije statistički značajno u ovom regresionom modelu

Tablica 35: Regresijski model za vrijednosti moći

Zavisna varijabla: Odnos prema vrijednostima solidarnosti																				
Grupa vrijednosti: (1) makrosolidarnost i (2) (mezo)solidarnost sa izbjeglim i rasejelim stanovnicima Bosne i Hercegovine.																				
Regression Statistics (Regresiona statistika)	df (broj stupnjeva slobode)				SS (zbir kvadratna odstupanja)				MS (varijanca)				F (F-test)				Significance F (značajnost F-testa)			
	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Uzorak	Bošnjaci	Srbi	Hrvati
Multiple R (koeficijent multiple korelacije)	0,2376	0,3023	0,2408	0,3394																
R Square (koeficijent determinacije)	0,0565	0,0914	0,0580	0,1152																
Adjusted R Square (korigirani koeficijent determinacije)	0,0542	0,0870	0,0507	0,1021																
Standard Error (Standardna greška)	2,1366	1,8381	2,3792	2,0416																
Observations (Broj podataka)	3327	1667	1042	548																
ANOVA (Analiza varijance)																				
Regression (Regresija)	8	8	8	8	966,3	563,3	359,9	292,5	113,3	70,41	44,99	36,57	24,82	20,84	7,95	8,77	0,000	0,000	0,000	0,000
Residual (Rezidual)	3318	1658	1033	539	15147,5	5601,7	5847,4	2246,6	4,6	3,38	5,66	4,17								
Total (Ukupno)	3326	1666	1041	547	16053,9	6165,0	6207,3	2539,2												
Standard Error (standardna greška)																				
Uzorak	0,262	0,316	0,507	0,715																
Bošnjaci	0,019	0,023	0,037	0,052																
Srbi	0,015	0,019	0,027	0,039																
Hrvati	0,014	0,018	0,027	0,035																
Coefficients (ocjena koeficijenta)																				
Uzorak	6,461	6,802	6,658	5,409	0,262	0,316	0,507	0,715	24,663	21,532	13,128	7,562	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Bošnjaci	0,179	0,152	0,177	0,079	0,019	0,023	0,037	0,052	9,508	6,493	4,768	1,517	0,000	0,000	0,000	0,130	0,000	0,000	0,000	0,130
Srbi	-0,025	0,017	-0,093	0,001	0,015	0,019	0,027	0,039	-1,722	0,927	-3,376	0,035	0,085	0,354	0,001	0,972	0,000	0,000	0,000	0,972
Hrvati	0,011	0,035	-0,112	-0,034	0,014	0,018	0,027	0,035	0,792	1,974	-4,092	-0,985	0,428	0,048	0,000	0,325	0,000	0,000	0,000	0,325
Uzorak	0,046	0,001	0,077	0,112	0,013	0,017	0,024	0,039	3,407	0,036	3,148	2,873	0,001	0,971	0,002	0,004	0,000	0,000	0,000	0,004
Bošnjaci	-0,018	-0,027	-0,003	0,116	0,010	0,013	0,021	0,028	-1,725	-2,143	-0,132	4,084	0,085	0,032	0,895	0,000	0,000	0,000	0,000	0,895
Srbi	-0,044	-0,008	0,023	-0,074	0,016	0,021	0,031	0,041	-2,698	-0,412	0,726	-1,793	0,007	0,681	0,468	0,074	0,000	0,000	0,000	0,468
Hrvati	0,007	-0,013	-0,037	-0,154	0,026	0,036	0,049	0,061	0,279	-0,372	-0,756	-2,533	0,780	0,710	0,450	0,012	0,000	0,000	0,000	0,450
Uzorak	0,005	-0,090	0,177	0,130	0,031	0,038	0,064	0,082	0,158	-2,396	2,767	1,574	0,875	0,017	0,006	0,116	0,000	0,000	0,000	0,116
Bošnjaci																				
Srbi																				
Hrvati																				

nije statistički značajno u ovom regresionom modelu

Tablica 37: Regresijski model za vrijednosti solidarnosti

13. PRILOG C: POPIS TABLICA, GRAFIKONA I SLIKA

POPIS TABLICA:

<i>Tablica 1: Intenzitet povjerenja u institucije sigurnosnog sustava</i>	85
<i>Tablica 2: Relativne frekvencije odgovora ispitanika za nacionalu netoleranciju</i>	90
<i>Tablica 3: Relativne frekvencije odgovora ispitanika za vjersku netoleranciju</i>	91
<i>Tablica 4: Relativne frekvencije odgovora za percepciju ugroženosti od napada terorističkih grupa</i>	107
<i>Tablica 5: Intenzitet percepcije ugroženosti od vanjskih prijetnji</i>	110
<i>Tablica 6: Intenzitet percepcije ugroženosti od unutarnjih opasnosti</i>	133
<i>Tablica 7: Vrijednosti Cronbachovog alfa-koeficijenta i aritmetičkih sredina za vanjske prijetnje i unutarnje opasnosti grupirane u sigurnosne rizike u Bosni i Hercegovini</i>	139
<i>Tablica 8: Matrica utjecaja percepcije sigurnosnih rizika na odnos prema društvenim vrijednostima u odnosu na nacionalne grupe ispitanika</i>	150
<i>Tablica 9: Struktura varijabli za ispitivanje negativnih vrijednosnih orijentacija</i>	183
<i>Tablica 10: Struktura varijabli za ispitivanje percepcije sigurnosnih rizika u Bosni i Hercegovini</i>	184
<i>Tablica 11: Negativne vrijednosne orijentacije – srednje vrijednosti, varijacije i Cronbachovi alfa-koeficijenti za sve ispitanike</i>	185
<i>Tablica 12: Negativne vrijednosne orijentacije - frekvencije odgovora za sve ispitanike</i> ..	186
<i>Tablica 13: Percepcija ugroženosti od vanjskih prijetnji – srednje vrijednosti, varijacije i Cronbachov alfa-koeficijent za sve ispitanike</i>	187
<i>Tablica 14: Percepcija ugroženosti od vanjskih prijetnji - frekvencije odgovora za sve ispitanike</i>	188
<i>Tablica 15: Percepcija ugroženosti od unutarnjih opasnosti – srednje vrijednosti, varijacije i Cronbachov alfa – koeficijent za sve ispitanike</i>	189
<i>Tablica 16: Percepcija unutarnjih opasnosti - frekvencije odgovora za sve ispitanike</i>	190
<i>Tablica 17: Povjerenje u institucije sigurnosnog sustava Bosne i Hercegovine – srednje vrijednosti i varijacije za sve ispitanike</i>	191
<i>Tablica 18: Povjerenje u institucije sigurnosnog sustava - frekvencije odgovora za sve ispitanike</i>	192
<i>Tablica 19: Korelacijska matrica za percepciju unutarnjih opasnosti i vanjskih prijetnji za sve ispitanike</i>	194
<i>Tablica 20: Matrica kovarijanci za percepciju unutarnjih opasnosti i vanjskih prijetnji za sve ispitanike</i>	195
<i>Tablica 21: Korelacijska matrica između odnosa prema negativnim vrijednosnim orijentacijama i odnosa prema društvenim vrijednostima – 1. dio</i>	196

<i>Tablica 22: Korelacijska matrica između odnosa prema negativnim vrijednosnim orijentacijama i odnosa prema društvenim vrijednostima – 2. dio</i>	197
<i>Tablica 23: Korelacijska matrica između odnosa prema negativnim vrijednosnim orijentacijama i odnosa prema društvenim vrijednostima – 3. dio</i>	198
<i>Tablica 24: Matrica kovarijanci između odnosa prema negativnim vrijednosnim orijentacijama i odnosa prema društvenim vrijednostima – 1. dio</i>	199
<i>Tablica 25: Matrica kovarijanci između odnosa prema negativnim vrijednosnim orijentacijama i odnosa prema društvenim vrijednostima – 2. dio</i>	200
<i>Tablica 26: Matrica kovarijanci između odnosa prema negativnim vrijednosnim orijentacijama i odnosa prema društvenim vrijednostima – 3. dio</i>	201
<i>Tablica 27: Korelacijska matrica između percepcije rizika i odnosa prema društvenim vrijednostima za sve ispitanike</i>	206
<i>Tablica 28: Matrica kovarijanci između percepcije rizika i odnosa prema društvenim vrijednostima za sve ispitanike</i>	207
<i>Tablica 29: Regresijski model za egzistencijalne vrijednosti Bosne i Hercegovine</i>	208
<i>Tablica 30: Regresijski model za vrijednosti suživota</i>	209
<i>Tablica 31: Regresijski model za društveno-političke vrijednosti</i>	210
<i>Tablica 32: Regresijski model za vrijednosti sporazumijevanja</i>	211
<i>Tablica 33: Regresijski model za vrijednosti samousmjeravanja</i>	212
<i>Tablica 34: Regresijski model za vrijednosti dostignuća</i>	213
<i>Tablica 35: Regresijski model za vrijednosti moći</i>	214
<i>Tablica 36: Regresijski model za vrijednost razvoj demokracije u Bosni i Hercegovini</i>	215
<i>Tablica 37: Regresijski model za vrijednosti solidarnosti</i>	216

POPIS GRAFIKONA:

<i>Grafikon 1: Povjerenje ispitanika u institucije sigurnosnog sustava Bosne i Hercegovine</i>	78
<i>Grafikon 2: Negativne vrijednosne orijentacije – aritmetička sredina odgovora prema nacionalnoj pripadnosti</i>	89
<i>Grafikon 3: Percepcija ugroženosti od vanjskih prijetnji – aritmetička sredina odgovora ispitanika u odnosu na nacionalnu pripadnost</i>	101
<i>Grafikon 4: Percepcija ugroženosti od unutarnjih opasnosti – aritmetička sredina odgovora ispitanika u odnosu na nacionalnu pripadnost</i>	115

POPIS SLIKA:

<i>Slika 1: Opći model društvene samoproizvodnje rizika</i>	24
<i>Slika 2: Klasifikacija rizika od katastrofa</i>	27
<i>Slika 3: Sistematska klasifikacija perspektiva rizika (prema: Krimsky i Golding ur., 1992:4)</i>	29

<i>Slika 4: Primjer matrice za mjerenje rizika u protuminskim akcijama (prema: Lisica, 2006: 169-171).....</i>	<i>55</i>
<i>Slika 5: Djelovanje globalizacije na nacionalnu sigurnost (prema izvornoj slici u: Kirshner, 2006: 6).....</i>	<i>60</i>
<i>Slika 6: Logika upravljanja rizikom s određivanjem granica prihvatljivosti (prema: Wood, 1997: 55).....</i>	<i>61</i>
<i>Slika 7: Logika upravljanja rizikom kada nema granice prihvatljivosti</i>	<i>62</i>
<i>Slika 8: Upravljanje rizicima u strukturi sustava nacionalne sigurnosti (prema: Beridan, 2008: 56-57).....</i>	<i>64</i>
<i>Slika 9: Proces i potprocesi upravljanja rizicima prema AS/NZS 4360</i>	<i>69</i>
<i>Slika 10: NERAM proces upravljanja okolišnim rizicima</i>	<i>71</i>
<i>Slika 11: NERAM proces upravljanja okolišnim rizicima proširen prethodnom analizom ...</i>	<i>71</i>
<i>Slika 12: Grupiranje vanjskih prijetnji i unutarnjih opasnosti u latentne varijable na perceptualnom dijagramu, za sve ispitanike.....</i>	<i>137</i>
<i>Slika 13: Povezivanje postojećih kapaciteta za upravljanje rizicima u sigurnosnom sustavu Bosne i Hercegovine</i>	<i>156</i>
<i>Slika 14: Odnos između društvenih vrijednosti, sigurnosnih rizika i nacionalnih interesa.....</i>	<i>160</i>
<i>Slika 15: Empirijski okvir za oblikovanje zajedničkih nacionalnih interesa u Bosni i Hercegovini.....</i>	<i>162</i>
<i>Slika 16: Perceptualni dijagram percepcije rizika za sve ispitanike</i>	<i>202</i>
<i>Slika 17: Perceptualni dijagram percepcije rizika za ispitanike Bošnjake.....</i>	<i>203</i>
<i>Slika 18: Perceptualni dijagram percepcije rizika za ispitanike Srbe</i>	<i>204</i>
<i>Slika 19: Perceptualni dijagram percepcije rizika za ispitanike Hrvate</i>	<i>205</i>

14. RECENZIJE

Iz recenzije prof.dr.sc. Izeta Beridana

Sama tema *Sigurnosni rizici i temeljne društvene vrijednosti u Bosni i Hercegovini*, prije nego što je to na teorijskoj, a po tom i na empirijskoj ravni učinio dr Lisica, nije istraživana ni u jednom znanstvenom polju, u onoj mjeri u kojoj to jeste ova dvotomna studija. Riječ je o interdisciplinarnom, prvenstveno sigurnosnom, sociološkom i političkom diskursu analize rizika i temeljnih vrijednosti društava, napose bosansko-hercegovačkoga, koje se još uvijek kategorizira postkonfliktim, onim društvom u kojemu međunarodne politike imaju legitiman uticaj zbog njegove razdijeljenosti proizvedene prvenstveno u devedesetim godinama prošloga stoljeća.

Sa akademskoga stajališta valja potencirati akademsku hrabrost autorovu da se upusti u istraživanje korelativnih supstancija koje sigurnosni rizici proizvode spram temeljnih društvenih vrijednosti i to u njihovom teorijskom, a potom u empirijskom, egzaktom, statističkom polju i značenju. Dvotomna studija dr Darvina Lisice jeste projekt za koji se, na osnovu prvotnoga utiska nužno upita, je li to rezultat istraživanja u koji je moguće bilo da se uputi netko individualno. Tu impresiju o imponantnom istraživačkom rezultatu i značaju potvrđuju prevashodno brojke koje, sukladno postavljenim hipotezama učitavaju uzorak za empirijsko istraživanje koji je određen iz populacije punoljetnoga stanovništva u Bosni i Hercegovini i to:

- Primarna jedinica odabiranja (naseljeno mjesto) je 95 naselja,
- Sekundarna jedinica odabiranja (domaćinstvo), njih 1899,
- Tercijarna jedinica odabiranja (članovi domaćinstva), 3327 ispitanika.

K tome valja dodati izvanredno jasnu i preciznu analizu složene statistike po uzusima metodologijskog plana, čije hipoteze, struktura varijabli i njihova složenost nedvojbeno imponuju zbog svojih akademskih dometa.

Svojom analizom društvenih vrijednosti u sociološkoj i politikološkoj teoriji, autor je doprinio njihovom boljem razumijevanju, tipologiji, klasifikaciji i definiranju

za potrebe njihova empirijskog istraživanja, a u odnosu na sigurnosne rizike koji karakteriziraju stvarnost suvremenog bosansko-hercegovačkog društva.

Tipologiju temeljnih društvenih vrijednosti u sigurnosnom sustavu Bosne i Hercegovine, autor je utemeljio spram normativnih kriterijuma, legitimirajući ih po institucionalnoj ljestvici, od globalne, preko europske, bosansko-hercegovačke, do individualne razine. Pored „normativnih“ vrijednosti, predmetom autorovih istraživanja su bile i određene, a posebne vrijednosti koje su bitne za koheziju društva, odnosno vrijednosne individualne orijentacije, prema Schwartzovoj klasifikaciji temeljnih društvenih vrijednosti, koje su „razbijene“ na: popis tipova vrijednosti (moć, dostignuće, hedonizam, stimulacija, samousmjeravanje, univerzalizam, dobrodušnost, tradicija, konformizam i sigurnost), zatim motivacijske ciljeve, te specifične vrijednosti na skali od 1. do 46.

Odnos prema temeljnim društvenim vrijednostima u Bosni i Hercegovini, dr Lisica je, nakon svestrane statističke tehnike, sasvim jasno analizirao pvenstveno prema pripadnosti nacionalnim korpusima (Hrvati, Srbi, Bošnjaci), tako da se nakon njenoga čitanja može formirati opća slika bosansko-hercegovačkoga društva u kontekstu njegove nacionalno političke kompleksnosti.

U drugoj knjizi, u drugom tomu, autor je istraživao sigurnosne rizike, njihovu društvenu determiniranost, karakteristike, klasifikaciju, percepciju, metode analize rizika i njihove izvore u Bosni i Hecegovini, a sve to u cilju objektivnih spoznaja koje mogu doprinijeti razvoju sustava sigurnosti i procesima uspješnog upravljanja rizicima.

Dr Darvin Lisica je ustanovio postojanje pravilnosti u interakciji između sigurnosnih rizika i temeljnih društvenih vrijednosti u Bosni i Hercegovini. Realizacija ciljeva istraživanja je bila u funkciji dostizanja onoga pragmatiskog, ovisnog, koji je podrazumijevao da se dade naučni doprinos razvoju procesa koji u krajnjem uobličavaju sistem sigurnosti jedne države i čine ga efikasnijim.

Naučni doprinos u teorijskom, metodološkom i empijskom pogledu dvotomne studije dr Darvina Lisice pod jedinstvenim naslovom ”Sigurnosni rizici i temeljne društvene vrijednosti u Bosni i Hercegovini”, sa podnaslovima: Temeljne društvene vrijednosti i Sigurnosni rizici, očituje se kroz sljedeća saznanja:

- 1) Sistematizirana je tipologija društvenih vrijednosti u sigurnosnom sustavu Bosne i Hercegovine, teorijski objašnjena svaka od klasificiranih vrijednosti i na originalan način izvršena operacionalizacija globalnih, europskih, te ustavnih i posebnih bosansko-hercegovačkih vrijednosti.
- 2) Urađena je klasifikacija negativnih vrijednosnih orijentacija, vanjskih prijetnji i

unutarnjih opasnosti, kao izvora ugrožavanja za sigurnost Bosne i Hercegovine, koje stavlja u kontekst sigurnosne politike, kao i povijesnih prilika i političke situacije u Bosni i Hercegovini.

- 3) Dr Lisica je uspješno koristio izrazito specifičan anketni upitnik od 106 čestica na reprezentativnom uzorku u Bosni i Hercegovini, te na taj način prikupio vrijedne podatke o odnosu prema društvenim vrijednostima, percepciji sigurnosnih rizika i povjerenju u institucije sigurnosnog sistema, koje je vješto iskoristio u koncipiranju empirijskih rezultata istraživanja i potvrdi postavljenih hipotetičkih stavova.
- 4) Empirijsko istraživanje koje je proveo dr Lisica prevazilazi uobičajene individualne naučno-istraživačke projekte, te mu iz tih razloga valja odati posebno priznanje na akademskoj hrabrosti, odgovornosti, temeljitosti i upornosti, te na vještini informacione obrade imponantnih rezultata njegova istraživačkoga rada.
- 5) Na teorijskoj ravni, razrađen je opći model društvene samoproizvodnje rizika koji stvara sistem rizika unutar kojeg se umnožavaju i proizvode novi i neizvjesniji rizici. Kroz fenomene društvene samoproizvodnje rizika i društvenog pojačanja rizika, autor promatra različite teorijske modele za upravljanje rizicima, da bi u analizi rizika uspješno objedinio empirijske i teorijske rezultate istraživanja: o elementima sigurnosne politike Bosne i Hercegovine koji tretiraju sigurnosne rizike, društvene vrijednosti i na njima zasnovane zajedničke društvene interese i sigurnosne ciljeve, stanju povjerenja u sigurnosne institucije Bosne i Hercegovine i stanju percepcije sigurnosnih rizika, uz procjenu perspektiva za upravljanje sigurnosnim rizicima u Bosni i Hercegovini.
- 6) Autor je na originalan način analizirao empirijske rezultate o odnosu prema društvenim vrijednostima i percepciji rizika, gdje, pored uobičajenih tehnika univarijatne i bivarijatne statističke analize, uvodi analizu unutarnje konzistentnosti varijabli i multidimenzionalno skaliranje. Pomoću statističke metode dao je analizu svake pojedinačne vrijednosti, a pomoću komparativne analize stavljao je svaku pojedinačnu vrijednost u kontekst njezinog položaja u postavljenoj tipologiji vrijednosti. Predočio je „empirijsku“ sliku društvenih vrijednosti na razini čitavog uzorka i poduzoraka nacionalnih grupa ispitanika, te je tako dao doprinos boljem razumijevanju stanja društvenih vrijednosti u Bosni i Hercegovini kao polazišta za bolje definiranje sigurnosne politike zemlje.
- 7) Pomoću istih tehnika statističke metode, autor je analizirao svaku pojedinačnu vanjsku prijetnju i unutarnju opasnost. Sačinio je dijagram sigurnosnih rizika u Bosni i Hercegovini, kojima je dao empirijsku utemeljenost u rezultatima istraživanja.
- 8) Pomoću multiple regresijske analize je ocijenio intenzitet zavisnosti društvenih vrijednosti od sigurnosnih rizika, koje je zatim komparirao na nivou poduzoraka po nacionalnim grupama ispitanika. Na taj način je identificirao područje slaganja nacionalnih grupa ispitanika o utjecaju sigurnosnih rizika na društvene

vrijednosti. Pored naučnog značaja, analiza utjecaja sigurnosnih rizika na temeljne društvene vrijednosti ima i svoje pragmatsko značenje za definiranje zajedničkih nacionalnih interesa u sigurnosnom sistemu Bosne i Hercegovine.

Dvotomna studija dr Darvina Lisice je njegov originalan i samostalan naučni projekt koji je interdisciplinarnoga naučnog karaktera, a napose je u polju sigurnosnih studija sociologije i politikologije. Primjenom postavljenih istraživačkih metoda u teorijskoj i empirijskoj analizi, došao je do naučno relevantnih i novih spoznaja o stanju društvenih vrijednosti u Bosni i Hercegovini, njihovoj međusobnoj interakciji i mogućnostima harmoniziranja vrijednosnih podsistema nacija kao dominirajućih društvenih grupa u Bosni i Hercegovini. Dobijena su nova naučna saznanja koja mogu pomoći jačanju kohezije bosansko-hercegovačkog društva.

Naučni kredibilitet studije dr Darvina Lisice je prvotno potvrđen na akademskom nivou u 2010. godini u kojoj ju je autor, u akademskoj proceduri i uz akademsku rigorozu javno branio na Fakultetu političkih nauka Sarajevo kao svoju doktorsku disertaciju pod istim naslovom: "SIGURNOSNI RIZICI I TEMELJNE DRUŠTVENE VRIJEDNOSTI U BOSNI I HERCEGOVINI."

Uz punu akademsku odgovornost preporučujem da se ovo djelo, ova dvotomna studija dr Darvina Lisice učini dostupnom akademskoj i stručnoj javnosti u Bosni i Hercegovini i šire. Autoru i izdavaču zdušno i sa zadovoljstvom preporučujem da se studija u cijelosti prevede i objavi na barem jednom od svjetskih jezika, engleskom prvenstveno.

Prof.dr.sc. Izet Beridan

Iz recenzije prof.dr.sc. Nerzuka Ćurka

Knjiga *Sigurnosni rizici i temeljne društvene vrijednosti u Bosni i Hercegovini (Temeljne društvene vrijednosti, Knjiga 1. Sigurnosni rizici, Knjiga 2.)* znanstveni je poduhvat vrijedan ozbiljnog opserviranja. Iako je predmet istraživanja, u teorijsko-aplikativnom smislu, fundamentalno naslonjen na kvantitativnu metodologiju u istraživanju korelacije između sigurnosnih rizika kao istraživačkog područja sigurnosnih studija, a naročito istraživačkog polja *human security* i temeljnih društvenih vrijednosti kao aksiološkog područja sociologije, što je u potpunosti opravdano imajući u vidu da je krucijalni istraživački problem sigurnosno-aksiološke naravi, autor je, cijeneći kompleksnost teme i nedovoljnost sociološko-sigurnosnog metodološkog okvira, istraživanje obogatio znanjima i iz drugih znanstvenih oblasti kao što su teorija demokratije, teorija ljudskih prava, filozofija i krizni menadžment, a čija je solidna i djelotvorna upotreba omogućila uspješnu elaboraciju teme koja je, načinom obrade istraživačkog materijala, očigledan, rekao bih, pionirski pokušaj u novijoj znanstvenoj praksi akademske zajednice u Bosni i Hercegovini. To je uspio pokušaj koji zaslužuje puni respekt.

Darvin Lisica je sa ovom knjigom koja je fundamentalno naslonjena na autorov doktorat odbranjen na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, obogatio istraživačku oblast sigurnosnih studija na vrlo uvjerljiv način. Ocjena o uvjerljivosti rezultat je studioznog iščitavanja ove knjige koja nam u dva problemski povezana toma nudi relevantnu obradu teme čiji je predmet istraživanja svekoliko zahtjevan i u intelektualnom ali i u fizičkom smislu, ako znamo da je empirijski dio ove knjige baziran na istraživanju merituma kroz dubinsko anketiranje građana Bosne i Hercegovine na višehiljaditom uzorku, relevantnom po svim parametrima metodološke stratifikacije.

Briljantna upotreba najnovijih znanja iz kvantitativne metodologije, sa referencijom na relevantnu literaturu iz te oblasti prosto osvaja superiornom upotrebom istraživačkih tehnikalija. Nije na odmet istaknuti da je ovaj rukopis u izdavačkom smislu vrlo zahtjevan (zbog velikog broja grafikona i tabela u tekstu, ali i enormnog broja priloga na kraju oba toma), te ostaje nada da će završni izgled knjige odgovarati intenciji autora da ponudi našoj stručnoj javnosti djelo koja u svakom pogledu teži sadržajnoj i vizualnoj perfekciji. Izražena multidisciplinarna discipliniranost autora u proizvodnji ovog složenog rukopisa nije uticala na idejnu kreativnost u negativnom smislu; naprotiv, strogo postupanje sa istraživačkim materijalom i čišćenje znanstvenih nalaza od subjektivističkog prosedea, afirmiraju ovaj rukopis kao zbiljsku refleksiju autorovog znanstvenog utemeljenja. Darwin Lisica rukovodio se mišlju koja nije tako česta u našoj znanstvenoj produkciji - a čiji su kriteriji, kada govorimo o društvenim i humanističkim znanostima, na moju

veliku žalost, devalvirani, - da ono što iznosi pred javnost, naročito znanstvenu i stručnu javnost, mora predstavljati autentično jedinstvo forme i sadržaja, oblika i suštine. Ne možemo se baš pohvaliti tom vrstom predanosti i odgovornosti u produkciji znanstvenih knjiga, jer ako hoćemo biti objektivni i neutralni, ne možemo ne primjetiti kako vrlo često iz dobro *upakovanih* knjiga vrišti *praznina*. Izvana gladac, iznutra jadic! Darwin Lisica zaslužuje sve čestitke što je izbjegao te zamke marketinškog doba u kojem živimo, te nam je ponudio rukopis koji zahtijeva stvarni intelektualni angažman potencijalnog čitaoca.

Rad je od početka do kraja čvrsto strukturiran, istraživačka nit prepoznatljiva, a disciplinirana, gotovo kartezijanska obrada istraživačkih činjenica u svrhu potvrđivanja zadatog metodološkog okvira zbiljski je novum u našim istraživačkim praksama.

Također, važno je napomenuti da ovaj rukopis svjedoči studioznost u pristupu i istraživačku strast koja nije dozvolila autoru da znanstvene ciljeve koje je postavio reducira, a uvjeren sam da je, imajući u vidu širinu metodološke platforme na kojoj je gradio istraživanje, bilo trenutaka koji su zahtijevali i krizni menadžment nad samim sobom. U mome uvidu, istraživački problem kandidatu je bio sasvim jasan pa se rezultati istraživanja ne mogu tretirati kao puke trenutne impresije, već kao konačna potvrda jedne studiozne i dugotrajne analitičke opservacije.

U razumijevanju odnosa između sigurnosnih rizika i temeljnih društvenih vrijednosti, autor je ponudio zadovoljavajući interpretativni diskurs kojim se potvrdio kao znanstvenik osposobljen da proizvodi nove pojmove, nove kategorije, nove znanstvene narative. Njegova knjiga nova je i u empiriji i u teoriji čime je zadovoljila glavni kriterij pozitivne recenzije znanstvenog rukopisa – da ne bude ponavljanje već rečenog, napisanog i istraženog, što smješta ovaj rukopis u registar vjerodostojnog teksta. Korištena literatura u potpunosti je relevantna za poduzeto istraživanje, autorov dijalog s različitom istraživačkom građom na visokom je nivou teorijske i metodološke uvjerljivosti.

Darwin Lisica ovim rukopisom potvrđuje se kao istraživač od kojega se ima šta naučiti. Nesklon intelektualnim špekulacijama, u analizu odnosa između temeljnih društvenih vrijednosti i sigurnosnih rizika koji potkopavaju te vrijednosti u jednoj složenoj multietničkoj zajednici kao što je Bosna i Hercegovina, ušao je na društveno odgovaran način, sa senzibilitetom znanstvenika koja svojim radom želi doprinijeti izgradnji zajednice. Afirmirajući globalne, europske i autentične lokalne vrijednosti kao i individualne ljudske vrijednosti, autor nije dozvolio da ga ponesu emocije već je racionalno istražio kvalitet temeljnih društvenih vrijednosti i sigurnosne rizike koji potkopavaju te vrijednosti, gradeći istiniti svijet odnosa između dva ključna varijabiliteta: vrijednosti i rizika. Ta hladna analiza važan je doprinos općem razumijevanju sigurnosne politike kao političkog iskaza društvenih vrijednosti sa svim

limitima koji su, upravo zbog narušenih društvenih vrijednosti, ugrađeni u sigurnosnu politiku Bosne i Hercegovine ali i u sve druge strateške narative podijeljene države.

Sabirući prethodne pozitivne ocjene koje sam iznio o ovom radu, predlažem da se rukopis Darvina Lisice *Sigurnosni rizici i temeljne društvene vrijednosti u Bosni i Hercegovini. Temeljne društvene vrijednosti, Knjiga 1. Sigurnosni rizici, Knjiga 2.*, objavi kao znanstvena knjiga u dva toma.

Prof.dr.sc. Nerzuk Ćurak

Tisak
AMOS-GRAF Sarajevo

Prijelom
Dani Fazlagić

Tiraž
500

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

005.334:[351.74:355.40(497.6)]

LISICA, Darwin

Sigurnosni rizici i temeljne društvene
vrijednosti u Bosni i Hercegovini. Knj. 2,
Sigurnosni rizici / Darwin Lisica. - Sarajevo :
Fakultet političkih nauka, 2011. - 227 str. :
graf. prikazi ; 25 cm

Bibliografija: str. 168-178

ISBN 978-9958-598-32-6 (cjelina)

ISBN 978-9958-598-34-0 (Knj. 2)

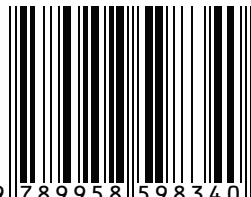
COBISS.BH-ID 18990598

NORWEGIAN EMBASSY

Objavljanje knjige je pomoglo Veleposlanstvo Kraljevine Norveške u Bosni i Hercegovini
Publishing of the book supported by the Royal Norwegian Embassy in Bosnia and Herzegovina

ISBN 9958-598-34-0

9 789958 598340